

Eurooppalaiset elinolot

T O I M I T T A N U T M I K K O N I E M E L Ä

Eurooppalaiset elinolot

Eurooppalaiset elinolot

T O I M I T T A N U T M I K K O N I E M E L Ä

Alkusanat

Kelan tutkimusosasto hankki vuonna 2008 käyttöönsä Euroopan yhteisöjen tilastotoimiston Eurostatin tuottamat eurooppalaiset tulo- ja elinoloaineistot. Tämän kirjahankkeen tavoite oli koota yhteen eurooppalaisista elinoloista kiinnostuneet tutkijat siten, että voimme yhdessä oppia aineistojen käyttöön ja pitkittäistutkimuksen menetelmiin liittyviä seikkoja. Saimme tämän oppimisprosessin tueksi houkuteltua mukaan myös joukon Kelan ulkopuolisia tutkijoita.

Tutkimusosasto on julkaissut viime aikoina kyselytutkimusaineistoihin perustuvia toimeentulo- ja huono-osaisuustutkimuksia, joissa on keskitytty yksittäisten väestöryhmien erityiskysymyksiin. Välillä on kuitenkin syytä katsoa myös laajempaa kuvaa kansainvälisesti vertaillen. Tämän kirjan tavoite on antaa laajempi kuva eurooppalaisista elinoloista eri elämänvaiheissa.

Kirjan artikkelien käsikirjoituksia on kommentoitu useassa kirjahankkeen seminaarissa, hankkeen ympärille kootussa Sosiaalipolitiikan päivien työryhmässä sekä muissa tieteellisissä konferensseissa ja seminaareissa. Kirjan toimittajana haluan kiittää ensisijaisesti kaikkia kirjoittajia hyvästä yhteistyöstä sekä aktiivisesta osallistumisesta myös hankkeen kirjaseminaarien sosiaaliseen antiin. Kirjoittajien kiireiset aikataulut, finanssikriisi ja Eurostatin päivitetty ja uudet aineistot merkitsivät sitä, että hankkeen aikataulu venyi arvioitua pidemmäksi. Toimittajana olen voinut kuitenkin olla levollisin mielin, sillä kirjoittajajoukon osaamiseen olen voinut koko ajan luottaa. Kiitos, että lähditte mukaan!

Tämän teoksen kielenhuollosta ja taitosta vastasivat Tarja Hyvärinen ja Leena Rautjärvi. Lämmin kiitos teille!

Helsingissä maaliskuussa 2014

Mikko Niemelä

Graafinen suunnittelu: Pekka Loiri
Kustantaja: Kelan tutkimusosasto, Helsinki

© Kirjan tekijät ja Kelan tutkimusosasto

Teemakirja 14

ISBN 978-951-669-936-6 (nid.), 978-951-669-937-3 (pdf)

ISSN-L 2323-7813

ISSN 2323-7813 (painettu), 2323-7821 (verkkojulkaisu)

Painopaikka: Juvenes Print

Tampere 2014

Sisältö

Elinolot ja tulonjako eri elämänvaiheissa

Markus Kainu ja Mikko Niemelä

Taloudelliset elinolot ja elämänvaiheet Euroopassa8

Maria Vaalavuo

Tulonjako ja sosiaalipalvelut elinkaaren ääripäissä46

Elinolot ja muuttuvat perherakenteet

Jani Erola ja Juho Härkönen

Lastensaannin vaikutus hyvinvointiin Euroopassa78

Ilpo Airio

Parisuhteen päättymisen yhteys tuloihin ja tulonmuodostukseen Euroopassa..... 100

Anita Haataja

Yksin asuvana EU:ssa – taloudellinen riski vai mahdollisuus? 122

Elinolot ja muuttuvat työmarkkina-asemat

Olli Kangas ja M. Azhar Hussain

Työttömyys, työttömyysturva ja tuloköyhyysriski Euroopassa152

Minna Ylikännö

Työmarkkina-asema ja lomailun taloudelliset mahdollisuudet 182

Anita Haataja ja Merja Kauhanen

Kahden työn tekeminen Euroopassa 202

Elinolot ja eläkkeelle siirtyminen

Olli Kangas ja M. Azhar Hussain

Eläketurva ja eläkeläisten tuloköyhyysriski Euroopassa 238

Jenni Blomgren

Eläkkeelle siirtymisen vaikutus terveyteen ja tyytyväisyyteen Euroopassa 270

Suomi ja suomalaiset eurooppalaisessa vertailussa

Mikko Niemelä

Suomalaisten elinolot eurooppalaisessa vertailussa 304

Kirjoittajat..... 316

Elinolot ja tulonjako eri elämänvaiheissa

Markus Kainu ja Mikko Niemelä

8 Taloudelliset elinolot ja elämänvaiheet Euroopassa

Käsillä olevan kirjan tavoite on tarkastella eurooppalaisia elinoloja elämänvaiheiden näkökulmasta. Kirjassa tutkitaan, miten siirtymät elämänvaiheesta toiseen vaikuttavat hyvinvointiin ja missä määrin nämä vaikutukset vaihtelevat eri maiden välillä Euroopassa. Kirjan johdantoartikkelissa keskustelemme siitä, millä tavoin Euroopan unionin (EU:n) puitteissa viimeisten parinkymmenen vuoden aikana muotoutunut elinolututkimus suhteutuu aiempaan suomalaisen ja pohjoismaisen elinolututkimuksen perinteeseen. Lisäksi artikkelissa esitellään EU:n sosiaalisia indikaattoreita erityisesti köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen vähentämistavoitteiden näkökulmasta. Samalla esittelemme tutkimusaineistot, joihin kaikki tämän kirjan artikkelit perustuvat.

Hyvinvointi- ja elinolututkimuksen perinne

Empiirinen väestön hyvinvointia ja elinoloja tarkasteleva tutkimus on perinteikäs tutkimusala niin Suomessa kuin muuallakin maailmassa. Suomalainen hyvinvointitutkimus eli erityisen vahvana 1960-, 1970- ja 1980-luvuilla (esim. Koskiahho 1969; Salavuo 1969; Roos 1973; Raunio 1983). Tutkimukset olivat pitkälti hyvinvoinnin perustutkimusta. Ne loivat hyvinvoinnin tutkimukselle teoreettisen perustan ja käsitteistöä sekä toivat esille metodologisia kysymyksiä, jotka liittyvät väestötason haastatteluaineistoilla tehtävään tutkimukseen yhä tänäkin päivänä. Teoreettisilta perusteiltaan tutkimukset saattoivat vaihdella. Esimerkiksi Briitta Koskiahon (1969) ja Kari Salavuon (1969) tutkimusten lähtökohtana oli YK:n asiantuntija Jan Drewnowskin kehittämä elintason käsite, jolla viitattiin tavaroiden ja palveluiden aikaansaamaan tarpeentyydytyksen tasoon. Erik Allardtin (1975; 1976) hahmottelemista hyvinvoinnin ulottuvuuksista muodostui puolestaan kansainvälisenkin mittapuun mukaan klassikko, jossa materiaalisen elintason lisäksi hyvinvointi sisältää yhteisöllisyyden, sosiaalisten suhteiden ja itsensä toteuttamisen osatekijöitä.

Hyvinvointia on ylipäänsä lähestytty teoreettisella ja määritelmällisellä tasolla monesta näkökulmasta. Lähestymistapoina ovat olleet niin elämänlaatu (Nussbaum ja Sen 1993; Offer 1996), toimintamahdollisuudet (Sen 1984 ja 1985), tarpeet (Allardt 1975; Doyal ja Gough 1991), onnellisuus (Easterlin 1974; Veenhoven 1984; Layard 2005) kuin elintaso ja elinolot (Johansson 1970; Erikson ja Åberg 1984; Erikson ym. 1987). Suomalainen – ja ylipäänsä pohjoismainen – hyvinvointitutkimus on keskittynyt perinteisesti väestön elinoloihin. Elinoloja on kuitenkin mitattu eri tavoin muun muassa siksi, että niitä voidaan mitata niin objektiivisin kuin subjektiivisin mittarein.

Lisäksi tutkimukset ovat olleet lähtökohdiltaan joko tarveperusteisia tai resurssiperusteisia. Tarveteoreettisessa hyvinvointikäsitelyssä keskeistä hyvinvoinnin toteutumisesta on perustarpeiden tyydytys, jolle ei useinkaan ole vaihtoehtoa. Näitä ovat esimerkiksi terveys, ravinto ja lukutaito. Hyvinvointi edellyttää näiden tarpeiden melko säännöllistä ja tasapainoista tyydyttämistä. Pohjoismainen elinolotutkimus on puolestaan määritelty resurssiperusteiseksi. Hyvinvointi määritellään tällöin yksilön käytettävissä olevien voimavarojen avulla. Voimavarat ovat keinoja, joiden avulla yksilö voi tietoisesti ohjata ja hallita elämäänsä ja elinolosuhteitaan (Uusitalo 1975, 29). Edellä kuvatut esimerkit – terveys, ravinto ja lukutaito – ymmärretään näin ollen keinoiksi, joilla ihminen voi oman toimintansa kautta parantaa hyvinvointiaan. Tästä tulkinnasta ei ole pitkä matka Nobelilla palkitun taloustieteilijä Amartya Senin toimintamahdollisuuksien (*capabilities*) käsitteeseen, joka voidaan tulkita yksilön resurssien ja hänen tarpeidensa suhteeksi: mitä yksilö pystyy tekemään, kun hänen tarpeensa tiedetään. Resurssien avulla yksilöllä on mahdollisuus saavuttaa kyky toimia (*capability to function*) hyvinvointiaan edistävasti. Lisäksi resurssit mahdollistavat yksilön yhteiskuntaan osallistumisen. Toisaalta samanlaiset resurssit eivät takaa yhtäläisiä toimintamahdollisuuksia eri tilanteissa tai olosuhteissa. (Esim. Sen 1985.)

1980-luvulla tuloihin ja tulonjakoon keskittyvien aineistojen keruussa alettiin ottaa edistysaskelaita. Tämä alkoi myös suunnata tutkijoiden kiinnostusta tulojen tutkimiseen. Tuloja oli toki tarkasteltu jo aiemmin (esim. Uusitalo 1975), mutta 1980-luvulla myös kansainvälisesti vertailevat aineistot – eritoten *Luxembourg Income Study* – samoin kuin tulonjakoaineistojen laadun parantuminen tekivät tulonjaosta mielenkiintoisen tutkimuskohteen (Sullström 1987; Paananen 1988; Uusitalo 1988; Mitchell 1991; Jäntti 1993; Ritakallio 1994). Tulonjako ja tuloilla mitattu taloudellinen toimeentulo on sittemmin vakiintunut omaksi tutkimushaarakseen (Atkinson ym. 1995; OECD 2008; Riihelä 2009; Gornick ja Jäntti 2013).

1980-luvun lopulla myös elinolotutkimuksen luonne muuttui melko laajalaisista ja monista elinolojen osatekijöistä koostuvista tarkasteluista köyhyyden tutkimiseen. Väestön yleisen hyvinvoinnin tason sijaan kiinnostus kääntyi

huono-osaisiin (Heikkilä 1990; Kangas ja Ritakallio 1996). 1980- ja 1990-lukujen vaihteessa tapahtuneen köyhyystutkimuksellisen käänteen jatkuvuutta vahvasti 1990-luvun alun talouslama. Lisäksi Suomessa viimeinen pohjoismaisen perinteen mukainen elinolotutkimusaineisto (ELO) kerättiin Tilastokeskuksessa vuonna 1994. Elinolotutkimus siirtyi tämän jälkeen eurooppalaiseen aikaan. Tämä ”EU-käännös” (Sauli ja Simpura 2002) näkyi ensinnäkin siinä, että Suomi osallistui vuosina 1996–2001 EU:n elinolotutkimus ECHP:hen (*European Community Household Panel*). Nykyisin Suomi on mukana vuodesta 2004 alkaen kerätyssä EU:n tulo- ja elinolotutkimus EU-SILC:ssä (*The European Union Statistics on Income and Living Conditions*). Tämä on muuttanut elinolotutkimusaineistojen luonnetta.

Aineistotuotannon näkökulmasta pohjoismainen perinne on saanut väistyä EU:n köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen estämisen tavoitteiden seurantaan kehitetyn tutkimusaineiston tieltä (Atkinson ym. 2002; Marlier ym. 2012). Tämän ohella siirtymä heijastaa myös laajempaa ajatuksellista siirtymää laaja-alaisesta sosiaalipolitiikasta suppeaan sosiaalipolitiikkaan eli köyhyyspolitiikkaan (Kuivalainen ja Niemelä 2010). Pohjoismaisessa perinteessä sosiaalipolitiikan lähtökohta on ollut laajempi kuin köyhyyden estäminen tai vähentäminen. Tämä institutionaalinen sosiaalipolitiikka kohdistuu väestön enemmistöön, joka muodostuu riskikohtaisesti eriytetyistä tulonsiirroista ja palveluista. Sen tavoite on ollut ennen muuta väestöryhmien välisen tasa-arvon, kuten tulojen uudelleenjaon, edistäminen. Tällöin toimeentulon ja elinolojen tilastoinnin peruslähtökohtanakin oli koko väestön elinolosuhteiden kuvaaminen. (Ks. myös Ahlqvist ja Okkonen 2011; Simpura ja Uusitalo 2011.)

Suomessa on toki ELO-tutkimusten jälkeenkin saatavilla laadukkaita väestötason tietolähteitä väestön elintasosta ja elinolosuhteista, mutta ne ovat pitkälti sektorilähtöisiä. Eri kyselyillä kerätään tietoa tuloista (Tilastokeskuksen (TK) tulonjakotilasto), kulutuksesta (TK:n kulutustutkimus), työstä (TK:n työvoimatutkimus), työoloista (TK:n työolotutkimus), terveydestä (Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen aikuisväestön ja eläkeikäisen väestön terveyskäyttämistutkimukset) ja koulutuksesta (TK:n aikuiskoulutustutkimus).

Tämänkaltaisten sektorikohtaisten aineistojen hyödynnettävyys lukumäärällisestä rikkaudestaan huolimatta – tai siitä johtuen – on vaikeaa erityisesti silloin, kun pyrkimyksenä on arvioida laaja-alaisesti väestön elinoloja tai silloin, kun pyrkimyksenä on tehdä laaja-alaisia politiikkasuosituksia väestön hyvinvoinnin parantamiseksi. Tällöin tarvittaisiin sellainen aineistoperusta, jossa väestön hyvinvointiin ja elinoloihin liittyvät osa-alueet olisivat samanaikaisesti edustettuina. Esimerkiksi pohjoismaisen elinolotutkimuksen mallimaassa Ruotsissa on pidetty kiinni tästä periaatteesta. Ruotsissa kerätään edelleen kahta elinolotutkimusaineistoa – ULF:ia (*undersökningen för levnadsförhållanden*) ja LNU:ia (*levnadsnivåundersökningen*). Suomessa sen sijaan oltiin pitkään ainoastaan

eurooppalaisen ECHP:n ja myöhemmin EU-SILCin varassa. Suomessa aineistot ovat kuitenkin olleet alikäytettyjä. Esimerkiksi väitöskirjoja, jotka perustuvat vähintään osittain ECHP- tai EU-SILC-aineistoihin, on erittäin vähän (ks. kuitenkin Moisio 2004; Härkönen 2007; Airio 2008; Vaalavuo 2011).

Osittain edellä kuvatun kansallisen elinolotutkimusperinteen kuihtumisen vuoksi Stakes toteutti vuonna 2004 Suomalaisten hyvinvointi ja palvelut -kyselyn (HYPA). Se suunniteltiin pohjoismaisen elinolotutkimustradition mukaisesti resurssiteoreettisesta perinteestä käsin sillä täydennyksellä, että ihmisten omaa arviota ja kokemusta korostavat painotukset tulevat vahvemmin huomioiduiksi (Kautto 2006a, 29–30). Kysely sisältää suomalaisten taloudellista tilannetta, koulutusta, työtä ja työttömyyttä, asumista ja asuinympäristöä, terveyttä sekä sosiaalisia suhteita koskevia kysymyksiä. Lisäksi kyselyllä on kerätty tietoa sosiaali- ja terveyspalveluiden käytöstä sekä ihmisten mielipiteistä sosiaaliturvasta ja hyvinvointipolitiikasta. Kysely toteutetaan noin joka kolmas vuosi (ks. Heikkilä ja Kautto 2002; Kautto 2006b; Moisio ym. 2008; Vaarama ym. 2010). HYPA-kyselyt ovat olleet merkittävä panostus suomalaiseen hyvinvointitutkimukseen.

Se, mitä elinolotutkimuksen ”EU-käänteessä” kenties menetettiin kansallisessa tai pohjoismaisessa perinteessä, kompensoituu osittain sillä, että uudet Euroopan laajuiset elinoloaineistot ovat puutteistaankin huolimatta parantaneet huomattavasti elinolojen kansainvälistä vertailua. Ennen ECHP:n tuloa useamman maan vertailuun soveltuvia tutkimusaineistoja tarjosi lähinnä *Luxembourg Income Study* (LIS), joka mahdollisti kotitalouksien tuloihin keskittyvien analyysien tekemisen vertailukelpoisesti. Myöhemmin LIS:n ympärille on muodostunut monipuolisempi aineistoarsenaali, jonka avulla voi vertailla muun muassa tuloja, varallisuutta, työssäkäyntiä sekä joidenkin maiden osalta myös kulutusmenoja. LIS:n tulotietoja sisältävillä aineistoilla voi nykyisin vertailla noin 40:tä maata. Muiden tietojen osalta aineistojen päivitykset vaihtelevat tai niiden päivittäminen on lopetettu. LIS:n pulmana on kuitenkin aineistojen hidas päivitysprosessi. Esimerkiksi tätä kirjoittaessamme (marraskuussa 2013) vuotta 2007 koskeva LIS:n seitsemännen aallon harmonisointi on edelleen joidenkin maiden osalta kesken. Uusimmillaankin aineiston pohjalta saadut tiedot ovat näin ollen useita vuosia vanhoja. Tämä luonnollisesti heikentää aineiston hyödyntämistä poliittisen päätöksenteon välineenä. Eurooppalaisten elinoloaineistojen pohjalta tuotettujen keskeisimpien tietojen (avainindikaattoreiden) päivittyminen on sen sijaan huomattavasti nopeampaa. Tämän lisäksi tavoitteena on ollut alusta lähtien tarjota mahdollisimman vertailukelpoista tietoa taloudellisen toimeentulon lisäksi myös muista hyvinvoinnin osatekijöistä, kuten sosiaalisista suhteista, asumisolosuhteista sekä terveydestä ja terveyspalvelujen käytöstä (kokoavia esityksiä, ks. esim. Ward ym. 2009; Atkinson ja Marlier 2010; Nolan ja Whelan 2011).

Samankaltaisen laaja-alaisen otteen väestön hyvinvoinnin tutkimiseen tarjoaa myös joka toinen vuosi kerättävä *European Social Survey* (ESS), jonka

ensimmäinen kierros oli vuonna 2002. ESS on Eurostatin hallinnoimia tulo- ja elinolotutkimusaineistoja tutkijavetoisempi ja tarjoaa monipuolisesti tietoa eurooppalaisten hyvinvoinnista, osallistumisesta, luottamuksesta, asenteista ja arvoista (ks. esim. Ervasti ym. 2008 ja 2012). ECHP- ja EU-SILC-aineistojen etu suhteessa LIS- ja ESS-aineistoihin on kuitenkin niihin sisältyvä paneeliominaisuus, jossa samoja yksilöitä ja kotitalouksia voidaan seurata useamman vuoden ajan. Pitkittäisaineistot mahdollistavat siten esimerkiksi elämänvaiheesta toiseen tapahtuvien siirtymien ja niiden hyvinvointivaikutusten analysoinnin.

Elinolot Euroopan unionissa

Köyhyys ja sosiaalinen syrjäytyminen nousivat Euroopan unionin toiminta-ohjelmaan Lissabonin huippukokouksessa maaliskuussa 2000. Tavoitteet näiden ongelmien ehkäisemiseksi päätettiin Nizzan Eurooppa-neuvostossa saman vuoden joulukuussa. Näitä olivat ”sosiaalisten investointien” (ks. Morel ym. 2009) hengessä työn ensisijaisuus, panostaminen syrjäytymistä ja köyhyyttä ehkäiseviin toimiin, tuen kohdentaminen heikoimmassa asemassa oleville sekä eri toimijoiden yhteistyön edistäminen syrjäytymisen ja köyhyyden ehkäisemisessä. Ongelmiin pyrittiin vastaamaan niin sanotulla avoimen koordinaation menetelmällä, jossa keskeisessä roolissa olivat muun muassa kunkin maan köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen vastaiset toimintasuunnitelmat. Euroopan komission Sosiaalisen suojelun komitea (SPC) sai tehtäväkseen koordinoida ja seurata tavoitteiden toteutumista. Sosiaalisen suojelun komitean alaisuuteen perustettiin lisäksi tekninen indikaattoriryhmä (ISG) tavoitteiden seurannan mittaamiseksi. Belgian EU-puheenjohtajuuden yhteydessä maan hallitus rahoitti tutkimuksen, joka julkaisi suositukset sosiaalisten indikaattoreiden mittaamisesta ja keskeisimmistä indikaattoreista, joiden avulla köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen tavoitteita seurataan (Social Protection Committee 2001; Atkinson ym. 2002). Näistä päätettiin Eurooppa-neuvoston kokouksessa Laekenissa joulukuussa 2001.

Laekenin indikaattoreissa korostuivat ennen muuta tulot ja työllisyys. Tämän jälkeen indikaattorien kehitystyö jatkui ja niiden fokus laajentui. EU:n sosiaalisen osallisuuden ensisijaisissa indikaattoreissa tuloköyhyyden ja työllisyyden lisäksi esille nousivat koulutuksen puutteet, materiaallinen huono-osaisuus, asuminen, terveyspalvelujen saatavuus ja käyttö sekä lasten hyvinvointi (Indicators Sub-Group 2006). Kesäkuussa 2010 Eurooppa-neuvosto päätti älykkään, kestävän ja osallistavan kasvun Eurooppa 2020 -strategiasta, jonka yksi päätavoite on köyhyyden vähentäminen sosiaalisen osallisuuden lisäämiseksi. Konkreettiseksi tavoitteeksi tuli vähentää köyhyys- ja syrjäytymisriskissä olevien henkilöiden

määrää 20 miljoonalla vuoteen 2020 mennessä vuoden 2008 120 miljoonasta. Suomen osalta tavoitteeksi asetettiin köyhien ja syrjäytyneiden määrän vähentäminen 150 000:lla vuoteen 2020 mennessä. Köyhiksi ja syrjäytyneiksi tässä tarkastelussa luetaan tuloköyhyysriskissä tai aineellisessa puutteessa elävät sekä vajaatyölliset (taulukko 1).

13 **Taulukko 1.** EU2020-strategian köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen vähentämistavoitteiden seurannan pääindikaattorit.

Tuloköyhyysriski	Ne henkilöt, joiden kotitalouden käytettävissä olevat tulot kulutusyksikköä kohti ovat pienemmät kuin 60 prosenttia maan vastaavasta mediaanitulosta
Aineellinen puute	Kotitaloudella on puutteita aineellisessa elintasossa, jos vähintään neljä ehtoa yhdeksästä täyttyy: 1) rästit asuntolainan, vuokran, muiden asumismenojen tai osamaksujen tai muiden lainojen takaisinmaksussa 2) ei mahdollisuutta viikon lomaan kodin ulkopuolella 3) ei mahdollisuutta proteiinipitoiseen ruokaan joka toinen päivä 4) ei varaa hoitaa odottamattomia rahoituskuluja edellisvuoden köyhyysrajaa vastaavaa määrää 5) ei varaa (matka)puhelimeen 6) ei varaa väritelevisioon 7) ei varaa pesukoneeseen 8) ei varaa autoon 9) ei varaa lämmittää asuntoaan riittävästi
Vajaatyöllisyys	Lasketaan kotitalouksien työikäisen (18–59-vuotiaat) väestön työllisyysasteen perusteella. Kotitalouden työikäiset aikuiset muodostavat potentiaalisen työssä kävijöiden perusjoukon. Heidän työllisinä oloaikansa vuoden aikana kuvaa työssäkäynnin intensiteettiä. 18–24-vuotiaat opiskelijat jätetään laskelman ulkopuolelle. Kotitalouden työintensiteetti lasketaan suhteuttamalla työikäisten jäsenten työllisyyskuukausien summa kaikkien työikäisten yhteenlaskettuun potentiaaliseen aikaan (12 kuukautta kullakin). Lopuksi otetaan huomioon kaikki näiden kotitalouksien alle 60-vuotiaat jäsenet, myös lapset. Mittari kuvaa sitä, kuinka suuri osa väestöstä elää niissä kotitalouksissa, joissa työllisenä oloaika jää vähäisemmäksi kuin 20 prosenttia mahdollisesta työhön käytettävissä olevasta ajasta.

Suhteellinen tuloköyhyysriski on tavanomainen ja laajasti kansainvälisissä vertailuissa käytetty köyhyyden mittari, joka mittaa kotitalouksien pienituloisuutta. Kyseessä on puhtaasti suhteellinen mittari, sillä se lasketaan tiettyinä prosenttiosuutena väestön keskimääräisestä tulosta. Euroopan unionin määritelmän mukaisesti tuloköyhyysriskissä elävät ne kotitaloudet, joiden kotitalouden käytettävissä olevat tulot kulutusyksikköä kohti ovat pienemmät kuin 60 prosenttia maan vastaavasta mediaanitulosta. Kulutusyksikköasteikoilla eli ekvivalenssiskaaloilla pyritään tasoittamaan kotitalouksien rakenteellisia eroja. Kotitaloudet pyritään tekemään rakenteeltaan vertailukelpoisiksi jakamalla kotitalouden tulot kotitalouden kulutusyksikkökertoimella. Erilaiset kulutusyksikköasteikot eroavat toisistaan huomioon otettavien rakennetekijöiden ja niiden painotusten suhteen (keskustelusta ks. esim. Whiteford ja Kennedy 1995; Deaton 2003). Euroopan unionin suhteellisen tuloköyhyysriskin mittariin sisältyvä ekvivalenssiskaala on niin sanottu modifioitu OECD-skaala, jossa kotitalouden ensimmäinen aikuinen saa arvon 1 ja seuraavat kotitalouden aikuisjäsenet sekä 14 vuotta täyttäneet henkilöt saavat arvon 0,5 ja alle 14-vuotiaat lapset arvon 0,3.

Aineellinen puute mittaa puolestaan tuloja suoremmin erilaisten yhteiskuntaan osallistumisen kannalta ”välttämättömien” hyödykkeiden tai palvelujen vajeita. Deprivaatioindikaattorit ovat klassinen köyhyyden mittaamisen lähestymistapa, joskin yhteen ja oikeaan indikaattoriin ei ole vielä päästy – eikä tulla koskaan pääsemäänkään. Köyhyystutkijat Peter Townsendista (1979) lähtien ovat kuitenkin onnistuneet työllistämään itseään kehittämällä useita erilaisia indikaattoreita (katsauksia mittareihin, ks. esim. Boarini ja Mira d’Ercole 2006; Nolan ja Whelan 2010). Perusidea mittareissa on ollut pyrkimys mitata valtavirran elämäntyylistä syrjäytymistä. Pulmaksi luonnollisesti nousee se, millä tavoin yleistä elämäntyyliä tai elintasoa tulisi objektiivisesti tutkia ja kuka päättää, mitä yleiseen elämäntyyliin sisältyy. Lisäksi yhteiskuntaan osallistumiseen vaadittavat välttämättömyydet ovat luonnollisesti ajassa muuttuvia. Samoin voidaan hyvin kuvitella, että nämä tekijät vaihtelevat myös alueellisesti esimerkiksi kuljettaessa Utsjoelta Malagaan tai Biskajanlahdelta Mustallemerelle. EU:n köyhyyden ja syrjäytymisen vähentämistavoitteen seurantaan liittyvä aineellisen puutteen indikaattori määrittyy kuitenkin kaikissa EU-maissa samalla tavoin yhdeksästä osatekijästä. Mittarin mukaan kotitalous elää aineellisessa puutteessa, mikäli kotitaloudella ei ole varaa neljään tai useampaan mittarissa mainittuun tekijään. (Ks. myös Guio 2009.)

Aineellinen puute eroaa tuloköyhyydestä siinä, että aineellinen puute mittaa vastentahtoisia puutteita elinoloissa suoraan, kun taas suhteellinen tuloköyhyysriski mittaa taloudellisten resurssien pienuutta, joka saattaa johtaa aineellisten elinolojen puutteisiin. Juuri tästä tulee nimitys tuloköyhyysriski. Toinen huomionarvoinen ero on siinä, että tuloköyhyysriski on suhteellinen mitta, joka lasketaan suhteessa väestön keskimääräisiin tuloihin. Sen sijaan aineellisen puutteen

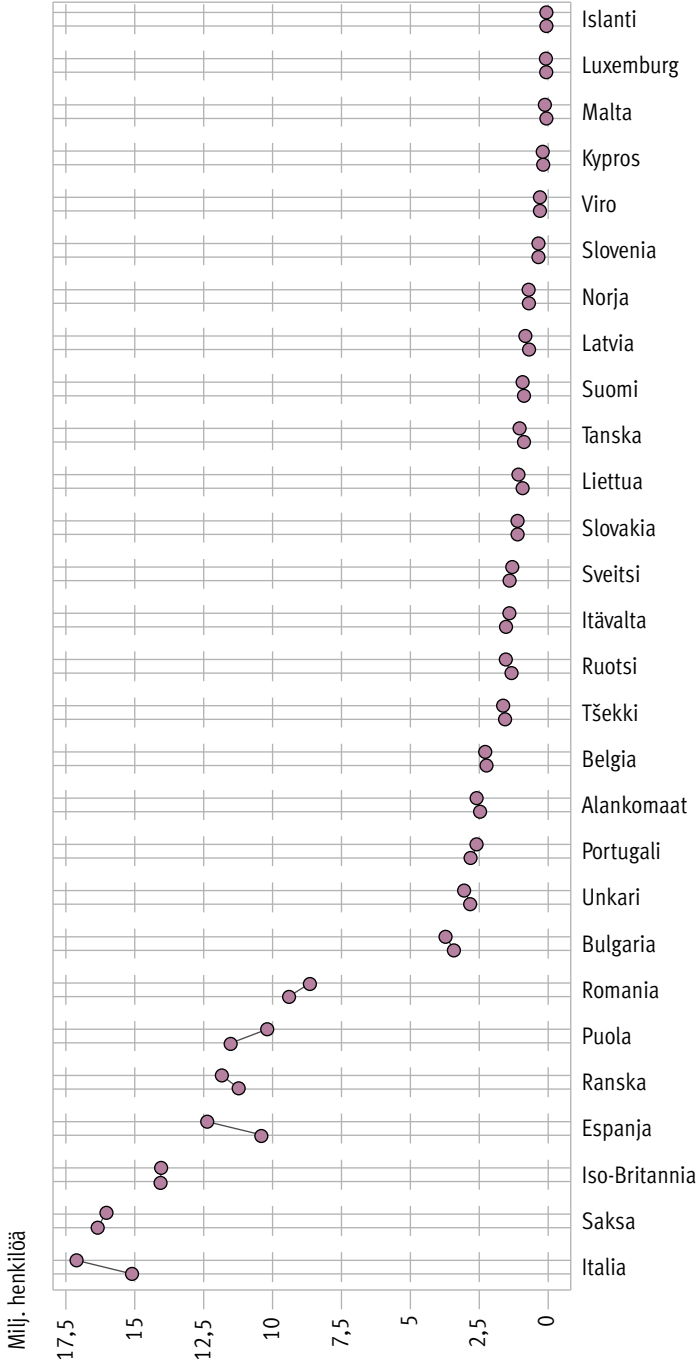
mittari määritellään koko Euroopan unionin tasolla samalla tavoin riippumatta esimerkiksi maan keskimääräisestä aineellisesta elintasosta. Köyhyystutkimuksista löytyy myös useita mittareita tuloköyhyyden ja aineellisen puutteen yhdistelmistä, joissa köyhyys määritellään erilaisin kaksois- tai kolmoisehdoin yhtäältä pienituloisuuden ja toisaalta aineellisen huono-osaisuuden kautta (esim. Ringen 1988; Halleröd 1995; Kangas ja Ritakallio 1996).

Toisin kuin tuloköyhyys tai aineellinen huono-osaisuus, kotitalouden vajaa-työllisyys on verrattain uusi käsite köyhyystutkimuksessa. Se on erityisesti EU-koneiston tuoma lähestymistapa köyhyyteen ja sosiaaliseen syrjäytymiseen ja heijastaa Euroopan unionin kasvu- ja työllisyysstrategian painopisteitä. Vajaa-työllisyys voidaan toki ymmärtää syrjäytymisen osa-alueeksi, ja työ on ollut keskeinen komponentti materiaalista hyvinvointia tutkittaessa jo pitkään muun muassa ruotsalaisessa elinolotutkimuksessa (Johansson 1970). Vajaa-työllisyydellä saattaa olla negatiivisia seurauksia taloudelliselle toimeentulolle, fyysiselle ja psyykkiselle terveydelle tai sosiaalisille suhteille. Samalla tämä indikaattori hämärtää jossain määrin köyhyyden ja sitä aiheuttavien mekanismien välistä yhteyttä. Perinteisesti työmarkkina-asemaan liittyvät tekijät on nähty köyhyyttä selittävinä tekijöinä, ei sen ilmentymismuotoina.

Marloes de Graaf-Zijl ja Brian Nolanin (2011, 425) mukaan yksi syy vajaa-työllisyyden sisällyttämiseen indikaattorien listaan olikin tiettyjen jäsenmaiden halu keskittyä nimenomaan työllisyyden parantamista koskeviin toimenpiteisiin; syynä eivät niinkään olleet köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen käsitteestä tai sisällöstä kumpuavat perusteet. Keskeinen kysymys köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen vähentämisen kannalta on tällöin luonnollisesti se, vaikuttavatko vajaatyöllisyyteen kohdistuvat toimenpiteet myös tuloköyhyyksriskissä tai aineellisessa puutteessa eläviin kotitalouksiin. De Graaf-Zijlin ja Nolanin (2011) mukaan näin ei välttämättä ole. Vajatyöllisyyden yhteys tuloköyhyyteen tai aineelliseen puutteeseen vaihtelee maittain, ja vieläpä siten, että tätä vaihtelua ei pystytty palauttamaan perinteisiin hyvinvointivaltiomalleihin. Poliitiikan näkökulmasta vajaatyöllisyyteen puuttuminen luonnollisesti edistää lähentymistä EU2020-strategian tavoitteisiin, mutta monissa maissa sillä on rajallinen merkitys tuloköyhyyksriskin ja aineellisen puutteen vähentämiseen.

EU2020-strategiaan liittyvä köyhyyden ja syrjäytymisen määrällinen vähentämistavoite voi toteutua vain, mikäli väestömäärältään suuret jäsenmaat pystyvät saavuttamaan tavoitteensa. Kuten kuviosta 1 (s. 16) havaitaan, keskeisessä roolissa ovat Keski-Euroopassa Saksa ja Ranska, Etelä-Euroopassa Italia ja Espanja, Itä-Euroopassa Puola ja Romania sekä anglosaksisista maista Iso-Britannia. Pohjoismaiden tai Baltian maiden kaltaisten pienten jäsenmaiden rooli EU:n laajuisen tavoitteen saavuttamisessa on selvästi vähäisempi. Vähentämistavoitteessa ei toistaiseksi ole onnistuttu, sillä köyhyys- ja syrjäytymisriskissä elävien lukumäärä on edelleen noin 120 miljoonaa. Suomessa köyhyys- ja syrjäytymisriskissä elävien

Kuvio 1. Köyhyy- ja syrjäytymisriskissä elävien lukumäärä Euroopassa vuosina 2008 (vasenmanpuoleinen arvo) ja 2011 (oikeanpuoleinen arvo).

Lähde: Eurostat 2013a.

lukumäärä nousi vuodesta 2008 vuoteen 2011 noin 40 000 ihmisellä. Suurissa jäsenmaissa heilahtelut suuntaan tai toiseen ovat huomattavasti suurempia. Samalla periodilla esimerkiksi Italiassa ja Espanjassa köyhyys- ja syrjäytymisriskissä elävien lukumäärä nousi noin kahdella miljoonalla. Vastaavasti Puolassa ja Romaniassa lukumäärä on vähentynyt noin miljoonalla.

Köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen määrällinen vähentämistavoite siirtää jossain määrin huomiota tarkastelusta, jossa on oltu kiinnostuneita köyhien ja syrjäytyneiden väestöosuudesta. Pienen maan köyhyys- ja syrjäytymisongelmat näyttävät määrällisissä EU-tason tarkasteluissa pieniltä ongelmilta, vaikka ongelmien suhteellinen merkitys kyseisessä maassa olisikin suuri. Taulukossa 2 (s. 18–19) on esitetty perinteisemmin suhteellisessa tuloköyhyysriskissä, aineellisessa puutteessa ja vajaatyöllisissä kotitalouksissa asuvien osuus kunkin maan väestöstä vuonna 2011. Odotetusti kuva taloudellisen huono-osaisuuden laajuudesta vaihtelee eri mittareiden välillä. Tuloköyhyysriskissä eläviä on noin 17 prosenttia, aineellisen elintason puutteessa eläviä noin 9 prosenttia ja vajaatyöllisessä kotitaloudessa asuvia noin 10 prosenttia koko Euroopan unionin alueella (Suomessa vastaavasti 14, 3 ja 10 prosenttia). Kokonaisuudessaan 24 prosenttia Euroopan unionin kansalaisista elää tuloköyhyysriskissä, aineellisessa puutteessa tai vajaatyöllisessä kotitaloudessa tai heidän kotitaloudessaan yhdistyvät useammat näistä (Suomessa 18 prosenttia). (Ks. myös Euroopan komissio 2011.)

Köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen laajuus vaihtelee myös niin maiden kuin maaryhmienkin välillä. Pohjoismaat muistuttavat paljon toisiaan miltei kaikilla mittareilla. Pohjoismaissa on keskimäärin myös pienin tuloköyhyysriski, aineellisen elintason puute ja vajaatyöllisyys. Pohjoismaiden ja läntisen Keski-Euroopan välinen ero on kuitenkin suhteellisen pieni. Tuloköyhyyttä ja etenkin puutteita aineellisessa elintasossa on vähän erityisesti Alankomaissa, joka usein luokitellaankin hyvinvointivaltiotyyppenä määriteltäessä samaan ryhmään Pohjoismaiden kanssa. Vajaatyöllisyys on useissa läntisen Keski-Euroopan maissa Suomea ja Tanskaa vähäisempää. Vajaatyöllisyyden yleisyys vaihtelee sängen paljon maaryhmien sisällä.

Etelä-Euroopan maat muodostavat suhteellisen tuloköyhyysriskin osalta melko yhtenäisen kokonaisuuden. Suurimpien maiden tuloköyhyysriski vaihtelee 18 ja 22 prosentin välillä. Kyproksen ja Maltan saarilla riski on pienempi. Maiden väliset erot ovat samansuuntaisia vajaatyöllisyyden yleisyyttä tarkasteltaessa. Maaryhmän sisäiset erot aineellisen puutteen yleisyydessä ovat sen sijaan verrattain suuria. Kreikassa, Kyproksella ja Italiassa puutteet aineellisessa elintasossa ovat laajempia kuin muissa Etelä-Euroopan maissa. Espanjan tuloköyhyysriski on yksi Euroopan suurimmista, mutta se ei kuitenkaan kohtaa aineellisen puutteen esiintyvyyden kanssa: aineellisesta puutteesta kärsii vain noin 4 prosenttia espanjalaisista.

Anglosaksisten maiden, Ison-Britannian ja Irlannin, tuloköyhyysriskit asettuvat läntisen Keski-Euroopan ja Etelä-Euroopan väliin. Irlannissa aineellisessa puutteessa elävien osuus väestöstä on jopa 8 prosenttia. Poikkeuksellista anglosaksisten maiden luvuissa on kuitenkin laaja vajaatyöllisyys. Aggregaattitason tarkastelun perusteella voidaan jo päätellä, että vajaatyöllisyys ei ole suoraan yhteydessä ainakaan aineellisen elintason puutteisiin. Vajaatyöllisyyden ja aineellisen huono-osaisuuden heikohko yhteys on todettu myös mikrotason analyyseissä (de Graaf-Zijl ja Nolan 2011).

Taulukko 2. Tuloköyhyysriskissä ja vajaatyöllisessä kotitaloudessa elävien sekä puutteellisesta aineellisesta elintasosta kärsivien väestöosuus Euroopassa vuonna 2011, %.

	Tuloköyhyysriski	Aineellisen elintason puute	Vajaatyöllisyys	Vähintään yhden indikaattorin mukaan huono-osainen
Pohjoismaat	12	2	8	16
Islanti	9	2	6	14
Norja	11	2	7	15
Ruotsi	14	1	7	16
Suomi	14	3	10	18
Tanska	13	3	11	19
Läntinen Keski-Eurooppa	14	4	9	18
Alankomaat	11	3	9	16
Belgia	15	6	14	21
Itävalta	13	4	8	17
Luxemburg	14	1	6	17
Ranska	14	5	9	19
Saksa	16	5	11	20
Sveitsi	15	1	5	17
Etelä-Eurooppa	18	9	9	26
Espanja	22	4	12	27
Italia	20	11	10	28
Kreikka	21	15	12	31
Kypros	15	11	5	24
Malta	15	6	8	21
Portugali	18	8	8	24

	Tuloköhyysriski	Aineellisen elintason puute	Vajaatyöllisyys	Vähintään yhden indikaattorin mukaan huono-osainen
Anglosaksiset maat	16	6	17	26
Irlanti	16	8	23	30
Iso-Britannia	16	5	12	23
Itä-Eurooppa	17	19	9	30
Bulgaria	22	44	11	49
Latvia	19	31	13	40
Liettua	20	19	12	33
Puola	18	13	7	27
Romania	22	29	7	40
Slovakia	13	11	8	21
Slovenia	14	6	8	20
Tšekki	10	6	7	15
Unkari	14	23	12	31
Viro	18	9	10	23
EU-27-maat	17	9	10	24

Lähde: Eurostat 2013a, Irlannin luvut vuodelta 2010.

Itä-Eurooppa muodostaa epäyhtenäisen kokonaisuuden niin taloudellisen kuin sosiaalisen kehityksen ja hyvinvointipoliittisten järjestelmienkin osalta (Juhász 2006; Cerami ja Vanhuyse 2009). Usein Itä-Euroopan maat on jätetty kokonaan hyvinvointivaltioluokittelujen ulkopuolelle (Bonoli 1997; Gelissen 2001), mikä ei sinänsä kuitenkaan merkitse sitä, että niiden tutkiminen olisi merkityksettömämpää. Päinvastoin, Itä-Eurooppa on kiintoisa tutkimuksen kohde erityisesti elinolojen näkökulmasta. Sen tutkimisessa tulee kuitenkin ottaa vähintään tulkinnoissa huomioon ryhmän sisäinen vaihtelu. Itä-Euroopan maiden tuloköhyysriskit vaihtelevat sangen paljon. Ääripäinä ovat Tšekki, jossa tuloköhyysriski on yksi Euroopan pienimpiä, sekä Romania ja Bulgaria, joiden tuloköhyysriskit ovat Euroopan suurimpia. Tšekin lisäksi Slovakiassa, Sloveniassa ja Unkarissa tuloköhyysriskit ovat eurooppalaisittain pienet. Sen sijaan Baltiassa, Romaniassa ja Bulgariassa köhyysriskit ovat suuret. Maiden välinen järjestys ei paljoakaan muutu aineellisen elintason puutteita tarkasteltaessa. Virossa ja Sloveniassa aineellinen puute on selvästi tuloköhyysriskiä pienempää. Sen sijaan Bulgariassa, Romaniassa, Latviassa ja Unkarissa aineellisessa puutteessa elävien väestöosuudet ovat selvästi tuloköhyysriskiä suurempia.

Kiinnostavaa on jälleen vajaatyöllisyys, jonka yleisyys poikkeaa selvästi tuloköyhyysriskistä ja aineellisen elintason puutteiden yleisyydestä myös Itä-Euroopassa. Maiden välillä ei ensinnäkään ole juurikaan eroja. Toiseksi vajaatyöllisten osuus on monissa Itä-Euroopan maissa Euroopan unionin keskimääristä vajaatyöllisten osuutta pienempi. Kokonaisuudessaan vajaatyöllisyys tuntuu olevan ainakin aggregaattitason tarkastelussa täysin erilainen köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen mitta kuin tavanomaisemmat pienituloisuuteen tai deprivatioindikaattoriin perustuvat mitat. Muutamia maita lukuun ottamatta erot maiden välillä ovat pieniä, eikä vajaatyöllisyyden yleisyys tunnu olevan juuri lainkaan yhteydessä tuloköyhyysriskiin tai aineellisen puutteen yleisyyteen (ks. myös de Graaf-Zijl ja Nolan 2011). Tällä on luonnollisesti merkitystä silloin, kun eri jäsenmaissa pohditaan köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen vastaisia toimenpiteitä.

Kokonaisuudessaan maiden ja maaryhmien väliset erot ovat suhteellisen tasaiset, kun tarkastellaan EU:n köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen määritelmän mukaisesti kaikkia kolmea mittaria samanaikaisesti. Erot ääripäiden välillä ovat moninkertaiset erityisesti aineellisen elintason puutetta tutkittaessa. Toki myös kokonaistarkastelu tuo selvästi ilmi sen, että suurimmat köyhien ja sosiaalisesti syrjäytyneiden väestöosuudet löytyvät Itä-Euroopasta. Bulgariassa, Romaniassa ja Latviassa lähes puolet väestöstä voidaan määritellä köyhiksi ja sosiaalisesti syrjäytyneiksi. Vastaavasti maat, joissa köyhyyttä ja sosiaalista syrjäytymistä on vähiten, eivät paikannu yhteen regiimiin. Näitä ovat Pohjoismaista Islanti, Norja ja Ruotsi, Keski-Euroopasta Alankomaat ja Itä-Euroopasta Tšekki. Suomi sijoittuu suhteellisen hyvin muiden Pohjoismaiden joukkoon. Tosin jokaisen mittarin mukaan Suomi saa suurempia arvoja kuin Pohjoismaat keskimäärin.

Taulukossa 3 (s. 21–22) tarkastellaan suhteellisen tuloköyhyysriskin muutosta Euroopassa vuodesta 1996 vuoteen 2011. Kokonaisuudessaan tuloköyhyys on pysytellyt 1990-luvun puolivälistä lähtien noin 16 prosentissa koko Euroopan unionin tasolla. Vain muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta muutokset ovat olleet erittäin pieniä. Pohjoismaat muistuttavat toisiaan myös tuloköyhyyden trendin osalta. Norjaa ja Islantia lukuun ottamatta tuloköyhyysriski on kasvanut Pohjoismaissa. Pohjoismaat eivät itse asiassa eroa enää kovinkaan merkittävästi läntisen Keski-Euroopan maista. Keski-Euroopassa tuloköyhyysriskien muutokset ovat olleet varsin maltillisia. Poikkeuksena on Saksa, jossa tuloköyhyysriski on kasvanut lähes 4 prosenttiyksikköä vuodesta 2005 vuoteen 2011.

Myös Etelä-Euroopassa viime vuosien muutokset ovat olleet varsin maltillisia. Euroopan talouskriisi kuitenkin näkyy vuosien 2008 ja 2011 välisten muutoksien tarkastelussa, jonka mukaan Espanjan ja Kreikan suhteellinen tuloköyhyysriski on selvästi kasvanut. Anglosaksisissa maissa – Isossa-Britanniassa ja Irlannissa – tuloköyhyysriski on sen sijaan pienentynyt. Molempien maiden tuloköyhyysriski oli vielä vuonna 2005 noin 20 prosenttia, mutta se on

pienentynyt vajaat 4 prosenttiyksikköä Irlannissa ja vajaat 3 prosenttiyksikköä Isossa-Britanniassa. Kuten edellä havaittiin, tuloköyhyysriskin yleisyys vaihtelee erityisen paljon Itä-Euroopassa. Maat poikkeavat toisistaan myös muutoksen osalta. Erityisesti Bulgariassa tuloköyhyysriski on kasvanut voimakkaasti. Sen sijaan Puolassa tuloköyhyysriski on pienentynyt vajaalla 3 prosenttiyksiköllä. Joissakin maissa, erityisesti Latviassa, muutokset vaihtelevat eri vuosina epäsystemaattisesti.

Yksittäisen tuloköyhyysrajan käyttöä on kritisoitu siitä, että kuva tuloköyhyyden laajuudesta saattaa riippua merkittävästi tulojakauman muodosta kussakin maassa. Tulosten sensitiivisyyttä voidaan tarkastella kuviossa 2 (s. 24) esitetyllä tavalla, jossa kunkin maan tuloköyhyysriski on raportoitu 60 prosentin rajan lisäksi 50 ja 70 prosentin rajoilla. Maiden väliset erot eivät juuri muutu, vaikka tuloajaa muutetaankin. Selkeimmin poikkeavat Slovakia, Tanska ja Suomi. Slovakian ja Tanskan suhteellinen asema heikkenee, mikäli tuloköyhyysriski lasketaan 50 prosentin rajalla, Suomen asema puolestaan paranee. Kuviosta voidaan myös havaita, että tietyissä maissa kuva suhteellisen tuloköyhyysriskin laajuudesta muuttuu tuloajasta riippuen selvästi enemmän kuin muissa maissa. Tšekissä, Islannissa ja Slovakiassa ero 50 prosentin ja 60 prosentin välillä on alle 5 prosenttiyksikköä. Suomessa puolestaan suhteellinen tuloköyhyysriski kasvaa erityisen paljon siirryttäessä 50 prosentin rajalla lasketusta köyhyysriskistä 60 prosentin rajalla laskettuun köyhyysriskiin – ero on lähes 8 prosenttiyksikköä. Tätä voidaan selittää tulojakauman muodolla: Suomessa on paljon kotitalouksia, jotka sijoittuvat 50 ja 60 prosentin tuloajojen väliin. Suomessa EU2020-köyhyystavotteiden seurantaan onkin sovittu omat kansalliset mittarit, joista yksi on 50 prosentin rajalla laskettu suhteellinen tuloköyhyysriski (Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö 2011).

Taulukko 3. Tuloköyhyysriskissä elävien väestöosuus Euroopassa 1990-luvun puolivälissä ja 2000-luvulla, %.

	1996	2005	2008	2011	Muutos, prosenttiyksikköä	
					2005–2011	2008–2011
Pohjoismaat	10	11	12	12	+1,3	+0,3
Islanti		10	10	9	–0,5	–0,9
Norja	13 ^a	11	11	11	–0,9	–0,9
Ruotsi	10 ^a	10	12	14	+4,5	+1,8
Suomi	8	12	14	14	+2,0	+0,1
Tanska	10	12	12	13	+1,2	+1,2

Taulukko 3 jatkuu.

Jatkoa taulukkoon 3.

22

	1996	2005	2008	2011	Muutos, prosenttiyksikköä	
					2005–2011	2008–2011
Läntinen Keski-Eurooppa	14	13	14	14	+0,8	+0,3
Alankomaat	12	11	11	11	+0,3	+0,5
Belgia	15	15	15	15	+0,5	+0,6
Itävalta	14	12	12	13	+0,3	+0,2
Luxemburg	11	14	13	14	−0,1	+0,2
Ranska	15	13	13	14	+1,0	+1,3
Saksa	14	12	15	16	+3,6	+0,6
Sveitsi	14 ^a	15 ^a	16	15	+0,2	−1,2
Etelä-Eurooppa	20	18	18	18	+0,5	+0,5
Espanja	18	20	20	22	+2,1	+2,2
Italia	20	19	19	20	+0,7	+0,9
Kreikka	21	20	20	21	+1,8	+1,3
Kypros		16	16	15	−1,6	−1,2
Malta		14	15	15	+1,5	+0,4
Portugali	21	19	19	18	−1,4	−0,5
Anglosaksiset maat	19	19	17	16	−3,2	−1,0
Irlanti	19	20	16	16	−3,6	+0,6
Iso-Britannia	18	19	19	16	−2,8	−2,5
Itä-Eurooppa		16	17	17	+1,1	−0,2
Bulgaria		14	21	22	+8,3	+0,9
Latvia		19	26	19	−0,1	−6,5
Liettua		21	20	20	−0,5	0,0
Puola	18 ^a	21	17	18	−2,8	+0,8
Romania	15 ^a		23	22		−1,2
Slovakia		13	11	13	−0,3	+2,1
Slovenia	15 ^a	12	12	14	+1,4	+1,3
Tšekki	10 ^a	10	9	10	−0,6	+0,8
Unkari	14 ^a	14	12	14	+0,3	+1,4
Viro		18	20	18	−0,8	−2,0
EU-27-maat		16	16	17	+0,5	+0,5

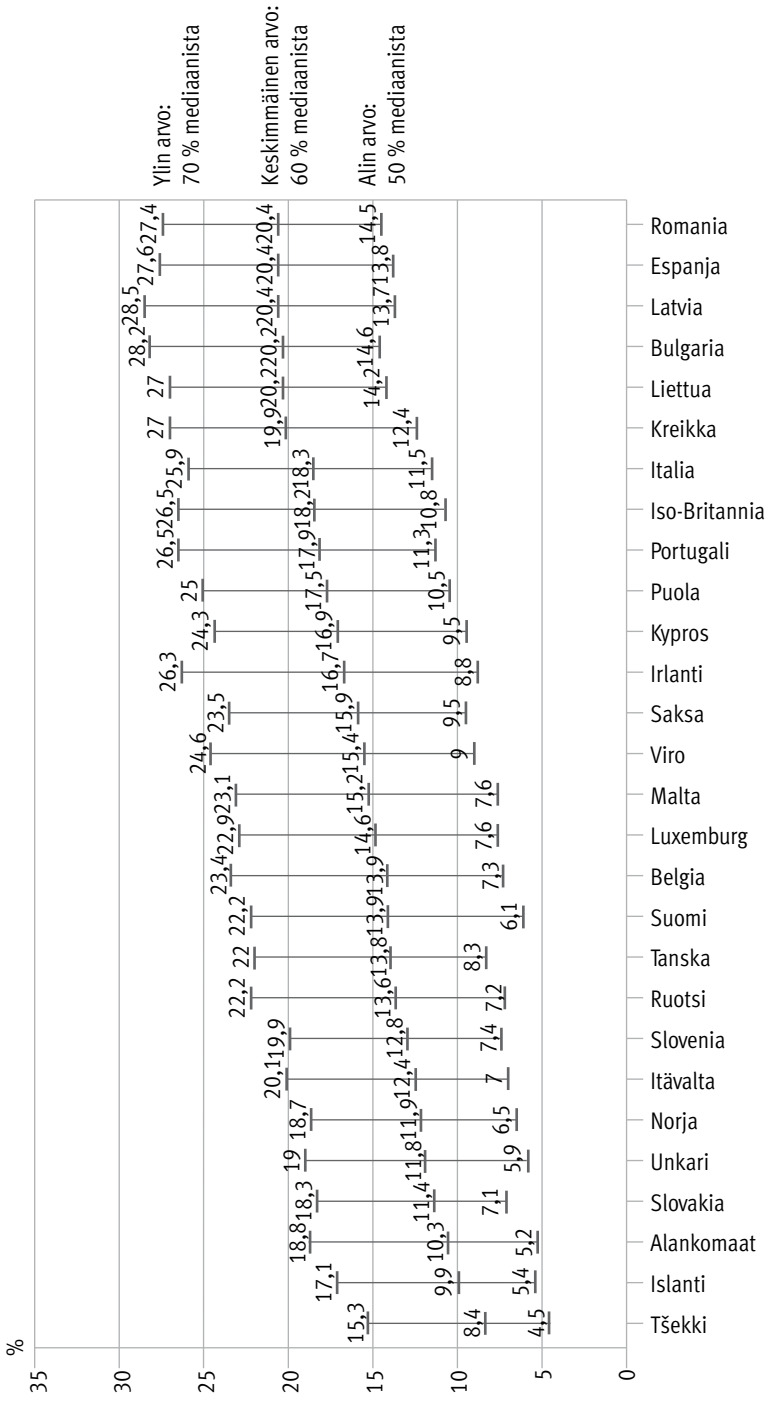
^a Luxembourg Income Study (lähin mahdollinen vuosi).

Lähde: ECHP 1996; Eurostat 2013a, Irlannin viimeisin luku on vuodelta 2010.

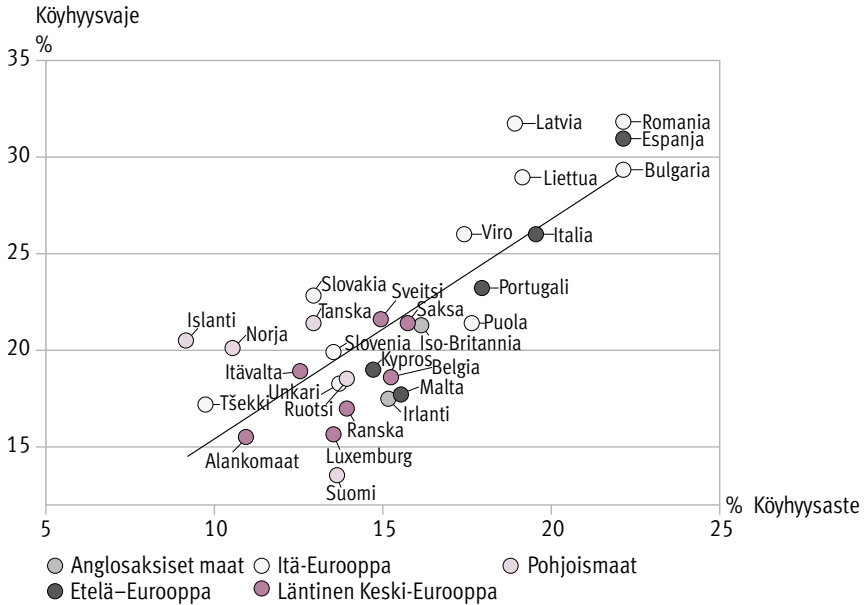
Suhteellinen tuloköyhyysriski on yksinkertainen ja hyvä mittari silloin, kun halutaan tietää, kuinka monta kotitaloutta tai yksilöä milloinkin määritellyn tulorajan alapuolelle jää. Kuvion 2 tematiikkaan liittyen tämä ei kuitenkaan kerro mitään köyhyyden syvyydestä eli siitä, kuinka paljon tulorajan alle sen alapuolella olevien tulot jäävät. Tämä kuitenkin tulisi ottaa huomioon muun muassa järjestelmämuutoksien tai etuustasojen muutosten vaikutusten arvioinnissa. Esimerkiksi perusturvaetuuksien muutokset eivät välttämättä näy juuri lainkaan tuloköyhyysriskien muutoksina (esim. Honkanen ja Tervola 2012). Sen sijaan muutokset saattavat merkittävästikin nostaa perusturvaetuuksien varassa elävien keskimääräisiä tuloja lähelle tulorajaa. Tämänkaltaisiin kysymyksiin voidaan hakea vastauksia laskemalla köyhyysvaje, jonka mittaamiseen on kehitetty useita menetelmiä (ks. Atkinson ym. 2002, 114–118). Laekenin indikaattoreihin sisältyvä ja Eurostatin käyttämä köyhyysvaje lasketaan pienituloisten mediaanitulojen suhteellisen etäisyytenä 60 prosentin tuloköyhyysrajasta. Kyseessä on siis mittari, joka kuvaa pieni- ja keskituloisten suhteellisia etäisyyksiä tulojakaumalla. Köyhyysvajeen pieneneminen tarkoittaa näin ollen sitä, että tulorajan alapuolella olevien pienituloisten tulokehitys paranee suhteessa muun väestön tulokehitykseen. Vastaavasti vajeen kasvaessa pienituloisten tulot jäävät entisestään jälkeen keskimääräisestä tulokehityksestä.

Kuten kuviosta 3 (s. 25) havaitaan, yleinen tendenssi Euroopassa on se, että mitä suurempi on tuloköyhyysriski, sitä suurempi on myös köyhyysvaje. Euroopan unionin (EU 27) keskimääräinen köyhyysvaje oli 23 prosenttia vuonna 2011. Köyhyysvaje kuitenkin vaihtelee Suomen 14 prosentin vajeesta Latvian ja Romanian 32 prosenttiin. Köyhyysvaje on suuri useissa Itä- ja Etelä-Euroopan maissa. Suhteelliseen tuloköyhyysriskiin verrattuna kiintoisia maita ovat esimerkiksi Islanti ja Norja, jotka ovat pienen tuloköyhyysriskin maita. Maiden köyhyysvajeet ovat kuitenkin sangen lähellä Euroopan unionin keskimääräistä köyhyysvajetta. Pienestä köyhyysriskistä huolimatta Islannissa ja Norjassa tuloköyhyysriskissä elävien tuloköyhyyden ”syvyys” on sangen suuri. Kuten jo kuvio 2 osoitti, Suomessa on vastaavasti pohjoismaisittain suurehko 60 prosentin rajalla laskettu tuloköyhyysriski, mutta tulorajan alapuolella olevien keskimääräiset tulot ovat sangen lähellä tuloköyhyysrajaa.

Kuvio 2. Tuloköyhyyssriskissä elävien väestöosuus eri köyhyysrajoilla: 50, 60 ja 70 prosenttia väestön ekvivalentista mediaanitulosta vuonna 2010, %.

Lähde: EU-SILC 2010.

Kuvio 3. Tuloköyhyysriski ja suhteellinen tuloköyhyysvaje Euroopassa vuonna 2011, %.

Lähde: Eurostat 2013a.

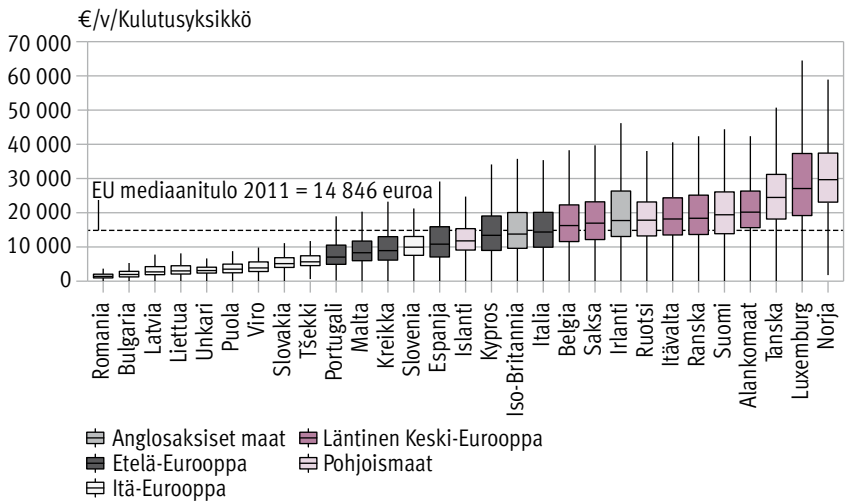
Kuten edellä mainittiin, Euroopan unionin köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen indikaattoreista aineellisen puutteen ja vajaatyöllisyyden mittaamiseen käytetään samoja kriteerejä maiden elintasosta riippumatta. Tuloköyhyysriski ja köyhyysvaje ovat puolestaan suhteellisia mittareita. Suhteellisia mittareita tarkasteltaessa on kuitenkin hyvä pitää mielessä tulotasojen vaihtelu eri maissa, sillä suhteellisten mittareiden vertailu peittää maiden väliset todelliset tulotasojen erot. Maiden väliset tulotasot erot osittain selittävät myös aineellisessa puutteessa havaittuja eroja maiden välillä. Katsaus maiden tulojakaumiin ja maiden välisiin tulotasoihin on myös tämän teoksen näkökulmasta keskeistä, sillä useissa kirjan artikkeleissa käytetään taloudellisen toimeentulon puutteiden mittana nimenomaan suhteellista tuloköyhyysriskiä.

Kuviossa 4 (s. 26) on esitetty eri maiden tulojakaumat laatikkojanakuvioina väritettynä maaryhmittäin. Laatikkojanakuviolla kuvataan muuttujan jakauman muotoa ja sijaintia siten, että laatikon keskellä oleva viiva merkitsee keskiarvoa ja laatikon ylä- ja alapuoliskot keskiarvon ylä- ja alapuolella olevia 25 prosenttia ja laatikon päissä olevat viivat jakauman ylintä ja alinta neljänestä. Tulot on korjattu eroilla maiden kuluttajahinnoissa (Eurostat 2013b) vastaamaan toisiaan ostovoimaltaan mittaussajankohtana.

Katkoviivalla on merkitty Euroopan kulutusyksikköpainotettu mediaanitulo, joka on 14 750 euroa vuodessa. Suomen keskitulo on 21 350 euroa, ja se

on tässä vertailussa Pohjoismaista keskimmäinen. Itä-Euroopan maat erottuvat selkeästi pienituloisimpana ryhmänä. Yli puolet slovenialaisista on Euroopan mediaanitulon alapuolella samoin kuin miltei kaikki muiden Itä-Euroopan maiden kansalaiset. Matalin tulotaso on Romaniassa, jossa mediaanitulo on 2 040 euroa vuodessa. Romanian mediaanitulo on 24 prosenttia Euroopan mediaanitulosta ja samalla vain vajaat 6 prosenttia suurituloisimman maan Norjan mediaanitulosta, joka on 32 400 euroa vuodessa.

Kuvio 4. Kotitalouden käytettävissä olevat tulot kulutusyksikköä kohti Euroopassa vuonna 2010, euroa vuodessa.

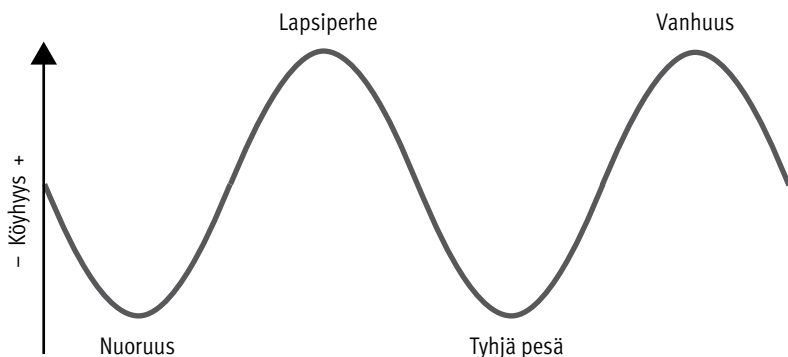
Lähde: EU-SILC 2010.

Toisin sanoen hyvin erilaiset tulotasot tuottavat suhteellisesti mitattuna toisiaan hyvin lähellä olevia suhteellisia tuloköyhyysriskejä. Tästä hyvänä esimerkkinä voidaan pitää naapurimaita Itävaltaa ja Unkaria. Kotitalouksien mediaanitulo oli Itävallassa 20 620 euroa vuonna 2010, kun se oli 4 240 euroa rajan takana Unkarissa. Vastaavasti suhteellinen tuloköyhyysaste samana vuonna oli Itävallassa 12,1 ja Unkarissa 12,3 prosenttia. Eurooppalaisen köyhyyden kokonaisdynamiikkaa tutkittaessa absoluuttisten tulotasojen huomioiminen on hyvin tärkeää. Etenkin köyhien maiden ihmiset vertaavat elinolojaan vauraampien maiden tasoon ja ovat usein kiinnostuneempia absoluuttisista euroista kuin kansallisista prosenteista.

Elämänvaihe ja taloudelliset elinolot

Köyhyystutkimuksissa klassisin elämänvaiheiden ja taloudellisen toimeentulon välistä yhteyttä kuvaava lähtökohta on Seeböhm Rowntreen (1901) havaitsema seikka, että köyhyys on yhteydessä ikään ja perherakenteeseen (kuvio 5). Rowntree havaitsi, että työväestön elämässä köyhyyden vaihtelu oli paikannettavissa viiteen eri elämänvaiheeseen. Köyhyys vaivasi ensimmäisenä lapsuudessa. Perheessä oli usein monta suuta ruokittavana, mihin perheen isän ansaitsema palkka oli usein riittämätön. Taloudellinen tilanne helpottui nuoruudessa, jolloin nuori muutti kotoaan ja alkoi ansaita oman toimeentulonsa. Köyhyys kuitenkin tiukensi jälleen otettaan avioliiton ja lastenhankinnan jälkeen. Lapsiperhevaihe jatkui kunnes lapset yksi toisensa jälkeen muuttivat omaan talouteen. Taloudellinen tilanne helpottui, tyhjenevässä pesässä (engl. *empty nest*) oli vähemmän suuta ruokittavana ja perheen ansiot alkoivat riittää paremmin arjen tarpeisiin. Vanhuuden myötä työkyky heikkeni ja ajoi jälleen perheen talouden ahtaalle, sillä heikentyneen terveyden takia palkkatyötä ei enää välttämättä voinut tehdä eikä eläketurvaa juuri ollut olemassa.

Kuvio 5. Köyhyysyksi Yorkissa 1899.

Lähde: Rowntree 1901.

Taloudellinen kasvu ja hyvinvointijärjestelmien kehitys 1900-luvulla merkitsivät yhtäältä elintason nousua sekä toisaalta taloudellisten toimeentulo-ongelmien ja elämänvaiheiden välisen yhteyden muutosta. Olli Kankaan ja Joakim Palmen (2000) 1990-luvun alkuun ulottuvien laskelmien mukaan erityisesti eläkejärjestelmien kehittyminen merkitsi huomattavaa eläkeläis-köyhyyden vähentymistä erityisesti Keski- ja Pohjois-Euroopassa. Sama havainto on nähtävissä myös suomalaisten eläkeläisten toimeentuloa tarkastelevissa tutkimuksissa (Rantala ja Suoniemi 2007; Tuominen 2008). Samalla tavoin myös lapsiperheiden toimeentulo on kohentunut vuosien saatossa. Perhepolitiikan

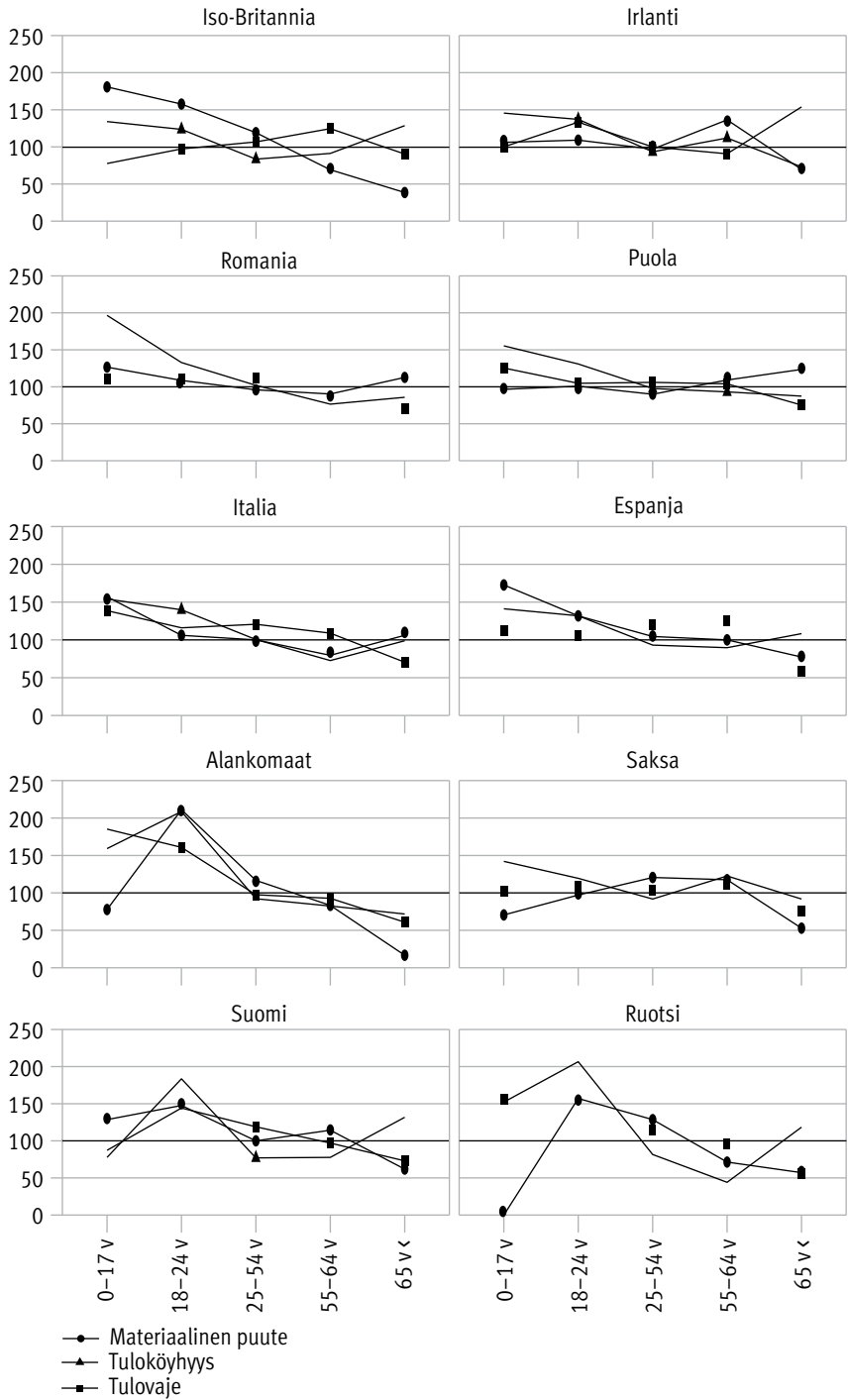
samoin kuin sukupuolten välisen tasa-arvon kehittyminen ovat merkinneet sitä, että lapsuus- ja lapsiperhevaiheet eivät välttämättä enää johda taloudelliseen puutteeseen. Tosin kansainvälisessä vertailussa maiden ja maaryhmien välillä on tässä suhteessa suuria eroja. Anglosaksisissa maissa Isossa-Britanniassa, Kanadassa ja Yhdysvalloissa lapsiperheiden tilanne muistuttaa selvästi enemmän Rowntreen köyhyysyökin mukaista tilannetta kuin vaikkapa Pohjoismaissa.

Kankaan ja Palmen (2000) kahdeksan maan vertailussa suurimmat maiden väliset erot paikantuvat nuoruusvaiheeseen. Lisäksi eroja on vaikea palauttaa perinteisiin hyvinvointiregiimeihin. Suurin nuoruusvaiheen suhteellinen tuloköyhyysriski oli 1990-luvun alussa Ruotsissa ja pienin Australiassa. Rowntreen viiden elinvaiheen luokittelussa nuoruus on selvästi se elinvaihe, johon Pohjoismaiden köyhyys erityisesti paikantuu. Vastaavasti lasten muuttaminen omaan talouteen vähentää edelleen köyhyysriskiä kaikissa maissa.

Kuviossa 6 on tarkasteltu iän ja taloudellisten elinolojen välistä suhdetta kahdeksassa Euroopan maassa. Kunkin ikäryhmän suhteellinen tuloköyhyysriski, aineellinen puute ja suhteellinen tuloköyhyysvaje on suhteutettu koko maan keskimääräiseen tuloköyhyysriskiin, deprivatioasteeseen ja tuloköyhyysvajeeseen. Tulokset ovat varsin yhteneväisiä Kankaan ja Palmen 1990-luvun alun tulosten kanssa. Suomessa, Ruotsissa ja Alankomaissa suhteellinen tuloköyhyysriski samoin kuin köyhyysvaje ovat keskimääräistä suurempia erityisesti nuorilla. Suomessa aineellinen puute vaihtelee iän mukaan samalla tavoin kuin suhteellinen tuloköyhyysvaje. Isossa-Britanniassa on havaittavissa suhteellisen tuloköyhyysriskin kasvu elinkaaren alkua ja loppupäässä. Materiaalinen puute kuitenkin vähenee tasaisesti iän kertyessä. Itä-Euroopan maissa taloudellinen huono-osaisuus ei näytä vaihtelevan kovinkaan paljon iän mukaan. Samankaltainen, melko maltillinen vaihtelu on havaittavissa Saksassa ja Irlannissa.

Yli 65-vuotiaiden lukuja tarkasteltaessa voidaan arvioida kunkin maan eläketurvan onnistuneisuutta köyhyyden torjunnassa. Suomessa yli 65-vuotiaiden tuloköyhyysriski on keskimääräistä selvästi suurempi. Sen sijaan aineellinen puute ja köyhyysvaje ovat keskimääräistä matalammalla tasolla. Tulos viittaa siihen, että keskimääräistä suuremmasta tuloköyhyysriskistä huolimatta eläkeläistalouksien tulotaso on suhteellisen lähellä – tai ainakin muihin ikäryhmiin nähden keskimääräistä lähempänä – tuloköyhyysrajaa. Tilastokeskuksen tulonjakotilaston mukaan 65 vuotta täyttäneiden suomalaisten suhteellinen tuloköyhyysriski pieneneekin huomattavan paljon, mikäli suhteellinen tuloköyhyysriski lasketaan 60 prosentin tulorajan sijasta 50 prosentin tulorajalla. Vuoden 2010 tulonjakotilaston mukaan suhteellinen tuloköyhyysriski laskee 13,6 prosentista 3,6 prosenttiin. Samansuuntaisia tuloksia on saatu myös suomalaisen toimeentuloturvan riittävyttä arvioivissa tutkimuksissa. Suomalainen peruseläketurva on muihin perusturvaetuksiin nähden hyvällä tasolla (esim. Terveysturvan ja hyvinvoinnin laitos 2011; Niemelä ja Rajas 2012).

Kuvio 6. Suhteellinen tuloköyhyysriski, aineellisen elintason puute ja köyhyysvaje iän mukaan suhteessa maan keskiarvoon kahdeksassa Euroopan maassa.

Samankaltainen kuva ikääntymisen ja tuloköyhyysriskin välillä on havaittavissa myös muissa maissa, kuten Ruotsissa, Saksassa ja Isossa-Britanniassa. Joissakin maissa aineellisen puutteen laajuus seuraa suhteellisen tarkasti tuloköyhyysriskissä iän mukana tapahtuvia vaihteluita. Sen sijaan esimerkiksi Suomessa, Ruotsissa, Isossa-Britanniassa ja Alankomaissa yli 65-vuotiaiden aineellinen puute on selvästi keskimääräistä vähäisempää sekä matalammalla tasolla kuin niiden suhteellinen tuloköyhyysriski. Näissä maissa iän mukanaan tuoma varallisuuden kasvu kenties näkyy aineellisen puutteen matalana tasona.

Yleisesti ottaen ikääntyvien köyhyys olisi luonnollisesti yleistä niissä maissa, joissa ei ollut julkista eläketurvaa. Eurooppalaisen mikrosimulaatiomalli EUROMODin pohjalta laskettujen tulosten mukaan yli 65-vuotiaiden suhteellinen tuloköyhyysriski olisi kaikkialla Euroopassa noin 75–95 prosenttia ilman julkista tulonsiirtojärjestelmää. Julkisella tulonsiirtojärjestelmällä on keskeinen merkitys myös lapsiköyhyyden vähentämisessä. Lapsiperheille suunnattujen etujen lapsiköyhyyttä vähentävä vaikutus vaihtelee maiden välillä kuitenkin sangen voimakkaasti. Heikoiten julkinen tulonsiirtojärjestelmä pystyy vaikuttamaan lapsiköyhyyteen Etelä-Euroopassa. Parhaiten lapsiköyhyyttä pystyvät vähentämään Ranskan, Unkarin, Itävallan, Ruotsin ja Tanskan julkiset tulonsiirrot. Kokonaisuudessaan tulonsiirtojen köyhyysriskiä vähentävä vaikutus koko väestön tasolla vaihtelee Euroopassa 30–50 prosentista 10–20 prosenttiin. Julkisten tulonsiirtojen köyhyysriskiä vähentävä vaikutus on suurimmillaan Tanskassa, Ranskassa, Itävallassa, Ruotsissa ja Belgiassa. Tulonsiirtojärjestelmien vaikutus on pienintä Etelä-Euroopassa ja Irlannissa. Suomi sijoittuu tässä tarkastelussa eurooppalaiseen keskikastiin (Ward ym. 2009, 168–173; ks. myös Caminada ja Wang 2011; Blomgren ym. 2014.)

Kirjan tavoitteet ja rakenne

Länsimaiset hyvinvointivaltiot pystyivät vastaamaan 1970–1980-luvuille asti suhteellisen menestyksekkäästi tarpeisiin, jotka johtuivat työmarkkinoilta ansaittujen tulojen puutteista (eläkkeelle siirtyminen, työttömyys, sairaus ja työkyvyttömyys), kustannuspiikeistä elinkaaren aikana (lastensaanti) tai tarpeista, joihin julkisen sektorin puuttuminen nähtiin toivottavana (koulutus, terveydenhuolto). Länsimaiset hyvinvointivaltiot rakennettiin turvaksi näiden vanhojen sosiaalisten riskien varalle. Vastauksena tarpeisiin syntyi erimuotoisia keynesiläis-beveridgeläis- tai keynesiläis-bismarckilais-tyyppisiä hyvinvointivaltioita: taloudellinen kasvu, täystyöllisyys, kiinteät ydinperheet ja hyvinvointivaltiolliiset toimet takasivat elinolosuhteiden jatkuvan parantumisen. 1970-luvun

öljykriiseistä lähtien taloudellinen kasvu ei ole enää ollut itsestäänselvyys. Teknologinen kehitys ja elinkeinorakenteen muutos merkitsivät työelämän muutosta ja moninaistumista. Samalla ihmiset ovat aiempaa terveempiä ja elävät pidempään. Väestörakenteessa korostuu aiempaa enemmän ikääntyvien osuus. Myös perherakenteet ovat muuttuneet: avioero, yksin asuminen ja yksinhuoltajuus eivät ole enää tavallisuudesta poikkeavia seikkoja. Samalla naisten työssäkäynti erityisesti Etelä- ja Keski-Euroopassa on yleistynyt ja muuttanut näin ollen ansaintamalleja. Tämä puolestaan vaikuttaa työ- ja perhevelvollisuuksien väliseen suhteeseen. Muutokset merkitsevät uusia sosiaalisia riskejä, joiden ehkäisemiseen tai kattamiseen hyvinvointivaltioita ei ole alun perin rakennettu. (Ks. esim. Taylor-Gooby 2004; Bonoli 2005; Fritzell ja Ritakallio 2010.)

Edellä kuvatun Seebohm Rowntreen köyhyysyyklin pohjalta tulkittu tarkastelu iän ja taloudellisten elinolosuhteiden välisestä yhteydestä saattaakin peittää monia muita elämänvaiheisiin ja elämäntilanteisiin liittyviä seikkoja. Rowntreelaisin silmin ei välttämättä pysty näkemään elinolosuhteisiin vaikuttavia elämänvaihetekijöitä nyky-yhteiskunnassa. Tällaisia tekijöitä ovat esimerkiksi perherakenteisiin, työelämään ja näiden välisiin kytköksiin liittyvät seikat, jotka eivät välttämättä ilmene yhtä kronologisesti tai lineaarisesti kuin perinteisissä elämänvaiheista tai -kaaresta lähteissä lähestymistavoissa on ajateltu. Niin psykologisessa kuin sosiologisessa keskustelussa onkin alettu puhua laveammin elämänkulusta, joka sisältää erilaisia elämän käännekohtia (esim. Mayer 2009).

Tässä kirjassa tarkastellaan elämänvaihenäkökulmasta eurooppalaisia elinoloja. Kirjassa tarkastellaan yhtäältä, minkälaisia hyvinvointivaikutuksia on siirtymillä elämänvaiheista ja elämäntilanteista toisiin ja missä määrin nämä vaikutukset vaihtelevat eri maissa Euroopassa. Toisaalta kiinnostus kohdistuu myös siihen, mitkä mekanismit selittävät siirtymiä ja niiden vaikutuksia eri maissa.

Kirja on jaettu viiteen laajempaan osaan. Ensimmäisen osan tavoite on laaja-alaisemmin tarkastella elämänvaiheiden, elinolojen ja hyvinvointivaltion välisiä yhteyksiä. Kirjan kolme seuraavaa osaa tarkastelevat yksityiskohtaisemmin erilaisia elämänvaiheiden ja elämäntilanteiden välisiä siirtymiä – elämänkulun käännekohtia – ja niiden hyvinvointivaikutuksia. Tarkastelun kohteena ovat perherakenteeseen liittyvät siirtymät, työikäisen väestön siirtymät työmarkkinoilla sekä siirtymät työmarkkinoilta eläkkeelle. Lähes jokaisessa artikkelissa aihetta lähestytään taloudellisten elinolosuhteiden näkökulmasta, mutta useissa artikkeleissa elinolosuhteita tarkastellaan myös laajemmin. (Ks. taulukko 4, s. 32.)

Tämän johdantoartikkelin tarkoitus on pohjustaa kirjan seuraavia artikkeleja erityisesti taloudellisten elinolojen näkökulmasta ja keskustella siitä, millä tavoin Euroopan unionin elinolututkimus suhteutuu aiempaan suomalaisen ja pohjoismaisen elinolututkimuksen perinteeseen. Lisäksi artikkelissa on tarkasteltu Euroopan unionin sosiaalisia indikaattoreita erityisesti köyhyyden ja sosiaa-

lisen syrjäytymisen vähentämistavoitteiden näkökulmasta. Samalla esittelemme taustaa tutkimusaineistoille, joihin kaikki tämän kirjan artikkelit perustuvat.

Taulukko 4. Tiivistelmä kirjan empiiristen artikkelien tutkimusasetelmista.

Teema	Elinoloaineistot	Asetelma	Elinolosuhteiden osatekijät
Elinolot ja tulonjako eri elämänvaiheissa			
Markus Kainu ja Mikko Niemelä: Taloudelliset elinolot ja elämänvaiheet	ECHP EU-SILC	Poikkileikkaus	Tulot Aineellinen puute Vajaatyöllisyys
Maria Vaalavuo: Tulonjako ja sosiaalipalvelut	EU-SILC	Poikkileikkaus	Tulot
Elinolot ja muuttuvat perherakenteet			
Jani Erola ja Juho Härkönen: Lastensaannin vaikutus hyvinvointiin	ECHP	Paneeli	Tulot Tyytyväisyys elämään Sosiaaliset suhteet
Ilpo Airio: Parisuhteen päättymisen ja tulojen muutos	EU-SILC	Paneeli	Tulot
Anita Haataja: Yksin asuminen ja hyvinvointi	EU-SILC	Poikkileikkaus	Tulot Kokemukset toimeentulovaikeuksista Asuminen Työttömyys Terveys
Elinolot ja muuttuvat työmarkkina-asetmat			
Olli Kangas ja Azhar Hussain: Työttömyys, työttömyysturva ja tuloköyhyysriski	ECHP EU-SILC	Paneeli	Tulot
Anita Haataja ja Merja Kauhanen: Kahden työn tekeminen ja sen taloudelliset seuraukset	EU-SILC	Poikkileikkaus	Tulot
Minna Ylikännö: Siirtymät työmarkkinoilla ja taloudelliset mahdollisuudet lomaan	EU-SILC	Paneeli	Taloudelliset mahdollisuudet viikon lomaan kodin ulkopuolella
Elinolot ja eläkkeelle siirtyminen			
Olli Kangas ja Azhar Hussain: Eläketurva ja eläkeläisten tuloköyhyysriski	EU-SILC	Paneeli	Tulot
Jenni Blomgren: Eläkkeelle siirtymisen vaikutus terveyteen ja tyytyväisyyteen	ECHP	Paneeli	Koettu terveys Tyytyväisyys elämän eri osa-alueisiin Sosiaaliset suhteet

Seuraavassa artikkelissa **Maria Vaalavuo** jatkaa pohdiskelua taloudellisten elinolojen mittaamisesta. Hänen lähtökohtanaan on ajatus siitä, että keskittyminen ainoastaan kotitalouden käytettävissä oleviin tuloihin antaa vääristyneen kuvan, mikäli julkisin varoin tuotettuja palveluita ei oteta lainkaan huomioon. Artikkelissa tarkastellaan, minkälaisia tulonjaollisia vaikutuksia on sillä, että käytettävissä olevien tulojen käsitteestä siirrytään laajempaan tulokäsitteeseen, joka sisältää julkisten palvelujen kotitalouksille tarjoaman taloudellisen hyödyn. Empiirisenä esimerkkinä Vaalavuo tarkastelee lapsille ja vanhuksille suunnattujen palvelujen eli lasten päivähoidon, esiopetuksen ja vanhuspalvelujen tulonjaollisia vaikutuksia 14 Euroopan maassa.

Kirjan toinen osa keskittyy perherakenteisiin. **Jani Erola ja Juho Härkönen** kuvaavat artikkelissaan eurooppalaisten perhejärjestelmien ominaisuuksia ja perherakenteisiin liittyviä muutoksia viime vuosikymmeninä. Erola ja Härkönen tutkivat, miten vanhemmuus vaikuttaa taloudelliseen hyvinvointiin, tyytyväisyyteen ja sosiaalisiin verkostoihin eurooppalaisissa hyvinvointiregioneissa. Artikkelin keskeisenä tarkastelun kohteena ovat kompensoivat mekanismit: lisääntyvätkö tyytyväisyys ja sosiaaliset suhteet vaikka talous kokisikin rasitteita? Lisäksi artikkelissa analysoidaan, missä määrin hyvinvointivalttioiden instituutionaaliset puitteet liittyvät hyvinvoinnin ulottuvuuksien ja lastensaannin välisen yhteyden vaihtelemiseen.

Ilpo Airio puolestaan tutkii parisuhteen päättymisen – avio- ja avoerojen – yhteyttä tuloihin ja tulonmuodostukseen Suomessa, Tanskassa, Ranskassa, Isossa-Britanniassa ja Italiassa. Airio tarkastelee, millä tavoin parisuhteen päättymisen vaikuttaa kotitalouden käytettävissä oleviin tuloihin ja erityisesti sitä, miten markkinatulojen ja sosiaalisten tulonsiirtojen merkitys kotitalouden tulopaketissa muuttuu parisuhteen päättymisen myötä. Artikkelissa analysoidaan myös, missä määrin parisuhteen päättymisen tulonjaolliset seuraukset vaihtelevat sukupuolen ja perhetyypin mukaan.

Anita Haatajan artikkelin keskiössä on puolestaan yksin asuvien työikäisten toimeentulo. Haataja tarkastelee, eroavatko yksin asuvat sukupuolijakaumaltaan, siviilisäädyltään ja koulutustasoltaan eri maissa. Artikkelissa tutkitaan yksin asuvien tulojakaumia, koettuja toimeentulovaikeuksia ja asumisolosuhteita sekä työttömyyttä ja sairastavuutta.

Kirjan kolmas osa syvennyy työmarkkinoihin. Osa alkaa **Olli Kankaan** ja **Azhar Hussainin** tutkimuksella, jossa analysoidaan työn, työttömyyden ja työttömyysturvajärjestelmien yhteyttä suhteelliseen tuloköyhyysriskiin 15:ssä Euroopan maassa. Artikkelit havainnollistaa, millaisia köyhyysvaikutuksia työmarkkina-asetilla ja sosiaaliturvajärjestelmillä on eri maissa ja maaryhmissä.

Minna Ylikännö keskittyy tarkemmin yhteen aineellista puutetta mittaavan indikaattorin (taulukko 1) osatekijään: kotitalouden mahdollisuuteen viikon lomaan kodin ulkopuolella. Ylikännön empiirisenä tutkimustehtävänä

on tarkastella, miten siirtymät työttömyydestä työhön ja päinvastoin sekä työttömyyden pitkittyminen ovat yhteydessä taloudellisiin mahdollisuuksiin lomailua kodin ulkopuolella. Lisäksi artikkelissa keskustellaan siitä, millä tavoin lomailu soveltuu kotitalouksien hyvinvoinnin ja kulutukseen osallistumisen mittariksi.

Viimeisten parinkymmenen vuoden aikana työnteon muodot ovat moninaistuneet useissa länsimaissa. Yksi esimerkki työnteon moninaistumisesta on kahden työn tekemisen yleistyminen. **Anita Haataja** ja **Merja Kauhanen** tutkivat, missä määrin kahden työn tekemisen yleisyys vaihtelee Euroopassa. Lisäksi artikkelissa tarkastellaan tekijöitä, jotka selittävät kahden työn yleisyyttä eri maissa. Missä määrin kahta työtä tekevät eroavat muista työllisistä sukupuolen, perheaseman, koulutuksen tai ammatin mukaan? Haataja ja Kauhanen selvittävät lisäksi kahden työn tekemisen seurauksia tarkastelemalla tehtyjä työtunteja, kokonaisansioita sekä suhteellisia tuloköyhyysriskejä.

Kirjan neljäs osa muodostuu kahdesta artikkelista, jossa käsitellään siirtymää työmarkkinoilta eläkkeelle. **Olli Kangas** ja **Azhar Hussain** aloittavat artikkelinsa kuvaamalla eläketurvan tasoa Euroopassa. Tämän jälkeen kirjoittajat tarkastelevat eläkeläisköyhyyden yleisyyttä. Kangas ja Hussain tutkivat, millä tavoin eläkkeelle siirtyminen ja pidempään eläkkeellä oleminen vaikuttavat eläkeläisten tuloköyhyysriskeihin eri maissa. Lisäksi artikkelissa tutkitaan, millä tavoin eri maiden eläketurvajärjestelmien ominaisuudet ovat yhteydessä eläkeläisten tuloköyhyysriskeihin. Näin voidaan arvioida, mitkä eläkejärjestelmän piirteet selittävät maiden välisiä eroja tuloköyhyydessä.

Jenni Blomgren puolestaan tarkastelee eläkeläisten hyvinvointia edellistä artikkelia laaja-alaisemmin. Hän tutkii eläkkeelle siirtymisen vaikutuksia koettuun terveydentilaan ja tyytyväisyyteen Suomessa, Tanskassa, Isossa-Britanniassa, Ranskassa ja Italiassa. Artikkelissa tutkitaan, millä tavoin sukupuoli, siviilisäätty, koulutustausta ja eläkettä edeltävä työttyytyväisyys ovat yhteydessä eläkkeelle siirtymisen hyvinvointivaikutuksiin.

Kirjan viidennessä osassa **Mikko Niemelä** tekee yhteenvedon edellä mainituista tutkimusartikkeleista. Niemelä erittelee artikkelien tuloksia suomalaisesta näkökulmasta ja pohtii, missä määrin väestön elinoloista saatavasta kuvasta on havaittavissa omia kansallisia erityispiirteitä ja mitkä asiat näyttäytyvät pikemminkin yleiseurooppalaisina. Artikkelin lopuksi pohditaan suomalaisen elinolotutkimuksen mahdollisuuksia käytettävissä olevien tutkimusaineistojen näkökulmasta.

Kirjan aineistot

35

Kirjan analyysit perustuvat eurooppalaisiin tulo- ja elinolotutkimuksiin eli ECHP- ja EU-SILC-aineistoihin. Eurooppalaisten elinoloaineistojen suunnittelun käynnistäminen ajoittui 1990-luvun alkuun. Tavoitteeksi asetettiin kaikki EU-jäsenvaltiot kattava, mahdollisimman vertailukelpoinen, monia hyvinvoinnin osa-alueita sisältävä pitkittäinen elinoloaineisto. ECHP:n ensimmäinen aalto kerättiin vuonna 1994, jolloin mukana olivat kaikki sen hetkiset jäsenvaltiot. Uudet jäsenvaltiot liittyivät mukaan myöhemmin: Itävalta vuonna 1995, Suomi vuonna 1996 ja Ruotsi vuonna 1997. ECHP:n keruu lopetettiin vuonna 2001. Tiukasti harmonisoitu pitkittäisaineisto kaatui osittain aineistojen keruuseen ja koordinointiin liittyviin ongelmiin, osittain ulkoisiin muutoksiin, kuten EU:n laajentumiseen. ECHP:n korvannut EU-SILC kerättiin seitsemässä maassa ensimmäisen kerran jo vuonna 2003. Ensimmäinen varsinainen julkaistu aineisto koskee kuitenkin vuotta 2004, joka käsittää 15 maata. Sittemmin aineisto on laajentunut kattamaan kaikki EU:n jäsenvaltiot sekä joukon EU:n ulkopuolisia maita (Islanti, Norja, Kroatia¹, Sveitsi, Turkki, Serbia, Makedonia). Aineiston käyttäjille toimitettu EU-SILC-aineiston maavalikoima ei kuitenkaan kata kaikkia EU:n ulkopuolisia maita (ks. taulukko 5, s. 36–37).

Vaikka EU-SILC on ECHP:n seuraaja, aineistot poikkeavat toisistaan monin osin. Ensinnäkin yksi ECHP:n tärkeimmistä ominaisuuksista on aineiston pitkittäisluonne, joka mahdollistaa elinolojen dynamiikan ja niihin vaikuttavien tekijöiden tutkimisen. ECHP on prospektiivinen pitkittäisaineisto eli paneeliaineisto, jossa alkuperäiseen otokseen valikoituneita henkilöitä ja heidän kotitalouksiaan on seurattu vuodesta toiseen. EU-SILC on sen sijaan luonteeltaan poikkileikkausaineisto, joka sisältää pitkittäiskomponentin. Eri maiden pitkittäisseurannan pituus vaihtelee sen mukaan, milloin aineiston keruu on aloitettu kyseisessä maassa (ks. taulukko 5). Neljän vuoden seuranta mahdollistuu, Romaniaa ja Saksaa lukuun ottamatta, vuoden 2009 pitkittäisaineistolla. Toisin kuin monissa muissa pitkittäistutkimuksissa EU-SILC:n poikkileikkausaineisto ja pitkittäisaineisto toimitetaan erillisinä tiedostoina, joita ei voi yhdistää keskenään. Tutkijan pulmaksi muodostuu tällöin se, että joitakin muuttujia saattaa löytyä vain poikkileikkaustiedostosta, joitakin muita vain pitkittäistiedostosta. Tämä rajoittaa tutkimusasetelmien luomista.

1 Kroatia liittyi EU:n jäseneksi 1.7.2013.

Taulukko 5. Maiden esiintyvyys kirjassa käytettävissä eurooppalaisissa elinoloaineistoissa.

	European Community Household Panel (ECHP)									The European Union Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC)							
	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001		2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Alankomaat	x										C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C	
Belgia	x									C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C	
Bulgaria												C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C	
Espanja	x									C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C	
Irlanti	x									C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)		
Islandi										C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C	
Iso-Britannia	x										C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C	
Italia	x									C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C	
Itävalta		x								C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C	
Kreikka	x									C	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C	
Kypros											C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C	
Latvia											C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C	
Liettua											C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C	
Luxemburg	x									C	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C	
Malta											C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C	
Norja										C	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C	
Portugali	x									C	C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C	

	European Community Household Panel (ECHP)									The European Union Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC)							
	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001		2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Puola											C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C	
Ranska	x									C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C	
Romania													C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C	
Ruotsi				x						C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C	
Saksa	x										C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C	C	C	
Slovakia											C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C	
Slovenia											C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C	
Suomi			x							C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C	
Tanska	x									C	C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C	
Tšekki											C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C	
Unkari											C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C	
Viro										C	C+L (2 v)	C+L (3 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C+L (4 v)	C	
Vhteensä	12	13	14	15	15	15	15	15		15	26	26	26	29	29	28	

C = poikkileikkausaineisto; L = pitkittäisaineisto; 1 v, 2 v, 3 v tai 4 v = pitkittäisaineiston mahdollistaman seurannan pituus vuosina; x = vuosi, jona maa liittyi aineistoon

EU-SILCin pitkittäisaineisto on niin sanottu rotatoiva paneeli: aineiston otos on jaettu rotaatioryhmiin, joita seurataan yleensä maksimissaan neljä vuotta ja jokaisena vuotena yksi rotaatioryhmistä putoaa seurannasta ja se korvataan uudella otoksella. Rotaatioryhmien osalta poikkeuksia ovat Ranska (yhdeksän vuoden paneeli), Norja (kahdeksan vuoden) ja Luxemburg (”oikea” paneeli). ECHP:n yhdeksi ongelmaksi muodostui aaltojen välinen kato eli attritio. Rotatoivan paneelin yksi hyvistä puolista lieenee se, että sillä pystytään paremmin vastaamaan kadosta aiheutuviin ongelmiin, koska seuranta on ”lukittu” samoihin kotitalouksiin vain määraajaksi. Aaltojen välinen kato ei olekaan ollut yhtä suurta EU-SILC-aineistossa kuin ECHP-aineistossa. Esimerkiksi vuosien 2005 ja 2008 pitkittäistiedostojen perusteella maasta riippuen 75–98 prosenttia seurantaan kuuluvista oli edelleen seurannassa (Suomen aineistossa 90 prosenttia). Seurannan rajoittuminen vain neljään vuoteen luonnollisesti aiheuttaa rajoituksia tutkimusasetelmaan. Lisäksi seuranta-asetelman vuoksi tiettyjä siirtymiä ei ole mahdollista tutkia. Esimerkiksi nuorten kotoa poismuuton ja avo- tai avioerojen hyvinvointivaikutuksia ei pystytä kunnolla tutkimaan siksi, että aineistossa olevasta kotitaloudesta poismuuttaja putoaa yleensä myös seurannasta. (Ks. Iacovou ym. 2012.)

Toiseksi ECHP:n lähtökohtaisesta tavoitteesta tuottaa mahdollisimman vertailukelpoista mikrotason tietoa EU:n jäsenmaiden elinoloista on jouduttu EU-SILC-aineistoa kerätessä joustamaan. ECHP ja monet muut kansainväliset vertailevat aineistot ovat niin sanottuja input-harmonisoituja aineistoja, joissa jo keruuvaiheessa pyritään kyselylomakkeen, keruutapojen ja painotusten koordinoinnilla mahdollisimman tarkkaan harmonisointiin. Tästä Eurostat joutui tosin joustamaan, sillä Saksa, Iso-Britannia ja Luxemburg keskeyttivät ECHP-aineiston keruun vuonna 1996 ja korvasivat ECHP:n omilla kansallisilla aineistoilla, jotka harmonisoitiin jälkikäteen. Lisäksi Ruotsin osa-aineisto perustui jo alun perin kansalliselle poikkileikkausaineistolle. EU-SILC on alusta lähtien ollut niin sanottu output-harmonisoitu aineisto. Jäsenmaille on annettu lista avainmuuttujista, jotka on oltava aineistossa, mutta tietojenkeruutavoissa on kuitenkin annettu aiempaa suurempia vapauksia. Nämä suuremmat vapaudet heijastuvat kuitenkin aineistojen heterogeenisuutena niin otantamenetelmissä, rekisteri- ja haastattelutietojen käytössä kuin ylipäänsä siinä, mitä yksittäisiä tietoja kussakin maassa on kerätty ja mitä ei ole kerätty (ks. esim. Verma ym. 2010). Esimerkiksi tulotietojen osalta tietyt maat raportoivat nettotuloja, toiset maat bruttotuloja. Myös kotitalouden tulojen viitejakso vaihtelee jossain määrin eri maiden välillä (ks. Jäntti 2007).

Kolmanneksi ECHP- ja EU-SILC-aineistojen tuottamien tietojen keskinäinen vertailukelpoisuus on melko heikkoa (Euroopan komissio 2005). Molempien aineistojen tavoitteena on ollut tarjota tietoa materiaalisista elinoloista tulotietoja laaja-alaisemmin. Materiaalisen puutteen mittarit ovat kuitenkin seuranneet

poliittisia linjauksia, jolloin ECHP:n ja EU-SILCin avulla ei voida tarkastella esimerkiksi materiaalisessa deprivaatiossa tapahtuneita muutoksia samoilla muuttujilla yli ajan. Vahvoja tulkintoja ei voi myöskään tehdä esimerkiksi vuosien 1994 ja 2010 tulotietoihin perustuvien analyysien välillä, sillä tulotietojen keruussa ja tulokäsitteistössä on tapahtunut muutoksia muun muassa niin sanotun Canberra-ryhmän työn myötä (Expert Group on Household Income Statistics 2001; ks. myös van der Laan 2007). Analyysien perusteella voi tehdä ajanjaksojen sisäisiä tarkasteluja ja tehdä niistä yleisempiä johtopäätöksiä, joita puolestaan voi suhteuttaa yli ajan toisiinsa.

Rajoituksistaan huolimatta eurooppalaisten elinoloaineistojen etuna on se, että ne sisältävät kotitalouden tulotietojen lisäksi tietoa myös materiaalisesta elintason muista osa-alueista sekä laajemmin yksilöiden hyvinvoinnista, kuten sosiaalisista suhteista ja terveydentilasta. Toiseksi pitkäaikaisuutensa vuoksi aineistot mahdollistavat muita kansainvälisesti vertailevia aineistoja paremmin tämän kirjan näkökulmasta keskeisten siirtymien ja niiden hyvinvointivaikutusten analysoinnin. Näin ollen politiikkapäätelmien ja poliittisten suositusten muodostaminen mahdollistuu luotettavammalla tavalla kuin yhden tai useamman poikkileikkaushetken tarkastelun perusteella. Erot aineistojen paneeliominaisuuksissa ja muuttujien sisällöissä vaikuttavat kuitenkin siihen, että tietyt siirtymiä koskevat analyysit tehdään kirjassa ECHP:lla eikä sitä uudemmalla EU-SILCillä. Osa artikkeleista perustuu vain poikkileikkaushetken tarkasteluun joko siksi, että artikkelille asetetut tutkimustehtävät eivät edellytä paneeliasetelmaa, tai siksi, että aihetta ei pystytä eurooppalaisilla elinoloaineistoilla luotettavasti tarkastelemaan paneeliasetelmalla. Kussakin artikkelissa kerrotaan tarkemmin, mitä valintoja ja rajoituksia aineistoihin sisältyy ja millä tavoin aineistot palvelevat kunkin artikkelin tutkimusasetelmaa. Kirjan artikkelit tarjoavat siten myös esimerkkejä siitä, minkälaisiin tutkimuskysymyksiin aineistojen avulla voidaan vastata, ja toisaalta siitä, minkälaisia rajoituksia aineistot tutkimukselle asettavat.

Lähteet

- Ahlqvist K, Okkonen K-M. EU, tilastot ja köyhyyspolitiikka. Hyvinvointikatsaus 2011; 3: 72–77.
- Airio I. Change of norm? In-work poverty in a comparative perspective. Helsinki: Kela, Studies in social security and health 92, 2008.
- Allardt E. Att ha, att älka, att vara. Om välfärden i Norden. Lund: Argos, 1975.
- Allardt E. Hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Porvoo: WSOY, 1976.

Atkinson AB, Marlier E. Income and living conditions in Europe. Luxembourg: Eurostat, 2010.

Atkinson AB, Rainwater L, Smeeding TM. Income distribution in OECD countries. Evidence from the Luxembourg income study. Paris: OECD, Social policy studies 18, 1995.

Atkinson T, Cantillon B, Marlier E, Nolan B. Social indicators. The EU and social inclusion. Oxford: Oxford University Press, 2002.

Blomgren J, Hiilamo H, Kangas O, Niemelä M. Finland: Growing inequality with contested consequences. Julkaisussa: Nolan B, Salverda W, Checchi D, ym, toim. Changing inequalities & societal impacts in rich countries. Thirty countries' experiences. Oxford: Oxford University Press, 2014: 222–247.

Boarini R, Mira d'Ercole M. Measures of material deprivation in OECD countries. Paris: OECD, OECD social employment and migration working papers 37, 2006.

Bonoli G. Classifying welfare states. A two-dimension approach. Journal of European Social Policy 1997; 26 (3): 351–372.

Bonoli G. The politics of the new social policies. Providing coverage against the new social risks in mature welfare states. Policy & Politics 2005; 33 (3): 431–449.

Caminada K, Wang C. Disentangling income inequality and the redistributive effect of social transfers and taxes in 36 LIS countries. Luxembourg: Luxembourg Income Study, Working Papers 567, 2011.

Cerami A, Vanhuyse P, toim. Post-communist welfare pathways. Theorizing social policy transformations in Central and Eastern Europe. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2009.

Deaton A. Household surveys, consumption, and the measurement of poverty. Economic Systems Research 2003; 15 (2): 135–159.

De Graaf-Zijl M, Nolan B. Household joblessness and its impact on poverty and deprivation in Europe. Journal of European Social Policy 2011; 21 (5): 413–431.

Doyal L, Gough I. A theory of human need. Basingstoke: Macmillan, 1991.

Easterlin RA. Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence. Julkaisussa: David PA, Reder MW, toim. Nations and households in economic growth. Essays in honor of Moses Abramovitz. New York, NY: Academic Press, 1974: 89–125.

Erikson R, Hansen EJ, Ringen S, Uusitalo H, toim. The Scandinavian model. Welfare states and welfare research. Armonk, NY: Sharpe, 1987.

Erikson R, Åberg R. Välfärd i förändring. Levnadsvillkor i Sverige 1968–1981. Stockholm: Prisma, 1984.

Ervasti H, Fridbeg T, Hjerm M, Ringdal K, toim. Nordic social attitudes in a European perspective. Cheltenham: Elgar, 2008.

Ervasti H, Goul Andersen J, Fridberg T, Ringdal K, toim. The future of the welfare state. Social policy attitudes and social capital in Europe. Cheltenham: Elgar, 2012.

Euroopan komissio. The continuity of indicators during the transition between ECHP and EU-SILC. Luxembourg: Publications office of the European Union, Working Papers and Studies, 2005.

Euroopan komissio. Employment and social developments in Europe 2011. Luxembourg: Publications office of the European Union, 2011.

Eurostat. Europe 2020 indicators. Headline indicators. Poverty and social exclusion. Luxembourg: Eurostat, 2013a. Saatavissa: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/europe_2020_indicators/headline_indicators>. Viitattu 28.2.2013.

Eurostat. Harmonized Indices of Consumer Prices (HICP). Luxembourg: Eurostat, 2013b. Saatavissa: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/hicp/introduction>>. Viitattu 3.4.2013.

Expert Group on Household Income Statistics. Final report and recommendations. Ottawa, 2001. Saatavissa: <http://www.lisdatacenter.org/wp-content/uploads/canberra_report.pdf>. Viitattu 18.3.2013.

Fritzell J, Ritakallio V-M. Societal shifts and changed patterns of poverty. *International Journal of Social Welfare* 2010; 19 (S1): S25–S41.

Gelissen J. Worlds of welfare, worlds of consent? Public opinion on the welfare state. Leiden: Brill, 2002.

Gornick JC, Jäntti M, toim. Income inequality. Economic disparities and the middle class in affluent countries. Stanford: Stanford University Press, 2013.

Guio A-C. What can be learned from deprivation indicators in Europe? Luxembourg: Eurostat, Eurostat Methodologies and Working Papers, 2009.

Halleröd B. The truly poor. Direct and indirect consensual measurement of poverty in Sweden. *Journal of European Social Policy* 1995; 5 (2): 111–129.

Heikkilä M. Köyhyys ja huono-osaisuus hyvinvointivaltiossa. Tutkimus köyhyydestä ja hyvinvoinnin puutteiden kasautumisesta Suomessa. Helsinki: Sosiaalhallitus, Julkaisuja 8, 2010.

Heikkilä M, Kautto M, toim. Suomalaisten hyvinvointi 2002. Helsinki: Stakes, 2002.

Honkanen P, Tervola J. Vuoden 2012 perusturvamuutoksien vaikutukset. Helsinki: Kela, Nettityöpapereita 35, 2012.

Härkönen J. Jobless couples in Europe. Comparative studies with longitudinal data. Florence: European University Institute, 2007.

Iacovou M, Kaminska O, Levy H. Using EU-SILC data for cross-national analysis. Strengths, problems and recommendations. Essex: Institute for Social and Economic Research, Working Papers 3, 2012.

Indicators Sub-Group. Proposal for a portfolio of overarching indicators and for the streamlined social inclusion, pensions, and health portfolios. Brussels: Social Protection Committee, 2006.

Johansson S. Om levnadsnivåundersökningen. Stockholm: Allmänna förlaget, 1970.

Juhász G. Exporting or pulling down? The European Social Model and Eastern enlargement of the EU. *European Journal of Social Quality* 2006; 6 (1): 82–107.

Jäntti M. Essays on income distribution and poverty. Turku: Åbo Akademi, 1993.

Jäntti M. The EU-SILC in comparative income distribution research. Design and definitions in international perspective. Julkaisussa: Comparative EU statistics on income and living conditions. Issues and challenges. Luxembourg: Eurostat, Eurostat methodologies and working papers, 2007: 311–334.

Kangas O, Palme J. Does social policy matter? Poverty cycles in OECD countries. *International Journal of Health Services* 2000; 30 (2): 335–352.

Kangas O, Ritakallio V-M, toim. Kuka on köyhä? Köyhyys 1990-luvun puolivälin Suomessa. Helsinki: Stakes, Tutkimuksia 65, 1996.

Kautto M. Suomalaisten hyvinvointi uuden kyselytutkimuksen valossa. Julkaisussa: Kautto M, toim. Suomalaisten hyvinvointi 2006. Helsinki: Stakes, 2006a: 19–34.

Kautto M, toim. Suomalaisten hyvinvointi 2006. Helsinki: Stakes, 2006b.

Koskiaho B. Elintason osatekijöiden kasautumisesta ja elintasaan vaikuttavista tekijöistä. Tampere: Tampereen yliopisto, Acta Universitatis Tampereensis A 30, 1969.

Kuivalainen S, Niemelä M. From universalism to selectivism. The ideational turn of the anti-poverty policies in Finland. *Journal of European Social Policy* 2010; 20 (3): 263–276.

Layard R. Happiness. Lessons from a new science. New York, NY: Penguin, 2005.

Marlier E, Cantillon B, Nolan B, Van den Bosch K, Van Rie T. Developing and learning from EU measures of social inclusion in the European Union. Julkaisussa: Besharov DJ, Couch KA, toim. Counting the poor. New thinking about European poverty measures and lessons from the United States. Europe. Oxford: Oxford University Press, 2012: 299–342.

Mayer KU. New directions in life course research. *Annual Review of Sociology* 2009; 35: 413–433.

Mitchell D. Income transfers in ten welfare states. Aldershot: Avebury, 1991.

Moisio P. Poverty dynamics according to direct, indirect and subjective measures. Modelling Markovian processes in a discrete time and space with error. Helsinki: Stakes, Research report 145, 2004.

Moisio P, Karvonen S, Simpura J, Heikkilä M, toim. Suomalaisten hyvinvointi 2008. Helsinki: Stakes, 2008.

Morel N, Palier B, Palme J. What future for social investments? Stockholm: Institute for Future Studies, Research Report 1, 2009.

Niemelä M, Raijas A. Kohtuullinen kulutus ja perusturvan riittävyys. Näkökulmia kohtuullisen kulutuksen määrittelyyn ja mittaamiseen. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan selosteita 80, 2012.

Nolan B, Whelan CT. Using non-monetary deprivation indicators to analyse poverty and social exclusion in rich countries. Lessons from Europe? *Journal of Policy Analysis and Management* 2010; 29 (2): 305–323.

Nolan B, Whelan CT. Poverty and deprivation in Europe. Oxford: Oxford University Press, 2011.

Nussbaum MC, Sen A, toim. The quality of life. Oxford: Clarendon Press, 1993.

OECD. Growing unequal? Income distribution and poverty in OECD countries. Paris: OECD, 2008.

Offer A, toim. Pursuit of the quality of life. Oxford: Clarendon Press, 1996.

Paananen S. Pienituloiset kotitaloudet 1985. Helsinki: Sosiaalihallitus, Julkaisuja 10, 1988.

Rantala J, Suoniemi I. Eläkeläisten toimeentulo tulonjaon kokonaisuudessa. Helsinki: Eläketurvakeskus, Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 2, 2007.

Raunio K. Hyvinvointi ja taloudelliset muutokset. Tutkimus suomalaisen yhteiskunnan hyvinvoinnin sisällöstä ja taloudellisten muutosten hyvinvointivaikutuksista vuosina 1950–1977. Turku: Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 41, 1983.

Riihelä M. Essays on income inequality, poverty and the evolution of the top income shares. Helsinki: Government Institute for Economic Research, VATT Publications 52, 2009.

Ringen S. Direct and indirect measures of poverty. *Journal of Social Policy* 1988; 17 (3): 351–365.

Ritakallio V-M. Köyhyys Suomessa 1981–1990. Tutkimus tulonsiirtojen vaikutuksista. Helsinki, Stakes, Tutkimuksia 39, 1994.

Roos JP. Welfare theory and social policy. A study in policy science. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, Commentationes Scientiarum Socialium 4, 1973.

Rowntree BS. Poverty. A study of town life. London: Nelson, 1901.

Salavuo K. Taloudellisen tason asteikko elintason mittana. Tutkimus taloudellisen tason asteikon soveltuvuudesta palkansaajien ja pienviljelijöiden elintason mittaamiseen ja vertailuun. Helsinki: WSOY, Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 17, 1969.

Sauli H, Simpura J. Pohjoismaisista elinolotutkimuksista EU-eurooppalaisiin tulonjakotutkimuksiin. Elinolotutkimuksen tuottajien näkökulma. Hyvinvointikatsaus 2002; 4: 57–62.

Sen A. Resources, values and development. Oxford: Blackwell, 1984.

Sen A. Commodities and capabilities. Amsterdam: North-Holland, 1985.

Simpura J, Uusitalo H. Hyvinvointi ja sosiaalinen kehitys. Julkaisussa: Saari J, toim. Hyvinvointi. Helsinki: Gaudeamus, 2011: 106–139.

Social Protection Committee. Report on indicators in the field of poverty and social exclusion. Brussels: Social Protection Committee, 2001.

Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö. Eurooppa 2020 strategia. Köyhyyden, syrjäytymisen ja pienituloisuuden vähentämisen toimintaohjelman valmistelu Suomessa. Asettamispäätös 18.2.2011.

Sullström R. Alimman tuloviidenneksen toimeentulo Suomessa vuonna 1981. Kansantaloudellinen aikakauskirja 1987; 83 (1): 29–45.

Taylor-Gooby P. New risks and social change. Julkaisussa: Taylor-Gooby P, toim. New risks, new welfare. The transformation of the European welfare state. Oxford: Oxford University Press: 1–28.

Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos. Perusturvan riittävyyden arviointiraportti. Helsinki: Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos, Avauksia 4, 2011.

Townsend P. Poverty in the United Kingdom. A survey of household resources and standards of living. London: Penguin Books, 1979.

Tuominen E, toim. Näkökulmia eläkeläisten hyvinvointiin. Toimeentulosta kulutukseen ja ajankäyttöön. Helsinki: Eläketurvakeskus, Eläketurvakeskuksen raportteja 4, 2008.

Uusitalo H. Income and welfare. A study of income as a component of welfare in the Scandinavian countries in the 1970s. Helsinki: University of Helsinki, Research group for comparative sociology, Research reports 8, 1975.

Uusitalo H. Muuttuva tulonjako. Hyvinvointivaltion ja yhteiskunnan rakennemuutosten vaikutukset tulonjakoon 1966–1985. Helsinki: Tilastokeskus, Tutkimuksia 148, 1988.

Vaalavuo M. Towards an improved measure of income inequality. The impact of public services on income distribution. An international comparison. Florence: European University Institute, 2011.

Vaarama M, Moisio P, Karvonen S. Suomalaisten hyvinvointi 2010. Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos, Teema 11, 2010.

Van der Laan P. The income concept in EU-SILC: Relevance, feasibility, challenges. Julkaisussa: Comparative EU statistics on income and living conditions: issues and challenges. Luxembourg: Eurostat, Methodologies and working papers, 2007: 45–56.

Veenhoven R. Conditions of happiness. Dordrecht: D. Reidel, 1984.

Verma V, Betti G, Gagliardi F. An assessment of survey errors in EU-SILC. Luxembourg: Eurostat, Methodologies and Working Papers, 2010.

Ward T, Lelkes O, Sutherland H, Tóth IG, toim. European inequalities. Social inclusion and income distribution in the European Union. Budapest: TÁRKI, 2009.

Whiteford P, Kennedy S. Incomes and living standards of older people. A comparative analysis. London:HMSO, Department of Social Security Research Report 34, 1995.

Maria Vaalavuo

46 Tulonjako ja sosiaalipalvelut elinkaaren ääripäissä¹

Tanskalainen politiikan tutkija Carsten Jensen (2011) on väittänyt, että elämäntekijäriskejä, joihin julkisilla palveluilla hyvinvointivaltioissa usein vastataan, eroavat sosioekonomiseen asemaan liittyvistä luokkariskeistä siinä, etteivät ne liity henkilön työmarkkina-asemaan. Elämäntekijäriskejä liittyvät nuoruuteen (lastenhoidon ja koulutuksen tarve), aikuisuuteen (äitiys tai vanhemmuus) ja vanhuuteen (terveydenhuollon ja vanhustenhuollon tarve). Jensen päätelee, että elämäntekijäriskejä kuvaa kaksi ominaispiirrettä: 1) kaikki yhteiskunnan jäsenet kohtaavat niitä yhtäläisesti – tai ainakin tasapuolisemmin kuin luokkariskejä ja 2) elämäntekijäriskien sattuminen omalle kohdalle on todennäköisempää kuin monien luokkariskien, kuten työttömyyden. Mielestäni ei ole kuitenkaan itsestään selvää, että nämä kaksi olettamusta pitävät täysin paikkansa, sillä elämäntekijäriskejä liittyvä luonnollinen tapahtuma, kuten vanhuus, ei kaikilla muodostu riskiksi ensinkään. Ilman syvällisempää analyysiä ei voida ehdottomasti väittää, ettei palveluilla olisi tulonjaollisia vaikutuksia, sillä näitä tapahtumia varten rakennettuja turvaverkkoja saatetaan käyttää hyvinkin eri lailla sosioekonomisesta taustasta riippuen. Siinä Jensen on oikeassa, että palvelut ovat usein *the forgotten half* – hyvinvointivaltion unohdettu puolikas. Näihin teemoihin paneudun tässä artikkelissa.

Tarkoitukseni on tutkia lasten päivähoidon ja vanhuspalveluiden tulonjaollisia seurauksia Euroopan unionin jäsenvaltioissa, eli tavoitteena on tarkastella, miten niihin kohdistetut menot jakaantuvat yhteiskunnassa. Toisin kuin terveydenhuoltoa tai koulutusta, sosiaalipalveluja on harvoin tutkittu tässä artikkelissa käyttämästäni näkökulmasta käsin. Siksi olen rajannut tutkimuksen empiirisen fokuksen näihin palveluihin. Tämän näkökulman implisiittisenä päämääränä on luoda konteksti kotitalouksien elintason ja käytettävissä olevien *tulojen riittävyys*-tutkimiselle. Maan sisällä vanhusten elintason vertaaminen lapsiperheiden elintasaan ei ole mahdollista, elleimme ota huomioon heidän hyödyntämiään palveluita; samoin kansainvälisessä tutkimuksessa italialaisen ja suomalaisen eläkeläisen tulojen vertailu on kovin yksiuolotteista ilman muiden resurssien (omistusasunto, ilmainen terveydenhuolto, kattavat vanhuspalvelut ym.) huo-

1 Artikkelini pohjautuu kirjoittajan väitöskirjaan (ks. Vaalavuo 2011).

mioon ottamista. Eläkkeiden, sosiaalietuuksien ja palkkojen riittävyys tietyn elintason saavuttamiseksi riippuu yhteiskunnan tuottamasta kehyksestä, kuten siitä, mitä palveluja yhteiskunta kansalaisilleen järjestää. Elintasoa tutkittaessa on tärkeää ottaa huomioon kotitalouksien julkinen kulutus, joka lisää merkittävästi niiden hyvinvointia. On nimittäin arvioitu, että palveluista saatu hyöty merkitsee noin 20 prosentin lisäystä kotitalouden kulutusmenoihin Suomessa. Pienituloisimmissa kotitalouksissa tämä voi olla jopa puolet kotitalouden tuloista (ks. Lindqvist 2008).

Artikkelin tavoite on siirtyä eteenpäin perinteisistä tulonjakotutkimuksista lisäämällä julkisten lastenhoito- ja vanhuspalveluiden rahallinen arvo kotitalouksien käytettävissä oleviin tuloihin. Hyvinvointivaltiot voivat valita suoran rahallisen (esim. kotihoidon tuki) ja ei-rahallisen (esim. hoidon järjestäminen kunnallisessa päiväkodissa) tuen välillä tavoitellessaan samojakin päämääriä. Näin ollen on tärkeää tutkia näiden molempien vaikutusta tulonjakoon samanaikaisesti. Tässä artikkelissa keskityn ei-rahallisten etuuksien eli julkisten palveluiden vaikutukseen tulojen uudelleenjaossa ja tutkin, ketkä näistä palveluista eniten hyötyvät. Välitön kohderyhmä ovat elinkaaren alku- ja loppupäässä olevat henkilöt, vaikkakin palvelut hyödyttävät välillisesti yhteiskunnan aktiivisia jäseniä vapauttamalla heidät hoitovelvoitteista.

Artikkeli rakentuu seuraavasti: Aluksi erittelen tarkemmin syyt ja motivaation julkisten palveluiden huomioon ottamiselle tulonjakotutkimuksissa. Lisäksi esittelen olemassa olevia tutkimustuloksia julkisten palveluiden ja tulonjaon yhteyksistä. Tämän jälkeen kuvaan tutkimuksen hypoteesit, aineistot ja tutkimukseen liittyvät metodologiset kysymykset. Empiiristen tulosten esittelyn jälkeen tuon lopuksi esille tutkimukselliset ja poliittiset päätelmät.

Julkisten palveluiden huomioon ottamisen perustelut ja tutkimuksen rajaus

Julkisten palveluiden on jo kauan nähty esittävän tärkeää roolia tulonjaossa: progressiivisesti kerätyillä verovaroilla rahoitetaan palveluita terveydenhuollosta aina linja-autoliikenteeseen. Esimerkiksi Richard Tawney (1964) uskoi tämän huomattavasti vähentävän taloudellista ja sosiaalista eriarvoisuutta ja eriarvoisuuden epätoivottavia tai haitallisia seurauksia (ks. myös Le Grand 1982, 3). Viime aikoina julkiset palvelut ovat yhä kasvavassa määrin löytäneet tiensä tulonjakotutkimuksen piiriin – ja syystäkin (Marical ym. 2006; Vaalavuo 2011; Verbist ym. 2012; Suomessa Lindqvist 2008). Erityisesti kansainvälisessä vertailevassa tutkimuksessa kuva taloudellisista resursseista on puutteellinen, sillä maat eroavat

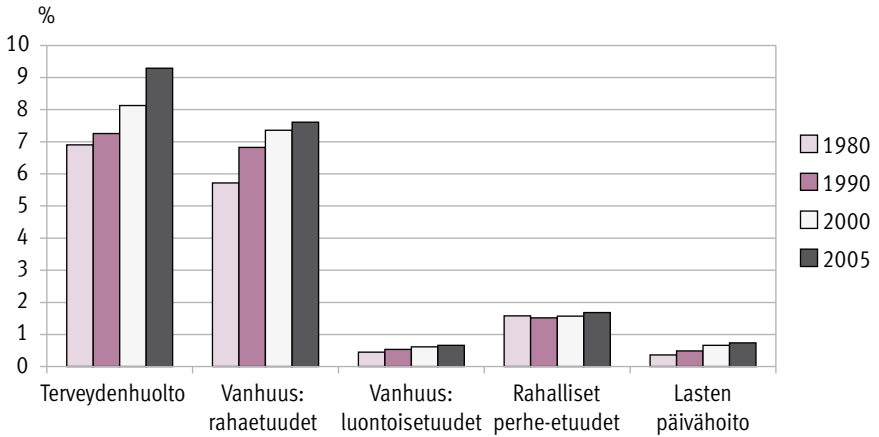
suuressa määrin toisistaan siinä, miten kansalaisten hyvinvointia tuetaan. Tämän suhteen valtiot tasapainottelevat rahallisten etuuksien ja julkisesti tuotettujen palveluiden välillä. Kun tutkimukset ovat keskittyneet näistä vain ensimmäiseen, on hyvinvointivaltion (vaihtelevasti) merkittävä rooli palveluiden tuottajana tai rahoittajana jäänyt useimmiten huomioimatta. Julkisten palveluiden tärkeys eri maissa ja erilaisille kotitaloustyypeille tai tuloryhmille vaihtelee, mikä omalta osaltaan lisää tämän tutkimuksen mielenkiintoa ja poliittista relevanssia.

Sosiaalipalveluihin² osoitetut julkiset varat ovat lisääntyneet huomattavasti viime vuosien aikana, samalla kun palveluiden merkitys ihmisten elämässä on kasvanut. Ylipäättään tilastot osoittavat, että palveluiden määrä on sosiaalibudjetissa kasvanut rahallisia etuuksia nopeammin useissa OECD-maissa (Harding ym. 2004). Vertaillenamme julkisten menojen kasvua suhteessa bruttokansantuotteeseen vuosien 1980 ja 2005 välillä voimme todeta, että lastenhoito- ja vanhuspalvelumenot ovat kasvaneet suhteellisesti eniten (16 EU-maan keskiarvo). Vaikka kuviossa 1 kehitys näyttää vähemmän dramaattiselta, julkisten lastenhoitopalveluiden menot ovat kasvaneet jopa 104 prosenttia (Suomessa 47 prosenttia) ja vanhuspalveluiden menot 48 prosenttia (Suomessa lähes 100 prosenttia). Vastaavasti esimerkiksi terveydenhuoltomenojen kasvu on ollut 34 prosenttia ja rahallisten perhe-etuuksien kasvu vain 6 prosenttia (Vaalavuo 2013). Maiden välillä esiintyy suuria eroja niin lähtötasossa kuin kasvussakin, mutta ei liene epäselvää, että kasvutrendi palveluiden osalta jatkuu. Muutokset väestön ikärakenteessa ja naisten lisääntynyt osallistuminen kodin ulkopuolisille työmarkkinoille kasvattavat tarvetta julkisen palvelurakenteen laajentamiselle.

Tämän artikkelin viitekehyksenä on siis ajatus, että keskittyminen ainoastaan käytettävissä oleviin tuloihin antaa rajoittuneen, jopa vääristyneen, kuvan kotitalouksien taloudellisesta tilanteesta, kun julkisin varoin tuotettuja palveluita ei oteta lainkaan huomioon. Pyrin tuomaan esille, miten julkiset palvelut voitaisiin vastedes integroida paremmin hyvinvointitutkimukseen, vaikka empiirinen kokeilu jääkin tässä tutkimuksessa rajallisemmaksi. Toki lastenhoito- ja vanhuspalvelut muodostavat toistaiseksi vain marginaalisen osan maiden sosiaalimeinoista, ja terveydenhuolto ja koulutus, jotka onkin otettu useammin tarkastelun kohteeksi tulonjakotutkimuksissa, ovat merkittävästi suuremmat menokategoriat. Tästä huolimatta kiinnostuksen suuntaaminen sosiaalipalveluihin on tärkeää maiden välillä vallitsevien huomattavien erojen vuoksi. Tämä voi osaltaan olla yhteydessä perinteiseen käsitykseemme eri hyvinvointivaltioregiimeistä. Tutkimukseen on tämän takia valikoitu maat, jotka edustavat monipuolisesti eri regiimejä (ja niiden mahdollista sisäistä vaihtelua) ja Euroopan kolkkia:

2 Tässä artikkelissa tämän termin käyttö on rajattu lastenhoito- ja vanhuspalveluihin.

Kuvio 1. Julkisten menojen osuus bruttokansantuotteesta eri palvelumuotojen mukaan vuosina 1980–2005, 16 EU-maan keskiarvo, %.

Lähde: Eurostat: Social Protection.

sosiaalidemokraattista mallia edustavat Suomen lisäksi muut Pohjoismaat, anglo-saksisen mallin tyypinään on Iso-Britannia, bismarckilaista hyvinvointimallia edustavat Saksa, Alankomaat ja Ranska, Italia ja Espanja kuuluvat tämän mallin eteläiseen versioon ja heterogeeninen valikoima Itä-Euroopan maita – Unkari, Slovenia ja Viro – edustavat jälkikommunistista klusteria.

Julkisten palveluiden osalta tutkimus rajataan lasten- ja vanhustenhoito-palveluihin. Ne ovat eri maiden sosiaalibudjeteissa ainakin toistaiseksi pienimuotoisia. Lindqvistin (2008) tutkimuksen mukaan sosiaalipalveluiden osuus kaikkien hyvinvointipalveluiden arvosta kotitalouksille Suomessa oli 11,6 prosenttia. Kategorian pienehköstä koosta huolimatta kansainvälisissä tutkimuksissa niiden huomioiminen on tärkeää, jos haluamme vertailla taloudellista hyvinvointia. Yhdessä maassa saatetaan tarvita esimerkiksi suurempia eläkkeitä vanhuspalveluiden ollessa olemattomat, kun toisaalla sosiaalipalvelut vähentävät painetta nostaa rahaetuuksien suuruutta.

Alle kouluikäisille lapsille suunnatut palvelut vaikuttavat erityisesti naisten tuloihin mahdollistamalla heidän työssäkäyntinsä palkattoman kotityön sijaan. Tämä tulonjakovaikutus ei kuitenkaan kuulu tämän artikkelin tutkimuskoh-teisiin, vaikka onkin varmasti merkittävämpi kuin julkisen palvelun rahallinen arvo lapsiperheille. Tätä jälkimmäistä on tutkittu äärimmäisen harvoin etenkin siksi, että monissa maissa julkiset lastenhoitopalvelut ovat vielä kovin marginaa-lisia (ks. erityisesti Förster ja Verbist 2012). Joris Ghysels ym. (2010) vertailivat perhepolitiikan tulonjakovaikutuksia Belgiassa, Suomessa ja Saksassa. Heidän tuloksensa osoittivat, että kotihoidon tuki kohdistui useimmiten alempiin

tuloluokkiin tutkituissa maissa, kun taas lastenhoitopalveluilla oli juuri päinvastainen vaikutus Saksaa lukuun ottamatta. Tällaiset tutkimustulokset ovat tärkeitä politiikan suunnittelun kannalta, jos haluamme kehittää lapsiperheiden elintasoja ja työn ja perheen yhteensovittamista unohtamatta sosioekonomisen luokan vaikutusta näihin.

Vanhustenhoitopalvelut ovat useassa suhteessa verrannollisia lastenhoitopalveluihin, vaikka vaikuttavatkin ihmisen elämään elinkaaren toisessa ääripäässä. Ensinnäkin niiden tulonjakovaikutuksista on äärimmäisen vähän tutkimusta. Toiseksi myös ne ovat nousseet esille uudessa sosiaalisia riskejä käsittelevässä kirjallisuudessa yhtenä mahdollisuutena poistaa esteitä naisten työllisyydelle ja sukupuolien tasa-arvoon liittyvänä tekijänä. Kolmanneksi vanhustenhoitopalvelut ovat demografisten syiden vuoksi muodostumassa tärkeäksi poliittiseksi, taloudelliseksi ja sosiaalseksi kysymykseksi kaikkialla Euroopassa. Neljänneksi näihin palveluihin osoitetut julkiset varat vaihtelevat huomattavasti eri maissa, mikä tekee niistä kiinnostavan kohteen vertailevassa tulonjakotutkimuksessa.

Aikaisempi tutkimus: julkisten palveluiden vaikutus tulonjakoon

Tulonjakotutkimuksen piirissä on käyty sen koko historian ajan tiukkaa kädenvääntöä siitä, miten tulonjakoa tai eriarvoisuutta tulisi mitata ja mitä tulokäsitettä pitäisi käyttää. Aina 1990-luvulle saakka alan tutkimukset perustuivat lähinnä käytettävissä olevien tulojen käsitteeseen eli tulonjakoa tarkasteltiin verojen (ei kuitenkaan epäsuorien verojen, esimerkiksi arvonlisäveron) ja tulonsiirtojen jälkeen. Sittenmin julkisten palveluiden rooli eriarvoisuuden sekä tulonjaon laajuuden ja ominaispiirteiden tunnistamisessa on saanut yhä enemmän huomiota (Smeeding ym. 1993; Garfinkel ym. 2006; Verbist ym. 2012). Useat käytännön seikat sen sijaan ovat estäneet palveluiden integroimisen taloudellisen hyvinvoinnin käsitteeseen. Askel käytettävissä olevista tuloista kattavampaan tulokäsitteeseen tuo mukanaan komean kavalkadin metodologisia oletuksia ja lisää teoreettisia pohdintoja julkisten palveluiden ja taloudellisen hyvinvoinnin suhteesta. Keskustelu aiheesta on kuitenkin jo vakiinnuttanut paikkansa tutkijoiden parissa.³

Monet aiemmat tutkimukset ovat eronneet toisistaan siinä, miten ja mitkä julkiset palvelut on otettu huomioon. Ennen kaikkea tärkeitä ovat tutkimukselliset valinnat palveluiden rahallisen vastineen sekä edunsaajien joukon määrittämisessä. Sanon tarkoituksella 'valinnat', sillä useita eri vaihtoehtoja on

3 OECD:n tutkimusten jälkeen myös Eurostat ja Euroopan komissio ovat vihdoinkin päättäneet käsitellä aihetta järjestelmällisemmin.

tarjolla eikä mitään ole voitu osoittaa oikeaksi (ja harvoin edes paremmaksi, sillä useimmiten tutkimusta tehdään käytännön sanelemilla ehdoilla, eli ennen kaikkea tietojen saatavuuteen perustuen). Yleensä imputointi eli palvelun arvioidun rahallisen vastineen kohdentaminen (tulonjakotilaston) henkilöille ei perustu todelliseen palveluiden käyttöön, vaan valitun edunsaajajoukon henkilökohtaisiin ominaisuuksiin, kuten ikään ja sukupuoleen. Kyseessä on siis potentiaalinen edusta nauttiminen. Tarkemmat asiaa koskevat tiedot kyselytutkimuksissa ovat välillä antaneet mahdollisuuden tosiasialliseen palveluiden käyttöön perustuvaan imputointiin⁴.

Aiemmissa tutkimuksissa koulutuksen tulonjakovaikutuksista on todettu, että ensimmäisen ja osin toisen asteen koulutus kaventaa tuloeroja (Tsakoglou ja Antoninis 1999; Sefton 2002; Lakin 2004; Marical ym. 2006; Callan ym. 2007) ja koulutuksen ansiosta lapsiperheet ovat yleensä ”nettovoittajia” julkisten palveluiden saralla (Steckmest 1996; Harding ym. 2004). Tässä suhteessa erot Euroopan maiden välillä ovat pieniä, sillä lähes kaikissa maissa osallistumisaste pakollisessa koulutuksessa on lähes 100 prosenttia ja vaihtoehtoja julkiselle koulusysteemille on vain rajallisesti. Korkeakoulutusta koskevat tulokset ovat hyvin toisenlaiset, ja useimmiten todetaan kolmannen asteen koulutuksen suosivan rikkaita (Vaalavuo 2011).

Terveystenhuollon tarkastelussa on tavallisesti käytetty kahta vaihtoehtoista imputointimenetelmää: toinen perustuu tosiasialliseen käyttöön ja toinen niin sanottuun vakuutusperiaatteeseen. Vaikka jälkimmäisen käyttöä usein puoltavat myös käytännön syyt, on tarpeellista huomioda näiden kahden menetelmän teoreettisesti eroavat lähtökohdat, jotka mielestäni kannustavat vakuutusperiaatteeseen perustuvaan imputointiin. Vakuutusperiaate perustuu ikään ja joskus myös sukupuoleen (Smeeding ym. 1993; Steckmest 1996; Lakin 2004; Garfinkel ym. 2005; Aaberge ym. 2006). Lähtökohtana on ajatus siitä, että kaikki hyötывät terveysten palveluiden olemassaolosta, vaikkei niitä juuri haastatteluvuonna olisi käyttänytkään. Julkinen terveystenhuolto korvaa yksityisen vakuutuksen ja on näin ollen vakuutushinnan arvoinen etuus yksittäiselle terveystenhuoltoon oikeutetulle henkilölle. Tätä metodia on käytetty useimmissa terveysten palvelut huomioon ottavissa tutkimuksissa, joissa on todettu, että terveystenhoitopalvelut toimivat tehokkaasti tulonjakomekanismin osana kaventaen kuilua rikkaiden ja köyhien välillä riippumatta siitä, onko kyseessä universaali vai tarveharkintainen järjestelmä (Marical ym. 2006). Jos imputoinnin perustana on sen sijaan tosiasiallinen terveysten palveluiden käyttö, alin tuloluokka näyttää hyötывän jopa

4 Imputoinnilla tarkoitetaan tässä tutkimuksessa palvelun arvon liittämistä henkilöön tulonjakotilastossa, eli tilastoon luodaan uusi muuttuja vanhuspalveluille ja lastenhoidolle ja sen arvo korvataan arvioidulla rahallisella arvolla. Tarkemmat tiedot menetelmästä ja käytetyistä aineistoista löytyvät teoksesta Vaalavuo (2011).

enemmän, sillä useasti köyhimmät kärsivät pienten tulojen lisäksi heikommasta terveydentilasta (Goddard ja Smith 2001).

Toisaalta vakuutusperiaatteen käyttö imputoinnin pohjana voi hämärtää sen tosiseikan, että köyhät ja palveluita usein eniten tarvitsevat eivät käytä palveluita samassa suhteessa tarpeeseensa kuin rikkaat. Tutkimusten mukaan hyvätuloiset käyttävät erikoisterveydenhoitopalveluita muita useammin (De Graeve ja van Ourti 2003; Van Doorslaer ym. 2004; Kunst ym. 2005; Hernández-Quevado ym. 2006).

Vaikka erot metodien teoreettisten lähtökohtien välillä ovatkin huomattavat, lopputuloksiin imputointimenetelmän valinta ei juuri vaikuta. Maria Evandroun ym. (1993) ja Tom Seftonin (2002) Isoa-Britanniaa koskevat tutkimukset perustuivat yksityiskohtaisiin tilastoihin palveluiden tosiasiallisesta käytöstä, kun taas Caroline Lakin (2004) tutki asiaa vakuutusperiaatteeseen perustuvilla analyyseilla. Tutkimukset eroavat tuloksiltaan vain vähäisesti toisistaan: kummallakin menetelmällä saavutetut tulokset osoittavat tuloerojen pienentyneen luontoisetuuksien huomioon ottamisen jälkeen ja alimman tuloluokan hyötynneen palveluista eniten.

Julkiset menot ja palveluiden käyttäjät

Alle kouluikäisten palvelut

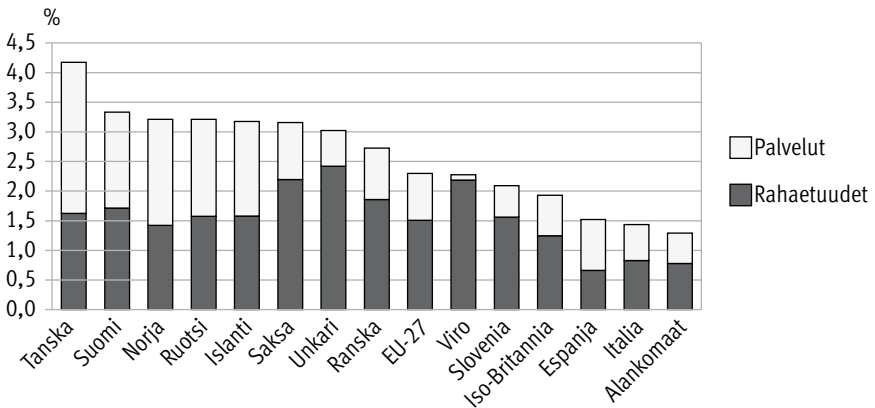
Hyvinvointivaltiot tukevat lapsiperheitä monin eri tavoin, esimerkiksi rahoittamalla ja tuottamalla palveluita, subventoimalla yksityisiä palveluntuottajia, järjestämällä rahallisia etuuksia suoraan perheille tai tukemalla niitä erityisten verojärjestelyjen kautta. Nämä kaikki tukevat perheiden taloudellista tilannetta, mutta näiden vaikutuksia on vaikea eritellä tulonjakotutkimuksissa. Osa niistä vaikuttaa suoraan käytettävissä oleviin tuloihin, kuten esimerkiksi tulonsiirrot tai alempi veroprosentti lasten lukumäärän mukaan.

Kuviossa 2 vertaillaan eri maiden julkisia menoja perhe-etuuksien osalta. Menot on jaettu rahaetuuksiin ja palveluihin.⁵ Jälkimmäinen kategoria voi sisältää myös muita palveluita kuin lasten päivähoidon, mutta tavallisesti tämä on kategorian suurin menoerä. Tanska on selvästi ”perheystävällisin” hyvinvointivaltio tämän tilaston perusteella 4,2 prosentin bruttokansantuoteosuudellaan

5 Eurostatin tilastot julkisten menojen suhteen eroavat jossain määrin OECD:n vastaavista tilastoista, joten näitä lukuja pitäisi kohdella arviona. Vastaavat tilastolliset eroavaisuudet ovatkin tämäntyyppisen tutkimuksen yksi suurimmista haasteista ja tilastojen harmonisoitu kerääminen EU-tasolla on täsmällisen tutkimuksen tärkein edellytys tulevaisuudessa.

(EU-27-maiden keskiarvo 2,3 prosenttia).⁶ Sitä vastoin Espanja, Italia ja Alankomaat kuluttavat vain noin kolmanneksen tästä. Jos otamme huomioon vain julkiset palvelut, Pohjoismaat muodostavat yhtenäisen palveluorientoituneen klusterin niin kuin hyvinvointivaltioregiimiteorioissa usein painotetaan (muut maaryhmät eivät tule selkeästi esille). Näiden maiden ulkopuolella ei missään ylity 1 prosentin osuus, kun taas Pohjoismaissa palveluihin panostetaan keskimäärin 1,8 prosentin bruttokansantuoteosuudella. Tämän perusteella voidaan päätellä, ettei lastenhoidon lisääminen tulonjakotutkimuksiin juurikaan muuta lopputuloksia tulonjaon tasaisuudesta Pohjoismaita lukuun ottamatta, sillä muissa maissa lastenhoitoon käytetyt julkiset menot ovat hyvin marginaalisia.

Kuvio 2. Perhe-etuuksiin kohdistuvien julkisten menojen osuus bruttokansantuotteesta vuonna 2009, %.

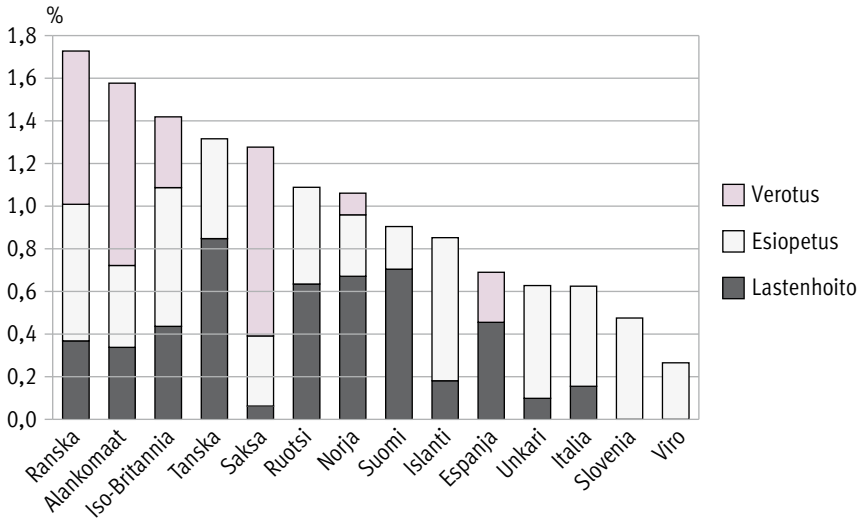
Lähde: Eurostat: Social Protection.

Kuviossa 3 (s. 54) keskitytään ainoastaan lapsille suunnattuihin palveluihin eli lasten päivähoitoon ja esiopetukseen (esiopetus kuuluu tilastoissa yleensä koulutuksen alaan, joten siihen kohdistettuja menoja ei ole otettu huomioon kuviossa 2) sekä perheisiin kohdistuviin veroetuuksiin.⁷ Huomaamme, että esiopetuksen huomioiminen muuttaa maajärjestystä. Etenkin Ranskassa ja Italiassa on perinteisesti luotettu laajaan esiopetukseen jo kolmannelta ikävuodesta lähtien.

6 Tämä ei tosin ota huomioon eroja maiden tarvetekijöissä.

7 Kuten on jo mainittu alaviitteessä 5, kuviossa 3 esitetyt tilastot lastenhoidon osalta eivät vastaa täysin kuvion 2 tilastoja, sillä lähteenä on OECD eikä Eurostat. Tämän lisäksi tässä tilastossa menot on suhteutettu pakolliseen koulunaloitusikään, jotta vertailu maiden välillä olisi mahdollista. Toisin sanoen kuviossa 3 otetaan huomioon se, että esimerkiksi monissa Pohjoismaissa koulu aloitetaan vasta 7 vuoden iässä ja esiopetukseen osallistutaan 6-vuotiaana, kun muissa maissa kouluvelvollisuus alkaa vuotta aiemmin. Ilman tätä korjausta maiden väliset erot kohderyhmän koossa vaikuttaisivat tuloksiin (Adema ja Ladaique 2009, 10). Lopullisessa imputoinnissa näillä eroilla ei tosin ole vaikutusta tuloksiin, sillä siinä otetaan huomioon kulut yhtä oppilasta tai päiväkotihoidossa olevaa kohden.

Kuvio 3. Lastenhoitoon^a ja esiopetukseen kohdistuvien julkisten menojen osuus bruttokansantuotteesta vuonna 2007, %.

^a Sloveniasta ei tietoja lastenhoidon osalta.

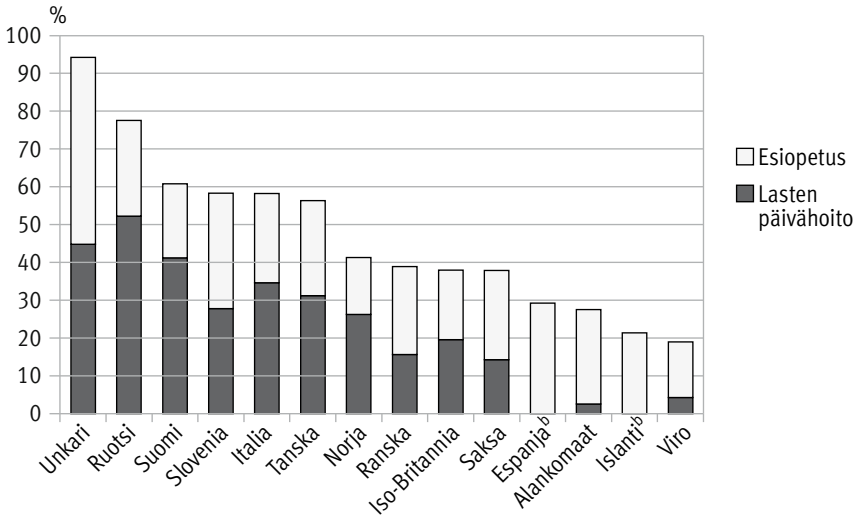
Lähde: OECD Family Database.

Kuviossa 4 tehdään maiden välisestä vertailusta jälleen hieman helpompaa, kun etuuden arvo suhteutetaan maan keskituloihin⁸. Maiden välinen järjestys muuttuu jälleen huomattavasti. Tämä kertoo siitä, että julkiset menot saattavat olla suhteessa bruttokansantuotteeseen pienet (Italia), mutta yhtä lasta kohden kulut voivatkin olla merkittävät tai päinvastoin (Islanti). Näin ollen onkin tärkeää huomioida julkisten menojen lisäksi käyttäjien määrä sekä maan yleinen tulotaso. Tämän kuvion perusteella voisimme ennakoida perheiden luontoisetuuksien vaikuttavan tulonjakoon erityisesti Ruotsissa, Unkarissa ja Suomessa. Kuvio esittää julkiset menot palveluita käyttävää lasta kohden (julkiset menot jaettuna palveluita käyttävien lapsien määrällä). Lopullisessa imputoinnissa myös palvelun käytön intensiteetti (tuntimäärä per viikko) otetaan huomioon.

Useimmissa maissa alle kouluikäiset saavat esiopetusta jo alle viisivuotiaina. OECD:n (2009, 10) mukaan kaksi kolmasosaa 3- ja 4-vuotiaista lapsista osallistuu esiopetukseen, ja ajatus universaalista, joskin monissa maissa osa-aikaisesta, esikoulusta 3–6-vuotiaille on käytännössä toteutunut tai toteutumassa suurimmassa osassa Eurooppaa. Siksi vaihtelu lapsille suunnatuissa palveluissa tulee esille lähinnä alle 3-vuotiaiden päivähoidossa. Ainoastaan Pohjoismaissa

⁸ Tarkoitan tuloista puhuttaessa kotitalouden ekvivalentteja käytettävissä olevia tuloja (eli verojen ja tulonsiirtojen jälkeen).

Kuvio 4. Lasten päivähoiton ja esiopetuksen suhteellinen taloudellinen merkitys, osuus kotitalouden keskimääräisistä käytettävissä olevista tuloista^a, %.

^a Valuutat on muunnettu euroiksi EU-SILCin valuuttamuuntimen mukaisesti.

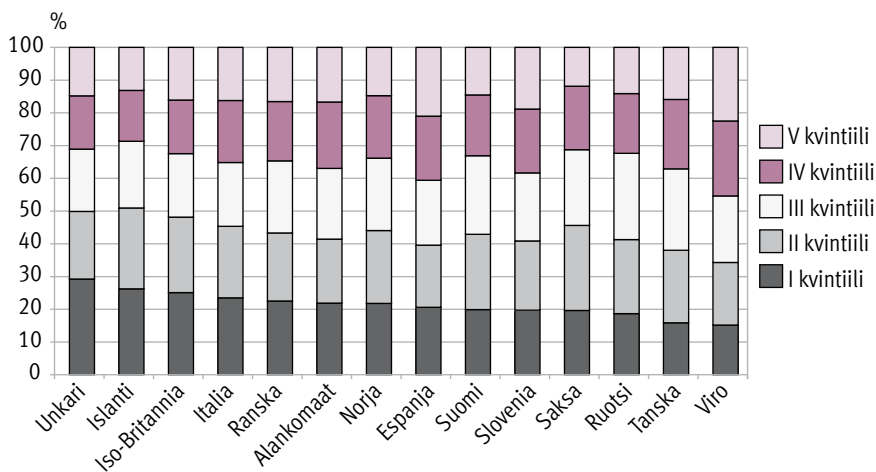
^b Espanjan ja Islannin osalta ei ole saatavissa eriteltyä tietoa lasten päivähoiton ja esiopetuksen menoista, ne on tässä esitetty siis yhdessä.

Lähde: Kirjoittajan omat, EU-SILC-aineistoon perustuvat laskelmat (maan keskimääräiset käytettävissä olevat tulot) ja kansalliset lähteet julkisia palveluja käyttävien lasten lukumäärän ja julkisten menojen osalta.

tarjotaan riittävästi päivähoitopaikkoja kaikkein pienimmille lapsille. Useimmissa muissa maissa vanhemmat joutuvat yhä turvautumaan isovanhempien, muiden sukulaisten, kolmannen sektorin tai yksityisen sektorin apuun.

Kuviosta 5 (s. 56) käy ilmi vielä yksi tuloksiin vaikuttava tekijä: lasten jakautuminen tulokvintiileittäin⁹ eri maissa. Unkarissa ja Islannissa pienet lapset kuuluvat useammin köyhimpään tuloluokkaan kuin muissa maissa. Sitä vastoin Virossa lasten suhteellinen asema on paras. Lapsille suunnatut etuudet kohdistuvat pienituloisimmille etenkin Unkarissa, Islannissa ja Isossa-Britanniassa, kun taas Virossa ja Tanskassa tällaisten etuuksien tulonjakovaikutus on pienempi. Voidaankin arvioida, että lasten ja vanhusten suhteellinen taloudellinen asema maassa vaikuttaa sosiaalipalveluiden tulonjakovaikutukseen (hypoteesi 1). Vaikutus jää pienemmäksi niissä maissa, joissa nämä ryhmät ovat tasaisemmin jakaantuneet, silloin kun etuuksien saantiin tai käyttöön eivät vaikuta mitkään muut tekijät.

⁹ Kotitaloudet on analyysijä varten jaettu viiteen samansuuruiseen tuloluokkaan eli kvintiiliin. Ylimmässä kvintiilissä on 20 prosenttia maan rikkaimmista kotitalouksista, alimmassa kvintiilissä 20 prosenttia maan pienituloisimmista kotitalouksista.

Kuvio 5. Alle 6-vuotiaiden lasten jakautuminen tuloluokittain vuonna 2006, %.

Lähde: EU-SILC 2007.

Useissa maissa varakkaampien perheiden lapsia hoitaa kuitenkin useammin joku muu kuin heidän vanhempansa. Esimerkiksi Suomessa alimpaan tulokvintiiliin kuuluvista 0–5-vuotiaista lapsista 42,2 prosenttia hyötyy lasten päivähoidosta tai esikoulusta ja ylimpään kvintiiliin kuuluvista 66,1 prosenttia (Förster ja Verbist 2012, 32). Voi olla, että parempiosaiset hyötyvät palveluista jo ennalta enemmän kuin muut. Eräissä maissa etuoikeus lastenhoitopaikkaan annetaan niille lapsille, joiden äiti käy töissä (Kremer 2002). Isossa-Britanniassa on havaittu, että virallisia lastenhoitopalveluita käyttävät todennäköisemmin vanhemmat, joista kumpikin on hyvätulaisia kokoaikatyötä tekeviä (Baldock 2003, 115 [Wasoff ja Dey 2000]). Samoin Daycare Trust (2008) pelkää oikeutetusti, että se osa lapsista, joka ei osallistu ilmaiseen osa-aikaiseen esikouluun, kuuluu varmemmin Ison-Britannian jo ennestään heikoimmin toimeentuleviin ryhmiin. Näiden maakohtaisten havaintojen perusteella voidaan arvioida, että lasten päivähoidon tai esikoulun tarjonnan ollessa rajatumpaa palveluita käyttävät lähinnä parempituloiset perheet. Sitä vastoin kattavat julkiset palvelut takaavat tasapuolisemman palveluiden käytön sosioekonomiseen luokkaan katsomatta (hypoteesi 2). Suomessa tilanteeseen liittyy myös kotihoidontuen käytön mahdollisuus, joka on johtanut pienempiin päivähoidon käyttösuuksiin ja heikompaan naisten työllisyysasteeseen kuin muissa Pohjoismaissa. Kotihoidontuen käyttö painottuu usein pienempituloisiin perheisiin, joiden äideillä ei ole työpaikkaa. Tämä aihe on viime aikojen poliittisessa keskustelussa noussut voimakkaasti esiin, kun on vertailtu nuorten suomalaisäitien työssäkäyntiä ruotsalaisiin äiteihin.

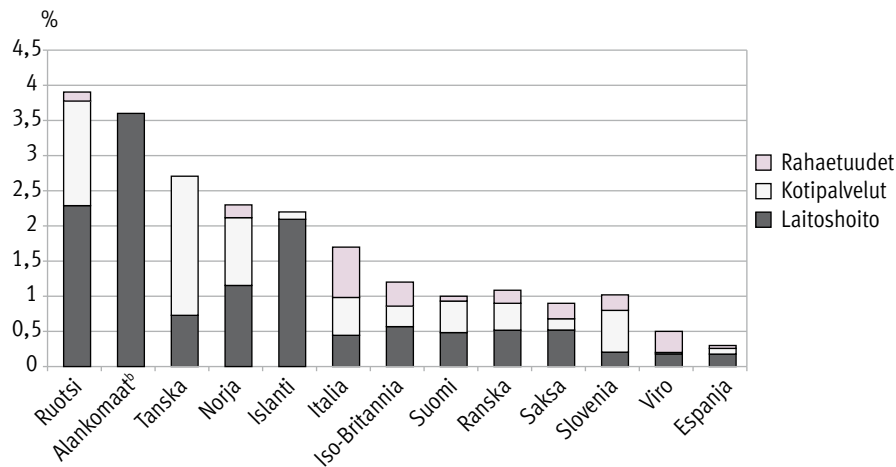
Vanhuspalvelut

Kuten kuvioista 6 (s. 58) ilmenee, Ruotsi ja Alankomaat panostavat selkeästi eniten pitkäaikaishoitoon (tässä otettu huomioon myös muu kuin vanhustenhoito). Muut Pohjoismaat, Suomea lukuun ottamatta, tulevat tiiviisti perässä. Vanhuspalveluihin osoitetut julkiset varat vaihtelevat Viron 0,1 prosentista Alankomaiden 2,5 prosenttiin bruttokansantuotteesta (Huber ym. 2009, 99). Vaihtelun välillä on huomattavasti suurempaa kuin muiden menokategorioiden, kuten terveydenhuoltomenojen, kohdalla (ks. myös Jensen 2008). Tässä esitetyt menot muuttuvat kuitenkin jo lähitulevaisuudessa vanhustenhuollon merkityksen ja vaatimusten kasvaessa. Muun muassa Espanjassa on tarkoitus korottaa menojen määrä 1 prosenttiin vuoteen 2015 mennessä (Celdrán ym. 2009).

Artikkelin tulonjakovaikutusta koskevista analyysseistä olen käyttänyt täsmällisempiä tilastoja julkisista menoista. Niiden perusteella olen laskenut menot henkeä kohden, mitkä puolestaan on suhteutettu käytettävissä oleviin tuloihin eri maissa kuviossa 7 (s. 58). Tämä antaa tarkemman kuvan julkisten vanhustenhoitopalveluiden rahallisesta merkityksestä kotitalouksille. Ruotsissa niiden arvo on suurin eli lähes 160 prosenttia keskimääräisistä tuloista, Isossa-Britanniassa, Alankomaissa ja Norjassakin lähes 100 prosenttia. Sitä vastoin palveluiden merkitys vanhustenhuollossa Etelä-Euroopassa, Sloveniassa ja Saksassa on erittäin pieni. Selkeitä maaklustereita on vaikea hahmottaa kuvioista. Nämä erot heijastunevat tuloksissa, kun mittaamme vanhuspalveluiden vaikutusta kotitalouksien tuloihin.

Eroja maiden välillä löytyy vanhustenhuoltoon käytettävien menojen lisäksi myös vanhuspalveluiden käytössä. Täydellistä vertailua on tosin vaikea tehdä, sillä ikäryhmät vaihtelevat maiden erilaisten tilastointikäytäntöjen mukaan. Selkeitä eroja ei voi kuitenkaan olla huomaamatta: Norjassa 62 prosenttia vanhimmasta ikäryhmästä (yli 85-vuotiaista) käyttää kotipalveluita, kun taas Virossa vastaava luku on 7 prosenttia (yli 80-vuotiaat); laitospalveluita käyttää jopa 40 prosenttia Islannissa ja 34 prosenttia Tanskassa, kun Virossa ja Espanjassa laitospalveluista hyöttyy reilusti alle kymmenen prosenttia (ks. Vaalavuo 2011).

Kuvio 6. Pitkäaikaishoitoon kohdistettujen julkisten menojen osuus bruttokansantuotteesta vuosina 2004–2008, %^a.

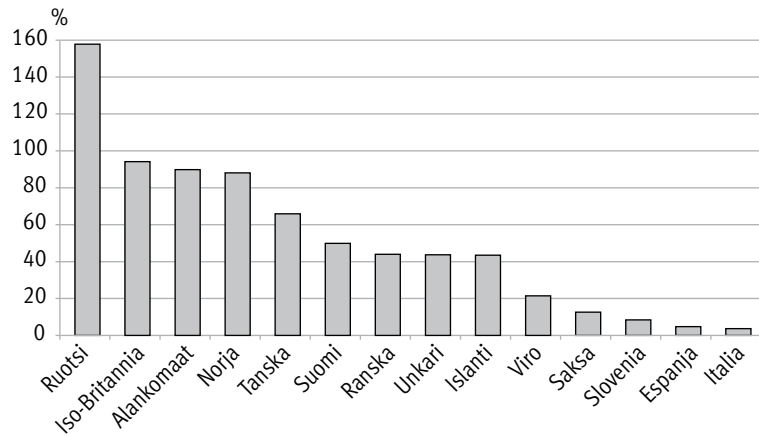

^a Ei tilastoja Unkarista.

^b Ei erillisiä kategorioita Alankomaiden osalta.

Lähde: Huber ym. 2009, 99.

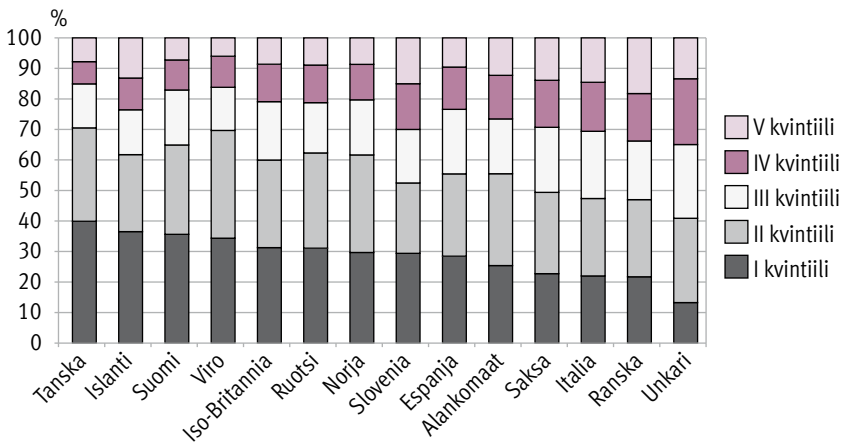
Kuvio 7. Vanhuspalveluiden suhteellinen taloudellinen merkitys, osuus kotitalouden keskimääräisistä käytettävissä olevista tuloista vuonna 2006, %. Mukana sekä koti- että laitospalvelut.

Lähteet: Käytettävissä olevat tulot EU-SILC 2007 ja vanhuspalvelumenot kansallisista lähteistä.

Yleisesti ottaen vanhuspalveluista hyötyy suoraan vain marginaalinen osa koko väestöstä, mutta näiden palveluiden tulonjakovaikutus voi olla sitäkin merkittävämpi, sillä menot henkeä kohden ovat eräissä maissa suuret. Samoin kuin päivähoiton kohdalla voidaan empiirisissä tuloksissa odottaa palveluita käyttävien määrän vaikuttavan tulonjakovaikutuksen suuruuteen yhdessä menojen suhteellisen merkityksen kanssa (hypoteesi 3). Mihin suuntaan tämä tulonjako kulkee, riippuu vanhusten jakautumisesta tuloluokittain (kuvio 8). Useimmissa maissa vanhuskotitaloudet ovat yliedustettuina alimmissa tuloluokissa. Toisaalta pitää huomioida sosioekonomisen aseman vaikutus elinikäen. Esimerkiksi Suomessa miesten eliniänodotteessa on hurja 12 vuoden ero ylimmän ja alimman sosioekonomisen luokan välillä.¹⁰ Demografinen jakautuminen johtaa luonnollisesti vanhuspalveluiden vahvasti heikkotulotuloisia hyödyttävään luonteeseen. Toisaalta perinteisissä bismarckilaisissa hyvinvointivaltioissa, joissa eläkejärjestelmä on antelias ja eläkkeelle siirtymistä edeltävää tulotasoa ylläpitävä, vanhuksat nauttivat tavallisesti esim. lapsiperheitä paremmasta elin- tai tulotasosta. Suuri osa hyvinvointivaltion etuuksista, erityisesti eläkkeet, vanhuspalvelut ja terveydenhuolto, kohdistuu elinkaaren loppupäähän. Niinpä vanhusten suhteellinen taloudellinen asema määrittää järjestelmän tulojen uudelleenjaon laajuuden ja tehokkuuden.

Kuvio 8. Yli 65-vuotiaiden jakautuminen tulokvintileittäin vuonna 2006, %.

Lähde: EU-SILC 2007.

10 Tässä ikäryhmäkohtaisessa tuloluokkien tarkastelussa ei tosin huomioida sitä tosiseikkaa, että monilla vanhuksilla on omistusasunto ja hyvin erilaiset kulutustottumukset kuin esimerkiksi lapsiperheillä, joten vertailu ei oikeastaan ole ihan yhtä yksioikoinen. On myös huomioitava, että yksin elävä eläkeläinen saattaa kuulua pienituloisten ryhmään eläkkeensä ja muiden tulojensa puolesta, vaikka olisikin korkeasti koulutettu, varakas ja asuisi omistusasunnossa kaupungin paraatipaikalla.

Edellä esitetyt tilastot kiinnittävät huomion siihen seikkaan, että jo ennestään tasa-arvoisimmat maat näyttävät panostavan palveluihin enemmän. Tämä saattaa tuloksissa lisätä eroja maiden välillä. Kuten jo artikkelin johdannossa todettiin, sosiaalipalveluiden huomioiminen tulonjakotutkimuksessa vaikuttaa erityisesti maiden väliseen vertailuun, sillä julkiset menot ja palveluiden kattavuus vaihtelevat merkittävästi eri maissa (hypoteesi 4). Erityisesti Pohjoismaat korostuvat edellä esitellyissä tilastoissa palveluvaltioina, mutta muutamat muutkin maat nousevat vaihtelevasti esille.

Aineistot ja metodologiset kompastuskivet

Tämä artikkelin tulovaikutuksia tutkiva empiirinen osuus pohjautuu EU-SILCin vuoden 2007 versioon (tulotiedot vuodelta 2006). Vaikka tulotiedot ovat kielämättä jo hieman vanhat, tärkeintä on pohtia tämän tulonjakomekanismin rinnakkaisen osan roolia eikä niinkään takertua tarkkoihin lukuihin, joihin pitää joka tapauksessa suhtautua ensisijaisesti suuntaa antavina arvioina. Tiedot julkisista sosiaalipalveluista on saatu kansallisista lähteistä (ks. Vaalavuo 2011) ja esiopetustilastot OECD:n koulutustilastoista. Tämä on taannut yksityiskohtaisemmat ja tarkemmat tiedot lasten päivähoidon ja vanhuspalveluiden osalta, mutta tilastojen vertailtavuus on saattanut tässä hieman kärsiä. Tässä kohtaa sopiikin huomauttaa, että hoito- ja hoivapalveluihin perehtyneet tutkimukset yleensä alkavat toteamuksella siitä, kuinka vaikeaa on saada näistä palveluista luotettavaa, kansainvälisesti vertailtavaa tilastotietoa. Oma kokemukseni vahvistaa tämän haasteellisuuden. EU-tasolla ei aiheesta löydy vielä harmonisoituja tilastoja (Eurostat 2004). Eri maissa lapsille suunnatuista palveluista vastaa vaihtelevasti koulutus-, perhe- tai hyvinvointisektori, mikä johtaa tilastojen hajaantumiseen eri hallinnonaloille. Samaten vanhuspalvelut ovat monissa maissa jaettu sosiaaliseen ja terveydelliseen komponenttiin.

Imputointimenetelmään liittyvät oletukset

Kuten edellä on jo mainittu, käytettävissä olevien tulojen laajentaminen kattamaan myös mahdollisen tai todellisen julkisten palveluiden käytön vaatii myös teknisten ratkaisujen perinpohjaisempaa harkintaa. Ensinnäkin mikä on palveluiden arvo eli mikä rahallinen summa palvelusta hyötyjille jaetaan? Toiseksi kenelle tämä rahallinen etuus jaetaan eli ketkä hyötyvät? Nämä kysymykset toimivat imputointimenetelmän pohjana. Myös Julian Le Grand (1987) on

pohtinut näitä kysymyksiä. Hän epäilee, että tämänkaltaisen empiirinen tutkimus voi analysoida ainoastaan julkisten menojen, mutta ei todellisten hyötyjen jakautumista. Ns. kustannusarvo eli julkisen menon suuruus rahallisen arvon pohjana ei siis anna oikeaa kuvaa palvelun arvosta yksilölle. Lisäksi monet taloustieteilijät ovat väittäneet, ettei luontoisetuus ole käyttäjälleen yhtä arvokas kuin vastaava rahallinen etuus, jonka vastaanottaja voi käyttää haluamallaan tavalla (Smeeding ym. 1993, 249; Expert Group on Household Income Statistics 2001, 15; Garfinkel ym. 2006, 24). Tähän kysymykseen liittyy myös toinen oletus siitä, että palvelut olisivat yhtä arvokkaita kaikille. Timothy Smeeding (1977) on kuitenkin havainnut, että tulotason noustessa julkiset palvelut korvaavat rahalliset etuudet paremmin. Toisin sanoen pienituloiset mieluummin ottaisivat etuuden vastaan käteisen muodossa. Lisäksi julkisten menojen suuruus ei välttämättä kerro mitään palveluiden laadusta ja määrästä, mikä pitää muistaa erityisesti kansainvälisessä vertailussa.

Imputointi käytännössä

EU-SILC-aineisto sisältää vastaajien tiedot käytetyistä lasten päivähoitopalveluista sekä esiopetuksesta viikkotuntien tarkkuudella. Niinpä näiden etuuksien imputointi onnistuu raportoitujen tuntien tarkkuudella ja ottaa siis huomioon käytön todellisen intensiteetin. Rahallinen arvo on laskettu julkisista menoista yhtä käyttäjää kohden (eli julkiset menot jaettuna käyttäjien määrällä), yhden tunnin hinta tai rahallinen arvo on laskettu jakamalla käyttäjäkohtainen etuus maan keskimääräisellä tuntimäärällä, jonka verran palveluita on käytetty. Esiopetus on ilmaista kaikissa tutkimuskohteena olevissa maissa, mutta lasten päivähoitoon sen sijaan usein liittyy käyttäjämaksuja, joita ei ole tässä tutkimuksessa otettu huomioon. OECD:n perhetilastojen mukaan (OECD Family Database, PF 3.4.) lastenhoidon maksut 2-vuotiaasta ovat keskiarvoltaan 14,1 prosenttia keskipalkasta EU-maissa (vaihtelu on suurta: 4,2 prosenttia keskipalkasta Unkarissa ja 30,3 prosenttia Espanjassa). Suomessa maksut ovat keskimäärin 7,6 prosenttia keskipalkasta, mutta käyttäjämaksut on sidottu tulotasoon porrastetusti, mikä lisää nettohyödyn progressiivisuutta yhteiskunnassa, sillä varakkaammat kotitaloudet maksavat palvelusta enemmän.

Sosiaalipalveluiden järjestäminen on usein paikallishallinnon vastuulla. Tämä johtaa usein sekä laadun että määrän alueelliseen vaihteluun. Esimerkiksi ero entisten Länsi- ja Itä-Saksan välillä on huomattava: entisen Itä-Saksan alueella on edelleen osaksi näkyvissä sosialistisen ajan valtiolle ominainen naisten runsas osallistuminen työelämään; äitien työllisyysaste on siellä edelleen länttä korkeampi. Alle 3-vuotiaista jopa yli puolet on julkisessa päivähoidossa, kun vastaava luku lännessä on 5 prosenttia. Myös Italiassa tietyt alueet ovat ottaneet perheen ja työn

yhteensovittamisen hoidettavakseen: Bolognan alueella n. 30 prosenttia pienistä lapsista on päivähoidossa, kun muilla alueilla päivähoidossa on 6 prosenttia (Kammerman 2000). Samanlainen alueellinen vaihtelu on huomattavaa vanhuspalveluiden kohdalla erityisesti Italiassa ja Espanjassa. Näitä alueellisia vaihteluita ei oteta huomioon tässä tutkimuksessa, vaan analyysit tehdään kansallisella tasolla. Tämä ei vaikuta tuloksiin, jos oletamme, että väestö on tasapuolisesti jakautunut eri alueille tuloihin katsomatta. Tämä ei luonnollisestikaan pidä paikkaansa, sillä useasti köyhemmät kotitaloudet asuvat köyhemmillä alueilla, huonommin menestyvissä kunnissa ja usein jopa syrjäseuduilla.

Sosiaalipalveluiden tavoite on parantaa avun tai hoivan tarpeessa olevien ihmisten elintasoa ja samaten helpottaa heidän epävirallisten hoitajiensa hoivausta (Sipilä 1997, 36). Tästä lähtökohdasta voikin olla vaikea päättää, hyödyttävätkö vanhuspalvelut niitä käyttävää vanhusta vai sittenkin esimerkiksi hänen lapsiaan, jotka vapautuvat jatkuvan hoivan takaamisesta iäkkäille vanhemmilleen. Tässä tutkimuksessa vanhuspalveluiden katsotaan hyödyttävän vanhusta (ja hänen kotitalouttaan), samoin kuin lastenhoitopalvelut hyödyttävät lapsen koko kotitaloutta. Kotitalouden resurssien arvioidaan olevan tasaisesti jaettu kotitalouden jäsenien kesken.

Toisin kuin lapsille tai lapsiperheille suunnattujen palveluiden käytöstä, vanhustenpalveluista ei ole valitettavasti mitään vastaavaa tilastoa EU-SILC-aineistossa. Niinpä imputointi ei perustu todelliseen käyttöön, vaan *potentiaalliseen* käyttömahdollisuuteen ikäryhmittäin. Ajatus on sama kuin monissa tutkimuksissa, joissa on tarkasteltu terveyspalveluiden tulonjakovaikutusta, eli otamme vanhuspalveluiden käyttömahdollisuuden huomioon ikään kuin se olisi hyvinvointivaltion takaama vakuutus vanhuuden toimintavajetta vastaan. Ilman julkisia palveluita saataisimme varautua vanhuuden heikkoutta vastaan yksityisin vakuutuksin; kattavassa hyvinvointivaltiossa tähän ei ole tarvetta ja näin ollen tämän tutkimuksen taustalla on ajatus, että kaikki iäkkäämmät henkilöt saavat tämän ”vakuutusmaksun” tuloihinsa lisättynä sosiaalietuutena. Imputointi perustuu siis kansallisista lähteistä saatuihin tilastoihin siitä, kuinka suuri osa ikäryhmästä käyttää vanhuspalveluita. Jokainen yli 65-vuotias saa ikänsä mukaisen tulonsiirron, joka lasketaan ikäryhmän käyttöasteen ja henkilöä kohden lasketun palvelun arvon perusteella. Viron, Islannin ja Ruotsin tilastot sallivat myös sukupuolen käytön yhtenä käyttöön vaikuttavana muuttujana. Tämä olisi tärkeää myös muiden maiden kohdalla, sillä naiset elävät miehiä pidempään ja näin ollen vanhentuvat useammin yksin, kun taas miehet voivat monissa tapauksissa luottaa puolisonsa hoivaan (Bettio ja Plantenga 2004, 104). Esimerkiksi Ranskassa jopa kolme neljäsosaa laitoshoidon käyttäjistä on naisia yli 80-vuotiaiden ikäryhmässä, ja naisista 18 sekä miehistä 7 prosenttia hyötyy tästä palvelusta (Prévoit 2009). Koska vanhuspalveluiden käyttöön vaikuttavat myös muut tekijät kuin ikä, esimerkiksi perhetilanne, epävirallisten hoitajien käyttömahdollisuus,

kävelymatka lähimmälle julkisen liikenteen pysäkille ja koulutustaso (Österle 2002, 39), tulee muistaa, että ajatuksena on tulkita luontoisetuudet vakuutusta vastaavaksi eduksi, eli emme laske todellisen hyödyn suuruutta.

Tuloerojen analysointi ja tulojen uudelleenjako

63

Tutkimuksessa analysoidaan kulutusyksikköä kohti laskettuja tuloja (ns. ekvivalenssitulot), eli kotitalouden tulot on sopeutettu kuvaamaan kotitalouden kokoa ja rakennetta (OECD-ekvivalenssiskaalan mukaisesti ensimmäinen aikuinen saa arvon 1, seuraavat aikuiset arvon 0,5 ja alle 14-vuotiaat lapset arvon 0,3).¹¹

Analyysit kohdistuvat vuoden tulojaksoon. Joidenkin mielestä vuoden pituinen jakso voi olla liian lyhyt julkisia palveluita tarkasteltaessa, sillä useimmat eurooppalaiset hyvinvointivaltioiden asukkaat hyötyvät palveluista jossain vaiheessa elämäänsä. Vanhukset ovat nauttineet koulutuksesta aikaisemmin elämässään ja nuoremmatkin ennen pitkää käyttävät terveydenhuoltopalveluita yhä useammin. Koko elämänaikaiseen eriarvoisuuteen keskittyminen kätkee kuitenkin sen tosiseikan, että tietyillä ihmisryhmillä menee usein muita hieman kehnommin, vaikkei tämä huono-osaisuus olisikaan pysyvää laatua. Niinpä tämän tutkimuksen kaltainen poikkileikkauskuva eriarvoisuudesta ja palveluiden käytöstä on hedelmällisempi tarkoituksiimme, kun haluamme tarkastella myös väestöryhmien välisiä eroja.

Tässä artikkelissa olen käyttänyt tulonjaon mittareina sekä Gini-kerrointa (*Gini*) että ylimmän ja alimman tulokvintiilin välistä suhdetta (S80/S20). Jälkimmäinen kertoo mielestäni selvemmin, missä tulonjaon kohdassa muutokset tapahtuvat. Köyhyyden lisääntyessä on tärkeää keskittyä juuri siihen, miten pienituloisin 20 prosenttia väestöstä palveluista hyötyy. Gini-kerroin sen sijaan voi pienentyä, vaikka tuloerot kaventuisivat vain kaikkein rikkaimpien väestönosien välillä ja köyhimpien elintaso ei muuttuisi suuntaan tai toiseen.

11 Vaikka tämä on jo vakiintunut käytäntö, tapaa käyttää samaa ekvivalenssiskaalaa sekä rahatuloihin että luontoisuuksiin on myös kyseenalaistettu (Radner 1997). Kun Rolf Aaberge ym. (2010) mukauttivat skaalaa ottaakseen huomioon erilaiset terveydenhuolto- ja koulutustarpeet, he havaitsivat, että epätasaisesti jakautuneiden tarpeiden huomioiminen alentaa luontoisuuksien tulonjakovaikutusta lähes puoleen siitä, mikä oli tulos perinteisellä ekvivalenssiskaalalla.

Lapsille suunnattujen palveluiden tulonjakovaikutukset

Taulukko 1 esittelee vaatimattomaksi osoittautuneet muutokset tulonjaon mittareissa, kun käytettävissä olevien tulojen käsitteeseen on lisätty lapsille suunnattujen palveluiden rahallinen arvo. Kvintiilien eroa tarkasteltaessa huomaamme, että Unkaria ja Ruotsia lukuun ottamatta ero rikkaimpien ja köyhimpien välillä on kaventunut lähinnä triviaalilla tavalla: Gini-kerroin pysyy lähes samana ja kvintiilisuhde pienenee suurimmassa osassa maista vain 2 tai 3 prosenttia. Tästä voimme päätellä, että joko köyhemmät perheet eivät hyödy palveluista merkittävästi tai niiden arvo ja etuudesta hyötijien määrä ovat liian mitättömät vaikuttaakseen tulonjaon kokonaiskuvaan edes palvelukeskeisimmissä pohjoisen hyvinvointivaltioissa. Itse asiassa Espanja ja Italia lukeutuvat yllättäen niihin maihin, joissa muutos kvintiilisuhteessa on keskiarvoa suurempi. Suomi sitä vastoin on keskiarvon alapuolella. Maiden väliset erot tuloeroissa säilyvät lähestulkoon samoina vertailtaessa käytettävissä olevia tuloja ja laajennettua tulojen määritelmää. Toisin sanoen hypoteesi (*H4*) siitä, että maiden väliset erot kasvaisivat, ei näytä pitävän paikkansa ainakaan lasten päivähoidon ja esikoulun osalta. Taulukon perusteella emme voi myöskään erottaa selkeitä maaryhmiä eikä yhteys lasten taloudelliseen tilanteeseen maassa tunnu selittävän tuloksia. Ensimmäisen hypoteesin mukaan lasten suhteellinen taloudellinen asema maassa vaikuttaa sosiaalipalveluiden tulonjakovaikutukseen. Tulosten perusteella ei kuitenkaan nähdä, että vaikutus olisi systemaattisesti pienempi niissä maissa, joissa lapset ovat tasaisesti jakaantuneet tuloluokkien välillä tai joissa lapsiköyhyyttä olisi vähemmän (esim. Ruotsi).

Tarkasteltaessa palveluiden imputoidun arvon osuutta kaikkien kotitalouksien tuloissa keskimäärin, käy ilmi, että maiden väliset erot ovat pieniä. Etuuden osuus alimman tulokvintiilin käytettävistä olevista tuloista vaihtelee 2 ja 10 prosentin välillä. Unkarissa (10 prosenttia) ja Ruotsissa (9 prosenttia) osuus on merkittävin, Suomessa se on alle keskiarvon eli 4 prosenttia. Kun samaa asiaa tarkastellaan ainoastaan lasten päivähoidosta ja esiopetuksesta hyötävien kotitalouksien kannalta, palvelut edustavat keskimäärin 16:ta prosenttia lopullisista tuloista (eli kun käytettävissä oleviin tuloihin on laskettu mukaan palvelun arvo). Ruotsissa osuus on suurin, yli 30 prosenttia, Suomessakin lähemmäs 20 prosenttia. Tulovaikutus edunsaajien näkökulmasta on siis huomattava.

Taulukko 1. Lasten päivähoidon ja esiopetuksen vaikutus tulonjakoon.

Maa	Gini-kerroin			Kvintiilisuhde		
	Käytettävissä olevat tulot	Käytettävissä olevat tulot + lasten päivähoito ja esiopetus	Vai- kut- us tulo- eroihin, %	Käytettävissä olevat tulot	Käytettävissä olevat tulot + lasten päivähoito ja esiopetus	Vai- kut- us tulo- eroihin, %
Unkari	0,257	0,252	-2	3,69	3,42	-7
Ruotsi	0,232	0,231	0	3,35	3,15	-6
Islanti	0,280	0,273	-3	3,95	3,77	-5
Espanja	0,311	0,306	-2	5,29	5,06	-4
Italia	0,317	0,314	-1	5,45	5,22	-4
Alanko- maat	0,268	0,264	-1	3,89	3,76	-3
Ranska	0,263	0,259	-2	3,81	3,69	-3
Tanska	0,241	0,240	0	3,50	3,40	-3
Norja	0,235	0,233	-1	3,57	3,47	-3
Saksa	0,296	0,292	-1	4,76	4,63	-3
Iso- Britannia	0,326	0,324	-1	5,44	5,31	-2
Suomi	0,261	0,260	0	3,71	3,63	-2
Slovenia	0,228	0,226	-1	3,23	3,17	-2
Viro	0,332	0,330	-1	5,54	5,44	-2

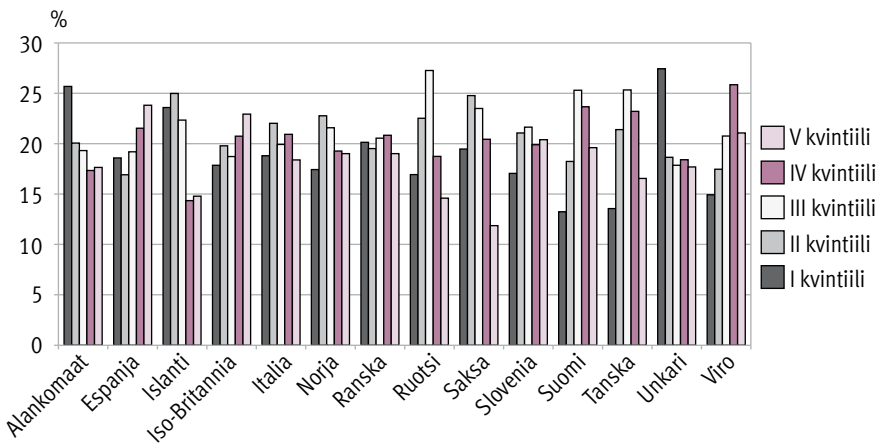
Lähde: EU-SILC 2007.

Kuvio 9 (s. 66) havainnollistaa palveluiden arvon jakautumista tulokvintii-leittäin. Tämä on ehkä analyysien kiinnostavin tulos. Kuvion perusteella voimme ainakin osittain todeta lasten taloudellisen aseman (H1) ja epätasaisen palveluiden käytön vaikutuksen. Palvelut hyödyttävät köyhiä enemmän Alankomaissa, Unkarissa ja Islannissa. Todennäköisesti tämä seuraa siitä, että lapset ovat näissä maissa useammin edustettuina alimmassa tulokvintiilissä. Keskiluokat hyötyvät monissa maissa eniten saman ilmiön vuoksi; ei siis ehkä niinkään köyhien heikon palveluiden käyttömahdollisuuden vuoksi. Sen sijaan Isossa-Britanniassa ja Espanjassa, joissa rikkain tuloviidennes hyöttyy suhteettomasti eniten lapsille suunnatuista palveluista, eriarvoistava palvelujärjestelmä on todennäköisemmin syypää tulokseen, sillä palvelut ovat harvassa ja käyttäjämaksut suuret. Osaksi hypoteesi 2, eli kattavat palvelut takaavat tasapuolisemman palveluiden käytön, on siis paikkansa pitävä. Toki on vaikea tietää, hyötyvätkö parempituloiset siksi,

että näissä kotitalouksissa palveluita tarvitaan kipeämmin, sillä molemmat vanhemmista työskentelevät kodin ulkopuolella (mikä myös johtaa siihen, että perhe on parempituloinen kuin palveluista hyötymätön yhden palkansaajan kotitalous).

Kattavat ja edulliset lastenhoitopalvelut auttavat toki köyhempiäkin perheitä siirtymään kahden palkansaajan malliin, mutta jos esimerkiksi vain vähän koulutusta saaneille naisille ei ole tarjolla mielekkäitä töitä, voi kotiin jääminen olla heille myös oma valinta, johon lisäksi kotihoidon tuen kaltainen *cash-for-care*-järjestelmä kannustaa.¹²

Kuvio 9. Etuuksien jakautuminen tulokvintileittäin. Lasten päivähoidon ja esiopetuksen osuus kaikista luontoisetuksista, %.

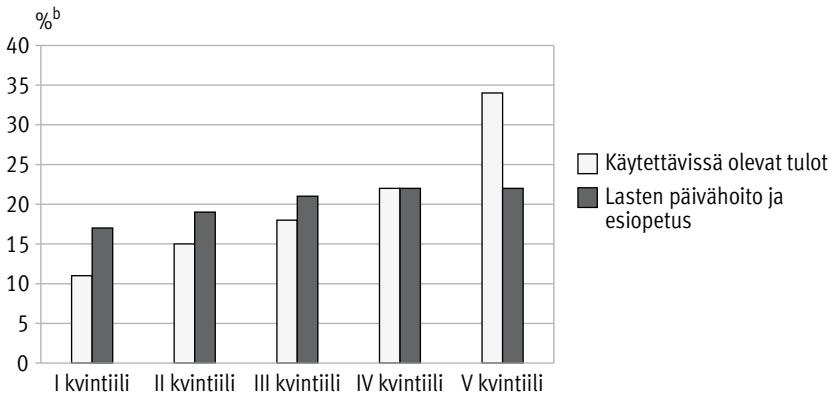

Lähde: EU-SILC 2007.

Kuvio 10 kuvaa vielä sitä, kuinka käytettävissä olevat tulot ja lapsille suunnatut luontoisetuudet jakaantuvat Suomessa lapsiperheiden kesken. Palveluista saatava hyöty jakaantuu kohtalaisen tasaisesti, kun tarkastellaan ainoastaan lapsiperheitä, mutta on toki merkkejä pantavaa, että kaksi ylintä tulokvintiiliä hyötyy lasten päivähoidosta ja esiopetuksesta eniten. Sitä vastoin Ruotsissa ja Tanskassa alin tulokvintiili hyötyy rikkaita enemmän. Tämän eron taustalla lieenee nimenomaan Suomen kotihoidon tuki, jota pienituloiset perheet käyttävät ahkerammin. Suomea epätasaisempaa luontoisetuksien jakaantuminen on etenkin Isossa-Britanniassa, jossa rikkaimmat perheet kahmivat 30 prosenttia eduista ja alimmissa tulokvintileissä perheet saavat 13 prosenttia.

12 Valitettavasti EU-SILCin perusteella ei ole mahdollista tietää, käyttävätkö varakkaat britit ja espanjalaiset itse asiassa yksityisiä palveluita. Siinä tapauksessa julkisten palveluiden käyttö voisi olla tasaisempaa kuin kuviossa 9. Toisin kuin Isossa-Britanniassa, Espanjassa yksityiset palvelut ovat kuitenkin yhä harvinaisia. Myöskään muissa maissa tämä jaottelun puute ei todennäköisesti tuota yhtä suurta ongelmaa kuin juurikin Ison-Britannian kohdalla.

Kuvio 10. Käytettävissä olevien tulojen ja luontoisetuksien jakaantuminen suomalaisissa lapsiperheissä^a tulokvinttiileittäin, %.

^a Lapsiperheillä tarkoitetaan tässä kaikkia kotitalouksia, joissa on alle kouluikäisiä lapsia.

^b Y-akseli osoittaa osuuden yhteenlasketuista tuloista (eli kvinttiilien osuudet summaantuvat 100 %:iin).

Lähde: EU-SILC 2007.

Vanhuspalveluiden tulonjakovaikutukset

Kuten kuvio 8 vanhusten jakaantumisesta tuloluokittain ennusti, empiiriset analyysit vahvistivat vanhuspalveluiden huomattavasti köyhiä hyödyttävän luonteen. Taulukko 2 (s. 68) esittelee imputointiin perustuvat analyysit vanhuspalveluiden tulonjakovaikutuksesta. Sekä Gini-kerroin että kvintiilisuhde osoittavat eriarvoisuuden vähenevän miltei kaikissa maissa. Itse asiassa tuloerojen kaventuminen (S80/S20) on voimakkuudeltaan huomattava tutkituista maista lähes puolessa, toisin kuin oli ennakkoon arvioitu. Vanhuspalveluiden huomioiminen johtaa paljon selvempään maiden ryhmittymiseen toisin kuin lasten päivähoidon ja esiopetuksen tapauksessa, tai ehkä tätä voisi kutsua ennemminkin kahtiajaoksi: ensimmäiseen ryhmään kuuluvat Pohjoismaat ja vanhuspalveluihin perinteisesti panostaneet Iso-Britannia ja Alankomaat, toisessa ryhmässä on heterogeeninen joukko maita. Jälkimmäiseen joukkoon kuuluu konservatiiviset maat, joissa luotetaan edelleen perheen hoivatyöhön, ja Itä-Euroopan maat, joihin ei ole kehittynyt kommunismin jälkeen kattavaa palveluverkostoa.

Taulukko 2. Vanhuspalveluiden vaikutus tulonjakoon.

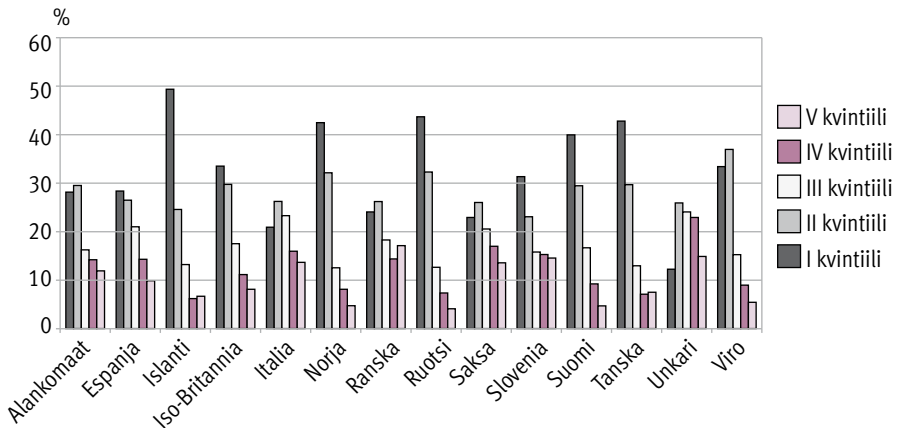
Maa	Gini-kerroin			Kvintiilisuhde		
	Käytettävissä olevat tulot	Käytettävissä olevat tulot + vanhuspalveluiden rahallinen arvo	Vaikutus tuloeroihin, %	Käytettävissä olevat tulot	Käytettävissä olevat tulot + vanhuspalveluiden rahallinen arvo	Vaikutus tuloeroihin, %
Ruotsi	0,232	0,225	-3	3,35	2,72	-19
Norja	0,235	0,226	-4	3,57	2,99	-16
Tanska	0,241	0,229	-5	3,50	3,06	-13
Alanko- maat	0,268	0,263	-2	3,89	3,48	-11
Islanti	0,280	0,272	-3	3,95	3,56	-10
Suomi	0,261	0,254	-3	3,71	3,54	-5
Iso- Britannia	0,326	0,321	-2	5,44	5,22	-4
Espanja	0,311	0,306	-2	5,29	5,17	-2
Unkari	0,257	0,254	-1	3,69	3,65	-1
Ranska	0,263	0,261	-1	3,81	3,77	-1
Viro	0,332	0,331	0	5,54	5,48	-1
Saksa	0,296	0,295	0	4,76	4,73	-1
Italia	0,317	0,317	0	5,45	5,43	0
Slovenia	0,228	0,227	0	3,23	3,22	0

Lähde: EU-SILC 2007.

Suurimmat erojen kavennukset tapahtuvat sosiaalidemokraattisissa maissa, kuten oli tilastojen perusteella mahdollista päätelläkin, tämä vahvistaa kolmannen hypoteesin, jonka mukaan tulonjakovaikutuksen suuruuteen vaikuttaa palveluita käyttävien määrä yhdessä menojen suhteellisen merkityksen kanssa: kvintiilisuhde pienenee jopa 19 prosentilla Ruotsissa, 16 prosentilla Norjassa ja 13 prosentilla Tanskassa (myös Islannissa ja Alankomaissa erot kaventuvat selvästi). Sitä vastoin Suomessa tuloerojen kaventuminen on huomattavasti vähäisempää, ainoastaan 5 prosenttia. Sloveniassa ja Italiassa vaikutus on olematon niiden vähäisten julkisten vanhuspalvelumenojen vuoksi ja myös siitä syystä, että italialaiset vanhukset jakautuvat tasaisesti eri tuloluokkiin, kuten hypoteesissa 1 oli arvioitu. Nämä tulokset vahvistavat edellisessä luvussa esitetyt hypoteesit.

Kuviossa 11 havainnollistetaan vanhuspalveluiden progressiivista jakautumista edellistä tarkastelua paremmin. Miltei kaikissa maissa köyhin tuloviidenes hyöttyy luontoisuuksista eniten (etenkin Pohjoismaissa). Vain Unkarissa ja Italiassa etuudet kohdistuvat enemmän keskiluokalle, kun taas Saksassa ja Ranskassa jakautuminen tuloluokkien välillä on tasaisempaa. Tämä on seurausta Saksan ja Ranskan konservatiivisen hyvinvointivaltion peruseetoksesta, jonka perusteella vanhuksat nauttivat usein suurista eläkkeistä eivätkä vanhetessaan putoa alempiin tuloryhmiin (*hypoteesi 1*).

Kuvio 11. Etuuksien jakautuminen tulokvintileittäin. Vanhuspalveluiden osuus kaikista luontois-etuuksista, %.

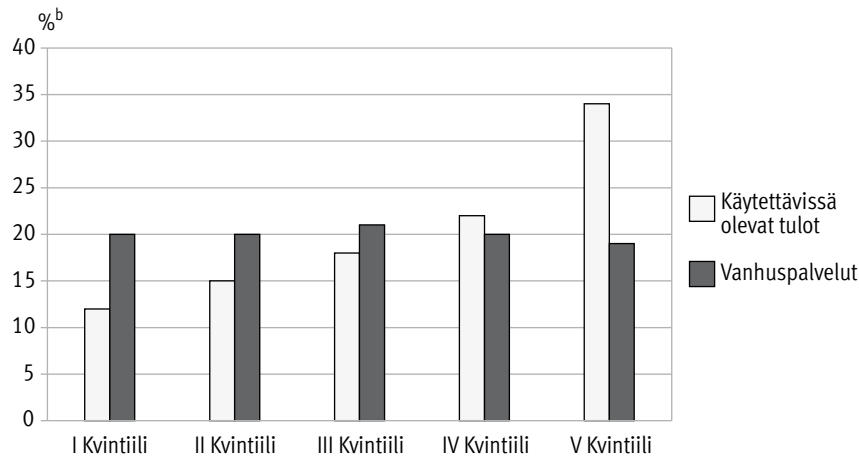
Lähde: EU-SILC 2007.

Kun otamme huomioon vanhuspalvelut, jo ennestään pienimpien tuloerojen maissa tuloerot kaventuvat eniten. Hypoteesin 4 mukaan sosiaalipalveluiden tarkastelu vaikuttaa maiden väliseen vertailuun, sillä palveluiden kattavuus ja niihin kohdistetut voimavarat vaihtelevat suuresti maittain. Tämä hypoteesi osoittautui vanhuspalveluiden osalta oikeaksi, sillä maiden väliset erot kasvavat tuloeroja tarkasteltaessa. Ero Ruotsin, jossa tuloerot ovat alun perinkin vähäisimmät, ja Viron, joka on tutkituista maista tulonjaoltaan epätasa-arvoisin, välillä kasvaa entisestään.

Kuviosta 12 (s. 70) käy ilmi, että suomalaisten vanhuskotitalouksien kesken vanhuspalveluista koitua hyöty jakautuu tuloluokkien välillä hyvin tasaisesti. Palveluiden hyödyn jakautuminen vanhusien kesken on huomattavasti enemmän köyhiä vanhuksia suosivaa muissa Pohjoismaissa, joissa alin kvintiili hyöttyy jopa 30 prosentin osuudella kokonaisuudesta. Tämä kuitenkin kertoo enemmän siitä, että kaikkein vanhimmat henkilöt, eli palveluista eniten hyötyvät, ovat myös köyhempiä kuin muut vanhuksat, toisin kuin Suomessa. Tulisi kuitenkin vielä

tutkia, onko kaikilla vanhuksilla tosiasiaa yhtäläinen mahdollisuus käyttää palveluita.

Kuvio 12. Käytettävissä olevien tulojen ja luontoisettuuksien jakaantuminen suomalaisissa vanhus-talouksissa^a tulokvintiileittäin, %.

^a Vanhustalouksilla tarkoitetaan tässä kaikkia kotitalouksia, joissa on yli 65-vuotiaita henkilöitä.

^b Y-akseli osoittaa osuuden yhteenlasketuista tuloista (eli kvintiilien osuudet summaantuvat 100 %:iin).

Lähde: EU-SILC 2007.

Etuuksien suhde käytettävissä oleviin tuloihin osoittaa, että alin tulokvintiili hyötyy palveluista eniten. Keskimäärin hyöty vastaa 7:ää prosenttia heidän tuloistaan (5:tä prosenttia lasten päivähoidon ja esiopetuksen kohdalla) vaihdellen Ruotsin 24 prosentista Slovenian ja Italian lähes nollaan. Suomessa tulos on alle keskiarvon, 5 prosenttia. Kuitenkin vanhuspalveluiden osuuden merkitys vain vanhuskotitalouksien tuloille on pienempi kuin lasten palveluiden hyöty kotitalouksille. Vain muutamissa maissa niiden rahallinen hyöty on merkittävä. Pohjoismaissa, Suomea lukuun ottamatta, ja Alankomaissa etuus on arvoltaan noin viidenneksen käytettävissä olevista tuloista.

Johtopäätökset

Monissa maissa perheille ja vanhuksille kohdistuvat sosiaalietuudet toteutetaan verojärjestelmän kautta tai rahaetuuksien muodossa, joten ne automaattisesti otetaan huomioon käytettävissä olevien tulojen käsitteessä. Vastaava etuus palveluiden muodossa ei sen sijaan sisälly tähän tulokäsitteeseen ja rajautuu näin tutkimusten

ulkopuolelle. Tämä epäsuhta johtaa vääristyneeseen kuvaan hyvinvointivaltion ponnistuksista, kun tulosiirtoja ja veroetuuksia suosivat maat näyttävät anteliaammilta kuin ne maat, jotka perustavat suuren osan tuestaan hyvinvointipalveluihin. Toisaalta jätämme huomiotta myös sen, miten palveluiden käyttö maan sisällä jakautuu. Tämä voi osaltaan hämärtää ymmärrystämme eriarvoisuuden moninaisista muodoista.

Sosiaalipolitiikan tutkimuksen aiempi liiallinen fokusointi sosiaalimenoihin jätti usein hämärään sen, että valtiot tarvitsevat erilaista panostusta eri ongelmien ratkaisuun riippuen maan demografisesta ja sosiaalisesta rakenteesta. Moitteen sijaa on myös kehittyneemmässäkin tutkimuksessa, joka liian usein sivuuttaa sen, miten julkisia varoja käytetään ja kuka niistä oikeastaan hyötyy. Vastaavanlaista kritiikkiä heijastelee myös esimerkiksi Joseph Stiglitzin ym. (2009) kuuluisa raportti, jossa pelkän talouskasvun seuraamisen sijaan perättiin mittareita, jotka kertoisivat muun muassa, kuka talouskasvun hedelmät kerää ja miten voitot yhteiskunnassa jaetaan. Myös Gøsta Esping-Andersen (1990, 19–20) toteaa, etteivät kaikki sosiaalimenot ole samanarvoisia eivätkä kaikki menoerät ole yhtä lailla sitoutuneita sosiaaliseen yhdenvertaisuuteen tai solidarisuuteen. Siten keskittyminen tulonjaollisiin seurauksiin (*outcome*) ennemmin kuin menoihin (*input*) on perusteltua sosiaalipolitiikkoja vertailtaessa. Erityisen tärkeää on tutkia, kuka hyötyy sosiaalipalveluihin osoitetuista yhä suuremmista menoeristä, ja toisaalta, kuka kärsii, kun julkisen sektorin budjettia talouskriisin aikana leikataan.

Olen tässä artikkelissa argumentoinut edellä mainituista lähtökohdista käsin sen puolesta, että julkiset palvelut otettaisiin paremmin huomioon tulonjako- ja hyvinvointitutkimuksessa. Ajatuksenani oli siirtyä käytettävissä olevien tulojen käsitteestä laajempaan tulokäsitteeseen, joka sisältäisi sen taloudellisen hyödyn, jonka lasten päivähoito ja esiopetus sekä vanhuspalvelut tarjoavat hyvinvointivaltion kansalaisille. Ymmärtääksemme paremmin kotitalouksien hyvinvointia ja sitä kontekstia, jossa rahallisten etuuksien pitää turvata toimeentulo, on luonnollisesti tärkeää tarkastella julkisiin palveluihin käytettyjä resursseja sekä niistä hyötyvien henkilöiden määrää.

Tällaiselle tutkimukselle on kysyntää erityisesti poliittisen päätöksenteon parissa mutta myös tieteellistä tutkimusta tehtäessä. Esteenä ovat kuitenkin olleet tilastojen ja luotettavien aineistojen puute sekä useat metodologiset haasteet. Tämä artikkeli esittää yhden tavan edetä asiassa. Valintoihin ovat vaikuttaneet saatavilla oleva aineisto ja teoreettinen perusteltavuus. Edellä esitetyt tulokset auttavat hahmottamaan selkeämmin kuvaa hyvinvointivaltion tehokkuudesta tuloerojen kaventamiseksi sekä maiden välisistä eroista.

Vaikka päivähoito ja esikoulu ovat merkittävä taloudellinen hyödyke niitä käyttäville perheille, ei niiden rooli tulonjaon kokonaismekanismeissa ole kovin suuri. Tämä johtuu toisaalta niihin kohdistetuista vähäisistä resursseista ja

toisaalta myös käyttäjien pienestä määrästä suhteessa koko väestöön. Lisäksi monissa maissa lapsiperheet sijoittuvat tulonjaon keskivaiheille (suurimpina poikkeuksina Unkari, Iso-Britannia ja Islanti) niin, etteivät niille kohdistetut etuudet muuta ääripäiden asemaa. Monet tekijät vaikuttavat luontoisetuuksien tehokkuuteen tulonjakoinstrumenttina: ei vain julkisten menojen suuruus tai palvelun kattavuus vaan myös käyttäjää kohti laskettujen menojen suhde keskimääräisiin käytettävissä oleviin tuloihin, tasapuolinen mahdollisuus käyttää palveluita sekä lapsiköyhyys selittävät maiden välisiä eroja. Suomen kohdalla tulisi tarkastella analyttisemmin kotihoidon tuen ja päivähoiton käytön suhdetta sosioekonomiseen asemaan ja tutkia, mikä on näiden etuuksien vuorovaikutus työssäkäynnin ja tulojen kanssa sekä lyhyemmällä että pidemmällä aikavälillä. Aiheuttaako nykyjärjestelmä rakenteellista eriarvoisuutta vai mahdollistaako se perheiden valinnanvapauden? Näihin kysymyksiin tulisi ottaa kantaa vankan tutkimuksellisen tiedon perusteella nyt, kun kotihoidon tuen uudistaminen on tullut jälleen ajankohtaiseksi. Tämän tutkimuksen tulokset ovat lähinnä raapaisseet pintaa monimutkaisessa kokonaisuudessa. Tulosten perusteella voidaan kuitenkin todeta, että Suomessa lasten päivähoitoa tulisi kehittää myös eriarvoisuuden näkökulmasta, sillä nykyisin palvelusta hyötyvät eniten 3. ja 4. tulokvintiilin perheet.

Hoivajärjestelmä vaikuttanee tulonjakoon ensisijaisesti madaltamalla niin yksinhuoltajaperheiden kuin kahden vanhemman perheiden (naisten) kynnystä osallistua työelämään kodin ulkopuolella. Tämän lisäksi hyvälaatuiset palvelut tarjoavat kaikille lapsille tasapuolisesti hedelmällisen ympäristön kognitiivisten ja sosiaalisten taitojen kehittämiseen. Tämä on entistä enemmän esillä ajatuksessa investointiyhteiskunnasta, missä tuloksia saavutetaan inhimilliseen pääomaan panostamalla. Tässä artikkelissa on esitetty kolmas perustelu alle kouluikäisten lasten palveluille. Vaikka nämä luontoisetuudet vaikuttavat tulonjakoon vain vähäisesti useimmissa maissa, niiden rooli lapsiperheiden taloudessa on merkittävä. Lisäksi huomasimme, että mitä enemmän julkisia varoja palveluiden tuotantoon käytetään, sitä tasaisemmin sekä köyhät että rikkaat pääsevät niistä hyötymään. Toisaalta etenkin Ison-Britannian, Espanjan ja Viron palvelurakennetta tulisi tutkia tarkemmin, sillä tällä hetkellä etenkin ylimmät tuloluokat korjaavat näistä palveluista suurimman hyödyn. Kuten Suomessa, myös muualla Euroopassa olisi syytä miettiä perusteellisemmin, miten rahalliset etuudet ja päivähoito auttavat erilaisten perheiden arjessa ja miten erilaiset politiikkapäätökset vaikuttavat eri lailla perheen sosioekonomisesta luokasta riippuen. Lisäksi pitäisi ottaa huomioon asiakasmaksut, jotka voivat osaltaan lisätä palveluiden rahoituksen, ja sitä myötä nettohyödyn, progressiivisuutta, jos ne on sidottu vanhempien tuloihin. Liian suuret asiakasmaksut taas voivat estää kaikkein köyhimpien lasten mahdollisuuden osallistua julkiseen päivähoitoon.

Vaikka vanhuspalveluiden käytön jakautumisen progressiivisuus saattaa olla yliarvioitu edellä esitetyissä kuvioissa, ei voida kieltää niiden pienituloisia suosivaa luonnetta. Tämä johtuu siitä luonnollisesta syystä, että monissa maisissa vanhukset ja etenkin kaikkein vanhimmat (yksin asuvat naiset) kuuluvat usein alimpiin tuloluokkiin. Vain Saksan ja Ranskan konservatiivisissa hyvinvointivaltioissa tämä progressiivisuus on vähemmän korostunut. Nämä ovat mielenkiintoisia tuloksia. Vanhuspalvelut eivät ole vain helpotus hoivataakan kanssa kamppaileville perheenjäsenille ja muille epävirallisille hoitajille, vaan ne ovat myös tulonsiirto vähätuloisille ja voivat siten osaltaan korvata iäkkäiden henkilöiden tukeutumisen sosiaaliavustukseen. Poliittisesti tärkeää on jälleen tutkia paremmin käyttömahdollisuuksien tasapuolisuutta niin taloudellisesti, sosiaalisesti kuin alueellisesti. Mikä vaikuttaa palveluiden käyttöön ja ovatko kaikki hoivasta riippuvaiset vanhukset samassa asemassa avun saamiseksi? Tämä on tärkeä kysymys myös Suomessa, jossa alueellinen eriarvoisuus on yksi suuri huolenaihe kuntien palvelurakenteita kehitettäessä.

Vanhuspalveluiden laskeminen osaksi kotitalouksien tuloja suurensi kuilua maiden välillä. Jo ennestään tasaisempaan tulonjakoon sitoutuneet maat paransivat asemiaan entisestään maiden välisessä vertailussa. Lapsille suunnatut palvelut eivät kuitenkaan syventäneet tätä kuilua.

Metodologiset olettamukset herättävät kysymyksiä, mutta epäselväksi ei jää imputoinnin tärkeys ja vaikutusten suunta. Tämä näkökulma ei ole merkittävä ainoastaan julkisen sektorin reformien arvioinnissa ja suunnittelussa, vaan se kasvattaa myös käsitystämme tulonjaosta ja tuloeroista Euroopan hyvinvointivaltiossa. Julkisten palveluiden ja luontoisuuksien luoma konteksti pitäisikin paremmin huomioida kaikenlaisessa vertailevassa hyvinvointitutkimuksessa.

Lähteet

Aaberge R, Bhuller M, Langørgen A, Mogstad M. The distributional impact of public services when needs differ. Bonn: The Institute for the Study of Labour, IZA Discussion Paper 4826, 2010.

Aaberge R, Langørgen A. Measuring the benefits from public services. The effects of local government spending on the distribution of income in Norway. *Review of Income and Wealth* 2006; 52 (1): 61–83.

Adema W, Ladaïque M. How expensive is the welfare state? Gross and net indicators in the OECD Social Expenditure Database (SOCX). Paris: OECD, OECD Social, Employment and Migration Working Papers 92, 2009.

Baldock J. Social care in the United Kingdom. A pattern of discretionary social administration. Julkaisussa: Anttonen A, Baldock J, Sipilä J, toim. The young, the old and the state. Cheltenham: Elgar, 2003: 109–142.

Bettio F, Plantenga J. Comparing care regimes in Europe. *Feminist Economics* 2004; 10 (1): 85–113.

Callan T, Smeeding T, Tsakloglou P. Distributional effects of public education transfers in seven European countries. Dublin: The Economic and Social Research Institute, Working Paper 207, 2007.

Celdrán X, Bermejo E, Puente R, ym. El sistema estatal de atención sosiosanitaria en el ámbito de la dependencia 2009. Valencia: IBV, Asociación para el cuidado de la calidad de vida, 2009. Saatavissa: <<http://www.ceafa.es/themed/ceafa/files/docs/4a24d0ff10.pdf>>. Viitattu 21.5.2013.

Daycare Trust. Childcare Costs Survey 2008. London: Daycare Trust, 2008. Saatavissa: <http://www.daycaretrust.org.uk/data/files/Research/costs_surveys/cost_survey2008.pdf>. Viitattu 21.5.2013.

Esping-Andersen G. The three worlds of welfare capitalism. Cambridge: Polity Press, 1990.

Eurostat. Development of a methodology for the collection of harmonised statistics on childcare. Luxembourg: Eurostat, Working Papers and Studies, 2004.

Eurostat. Social Protection Database (ESSPROS). Saatavissa: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/social_protection/introduction>. Viitattu 11.3.2014.

Evandrou M, Falkingham J, Hills J, Le Grand J. Welfare benefits in kind and income distribution. *Fiscal Studies* 1993; 14 (1): 57–76.

Expert Group on Household Income Statistics. Final report and recommendations. Ottawa, 2001. Saatavissa: <www.lisproject.org/links/canberra/finalreport.pdf>. Viitattu 18.3.2013.

Förster M, Verbist G. Money or kindergarten? Distributive effects of cash versus in-kind family transfers for young children. Paris: OECD, Social, Employment and Migration Working Papers 135, 2012.

Garfinkel I, Rainwater L, Smeeding T. Welfare state expenditures and the redistribution of well-being. Children, elders, and others in comparative perspective. Luxembourg: Luxembourg Income Study, Working Paper 387, 2005.

Garfinkel I, Rainwater L, Smeeding T. A re-examination of welfare states and inequality in rich nations. How in kind transfers and indirect taxes change the story. *Journal of Policy Analysis and Management* 2006; 25 (4): 897–919.

Ghysels J, Vanhille J, Verbist G. Compensating for childcare. Paper presented at the 8th ESPAnet conference in Budapest, September 2–4, 2010.

Goddard M, Smith P. Equity of access to health care services. Theory and evidence from the UK. *Social Science & Medicine* 2001; 53 (9): 1149–1162.

De Graeve D, Van Ourti T. The distributional impact of health financing in Europe. A review. *The World Economy* 2003; 26 (10): 1459–1479.

Harding A, Lloyd R, Warren N. The distribution of taxes and government benefits in Australia. Paper presented at the conference on the distributional effects of government spending and taxation, The Levy Economics Institute, 15 October 2004. NATSEM, 2004.

Hernández-Quevado C, Jones AM, López-Nicolás A, Rice N. Socio-economic inequalities in health. A comparative longitudinal analysis using the European Community Household Panel. *Social Science & Medicine* 2006; 63 (5): 1246–1261.

Huber M, Rodrigues R, Hoffmann F, Gasior K, Marin B. Facts and figures on long-term care. Europe and North America. Vienna: European Centre for Social Welfare Policy and Research, 2009.

Jensen C. Worlds of welfare services and transfers. *Journal of European Social Policy* 2008; 18 (2): 151–162.

Jensen C. The forgotten half. Analysing the politics of welfare services. *International Journal of Social Welfare* 2011; 20 (4): 404–412.

Kamerman SB. Early childhood education and care. An overview of developments in the OECD countries. *International Journal of Educational Research* 2000; 33 (1): 7–29.

Kremer M. The illusion of free choice. Ideals of care and child care policy in the Flemish and Dutch welfare states. *Julkaisussa: Michel S, Mahon R, toim. Childcare policy at the crossroads. Gender and welfare state restructuring. New York: Routledge, 2002: 113–142.*

Kunst AE, Bos V, Lahelma E, ym. Trends in socioeconomic inequalities in self-assessed health in 10 European countries. *International Journal of Epidemiology* 2005; 34 (2): 295–305.

Lakin C. The effects of taxes and benefits on household income, 2002–2003. *Economic Trends* 2004; 607: 39–84.

Le Grand J. The strategy of equality. Redistribution and the social services. London: Allen & Unwin, 1982.

Le Grand J. Measuring the distributional impact of the welfare state: Methodological issues. *Julkaisussa: Goodin RE, Le Grand J, toim. Not only the poor. Boston, MA: Allen & Unwin, 1987: 17–33.*

Lindqvist M. Julkisten hyvinvointipalveluiden arvo kotitalouksille. *Hyvinvointikatsaus* 2008; 4: 40–44.

Marical F, Mira D'Ercole M, Vaalavuo M, Verbist G. Publicly-provided goods and the distribution of resources. Paris: OECD, Working paper for Directorate for Employment, Labour and Social Affairs, 2006.

OECD Family Database. Paris: OECD. Saatavissa: <www.oecd.org/els/social/family/database>. Viitattu 13.4.2010.

OECD. Education today. The OECD perspective. Paris: OECD, 2009.

Prévoit J. Les résidents des établissements d'hébergement pour personnes âgées en 2007. Études et résultats 699, 2009. Saatavissa: <<http://www.drees.sante.gouv.fr/IMG/pdf/er699.pdf>>. Viitattu 21.5.2013.

Radner DB. Non-cash income, equivalence scales, and the measurement of economic well-being. *Review of Income and Wealth* 1997; 43 (1): 71–88.

Sefton T. Recent changes in the distribution of the social wage. London: London School of Economics, CASE Paper 62, 2002.

Sipilä J. Social care services. Key to the Scandinavian welfare model. Aldershot: Avebury, 1997.

Smeeding T. The antipoverty effectiveness of in-kind transfers. *The Journal of Human Resources* 1977; 12 (3): 360–378.

Smeeding T, Saunders S, Coder J, ym. Poverty, inequality, and family living standards impact across seven nations. The effect of noncash subsidies for health, education and housing. *Review of Income and Wealth* 1993; 39 (3): 229–256.

Steckmest E. Noncash benefits and income distribution. Luxembourg: Luxembourg Income Study, Working Paper 100, 1996.

Stiglitz JE, Sen A, Fitoussi J-P. Report by the Commission on the measurement of economic performance and social progress, 2009. Saatavissa: <http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf>. Viitattu 21.5.2013.

Tawney RH. Equality. London: George Allen & Unwin Ltd, 1964.

Tsakoglou P, Antoninis M. On the distributional impact of public education. Evidence from Greece. *Economics of Education Review* 1999; 18 (4): 439–452.

Vaalavuo M. Towards an improved measure of income inequality. The impact of public services on income distribution. An international comparison. Florence: European University Institute, 2011.

Vaalavuo M. The redistributive impact of “old” and “new” social spending. *Journal of Social Policy* 2013; 42 (3): 513–539.

Van Doorslaer E, Koolman X, Jones AM. Explaining income-related inequalities in doctor utilization in Europe. *Health Economics* 2004; 13 (7): 629–647.

Verbist G, Förster M, Vaalavuo M. The impact of publicly provided services on the distribution of resources. Review of new results and methods. Paris: OECD, Social, Employment and Migration Working Papers 130, 2012.

Wasoff F, Day I. Family policies. Eastbourne: Gildredge Press, 2000.

Österle A. Equity choices and long-term care policies in Europe. Allocating resources and burdens in Austria, Italy, the Netherlands and the United Kingdom. Aldershot: Ashgate, 2002.

Elinolot ja muuttuvat perherakenteet

Jani Erola ja Juho Härkönen

Lastensaannin vaikutus hyvinvointiin Euroopassa

Lapsiperheiden hyvinvointi on yhteiskunnallisen keskustelun pysyvä teema. Aihe liittyy paitsi lapsiin ja lasten kasvattamiseen myös kysymyksiin perheen ja työn yhteen sovittamisesta sekä tasa-arvosta miesten ja naisten sekä eri sukupolvien välillä. Laaja-alaisuudesta johtuen keskusteluun osallistuvat niin kansalaiset, päättäjät kuin tutkijatkin. Viime aikoina tiedot lapsiperheiden toimeentulon muutoksista ja lasten suhteellisen tuloköyhyysriskin lisääntymisestä ovat vauhdittaneet keskustelua (esim. Hämäläinen ja Kangas 2010; Moisio 2010).

Keskustelua on luonnollisesti motivoinut huoli lapsista. Yhtä hyvin voidaan kuitenkin myös kysyä, miten perheellistymisen ja lastensaanti vaikuttavat vanhempien hyvinvointiin. Voidaan olettaa, että vaikutukset riippuvat tutkitun hyvinvoinnin luonteesta. Ruokittavien suiden lisääntyminen asettaa usein paineita perheiden taloudelle, samaan aikaan kun hoivan tarpeen lisääntyminen vähentää naisten työn tarjontaa, ja lastensaanti näin ollen usein heikentää perheiden taloudellista hyvinvointia.

On mahdollista, että perheellistymisen taloudelliseen toimeentuloon luomia paineita pidetään luonnollisena osana lastensaantia. Perheellistymisellä saattaa olla positiivisia vaikutuksia muihin hyvinvoinnin osa-alueisiin. Lasten syntymään itsessään liittyy positiivisia tunteita ja lasten kasvamiseen liittyvillä tapahtumilla voi olla myönteinen vaikutus myös vanhempiin. Lisäksi synnytys-sairaaloiden, neuvoloiden, leikkipuistojen, päiväkotien ja koulujen kautta tutustutaan ihmisiin, joiden kanssa vanhemmat eivät välttämättä aiemmin ole olleet tekemisissä. Nämä kontaktit eivät liity ainoastaan koulutus- tai työpaikkaan. Lasten kautta syntyvät uudet sosiaaliset suhteet ja verkostot voivat toimia myös vanhempia hyödyttävinä sosiaalisina resursseina.

Lastensaannin vaikutuksella hyvinvointiin voi olla vaikutuksia myös väestön uusintamiseen. Kun lapsia ei moderneissa yhteiskunnissa tarvitse hankkia vain siitä syystä, että vanhemmat tarvitsisivat heitä turvaamaan oma toimeentulonsa vanhuudessa, lasten hankkimisen materiaaliset motiivit katoavat. Tehokkaan raskauden ehkäisyn aikakaudella syntyvyyttä on myös helpompi kontrolloida. Tällöin on oletettavaa, että lastensaannin todellisilla tai oletetuilla hyvinvointivaikutuksilla on suurempi merkitys kuin aikaisemmin. Jos nämä vaikutukset

ovat pääosin negatiivisia, voidaan sen odottaa heijastuvan myös miesten ja naisten lastensaantisuunnitelmiin ja täten vähentävän syntyvyyttä.

Eurooppalaiset yhteiskunnat poikkeavat toisistaan paitsi lapsiperheille osoitetun perusturvan myös sosiaalisten suhteiden, järjestäytymisen ja onnellisuuden osalta. Ilmiöiden keskinäisiä syy–seuraus-suhteita ei tunneta kovinkaan hyvin, saati niiden yhteisvaihtelun roolia kolmansien, esimerkiksi väestöllisten tekijöiden määrittelijänä. Siinä missä tulonsiirroilla voidaan ehkä helpostikin vaikuttaa lapsiperheiden taloudelliseen hyvinvointiin ja sitä kautta perheellistymiseen, on muiden hyvinvoinnin ulottuvuuksien vaikutus vaikeammin ennustettavissa ja ennakoitavissa.

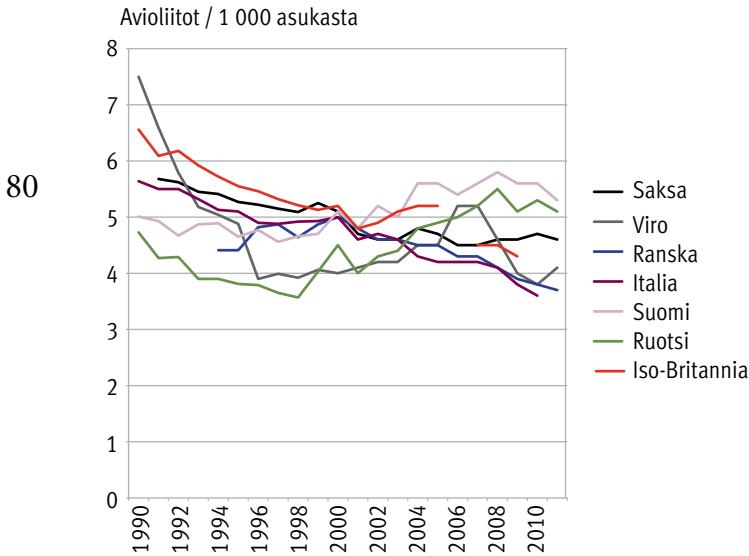
Tutkimme tässä artikkelissa, miten vanhemmuus vaikuttaa kotitalouden taloudelliseen hyvinvointiin, tyytyväisyyteen ja sosiaalisiin verkostoihin eri eurooppalaisissa hyvinvointiregiimeissä. Keskeinen kiinnostus liittyy kysymykseen kompensoivista mekanismeista: lisääntyvätkö tyytyväisyys ja sosiaaliset suhteet, vaikka talous kokisikin rasitteita? Voidaanko lapsiperheiden vanhempia siis pitää tyyppiesimerkkeinä jonkinlaisista ”onnellisista köyhistä”? Missä määrin eri hyvinvointivaltioiden institutionaaliset puitteet liittyvät hyvinvoinnin ulottuvuuksien ja lastensaannin välisen yhteyden vaihtelemiseen? Tätä ennen kuvaamme kuitenkin eräitä keskeisiä eurooppalaisten perhejärjestelmien ominaisuuksia ja merkittäviä muutoksia viime vuosikymmeninä.

Perheellistymisen muuttuminen Euroopassa

Eurooppalaisten yhteiskuntien uskotaan käyvän läpi niin sanottua toista väestöllistä murrosta (esim. Lesthaeghe 1998). Ensimmäinen murros alkoi joissakin yhteiskunnissa jo 1700-luvulla, viimeisissä Euroopan maissa viime vuosisadan aikana. Tälle murrokselle oli leimallista elinajan pidentyminen ja lapsikuolleisuuden väheneminen, niin sanotun romanttisen avioliiton yleistyminen ja lapsiluvun pieneneminen. Toinen murros on ajoitettu alkamaan viime vuosisadan jälkimmäisellä puoliskolla. Tälle murrokselle on ollut tyypillistä avioerojen yleistyminen, avioliiton muuttuminen yleisesti hyväksytyksi perhemuodoksi, avioitumis- ja naisten ensisynnytyksiä nouseminen sekä lasten määrän väheneminen entisestään ja alle väestön uusintamistason. Nämä muutokset ovat tapahtuneet samaan aikaan niitä tukevien yhteiskunnallisten arvomuutosten kanssa. (Lesthaeghe 2010.)

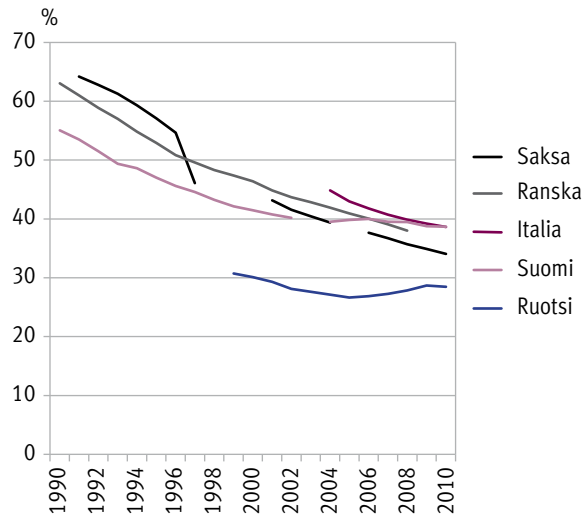
Tarkastellaan ensin avioliittoja ja avioeroja. Kuviossa 1 (s. 80) esitetään avioliittojen määrä tuhatta henkeä kohden Euroopan suurissa maissa Saksassa,

Kuvio 1. Avioliitot 1 000 asukasta kohden eräissä EU-maissa vuosina 1990–2011.

Lähde: Eurostat 2012.

Kuvio 2. Avioituneet 35-vuotiaasta väestöstä.

Lähde: Eurostat 2012.

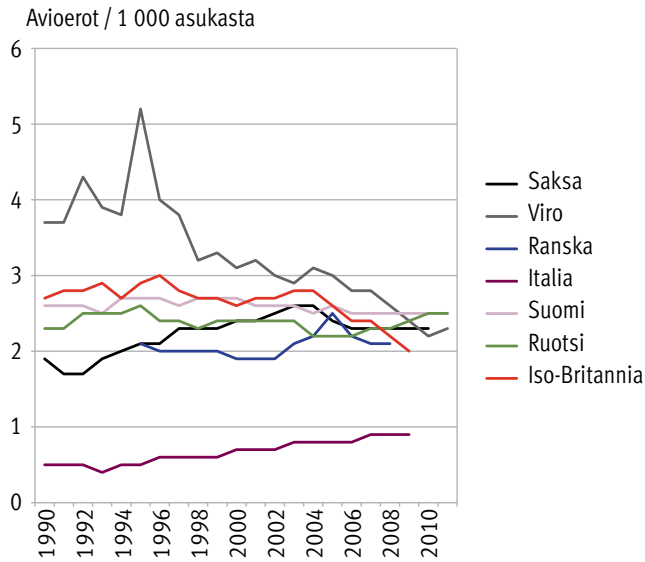
Ranskassa, Italiassa ja Isossa-Britanniassa, sekä Suomessa ja naapurimaissamme Ruotsissa ja Virossa vuosina 1990–2011. Jakaumien perusteella ei ole havaittavissa yleiseurooppalaista vahvaa avioitumiseen liittyvää trendiä. Avioliittojen määrä tuntui vuoden 2001 paikkeilla jossain määrin lähentyvän eri maissa, joskin useampien maiden vertailussa tämä olisi tulkittavissa lähinnä sattumanvaraiseksi vaihteluksi.

Suomen ja Ruotsin trendien perusteella ehkäpä tärkein huomio on se, että vaihtelu näyttää näissä maissa seuraavan muutaman vuoden viiveellä taloudellisia suhdanteita – nousukaudella avioliittojen määrä lisääntyy, laskukaudella vähenee. Muihin maihin vastaava havainto ei kuitenkaan sovi. Lähes kaikissa Euroopan suurissa maissa avioituminen on tänä ajanjaksona vähentynyt. Virossa avioitumisen nopea väheneminen liittyy itäblokin murtumisen myötä siirtymiseen järjestelmätaloudesta markkinatalousregiimiin.

Kokonaisavioitumislukujen ongelmana on se, että ne eivät kerro suoraan, moniko avioituu elinaikanaan. Toisin sanoen avioitumisen väheneminen saat-
taa vaihtoehtoisesti kuvastaa avioitumisen viivästymistä; avioliitot solmitaan vanhemmalla iällä, mahdollisesti vasta ensimmäisten lasten syntymän jälkeen. Kuviossa 2 esitetään, kuinka suuri osuus 35-vuotiaasta väestöstä on tuohon ikään mennessä avioitunut niissä kuviossa 1 esitetyissä maissa, joista tieto on saatavilla. Kuvio 2 osoittaa, kuinka avioituminen on 35 vuoden ikään mennessä muuttunut etenkin suurissa maissa entistä harvinaisemmaksi. Vaikka tämäkään kuvio ei suoraan kerro, moniko avioituu elinaikaan, tukevat tulokset oletuksia toisesta väestöllisestä murroksesta. Suomessa ja Ruotsissa avioitumisen väheneminen näyttää pysähtyneen (esim. Ohlsson-Wijk 2011). Kaiken kaikkiaan avioitumisen yleisyys näyttää eri maissa jossain määrin lähentyvän toisiaan.

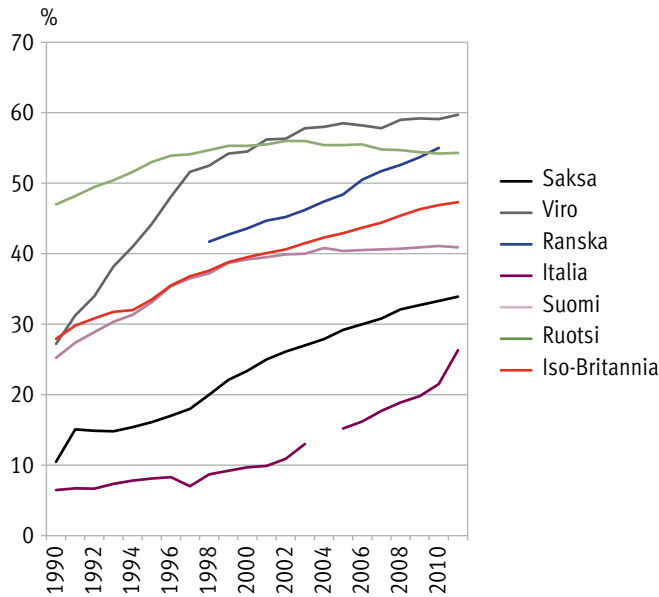
Avioerojen kohdalla maiden lähentyminen näkyy avioitumista selkeämmin. Kuviossa 3 (s. 82) esitetään avioerojen määrä tuhatta asukasta kohden ensimmäisestä vertailusta tutuissa seitsemässä Euroopan valtiossa. Avioeroriskin vaihtelu on maiden välillä pienentynyt huomattavasti. Vertailumaista vain katolisen Italian avioeroaste poikkeaa huomattavasti muista maista. Italia on myös ainoa maa, jossa avioerot ovat tasaisesti lisääntyneet koko tarkastellun ajanjakson ajan. Avioerojen osalta toinen väestöllinen murros onkin useimmissa eurooppalaisissa yhteiskunnissa jo tapahtunut.

Kuvio 3. Avioerot 1000 asukasta kohden eräissä EU-maissa.

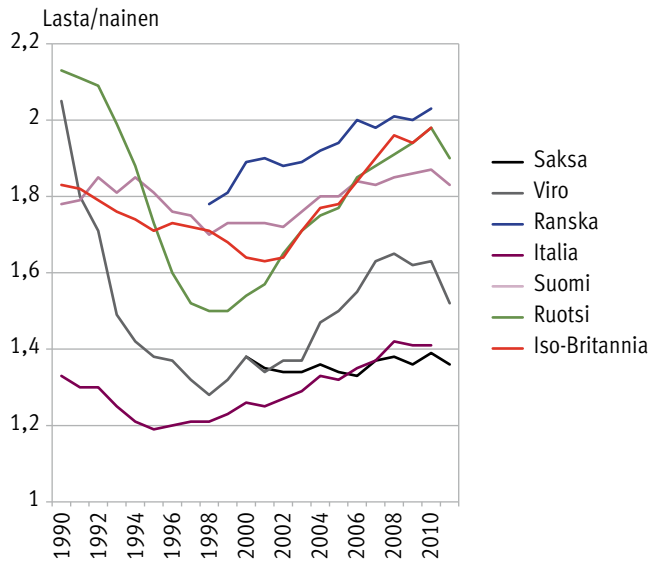
Lähde: Eurostat 2012.

Kuvio 4. Avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten osuus kaikista syntyneistä, %.

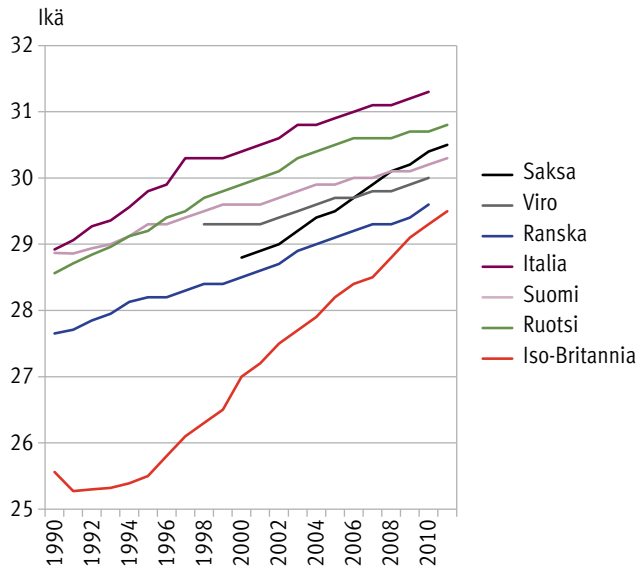
Lähde: Eurostat 2012.

Kuvio 5. Kokonaishedelmällisyysaste.

Lähde: Eurostat 2012.

Kuvio 6. Synnyttäneiden naisten keski-ikä.

Lähde: Eurostat 2012.

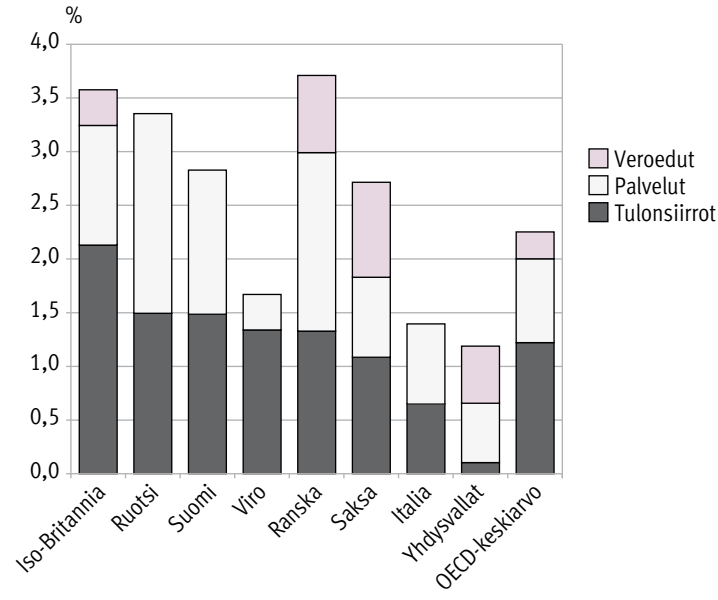
Avioliiton uskotaan menettäneen suosiotaan avoliittojen yleistymisen myötä (esim. Sobotka ja Toulemon 2008). Suomen kohdalla tiedämme avoliiton olevan käytännössä universaali, sillä yli 90 prosenttia uusista liitoista on avoliittoja (Jalovaara 2011). Luotettavia aikasarja-aineistoja avoliitoista Euroopan eri maissa ei sellaisenaan ole saatavilla. Hyvän kuvan avoliittojen muuttumisesta entistä hyväksyttäväksi perhemuodoksi antaa kuitenkin kuvio 4 (s. 82). Siinä esitetään avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten määrä samoissa maissa tarkasteluajanjaksona. Määrä näyttää lisääntyvän kaikissa muissa maissa paitsi Suomessa ja Ruotsissa. Maiden väliset erot ovat suuria. Esimerkiksi Virossa avioliiton ulkopuolella syntyy liki puolet enemmän lapsia kuin Suomessa, Italiassa taas puolet vähemmän. Tämäkin tulos on yhteneväinen toisen väestöllisen murroksen teesin kanssa, jonka mukaan avoliittoinstituution merkitys perhe-elämän jäsentäjänä on vähentynyt.

Vaikka kuvioden 5 ja 6 (s. 83) maakohtaiset trendit eivät osoitakaan merkittävää päällekkäisyyttä, on lastensaannin siirtymisen myöhempään elämänvaiheeseen (sekä muiden lastensaannin ajoitukseen liittyvien tekijöiden) nähty merkittävästi selittävän kokonaishedelmällisyysasteessa tapahtuneita muutoksia (esim. Goldstein ym. 2009). Tämä siksi, että aivan kuten kokonaisavioituvuusluvutkaan, ei myöskään kokonaishedelmällisyysaste suoraan kerro siitä, montako lasta kukin nainen saa elämänsä aikana. Synnyttäjien keski-ikä nousemalla trendinomaisesti kunakin vuonna syntyneiden lasten määrä vähenee, vaikka naisten elinaikanaan saamien lasten lukumäärä pysyisikin vakiona.

Eurooppalaisten kotitalouksien rakenteissa esiintyvistä eroista (Liefbroer ja Fokkema 2008) huolimatta perheiden muodostuksen ja purkautumisen trendit muistuttavat yleisellä tasolla toisiaan. Ne ovat tältä osin nyt lähempänä toisiaan kuin esimerkiksi Gøsta Esping-Andersenin *The Three Worlds of Welfare Capitalism* -kirjaa julkaistaessa vuonna 1990. Toisin sanoen perheellistymisen osalta maat ovat lähentyneet toisiaan. Sen sijaan perhepolitiikassa esiintyy yhä eroja maiden välillä, vaikka tälläkin saralla tiettyä lähentymistä on tapahtunut. Etenkin huoli ikärakenteen muutoksista on aktivoinut sosiaalipolitiikan tekijöitä ympäri Euroopan. Kuten kuvioista 7 näkyy, tulonsiirtojen osalta maat poikkeavat 2000-luvulla etenkin lapsiperheiden tukemisen tyypin pikemminkin kuin absoluuttisen määrän suhteen. Pohjoismaissa lapsiperheitä on tuettu palveluiden ja tulonsiirtojen avulla, Isossa-Britanniassa, Saksassa ja Italiassa veroetujen kautta.

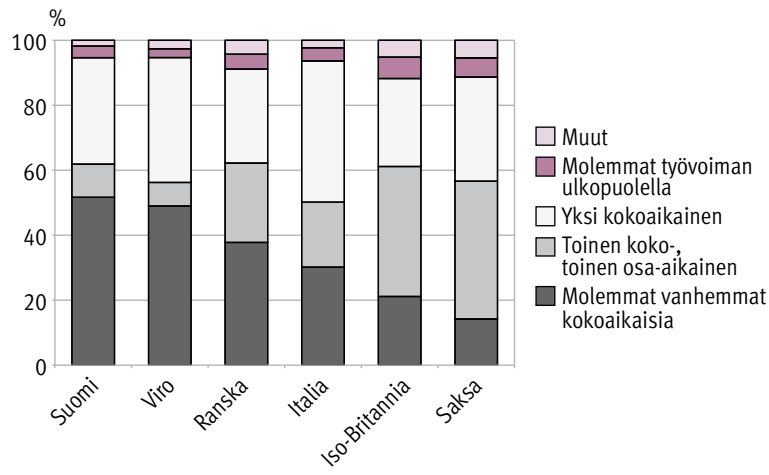
Pohjoismaat ovat ylläpitäneet asemaansa aktiivisen perhepolitiikan suunnan- näyttäjinä ja tukevat muita maita aktiivisemmin äitien työssäkäyntiä vanhempainvapaiden ja lastenhoidon keinoin, vaikkakin Suomen kotihoidon tuen avulla ylläpidetyt pitkät poissaolot poikkeavatkin hieman tästä ideaalityyppisestä mallista. Mannermaisen regiimin maissa ja etenkin Etelä-Euroopassa perheillä on puolestaan ollut perinteisesti suurempi vastuu hyvinvoinnin tuottajina ja sosiaalipolitiikan rooli perheiden, ja etenkin äitien työssäkäynnin tukemisessa

Kuvio 7. Julkisten varojen kohdentaminen perhe-etuuksiin, osuus bruttokansantuotteesta vuonna 2007, %.

Lähde: OECD 2012.

Kuvio 8. Vanhempien työssäkäynti maittain, %.

Lähde: OECD 2012.

on ollut rajoittuneempi. Tämä näkyy selvästi kuviossa 8 (s. 85), jossa esitetään työssäkäynnin jakautuminen maittain perheissä (pois lukien Ruotsi). Molempien vanhempien kokoaikainen työssäkäynti on yleisintä Suomessa, harvinaisinta Saksassa. Yhden työssä käyvän vanhemman kotitaloudet ovat kuitenkin koh-
tuullisen tavallisia myös Suomessa.

Lastensaannin vaikutus hyvinvointiin

Lastensaannin vaikutuksia hyvinvointiin on lähestytty monin tavoin. Perheen taloustieteessä lastensaannin on nähty lisäävän palkkatyön ulkopuolella vietettävän ajan arvoa ja täten vähentävän työn tarjontaa. Tosin työn tarjonnan on nähty vähenevän ainoastaan äideillä, jotka yhä kantavat päävastuun lastenhoidosta, kun taas isien työn tarjonnan odotetaan jopa lisääntyvän perheen kasvamisesta johtuvien taloudellisten paineiden johdosta (Becker 1981). Kaiken kaikkiaan lastensaannin on uskottu vähentävän naisten työssäkäyntiä, työtunteja sekä palkkatuloja (Killingsworth ja Heckman 1987). Nämä seikat heikentävät koko kotitalouden taloudellista toimeentuloa (Aassve ym. 2005).

Sosioekonomiset tekijät vaikuttavat lastensaantiin. Esimerkiksi korkeasti koulutetut naiset saavat ensimmäisen lapsensa keskimääräistä myöhemmin (esim. Andersson ym. 2009). Toisaalta myös taloudellisten hankaluuksien on nähty vaikuttavan lastentekoaikaisiin negatiivisesti (Easterlin 1975). Suomessa työväenluokkaisten naisten lapsiluku on esimerkiksi pienempi kuin muihin yhteiskuntaluokkiin kuuluvien naisten (Erola 2010). Näiden valikoivien mekanismien vuoksi lastensaannin kausaalista vaikutusta hyvinvointiin on vaikea analysoida.

Perheen ja työn välistä jännitettä on pyritty lieventämään erilaisin perhe- ja sosiaalipoliittisin ohjelmin. Vanhempainvapaiden avulla on mahdollistettu pienten lasten hoitaminen ilman työpaikan menettämisen tai merkittävän tulonmenetyksen vaaraa. Sen sijaan lasten päivähoitojärjestelmiä on kehitetty etenkin äitien työssäkäyntiä silmällä pitäen. Vaikka pitkittyneet vanhempainvapaat voivatkin osaltaan olla yhteydessä sukupuolten eriarvoisuuteen (Ruhm 1998), on vanhempainvapaiden todettu kuitenkin vaikuttavan positiivisesti äitien työllisyyteen (Jaumotte 2003). Edullisen ja laadukkaan päivähoidon on myös osoitettu lisäävän naisten työn tarjontaa (Blau ja Robins 1991; Uunk ym. 2005). Kaiken kaikkiaan perhepalvelut vahvistavat perheiden kiinnittymistä työmarkkinoille ja tätä kautta niiden toimeentuloa.

Lastensaanti vaikuttaa toki hyvinvointiin ja tyytyväisyyteen laajemminkin. Tuloihin perustuvia hyvinvoinnin mittareita on pitkään pidetty rajoittuneina ja

hyvinvoinnin laajempia ulottuvuuksia huomioimattomina. Esimerkiksi Arnstein Aassve ym. (2005) tutkivat lastensaannin vaikutusta yleiseen materiaaliseen hyvinvointiin käyttäen tulomittareita monipuolisempia deprivaaation mittareita. Tulosten mukaan lapsen saaminen heikensi materiaalista hyvinvointia käytetystä mittarista riippumatta, joskin nämä negatiiviset vaikutukset olivat heikompia Pohjoismaissa ja merkittävämpiä Etelä- ja Manner-Euroopassa.

Materiaalisten elinolojen lisäksi on tutkittu lastensaannin vaikutuksia muun muassa sosiaalisiin suhteisiin sekä onnellisuuteen. Lapsen syntymä vähentää puolisoiden keskinäistä aikaa ja usein myös parisuhdetyytyväisyyttä (esim. Crohan 1996). Toisaalta lasten on nähty integroivan vanhempiaan muihin sosiaalisiin verkostoihin (Gallagher ja Gerstel 2001). Joka tapauksessa voitaneen argumentoida, että vanhemmuus muuttaa sosiaalisia verkostoja enemmän lasten ympärille rakentuviksi ja lasten ehdoilla toimiviksi.

Viime aikoina on yhteiskuntatieteissäkin kiinnitetty yhä enemmän huomiota onnellisuuteen. Perhe-elämää vakaine parisuhteineen ja lapsineen pidetään yleisesti onnellisen elämän kulmakivinä. Odotusta onnellisuuden täyttymisestä voidaan pitää yhtenä lastensaantiin ylipäänsä vaikuttavista tekijöistä. Hans-Peter Kohler ym. (2005) ovat todenneet, että ensimmäisen lapsen saanti lisää onnellisuutta, etenkin naisilla, kun taas myöhemmällä syntyvyydellä on pikemminkin onnellisuutta vähentävä vaikutus. Lastensaannin vaikutus onnellisuuteen riippuu silti muistakin tekijöistä. Kohlerin ja hänen kollegoidensa tutkimuksessa havaittiin, että miehillä vaikutus liittyy vahvasti parisuhteessa elämiseen. Toisaalla on havaittu työssäkäynnin lisäävän isien, mutta harvemmin äitien onnellisuutta (Aassve ym. 2012). Jälkimmäisessä tutkimuksessa havaittiin lisäksi, että lasten onnellisuutta lisäävä vaikutus oli voimakkaampi Pohjoismaissa ja Etelä-Euroopassa muuhun Eurooppaan verrattuna ja että maaryhmäkohtainen vaihtelu oli erityisen voimakasta naisilla. Rachel Margolis ja Mikko Myrskylä (2011) saivat vastaavanlaisia tuloksia omassa vertailevassa tutkimuksessaan, joskin heidän tutkimuksensa loi pessimistisemmän kuvan lasten lukumäärän vaikutuksesta onnellisuuteen: lapsiluvun lisääntyminen vähensi onnellisuutta, mutta vain hetkellisesti. Kun lapset olivat muutaman vuoden vanhempia, ne lisäsivät onnellisuutta. Jukka Savolainen ym. (2001) puolestaan havaitsivat tutkimuksessaan, että vastasyntyneiden äidit ovat yleisesti ottaen kaikkein tyytyväisimpiä, mutta lapsiluvun lisääntyminen lisää myös ärtyneisyyttä ja masennusta.

Kaiken kaikkiaan lastensaannin vaikutus hyvinvointiin on moniulotteinen ja riippuu niin parisuhdetilanteesta, taloudellisesta asemasta ja työssäkäynnistä, aiempien lasten lukumäärästä kuin asuinmaastakin.

Aineisto ja muuttajat

Miten vanhemmuus siis vaikuttaa taloudelliseen hyvinvointiin, tyytyväisyyteen, ja sosiaalisiin verkostoihin eurooppalaisissa hyvinvointiregiimeissä? Entä miten taloudellinen tilanne vaikuttaa tyytyväisyyteen ja sosiaalisiin suhteisiin? Käytämme tutkimuskysymyksiimme vastaamiseen Eurooppalaisen elinolo-aineiston (EHP) kaikkia aaltoja, jotka kattavat ajanjakson vuodesta 1994 vuoteen 2001. Vaikka aineisto ei olekaan täysin ajantasainen, on sen merkittävä etu sen pitkäikäisyyden vuoksi. EHP onkin ainoa vertailukelpoinen koko Euroopan kattava paneeliaineisto (ks. myös Kainun ja Niemelän artikkeli tässä teoksessa). Tästä on etua tutkittaessa lastensaannin vaikutuksia hyvinvointiin ja tyytyväisyyteen. Tästä enemmän edempänä. Voidaan olettaa, että lastensaannin ja hyvinvoinnin väliseen yhteyteen vaikuttavat mekanismit ovat sen verran yleisiä ja myös pysyviä, että tulokset olisivat vastaavia uuttakin aineistoa käytettäessä.

Aineisto kattaa 14 eurooppalaista yhteiskuntaa: Suomi, Saksa, Tanska, Alankomaat, Belgia, Luxemburg, Ranska, Iso-Britannia, Irlanti, Italia, Kreikka, Espanja, Portugali ja Itävalta. Tämän ansiosta käytettävissämme on noin 50 000 tapausta, joissa yksilöä kohden on parhaimmillaan kahdeksan havaintoa.

Tarkastelemme tutkimuskysymyksiämme hyvinvointiregiimeittäin (Esping-Andersen 1999). Kiinnostuksemme kohteena on lastensaannin vaikutuksissa mahdollisesti esiintyvät maaryhmäkohtaiset erot. Raportoimalla tuloksemme maaryhmittäin maittaisten analyysien sijaan varmistamme tarpeeksi suuret aineistokoot kutakin analyysia varten (ks. Aassve ym. 2005 esimerkkinä vastaavasta asetelmasta). Jaamme maat neljään hyvinvointivaltioregiimiin: pohjoismainen (Suomi ja Tanska), liberaali (Iso-Britannia ja Irlanti), konservatiivinen (Alankomaat, Belgia, Luxemburg, Ranska, Saksa ja Itävalta) sekä familistinen (Espanja, Italia, Portugali, Kreikka). Näiden maaryhmien voidaan katsoa erottuvan dekommodifikaation¹, sosiaaliturvan järjestämisen, yleisen yhteiskunnallisen eriarvoisuuden sekä näihin liitettyjen yhteiskunnallisten arvojen suhteen (Esping-Andersen 1999; Andreß ja Heien 2001; Arts ja Gelissen 2002).² Niin kuin edellä esitetyistä kuvioista voi havaita, maat poikkeavat vähäisemmin perherakenteen ja erityisesti sen muutosten osalta.

Mittaamme kotitalouksien taloudellista toimeentuloa kotitalouden z-standardoituina kokonaistuloina (OECD:n modifioitua ekvivalenssiskaalaa käyttäen, vrt. Kainun ja Niemelän artikkeli tässä teoksessa)³. Käytetty tulostandardointi skaalaa kussakin maassa tulot poikkileikkausajankohdan mukaan niin, että

1 Dekommodifikaatiolla tarkoitetaan yleisesti hyvinvointivaltion takaamaa mahdollisuutta markkinoista riippumattomaan toimeentuloon.

2 Koska Ruotsin EHP-aineisto ei ole paneeli, emme ota sitä mukaan analyysiimme.

3 Lisäksi analyysit toistettiin käyttäen kotitalouden pienituloisuutta selitettävänä muuttujana. Tulokset ovat yhteneväiset kotitaloustulojen perusteella saatujen kanssa.

tulojen keskiarvo on 0 ja keskihajonta 1. Tämän ansiosta tulot ovat vertailukelpoisia yli ajan ja eri maiden (ja niiden valuuttojen) välillä. Kotitalouden tulot ovat henkilökohtaisia tuloja parempi toimeentulon mittari kotitalouden sisäisen tulonjaon seurauksena.

Mittaamme yleistä hyvinvoinnin tasoa neliulotteisena: itse arvioituna tyytyväisyytenä työhön, omaan talouteen, asumiseen ja vapaa-aikaan. Kukin muuttuja saa aineistossa arvoja 1–6 arvon 6 viitattaessa siihen, että vastaaja on täysin tyytyväinen. Näistä on muodostettu yksinkertainen summamuuttuja, joka on myös z-standardoitu. Sosiaalisia suhteita arvioimme kahden muuttujan perusteella: kuinka usein tapaa ystäviä ja sukulaisia (päivittäin, kerran viikossa, pari kertaa viikossa, pari kertaa kuukaudessa, harvemmin) sekä yhdistyksiin ja kerhoihin kuulumisen kautta (kuuluu/ei).

Lastensaantiin liittyvinä selittävinä muuttujina käytämme lasten määrää lineaarisena sekä dummy-muuttujia ensimmäiselle ja toiselle lapselle. Lisäksi käytämme dummy-muuttujia sille, että perheessä on vastasyntynyt lapsi (toisin sanoen joku lapsista on alle 1 vuotta) tai pikkulapsi (alle 4 vuotta). Kontrollimuuttujina käytämme ikää, iän neliötä sekä dummy-muuttujia sille, onko henkilö yksin asuva vai avioliitossa, työtön vai töissä. Näillä kontrollimuuttujilla pyrimme korjaamaan ajan myötä muuttuvista tekijöistä mahdollisesti koituvaa harhaa. Kontrollimuuttujien osalta emme raportoi tuloksia vaan ne ovat tarvittaessa saatavissa kirjoittajilta. Estimoimme mallit miesten ja naisten osalta erikseen pois lukien ne, joissa koko kotitalouden tulot ovat selitettävänä muuttujana.

Menetelmät

Kausaalisen päättelyn kannalta suurin haaste liittyy havainnoimattomien muuttujien kontrollointiin (Härkönen 2004). Hokema siitä, että korrelaatio ei ole kausaalisuutta, tarkoittaa tässä tapauksessa sitä, että pelkästään vertailemalla lapsen saaneiden hyvinvointia ja tyytyväisyyttä lapsettomien vastaaviin emme voi sanoa vielä mitään lastensaannin vaikutuksista. Tavallisten (havaittujen) muuttujien kontrollointikaan ei vielä tuota ratkaisua pulmaan, joka pohjimmiltaan liittyy siihen, että lapsen saaneet saattaisivat olla muita enemmän tai vähemmän tyytyväisiä lapsen saamisesta huolimatta. Lapsen saaneet eroavat siis muista todennäköisesti myös havainnoimattomien muuttujien osalta.

Osaratkaisun tähän ongelmaan tuovat paneeliaineistot. Käyttämällä samojen henkilöiden peräkkäin havaittuja tietoja voimme jossain määrin lieventää havainnoimattomista muuttujista koituvaa estimointiharhaa (Halaby 2004). Niin sanottujen kiinteiden vaikutusten (*fixed effects*, FE) paneeliregressioiden

avulla voidaan kontrolloida ajan myötä vakiona säilyvien tekijöiden vaikutus. Tämä perustuu siihen, että näiden tekijöiden voidaan ajatella vaikuttavan hyvinvointiin ja tyytyväisyyteen samalla tavalla sekä lastensaantia ennen että sen jälkeen. Esimerkiksi lapsen saamisen vaikutus tuloihin estimoitaisiin liian suurena, ellei tutkittaessa otettaisi huomioon niiden lähtötasoa. Hyödynnämme tietoa kulloinkin selitettävän muuttujan aikaisemmasta aallosta saamasta arvosta niin sanottuna myöhäistettynä (*lagged*) paneeli-instrumenttina. Esimerkiksi tutkittavan henkilön myöhempi tulo ei voi vaikuttaa aiempaan tuloon, sen sijaan vastakkaiseen suuntaan yhteys on todennäköinen.

Raportoivat estimaatit tulkitaan muutoksina peräkkäisten havaintojen välillä. Toisin sanoen lasten määrän lineaarinen vaikutus viittaa selitettävään muutokseen, kun lasten määrä kasvaa yhdellä. Vastaavasti ensimmäisen lapsen estimaatti viittaa siihen, kuinka paljon erityisesti esikoisen syntymä vaikuttaa selitettävään muuttujaan, kun taas alle yksivuotiaan lapsen vaikutus viittaa yleisesti ottaen lapsen syntymään.

Jotta tulokset olisivat paremmin vertailtavissa myös eri selitettävien muuttujien osalta, mallinamme myös muiden ihmisten tapaamisalttiuden sekä yhdistyksiin ja seuroihin kuulumisen todennäköisyydet niin sanottuna lineaarisena todennäköisyytenä. Toisin sanoen logistisen regressioon sijaan myös dikotomisista vasteista selitetään lineaarisia regressiomalleja käyttäen.

Tulokset

Lastensaannin vaikutus tuloihin

Taulukossa 1 esitämme lasten määrän kasvun, tästä poikkeavan ensimmäisen ja toisen lapsen syntymän sekä vastasyntyneen ja alle nelivuotiaan lapsen vaikutuksen kotitalouksien tuloihin. Aiempien tulosten mukaisesti (ks. Aassve ym. 2005) lastensaanti vähentää kotitalouksien tuloja regiimistä riippumatta. Pohjoismaissa kotitalouksien tulot pysyvät suojattuina lapsen ensimmäisen elinvuoden aikana, jolloin perhepoliittiset etuudet vähentävät mahdollisesta työtuntien vähenemisestä aiheutuvaa tulonmenetystä. Pitkällä aikavälillä lapsiluvun lisääntyminen – etenkin kahden ensimmäisen lapsen jälkeen – kuitenkin heikentää kotitalouden tulokehitystä. Vastaavanlaisia tuloksia voidaan havaita myös muissa regiimeissä. Pohjoismaista poiketen tulot putoavat jo ensimmäisestä lapsesta ja hänen ensimmäisestä vuodestaan alkaen. Lastensaannin negatiiviset vaikutukset ovat voimakkaimmat liberaalissa ja konservatiivisessa regiimissä, ja vaikuttavat heikoimmilta familistisessä mallissa. Työssäkäynnin ja työtuntien

vähentäminen koko kotitalouden tasolla (ks. Härkönen 2011) on todennäköisin lastensaannin ja tulojen vähentämiseen vaikuttava tekijä.

Taulukko 1. Lasten vaikutus kotitalouksien taloudelliseen tuloihin kulutusyksikköä kohti. Kiinteiden vaikutusten paneeliregressiomallit, regimit analysoitu erikseen.

91

	Pohjoismaat	Liberaali	Konservatiivinen	Familistinen
Lasten määrä	−0,157***	−0,118***	−0,114***	−0,045***
1. lapsi	0,012	−0,068***	−0,063***	−0,024***
2. lapsi	−0,037*	−0,071***	−0,082***	−0,030***
Lapsi < 1 v.	0,006	−0,068***	−0,039***	−0,067***
Lapsi < 4 v.	−0,106***	−0,072***	−0,105***	−0,089***

*** Tilastollisesti erittäin merkitsevä, ** tilastollisesti merkitsevä, * tilastollisesti melkein merkitsevä.

Lähde: ECHP 1994–2001.

Lapset ja vanhempien tyytyväisyys

Entä vaikuttavatko lapset tyytyväisyyteen? Tässä analyysissä (taulukko 2, s. 92) käytämme selitettävänä muuttujana tyytyväisyyskysymyksistä muodostettua summamuuttujaa. Tulokset voidaan tiivistää seuraavasti. Lasten lukumäärän kasvaminen ei vaikuta miesten tyytyväisyyteen missään hyvinvointiregiimeistä. Vastasyntynyt lapsi lisää pohjoismaisten miesten tyytyväisyyttä, kun taas vastaavanlaista vaikutusta ei voida havaita muissa maaryhmissä. Sen sijaan Etelä-Euroopassa esikoisen syntymä lisää miesten tyytyväisyyttä. Myös vastasyntyneen lapsen pohjoismaiset äidit kokevat lisääntyvää tyytyväisyyttä. Sama tulos koskee mannereurooppalaisia konservatiivisen regiimin äitejä, joskin heidän kohdallaan positiivinen vaikutus on heikompi.

Alle nelivuotiaan lapsen vanhemmat sen sijaan kokevat tyytyväisyytensä heikentyneen. Poikkeuksen muodostavat liberaalin regiimin maissa asuvat miehet, joiden tyytyväisyyttä pieni lapsi vähentää vain vähän. Nämä tulokset ovat varsin mielenkiintoisia ja herättävät kysymyksen niiden taustalla vaikuttavista mekanismeista. Onko niin, että pohjoismaisten yhteiskuntien vanhempainvapaaajajärjestelyt mahdollistavat vastasyntyneestä lapsesta nauttimisen sekä isille että äideille? Mannereurooppalaisten äitien lisääntynyt tyytyväisyys voi myös liittyä monessa maassa vanhempainvapaisiin, joskin suuri osa näistä äideistä jää lapsen saatuaan työvoiman ulkopuolelle. Etelä-Euroopassa ja liberaalin regiimin maissa työn ja pienen lapsen yhteensovittaminen on sen sijaan hankalampaa, mikä voi tasoittaa vauvoista johtuvaa onnellisuuspiikkiä. Kaikissa maaryhmissä

Taulukko 2. Lasten vaikutus yleiseen tytyväisyyteen, muiden ihmisten tapaamiseen ja osallistumiseen. Kiinteiden vaikutusten paneeliregressiomallit, regimit sekä miehet ja naiset analysoitu erikseen.

Tytyväisyys (summa)	Miehet				Naiset			
	Pohjoismaat	Liberaali	Konservatiivinen	Familistinen	Pohjoismaat	Liberaali	Konservatiivinen	Familistinen
Lasten määrä	-0,077	-0,095	0,01	-0,051	-0,113*	-0,081	-0,024	-0,133***
1. lapsi	0,014	0,132	-0,015	0,082*	0,051	0,067	0,025	0,106**
2. lapsi	-0,044	0,184	0,033	0,029	-0,076	0,123	-0,077	0,131*
Lapsi < 1 v	0,356**	-0,193	-0,029	0,014	0,587***	-0,11	0,181**	0,019
Lapsi < 4 v	-0,220*	-0,016	-0,218***	-0,209***	-0,292***	-0,367***	-0,235***	-0,352***
Tapaaminen	Miehet				Naiset			
	Pohjoismaat	Liberaali	Konservatiivinen	Familistinen	Pohjoismaat	Liberaali	Konservatiivinen	Familistinen
Lasten määrä	0,007	-0,002	0,019**	0,019*	0,008	-0,036***	-0,001	0,026***
1. lapsi	0,003	0,008	-0,014	0,001	0,03	0,009	0,005	-0,022*
2. lapsi	0,018	-0,006	-0,008	-0,001	-0,008	-0,007	-0,008	-0,050***
Lapsi < 1 v	-0,005	-0,008	-0,019	-0,009	-0,021	0,017	-0,007	0,026
Lapsi < 4 v	-0,014	0,029	0,017	-0,015	-0,076***	0,023	0,025**	-0,001
Osallistuminen	Miehet				Naiset			
	Pohjoismaat	Liberaali	Konservatiivinen	Familistinen	Pohjoismaat	Liberaali	Konservatiivinen	Familistinen
Lasten määrä	-0,002	-0,015*	0,003	-0,003	-0,031***	-0,012	-0,003	-0,008*
1. lapsi	0,018	0,028*	0	-0,001	0,028*	0,004	0,019***	0,002
2. lapsi	-0,007	0,016	-0,005	-0,001	0,039**	0,019	0,027***	0,002
Lapsi < 1 v	0,025	0,006	-0,004	-0,004	0,039*	0,022	0,023**	0,003
Lapsi < 4 v	0,013	-0,003	0,017**	0,006	0,015	0,033**	0,034***	0,006

*** Tilastollisesti erittäin merkitsevä, ** tilastollisesti merkitsevä, * tilastollisesti melkein merkitsevä.
Lähde: ECHP 1996–2001.

arki kuitenkin koittaa lapsen varttuessa. Yleinen tyytyväisyys siis vähenee lapsen ensimmäisen syntymäpäivän jälkeen kaikilla paitsi liberaalin regiimin isillä.

On myös huomattavaa, että lapsen iällä on selkeästi systemaattisempi vaikutus yleiseen tyytyväisyyteen kuin lasten lukumäärällä. Useimmissa tapauksissa jälkimmäisellä ei ole merkitystä. Selkeimmän poikkeuksen tähän tekevät eteläeurooppalaiset äidit, joiden tyytyväisyys vähenee toisen lapsen syntymän jälkeen (joskin joitain viitteitä samasta nähdään myös mannermaiseen regiimiin kuuluvissa maissa). Liittyykö tämä työn ja perheen yhteensovittamisen vaikeuksiin näissä maissa, ja piilekö tässä osaselitys Etelä-Euroopan pienille syntyvyysluvuille? Tiivistettynä voidaan kuitenkin todeta, että vastasyntyneellä lapsella on tyytyväisyyttä potentiaalisesti lisäävä vaikutus, kun taas lapsen varttuminen johtaa tyytyväisyyden heikkenemiseen. Vastasyntyneiden tyytyväisyyttä lisäävän potentiaalinen toteutuminen kuitenkin riippuu yhteiskunnallisesta kontekstista.

Sosiaaliset suhteet ja osallistuminen

Ovatko vanhemmat ainoastaan keskenään tyytyväisiä tai tyytymättömiä, vai onko lastensaannilla merkitystä myös sosiaalisten suhteiden ja järjestöihin ja yhdistyksiin kuulumisen kannalta? Taulukossa 2 esitämme tulokset lastensaannin vaikutuksesta sosiaalisiin suhteisiin (ystävien ja sukulaisten tapaamistiheys). Lasten lukumäärällä ei ole vaikutusta pohjoismaisten miesten ja naisten sosiaalisiin suhteisiin, vaikka 1–3-vuotiaiden lasten äidit tapaavatkin ystäviä ja sukulaisia aiempaa harvemmin. Muiden maaryhmien osalta selkein ja voimakkain lastensaannin vaikutus löytyy liberaalin regiimin maaryhmästä, jossa lasten pääluvun lisääntyminen vähentää äideillä ystävien ja sukulaisten tapaamistiheyttä. Miesten osalta vastaavaa ei ole havaittavissa. Lasten iällä ei sen sijaan ole merkitystä. Manner-Euroopassa lasten määrän lisääntyminen sen sijaan tiivistää miesten tapaamiskertoja ystäviensä ja sukulaistensa kanssa. Samanlainen ilmiö voidaan havaita Etelä-Euroopassa sekä miesten että naisten osalta (joskin ensimmäisen lapsen saamisella ei ole merkitystä naisille). Eräs selitys voi olla isovanhempien suurempi hoivavastuu näissä maissa: tällöinhän sukulaisia tapaa jo pakosta. Tulokset eivät kuitenkaan kerro laajemmin siitä, muuttuvatko sosiaaliset suhteet laadullisesti: tapaavatko vanhemmat lasten myötä aiempien kavereidensa sijaan useammin sukulaisia tai muita ihmisiä, joihin he ovat tutustuneet lasten kautta.

Analysoimme myös lastensaannin vaikutusta yhdistysten ja järjestöjen jäsenyyksiin (taulukko 2, osallistuminen). Lastensaannilla on suurin merkitys konservatiivisen regiimin äitien jäsenyyksiin, joiden todennäköisyys lisääntyy ensimmäisen ja toisen lapsen syntymän myötä ja kasvaa yhä lasten ollessa pieniä. Lasten lukumäärän kasvaminen sen sijaan vähentää yhdistyksiin ja järjestöihin kuulumisen todennäköisyyttä Etelä-Euroopassa. Lasten määrän kasvulla on nega-

tiivinen vaikutus myös Pohjoismaissa, joskin vain perheissä, joissa on enemmän kuin kaksi lasta. Lasten iällä on merkitystä naisten jäsenyyksien kannalta myös Pohjoismaissa ja konservatiivisen regiimin maissa. Miesten kerhotoimintaan lastensaannilla ei sen sijaan ole mitään merkitystä konservatiivisen regiimin pikkulasten isiä lukuun ottamatta. Tuloksia voidaankin tulkita siten, että työn ja perheen yhteensovittamisen lisäksi myös perheen ja osallistumisen yhteensovittaminen voi olla naisilla hankalaa, etenkin Etelä-Euroopassa. Samanaikaisesti lastensaanti voi kuitenkin lisätä kiinnostusta liittyä etenkin perhe-elämään liittyviin yhdistyksiin, mikä voi olla tärkeää myös lasten harrastusten kannalta. Kaikesta huolimatta lastensaannin ja järjestöihin kuulumisen yhteys on erittäin merkittävästi sukupuolittunutta.

Tulojen ja sosiaalisten suhteiden muutosten vaikutus tyytyväisyyteen

Tarkastellaan lopuksi vielä lähemmin lasten määrän ja yleisen tyytyväisyyden välistä yhteyttä. Raportoimattomien lisäanalyysien perusteella emme havainneet, että tulojen, muiden ihmisten tapaamisen tai osallistumisen vaikutus tyytyväisyyteen vaihtelisi sen mukaan, onko perheessä vastasyntynyt tai pieni lapsi missään regiimeistä. Sen sijaan tällaisia yhteyksiä voidaan havaita lasten lukumäärän osalta. Taulukossa 3 esitetään regiimeittäin ja sukupuolittain, miten lasten määrän vaikutus tyytyväisyyteen muuttuu, kun vakioidaan ensin muiden ihmisten tapaamistiheys ja yhdistysten ja järjestöjen jäsenyydet, ja sen jälkeen kotitalous-, mutta myös henkilökohtaiset tulot.

Ennen vakiointeja lasten lukumäärän kasvu vähentää voimakkaimmin konservatiivisissa ja familistisissa maissa asuvien naisten tyytyväisyyttä. Lasten lukumäärä vaikuttaa lisäksi familistisissa maissa asuvien miesten tyytyväisyyteen.

Muiden ihmisten tapaaminen vaikuttaa tyytyväisyyteen negatiivisesti kaikissa tapauksissa liberaalin regiimin miehiä lukuun ottamatta. Osallistumisella ei ole vaikutusta tyytyväisyyteen Pohjoismaissa. Sen sijaan sillä on negatiivinen vaikutus naisten tyytyväisyyteen kaikissa muissa regiimeissä, kuten myös familistisen regiimin miesten tyytyväisyyteen. Tulosten tarkempi tarkastelu kuitenkin osoittaa, että lastensaantiin liittyvien estimaattien koot eivät muutu missään tapauksessa tilastollisesti merkitsevästi, kun osallistumisen ja tapaamisen vaikutus tyytyväisyyteen on otettu huomioon.

Tulojen vakioinnilla on merkitystä yleiseen tyytyväisyyteen lähinnä Pohjoismaissa, joskin Suomessa ja Tanskassa lasten vaikutus tyytyväisyyteen oli lähtökohtaisesti pienin. Siinä missä tulonsiirroilla parannetaan perheiden taloudellista toimeentuloa, voikin niillä olla vaikea vaikuttaa lapsiperheiden yleisen tyytyväisyyden vähenemiseen.

Taulukko 3. Lasten määrän yhteys vanhempien tyytyväisyyteen, kun tapaaminen, osallistuminen ja tulomuuttajat vakioidaan. Kiinteiden vaikutusten paneeliregressiomallit, regiimit sekä miehet ja naiset analysoitu erikseen.

	Pohjoismaat					
	Miehet			Naiset		
	Malli 1	Malli 2	Malli 3	Malli 1	Malli 2	Malli 3
Lasten määrä	−0,021	−0,021	−0,008	−0,029*	−0,030*	−0,02
1. lapsi	−0,006	−0,005	−0,004	−0,001	0	−0,003
2. lapsi	−0,014	−0,014	−0,011	−0,026	−0,027	−0,026
Tapaaminen		−0,028**	−0,027**		−0,023*	−0,024*
Osallistuminen		−0,007	−0,006		−0,005	−0,005
Omat tulot			−0,021			0
Kotitalouden tulot			0,055***			0,056***
	Liberaali					
	Miehet			Naiset		
	Malli 1	Malli 2	Malli 3	Malli 1	Malli 2	Malli 3
Lasten määrä	−0,035*	−0,029	−0,025	−0,043**	−0,040*	−0,037*
1. lapsi	0,032	0,043	0,047	−0,002	0,015	0,017
2. lapsi	0,054	0,057	0,061	0,024	0,038	0,039
Tapaaminen		−0,031	−0,031		−0,051**	−0,052**
Osallistuminen		−0,009	−0,01		−0,086***	−0,086***
Omat tulot			0,011			0,003
Kotitalouden tulot			0,036			0,032*
	Konservatiivinen					
	Miehet			Naiset		
	Malli 1	Malli 2	Malli 3	Malli 1	Malli 2	Malli 3
Lasten määrä	−0,011	−0,01	−0,006	−0,020**	−0,020**	−0,017*
1. lapsi	−0,019	−0,02	−0,019	−0,002	0	0,001
2. lapsi	0,001	0,002	0,003	−0,025	−0,024	−0,022
Tapaaminen		−0,039***	−0,040***		−0,040***	−0,039***
Osallistuminen		−0,007	−0,007		−0,028***	−0,027***
Omat tulot			−0,005			−0,016*
Kotitalouden tulot			0,025***			0,029***

Taulukko 3 jatkuu.

Jatkoa taulukkoon 3.

	Familitinen					
	Miehet			Naiset		
	Malli 1	Malli 2	Malli 3	Malli 1	Malli 2	Malli 3
Lasten määrä	-0,027***	-0,026***	-0,023**	-0,058***	-0,057***	-0,054***
1. lapsi	0,012	0,011	0,014	0,018	0,017	0,017
2. lasta	0,002	0,001	0,004	0,035*	0,032*	0,033*
Tapaaminen		-0,059***	-0,058***		-0,057***	-0,056***
Osallistuminen		-0,025***	-0,022**		-0,019*	-0,016
Omat tulot			0,033***			0,023**
Kotitalouden tulot			0,045***			0,058***

*** Tilastollisesti erittäin merkitsevä, ** tilastollisesti merkitsevä, * tilastollisesti melkein merkitsevä.

Lähde: ECHP 1996–2001.

Johtopäätökset

Olemme tässä tutkimuksessa tarkastelleet lastensaannin – lasten lukumäärän ja iän – vaikutuksia hyvinvoinnin eri osa-alueisiin (kotitalouden tuloihin, tyytyväisyyteen, sosiaalisiin suhteisiin ja järjestöihin kuulumiseen) Euroopan hyvinvointiregiimeissä. Lastensaannilla on potentiaalisesti suuri merkitys hyvinvoinnin osa-alueisiin. Vaikka lastensaanti vaikuttaakin negatiivisesti kotitalouksien tuloihin, saattaa se lisätä laajemmin määriteltyä hyvinvointia. Vastasyntyneiden vanhemmat kokevat potentiaalista tyytyväisyyden lisääntymistä, mutta tämän vaikutuksen realisoituminen riippuu yhteiskunnallisesta kontekstista. Pohjoismaissa vanhemmat kokevat ”onnellisuuspiikin” eli heidän onnellisuutensa lisääntyy väliaikaisesti ja sama pätee konservatiivisen regiimin äiteihin. Tämä vaikutus on kuitenkin usein lyhytaikainen, ja lapsen varttuessa ja lapsiperheen arjen koittaessa useine kilpailevine vaatimuksineen tyytyväisyys yleisesti vähenee lastensaantia aiemman tason alapuolelle. Lasten lukumäärän ja tyytyväisyyden yhteyteen ei juuri voida vaikuttaa tulonsiirroin.

Kaiken kaikkiaan hypotesimme ”onnellisista köyhistä” ei saanut varauksetonta tukea. Lasten lukumäärä heikentää tuloja (vähiten Pohjoismaissa) mutta ei lisää tyytyväisyyttä muuten kuin lyhyellä aikavälillä. Vanhemmuus asettaakin uusia haasteita, joihin monet vanhemmista eivät ehkä ole täysin valmistautuneet. Kun usean lapsen hankkimiseen ei liity vahvaa normatiivista motiivia, yleisen hyvinvoinnin väheneminen voi hyvin johtaa siihen, että ensimmäiseksi hankittu

lapsi jää ainoaksi. Toisaalta sanoman levitessä lapsettomien parissa, hekin saatavat harkita lastensaannin mielekkyyttä. Yhdessä nämä tekijät voivat vaikuttaa syntyvyyteen. Sosiaalipoliittisilla toimenpiteillä tulisi pyrkiä työn ja perheen yhteensovittamiseen tavalla, joka parantaa myös tyytyväisyyttä ja sosiaalisen kanssakäymisen eri muotoja.

Lähteet

- Aassve A, Goisis A, Sironi M. Happiness and childbearing across Europe. *Social Indicators Research* 2012; 108 (1): 65–86.
- Aassve A, Mazzucco S, Mencarini L. Childbearing and well-being. A comparative analysis of European welfare regimes. *Journal of European Social Policy* 2005; 15 (4): 283–299.
- Andersson G, Ronsén M, Knudsen LB, ym. Cohort fertility patterns in the Nordic countries. *Demographic Research* 2009; 20: 313–352.
- Andreß H-J, Heien T. Four worlds of welfare state attitudes? A comparison of Germany, Norway, and the United States. *European Sociological Review* 2001; 17 (4): 337–356.
- Arts W, Gelissen J. Three worlds of welfare capitalism or more? A state-of-the-art report. *Journal of European Social Policy* 2002; 12 (2): 137–158.
- Becker GS. *A treatise on the family*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1981.
- Blau DM, Robins PK. Child care demand and labor supply of young mothers over time. *Demography* 1991; 28 (3): 333–351.
- Crohan SE. Marital quality and conflict across the transition to parenthood in African American and white couples. *Journal of Marriage and Family* 1996; 58 (4): 933–944.
- Easterlin RA. An economic framework for fertility analysis. *Studies in Family Planning* 1975; 6 (3): 54–63.
- Erola J. Yhteiskuntaluokat, tulot ja lasten määrä. Julkaisussa: Erola J, toim. Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa. Helsinki: Gaudeamus, 2010: 89–106.
- Esping-Andersen G. *The three worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Polity Press, 1990.
- Esping-Andersen G. *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Eurostat. Population. 2012. Saatavissa: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/database>>. Viitattu 19.11.2012.
- Gallagher SK, Gerstel N. Connections and constraints: The effects of children on caregiving. *Journal of Marriage and Family* 2001; 63 (1): 265–275.
- Goldstein JR, Sobotka T, Jasilioniene A. The end of lowest-low fertility? *Population and Development Review* 2009; 35 (4): 663–700.
- Halaby CN. Panel models in sociological research: Theory into practice. *Annual Review of Sociology* 2004; 30: 507–544.

Hämäläinen U, Kangas O, toim. Perhepiirissä. Helsinki: Kela, 2010.

Härkönen J. Kausaalinen päättely sosiologiassa. Julkaisussa: Räsänen P, Kantola I, toim. Kiistoja ja dilemmoja. Sosiologian kiistakysymykset. Turku: Kirja-Aurora, 2004.

Härkönen J. Childbearing and dual joblessness in Europe. A comparison of nine countries. *European Journal of Population* 2011; 27, 217–41.

Jalovaara M. Socioeconomic resources and the dissolution of cohabitations and marriages. Stockholm: University of Stockholm, Stockholm Research Reports in Demography 8, 2011.

Jaumotte F. Female labour force participation. Past trends and main determinants in OECD countries. Paris: OECD, Working Papers 376, 2003.

Killingsworth MR, Heckman JJ. Female labor supply. A survey. Julkaisussa: Ashenfelter O, Layard R, toim. Handbook of labor economics, vol. 1. Amsterdam: Elsevier, 1987: 103–204.

Kohler H-P, Behrman JR, Skytthe A. Partner + children = happiness? The effects of partnerships and fertility on well-being. *Population and Development Review* 2005; 31 (3): 407–445.

Lesthaeghe R. On theory development. Applications to the study of family formation. *Population and Development Review* 1998; 24 (1): 1–14.

Lesthaeghe R. The unfolding story of the second demographic transition. *Population and Development Review* 2010; 36 (2): 211–251.

Liefbroer AC, Fokkema T. Recent trends in demographic attitudes and behaviour. Is the second demographic transition moving to Southern and Eastern Europe. Julkaisussa: Surkyn J, Deboosere P, Bavel J, toim. Demographic challenges for the 21st century. A state of the art in demography. Brussels: VUBPress, 2008: 115–141.

Margolis R, Myrskylä M. A global perspective on happiness and fertility. *Population and Development Review* 2011; 37 (1): 29–56.

Moisio P. Tuloerojen, köyhyyden ja toimeentulo-ongelmien kehitys. Julkaisussa: Vaarama M, Moisio P, Karvonen S, toim. Suomalaisten hyvinvointi 2010, Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus, 2010: 180–196.

OECD. Social expenditure database. 2012. Saatavissa: <www.oecd.org/els/social/expenditure>. Viitattu 19.11.2012.

Ohlsson-Wijk S. Sweden's marriage revival. An analysis of the new-millennium switch from long-term decline to increasing popularity. *Population Studies* 2011; 65 (2): 183–200.

Ruhm CJ. Parental leave and child health. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, Working Paper 6554, 1998.

Savolainen J, Lahelma E, Silventoinen K, Gauthier AH. Parenthood and psychological well-being in Finland. Does public policy make a difference? *Journal of Comparative Family Studies* 2001; 32 (1): 61–74.

Sobotka T, Skirbekk V, Philipov D. Economic recession and fertility in the developed world. *Population and Development Review* 2011; 37 (2): 267–306.

Sobotka T, Toulemon L. Changing family and partnership behaviour. *Demographic Research* 2008; 19 (6): 85–138.

Uunk W, Mach BW, Mayer KU. Job mobility in the former East and West Germany. The effects of state-socialism and labor market composition. *European Sociological Review* 2005; 21 (4): 393–408.

Ilpo Airio

Parisuhteen päättymisen yhteys tuloihin ja tulonmuodostukseen Euroopassa

Kotitalouksien taloudellista hyvinvointia tutkittaessa voidaan todeta, että kahden aikuisen – ja ennen kaikkea kahden ansaitsijan – perheet ovat parhaiten turvassa erilaisilta taloudellisilta riskeiltä (ks. esim. Airio 2008). Lapsiperheiden kohdalla suuri kysymys on siinä, miten ratkaistaan työn ja hoivan välinen monimutkainen suhde. Pohjoismaissa tähän kysymykseen on vastattu laajoilla päivähoitopalveluilla, jotka ovat mahdollistaneet naisten osallistumisen työelämään. Keski-Euroopassa julkinen sektori on tukenut esimerkiksi verohelpotuksin mallia, jossa toinen perheen aikuisista käy töissä ja toinen hoitaa kotona lapsia. Kahden aikuisen kotitaloudet muodostavat täten ”vakuutuslaitoksen”, jossa taloudellisia ja sosiaalisia riskejä on pystytty tehokkaasti ehkäisemään.

Parisuhteen muodostaman vakuutuslaitoksen hajoaminen johtaa usein erilaisten hyvinvointia uhkaavien riskien lisääntymiseen. Eron myötä esimerkiksi kotitalouden käytettävissä olevista tuloista poistuvat puolison tulot ja eronneet voivat joutua turvautumaan erilaisiin sosiaaliturvaetuksiin, joita eivät aiemmin ole tarvinneet.

Aikaisemmat tutkimukset parisuhteen hajoamisen taloudellisista seurauksista osoittavat, että tulojen menetykset ovat suuria niin henkilökohtaisilla kuin kotitalouden kokonaistuloillakin tarkasteltuna (ks. esim. Andreß ym. 2006; Dewilde ja Uunk 2008). Nämä menetykset koskettavat perheenjäseniä eri tavoin. Naiset ja (hoivattavat) lapset ovat useimmiten häviäjiä, kun taas miesten tulojen menetykset ovat vaatimattomampia tai heidän taloudellinen asemansa usein jopa paranee eron jälkeen.

Maiden välisissä tarkasteluissa nämä yleiset trendit pysyvät samoina. Sen sijaan maiden välillä on suuria eroja erityisesti siinä, kuinka suuria tulojen muutokset ovat (ks. esim. Andreß ym. 2006, 534). Esimerkiksi Saksassa naisten tulot laskivat jopa 80 prosenttia eron jälkeen (Sörensen 1994), kun taas Belgiassa heidän tulonsa nousivat hieman (Dewilde 2003).

Yksilöllisillä tekijöillä on luonnollisesti merkittävä rooli eron taloudellisten seurausten määrittäjänä, mutta maiden välisiä eroja selitettäessä institutionaalinen konteksti on olennainen. Tällöin esiin nousee keskeisiä kysymyksiä. Miten eri maiden institutionaaliset järjestelmät rohkaisevat naisten osallistumista

työmarkkinoille? Tarjoavatko työmarkkinat työllistymismahdollisuuksia molemmille sukupuolille? Millaisia oikeuksia lapsiperheillä on ja millaista taloudellista tukea heille on tarjolla? Miten sukulais-, ystävä- ja muut sosiaaliset verkostot toimivat parisuhteen pettäessä? Yleisesti ottaen hyvinvoinnin tuotannon keskeisillä toimijoilla – perheellä, markkinoilla ja valtiolla – on merkittävä rooli siinä, millaisia ovat avioeron taloudelliset vaikutukset.

Tässä artikkelissa tarkastellaan sitä, miten ero vaikuttaa parisuhteen osapuolten tulonmuodostukseen. Pääkysymys on, mitä muutoksia henkilöiden tulopaketeissa¹ tapahtuu eron seurauksena. Tarkastelun kohteena on viisi EU-maata (Suomi, Tanska, Ranska, Iso-Britannia ja Italia), jotka edustavat erilaisia perhepoliittisia malleja (ks. Andreß ym. 2006). Maiden väliltä voidaan olettaa löytyvän eroja siinä, miten pariskunta on keskenään jakanut työ- ja hoivasuhteet ja mitä erilaisia julkisia, toimeentuloa turvaavia etuusjärjestelmiä eronneille on tarjolla. Aineistona käytetään EU-SILCin pitkittäisaineistoa vuosilta 2006–2009 (aineistosta tarkemmin, ks. Kainun ja Niemelän artikkeli tässä teoksessa). Vertailua tehdään niin eri maiden välillä kuin sukupuolten sekä perhetyyppienkin välillä.

Avioeron vaikutus hyvinvointiin aiemman tutkimuksen valossa

Monissa tutkimuksissa on havaittu, että eroaminen heikentää erityisesti naisten taloudellista toimeentuloa (ks. esim. Smock ym. 1999, Aassve ym. 2007, Airio 2010). Miehillä taloudellisessa tilanteessa ei ole havaittu yhtä suurta muutosta. Syyksi sukupuolten välisiin eroihin on löydetty ensinnäkin se, että naiset saavat eron myötä useammin lasten hoivavastuun, joka lisää heidän taloudellista taakkaansa suhteessa miehiin. Toinen merkittävä syy on se, että naisten osallistuminen työmarkkinoille on useissa maissa miehiä vähäisempää. Kolmanneksi lapsi- ja perhe-etuuksien tasot eivät aina riitä kompensoimaan lapsista aiheutuvia kustannuksia. Toisaalta miesten ja naisten välisiä tuloeroja vääristää jossain määrin se, että elatusmaksut eivät näy tuloja tarkasteltaessa miesten tuloja vähentävänä ja naisten tuloja lisäävänä tuloeränä. Lisäksi maiden välisten tarkastelujen osalta eri maiden institutionaaliset piirteet (ennen kaikkea naisten työssäkäynti sekä lapsi- ja perhe-etuudet) vaikuttavat siihen, kuinka suuria maiden väliset erot ovat ja millainen kuilu miesten ja naisten väliltä löytyy.

Pitkän ajanjakson paneelitarkasteluissa on havaittu, että naisten ja miesten tulojen muutokset saattavat ajan kuluessa vaihdella merkittävästi. Esimerkiksi

¹ Tulopaketilla tarkoitetaan markkinatulojen ja sosiaalisten tulonsiirtojen suhteellista osuutta kokonaistuloista.

tanskalaisia tarkastelleessa tutkimuksessa miesten tulokehityksessä ei tapahtunut juurikaan muutoksia edes pitkän ajan kuluessa. Heidän tulonsa siis pysyivät osapuulleen samoina ennen eroa, välittömästi eron jälkeen ja vielä vuosia myöhemminkin. Sen sijaan naisilla välittömästi eron jälkeen tapahtunutta erittäin merkittävää tulojen laskua seurasi seuraavina tarkasteluvuosina tulojen kasvu. Toisin sanoen naisilla välittömästi eron jälkeen tapahtunut taloudellinen sokki oli luonteeltaan tilapäinen. (Hussain ja Kangas 2009.)

Sosiaalisten suhteiden näkökulmasta miehet kärsivät erosta naisia enemmän, joskin myös eronneiden naisten sosiaalisen hyvinvoinnin on havaittu heikenevän eron myötä. Avo- tai avioliitto yhdistää parin moniin sosiaalisiin verkostoihin, jotka tuovat lisää sosiaalista pääomaa heidän elämäänsä. Esimerkiksi Yhdysvalloissa avioliiton havaittiin lisäävän naisten taloudellista hyvinvointia, kun taas miehillä avioliiton hyödyt olivat enemmän sosiaalista hyvinvointia, kuten fyysistä ja emotionaalista tyytyväisyyttä puolisoon (Waite 1995). Eron sattuessa naiset näyttävät selviävän miehiä paremmin sosiaalisesti. Tanskassa eronneiden miesten luottamus muihin ihmisiin ja sosiaaliset kontaktit olivat kaikkein heikoimpia, kun taas eronneilla naisilla nämä olivat jopa korkeammalla tasolla kuin naimisissa olevilla naisilla (Hussain ja Kangas 2009).

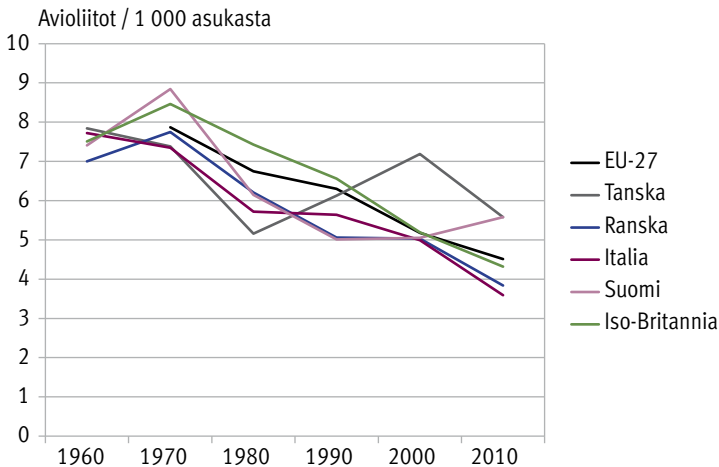
Sosiaalisen hyvinvoinnin mittareiden kohdalla on muistettava, että myös ympäristön suhtautuminen avioeroon voi olla merkittävä tekijä sille, miten sosiaalinen hyvinvointi muuttuu eron jälkeen. Alueilla, joissa suhtautuminen avioeroon on vähemmän hyväksyvää (esimerkiksi Euroopan katoliset alueet), eronneiden naisten sosiaaliset kontaktit, kuten ystävien ja sukulaisten tapaaminen, vähenivät. Vastaavasti esimerkiksi Pohjoismaissa, joissa avioeroon suhtautuminen on vähemmän tuomitsevaa, eronneiden sosiaalisissa kontakteissa ei tapahtunut suuria muutoksia. (Kalmijn ja Uunk 2007.)

Lukuisissa tutkimuksissa on havaittu, että avioeroihin sisältyy valikoitumista (esim. Del Boca 2003; Ananat ja Michaels 2008). On todennäköistä, että sosioekonomiselta statukseltaan samankaltaiset henkilöt menevät naimisiin keskenään, mutta sosioekonomisella statuksella on havaittu olevan yhteys myös avioeron yleisyyteen. Taloudelliset ongelmat perheessä lisäävät avioeron mahdollisuutta, kun taas esimerkiksi molempien puolisoitten korkea koulutustaso vähentää avioeroriskiä (esim. Holden ja Smock 1991). Näin ollen eroavat parit saattavat olla jo avioliitossa taloudellisesti huono-osaisia, jolloin eroaminen vain vahvistaa huono-osaisuutta. Toinen valikoitumisen muoto on vaikeammin mitattavissa. Esimerkiksi negatiivisten odotusten toimeentulon kehittymisestä on havaittu olevan tekijä, joka vähentää avioliiton pysyvyyttä (esim. Peters 1993).

Perhepoliittiset mallit

Yhteiskunnallisen kehityksen kannalta perherakenteiden muutoksella on ollut suuri merkitys viime vuosikymmeninä. Elizabeth O. Ananat ja Guy Michaels (2008) havaitsivat, että jos Yhdysvaltain perherakenteet olisivat pysyneet täysin ennallaan 1970-luvulta lähtien, maan nykyinen köyhyysaste olisi selvästi matlampi. Köyhyyden kasvua Yhdysvalloissa voidaan siis jossain määrin selittää sillä, että vielä 1970-luvulla tavallinen kahden huoltajan – ja kahden elättäjän – perhemalli on tullut harvinaisemmaksi ja tilalle on tullut yhden aikuisen ja yksinhuoltajien kotitalouksia. Avio- ja avoeroilla on luonnollisesti ollut tässä kehityksessä oma roolinsa.

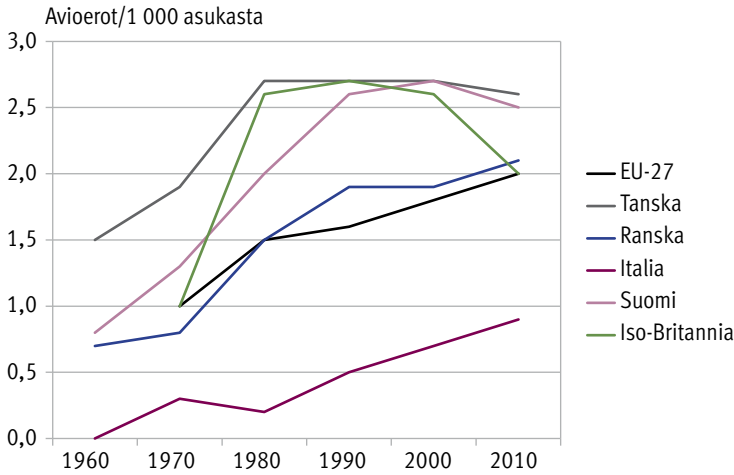
Kuvio 1. Solmittujen avioliittojen määrä 1 000 asukasta kohden vuosina 1960–2010.

Lähde: Eurostat: Marriage and divorce statistics 2012.

Avioliittojen väheneminen ja avioerojen yleistyminen on ollut havaittavissa myös Euroopassa. Kuviossa 1 on esitetty avioliittojen solmimisessa tapahtuneet muutokset EU-27-maissa yhteensä ja tutkimusmaissa erikseen vuosina 1960–2010. Kuviosta on nähtävissä selvä laskeva trendi avioliittojen solmimisen yleisyydessä. Vain Suomessa avioliittojen solmiminen on yleistynyt vuosien 2000 ja 2010 välisenä aikana.

Kuviossa 2 (s. 104) on vastaavasti esitetty avioerojen määrä 1 000 henkilöä kohden vuosien 1960 ja 2010 välillä. Kuviosta voidaan havaita kasvava trendi avioerojen yleistymisessä aina vuoteen 2000 asti. Kuviota tulkittaessa on huomattava, että Italiassa avioero sallittiin vasta vuonna 1970. Avioerot ovat edelleen Italiassa harvinaisia. Tanskassa ja Suomessa avioerot ovat selvästi EU-27-maiden keskitasoa yleisempiä.

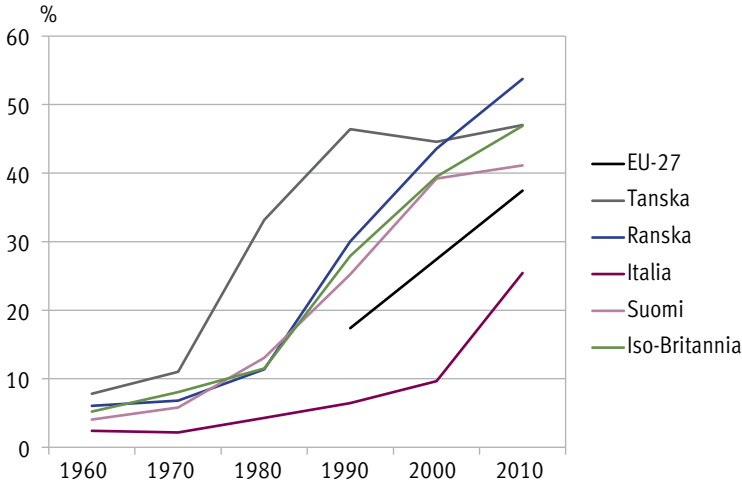
Kuvio 2. Avioerojen määrä 1 000 asukasta kohden vuosina 1960–2010.

Lähde: Eurostat: Marriage and divorce statistics 2012.

Kolmas merkittävä tekijä avioliittojen vähenemisen ja avioerojen yleistymisen rinnalla on avoliittojen yleistyminen. Avoliitoista ei ole juurikaan vertailukelpoista tilastotietoa, koska ne eivät ole virallisia suhteita kuten avioliitot. Kuitenkin avoliittojen yleisyyttä voi tarkastella epäsuorasti esimerkiksi avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten osuudella kaikista syntyneistä lapsista (ks. kuvio 3). Jälleen voimme havaita selvän nousevan trendin vuosikymmenten aikana. Jopa Italiassa avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten osuus on kasvanut selvästi 2000-luvun aikana.

Maria Iacovou ja Alexandra Skew (2010) tarkastelivat erilaisia kotitalousrakenteita EU-SILCin vuoden 2007 poikkileikkausaineistolla. Alle 30-vuotiaiden keskuudessa avoliitto on hyvin tavanomainen parisuhteen muoto. Suomessa, Tanskassa ja Ranskassa avoliitot ovat hyvin tavanomaisia. Maiden väliset erot ovat hyvin pieniä. Isossa-Britanniassa alle 30-vuotiaiden avoliitot ovat jo jonkin verran harvinaisempia. Italiassa taas suurin osa alle 30-vuotiaiden parisuhteista on avioliittoja. Muiden ikäryhmien kohdalla maiden väliset erot pysyvät samankaltaisina. Avoliittojen lukumäärä suhteessa avioliittojen lukumäärään laskee kaikissa maissa iän myötä, mutta Tanskassa, Suomessa ja Ranskassa ne ovat selvästi yleisempiä kaikissa ikäluokissa verrattuna Isoon-Britanniaan tai Italiaan. Italiassa ei ole havaittavissa samanlaista avoliittojen ja iän välistä yhteyttä kuin muissa maissa, koska Italiassa avoliitot ovat alun alkaenkin harvinainen parisuhteen muoto. (Iacovou ja Skew 2010.)

Kuvio 3. Avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten osuus kaikista syntyneistä lapsista vuosina 1960–2010.

Lähde: Eurostat: Marriage and divorce statistics 2012.

Yksinhuoltajakotitalouksien lukumäärä on myös kansainvälisesti tarkasteltuna lisääntynyt viime vuosikymmeninä. Eräs merkittävä tekijä tähän on juuri avioerojen yleistyminen. Esimerkiksi Suomessa avioeron myötä yksinhuoltajiksi tulleiden määrä oli noin kuusi prosenttia kaikista lapsiperheistä 1980-luvun puolivälissä. 1990-luvun puoliväliin tultaessa heidän osuutensa oli jo lähes kolminkertaistunut (OECD 2011). Sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa yksinhuoltajien on todettu paikantuvan väestön huono-osaisimpiin niin Suomessa (esim. Moisio 2005; Haataja 2009) kuin yleisemminkin EU-maissa (Eurostat 2010, 43). Yksinhuoltajuuden kasvulla on myös yhteys sukupuolten väliseen tasa-arvoon, sillä huoltaja on useimmiten nainen. Esimerkiksi Suomessa naiset muodostavat noin 87 prosenttia yhden huoltajan perheistä (Tilastokeskus 2011a).

Eri maiden välisten erojen selittämisessä erityisesti naisten kiinnittyminen työmarkkinoille ja julkisten perhe-etuusjärjestelmien taso ovat merkityksellisiä. Näistä muodostuu erityyppisiä perhepoliittisia malleja, joista saattaa seurata se, että avioeron taloudelliset seuraukset vaihtelevat myös maiden tai maaryhmien välillä (esim. Aassve ym. 2007). Tässä artikkelissa tarkastellaan viittä maata, jotka Andrešin ym. (2006) jaottelun mukaan edustavat eri perhepoliittisia malleja: Suomi ja Tanska kahden ansaitsijan mallia, Ranska perinteisen työnjaon mallia, Iso-Britannia markkinamallia ja Italia laajan perheen solidaarisuuden mallia.

Kahden ansaitsijan mallissa voimme olettaa, että eronneiden naisten taloudellinen asema pysyy eniten ennallaan johtuen naisten korkeasta työhön osallistumisasteesta. Lisäksi julkisen sektorin järjestämät lasten päivähoidot palvelut ovat laajasti saavutettavissa ja perhe-etuuksien taso ja kattavuus ovat suhteellisen

hyvät. Kun kahden ansaitsijan mallin maita (Suomi ja Tanska) verrataan esimerkiksi markkinamalliin (Iso-Britannia), suurin ero löytyy juuri lapsiperheille suunnattujen etuuksien tasossa ja kattavuudessa. Markkinamallissa eronneilla naisilla on suuri riski joutua taloudellisiin vaikeuksiin, ellei heillä ole työpaikkaa. Taloudellinen turva hankitaan markkinamallissa ensisijaisesti työmarkkinoiden kautta. (Andreß ym. 2006.)

Perinteisen työnjaon mallia kutsutaan usein myös mieselättäjämalliksi, sillä traditionaalisesti malliin kuuluvissa maissa (kuten Ranskassa) miehet käyvät töissä ja naiset kantavat hoivavastuun. Tämän mallin maat sijoittuvat kahden elättäjän mallin ja markkinamallin välimaastoon. Toisaalta perinteisen työnjaon malli perustuu siihen ajatukseen, että julkinen sektori tukee naimisissa olevia lapsiperheitä, joissa on yksi palkansaaja, antamalla esimerkiksi veroetuja. Samalla julkinen sektori ei subventoi (kokopäiväisten) lastenhoitopalveluiden järjestämistä. Tämän vuoksi kokopäiväinen työssäkäynti on monille naisille hyödytöntä (perheen elatus järjestyy yhdellä palkalla ja lapsiperhe-eduilla) tai jopa mahdotonta (kokopäiväisten päivähoitopalveluiden puuttuminen). Toisaalta malli tukee naisten osa-aikatyötä tarjoamalla puolipäiväisiä lastenhoitopalveluita. Näin ollen eronneet naiset saattavat usein olla työelämässä osapäiväisesti jo naimisissa ollessaan.

Laajan perheen solidaarisuuden mallin maissa (kuten Italiassa) naisten työssäkäynti on vähäistä, lapsi- ja perhe-etuuksien taso matala ja kattavuus huono. Tämän mallin maiden kohdalla on tosin korostettu sitä, että perheen tai suvun vaikutus taloudellisen turvan ja hoiva-avun antajana on merkittävä (ks. esim. Saraceno 2000). Nämä epäviralliset avun muodot jäävät usein tutkimuksissa havaitsematta, koska niiden mittaaminen on vaikeaa.

Perhepoliittiset mallit lähtevät siitä oletuksesta, että eron sattuessa miesten käytettävissä olevissa tuloissa ei tapahdu juurikaan muutoksia tai heidän käytettävissä olevat tulonsa jopa kasvavat. Tämä johtuu siitä, että kaikissa maileissa vahva lähtöoletus on se, että miehet ovat kiinnittyneet työmarkkinoille. Perhepoliittisten mallien suurimmat erot tulevatkin esille siinä, mikä on naisen rooli työssä käyvänä ja hoivan antajana. Kahden ansaitsijan mallin maissa lähtöoletuksena voidaan pitää sitä, että naisten taloudellinen tilanne heikkenee eron jälkeen, mikä johtuu siitä, että puolison ansiotulot poistuvat kotitalouden käytettävissä olevista tuloista. Kuitenkin naisten korkea työssäkäyntiaste yhdistettynä laajoihin ja suhteellisen suuriin perhe-etuuksiin pienentävät eron aiheuttamaa taloudellisen tilanteen heikentymistä ja palauttavat naisten tulot nopeasti lähelle eroa edeltänyttä tilannetta.

Perinteisen työnjaon maissa (Ranska) ja laajan perheen solidaarisuuden maissa (Italia) oletetaan, että naisten eron jälkeen kokema taloudellinen pudotus on syvempi kuin kahden ansaitsijan mallin maissa, koska naisten työssäkäynti on

harvinaisempaa ja työsuhteet ovat useammin osa-aikaisia. Myös perhe-etuuksien taso ja laajuus eivät ole yhtä hyvät kuin kahden ansaitsijan mallin maissa.

Markkinamallia edustavassa Isossa-Britanniassa naisten työssäkäynti on yleistä, mutta julkisen sektorin tarjoamat perhe-etuudet ovat vaatimattomia. Näin ollen voidaan olettaa, että Isossa-Britanniassa eron jälkeen naisten käytettävissä olevat tulot laskevat välittömästi jonkin verran ja ne pysyvät pienempinä seuraavinakin vuosina.

107

Kotitalouksien tulojen muodostuminen

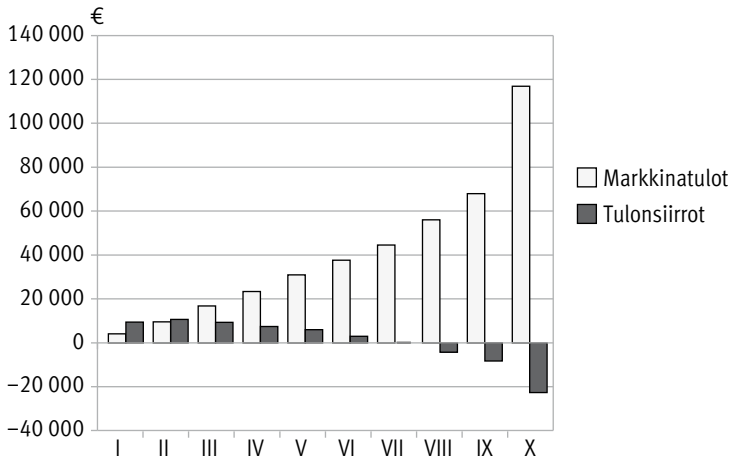
Kotitalouksien tulot muodostuvat erilaisista tulolähteistä. Ne voidaan pilkkoa hyvinkin moniin eri osiin, mutta yleisesti ottaen tulonmuodostusproessin keskeiset tekijät ovat saadut markkinatulot sekä saadut ja maksetut tulonsiirrot. Markkinatulot jakautuvat palkkatuloihin, yrittäjätuloihin ja omaisuustuloihin. Kun näihin lisätään saadut tulonsiirrot (erilaiset toimeentuloturvaetuudet) ja vähennetään maksetut tulonsiirrot (kuten verot), saadaan kotitalouden käytettävissä olevat tulot. Tämä on tulonjakotutkimuksissa yleisimmin tarkasteltu kotitalouksien tuloja kuvaava käsite. Luonnollisesti kotitalouden kokonaistuloihin vaikuttavat vielä erilaiset yhteiskunnalliset palvelut, joiden arvo voidaan lisätä käytettävissä oleviin tuloihin (ks. Vaalavuon artikkeli tässä teoksessa). Erikoisten kotitalouksien käytettävissä olevien tulojen vertailemiseksi artikkelissa käytetään modifioitua OECD:n ekvivalenssiskaalaa (ks. Kainun ja Niemelän artikkeli tässä teoksessa).

Tulonmuodostuksessa on selvästi havaittavia eroja eri väestöryhmien välillä. Tämä käy ilmi esimerkiksi eri tulodesiileitä eli -kymmennyksiä tarkasteltaessa (esim. Immervoll ym. 2005). Alimpiin desiileihin kuuluvien tulopaketeissa erilaiset sosiaaliset tulonsiirrot saattavat olla jopa tärkein osatekijä. Vastaavasti siirryttäessä ylimpiin desiileihin markkinatulojen merkitys kasvaa. Kuviossa 4 (s. 108) on esitetty Suomen tulonsaajakymmennyksien markkinatulot ja tulonsiirrot vuonna 2010. Kaksi pienituloisinta desiiliä saavat enemmän tulonsiirtoja kuin markkinatuloja. Vastaavasti kolme suurituloisinta desiiliä maksavat enemmän tulonsiirtoja veroina kuin saavat niitä sosiaaliturvaetuina takaisin.

Eron myötä tulonmuodostuksessa saattaa tapahtua suuriakin muutoksia. Erityisesti lapsiperheissä työn ja hoivan yhteensovittamisen ongelmat eron myötä saattavat näkyä sosiaalisten tulonsiirtojen kasvuna tulopaketissa. Tämä koskee erityisesti eroavia naisia, jotka usein saavat lasten hoivavastuun. Miehillä taloudellisen hyvinvoinnin muutokset ovat tutkimusten perusteella pienempiä, joten voidaan olettaa, että heidän tulopaketeissaan eron vaikutukset näkyvät

vähemmän. Maiden välillä luonnollisesti merkittävin tekijä eron sattuessa on se, miten julkinen sektori pystyy kompensoimaan sosiaaliturvaetujen ja -palveluiden kautta tulojen menetyksiä. Erityisesti lapsiperheiden kohdalla julkisten tulonsiirtojen laajuus ja rahallinen taso ovat keskeisessä roolissa taloudellisen hyvinvoinnin turvaamisessa.

Kuvio 4. Tulopakettien koostumus eri tulodesiileissä Suomessa vuonna 2010.

Lähde: Tilastokeskus 2011b.

Tutkimusasetelma

Artikkelissa tarkastellaan, millä tavoin tulot ja tulonmuodostus muuttuvat parisuhteen päättymisen jälkeen. Tarkastelun kohteena on viisi EU-maata, (Suomi, Tanska, Ranska, Iso-Britannia ja Italia), jotka edustavat erilaisia perheen tukemismalleja. Tutkimuskysymykset voidaan jakaa kolmeen:

1. **Mitä muutoksia tapahtuu eronneiden naisten ja miesten tuloissa (kotitalouden käytettävissä olevat tulot) eron jälkeisinä vuosina?** Voidaan olettaa, että miesten ja naisten välillä on havaittavissa eroja tulojen kehityksessä. Lapsiperheellisten kohdalla naisten kotitalouden käytettävissä olevat tulot oletettavasti laskevat puolison tulojen menetyksen ja lasten hoivavastuun vuoksi, kun naisista tulee useammin eron seurauksena yksinhuoltajia. Miesten kohdalla kotitalouden käytettävissä olevat tulot oletettavasti nousevat eron jälkeen, koska he ovat usein jo parisuhteessa perheen ensisijaisia elättäjiä. Lapsettomien pariskuntien erotessa eron jälkeinen tulokehitys miesten

ja naisten välillä ei oletettavasti ole yhtä selväpiirteistä kuin lapsiperheissä. Tällöin puolisoloiden työmarkkina-asemalla on olennainen rooli siinä, mitä muutoksia käytettävissä olevissa tuloissa tapahtuu siirryttäessä kahden aikuisen kotitaloudesta yhden aikuisen kotitalouteen.

2. **Mitä muutoksia eronneiden tulopaketeissa tapahtuu?** Eronneiden lapsiperheiden kohdalla lasten pääasiallisen huoltajan (useimmiten naisen) tulopaketissa erilaisten tulonsiirtojen osuus oletettavasti korostuu. Vastavasti lapsiperheellisten miesten tulopaketeissa eron jälkeen markkinatulojen osuus oletettavasti kasvaa. Lapsettomien pariskuntien kohdalla on jälleen olennaista se, millaisessa työmarkkina-asemassa eroavat puoliset ovat. Heikko kiinnittyminen työmarkkinoille näkyyne lisäntyneenä sosiaalisten tulonsiirtojen osuutena tulopaketissa.
3. **Miten erilaiset perhepoliittiset mallit näkyvät eronneiden tulopaketeissa ja yleisemmin tulojen kehityksessä avioeron jälkeen?** On oletettavaa, että kahden ansaitsijan mallin maissa (Suomi ja Tanska) naisten ja miesten väliset erot tuloissa ovat eron jälkeen pienimmät. Laajat perhe-etuudet näkyvät naisten tulopaketeissa siten, että sosiaalisten tulonsiirtojen osuus kasvaa. Perinteisen työnjaon mallissa (Ranska) voimme olettaa varsinkin tulopaketien kohdalla naisten ja miesten välillä muutoksia siten, että naisten paketeissa tulonsiirtojen osuus kasvaa huomattavasti. Markkinamallissa (Iso-Britannia) olennainen kysymys on jälleen se, millainen työmarkkina-asema eroavilla on. Työssä käyvillä äideillä muutokset saattavat olla pieniä. Sen sijaan työttömillä tai työvoiman ulkopuolella olevilla käytettävissä olevien tulojen lasku eron jälkeen voi olla hyvin suurta ja tulonsiirtojen osuus tulopaketista korostuu. Laajan perheen solidaarisuuden mallissa (Italia) voidaan olettaa olevan samoja piirteitä kuin perinteisen työnjaon mallissa.

Tutkimusaineistona käytetään EU-SILC-pitkittäisaineistoa vuosilta 2006–2009. Paneeliaineistossa vuodesta toiseen seurattavien henkilöiden ja kotitalouksien osuus on useissa maissa sangen suuri, mutta niiden henkilöiden osuus, jotka muuttavat pois kotitaloudesta (esim. siirtyvät opiskelemaan toiselle paikkakunnalle tai parisuhde päättyy) on monissa maissa hyvin pieni (ks. Iacovou ym. 2012, 11). Tämän vuoksi aineisto ei ole eron vaikutusten tutkimisen kannalta kovinkaan hyvä. Analyysissä ei pystytäkään tekemään vertailua kotitalouden sisällä siitä, miten miehen ja naisen tulopaketit muuttuvat eron jälkeen, koska useimmissa maissa kotitaloudesta pois muuttavaa jäsentä ei seurata.

Paneeliasetelman takia erotilanteissa seurattavien tapausten lukumäärä jää monissa maissa hyvin pieneksi. Näin ollen varsinaisia selittäviä paneelimenetelmiä, kuten kiinteiden vaikutusten malleja, joissa voitaisiin vakioita esimerkiksi työmarkkina-asemaan liittyvien tekijöiden vaikutuksia tai lapsiperheiden kohdalla lasten lukumäärää, ei voida EU-SILC-aineiston avulla tehdä. Tässä

artikkelissa tutkimuskysymyksiin vastataan siten vain kuvailevin menetelmin. Eron jälkeen yksinhuoltajiksi tai yksin asuviksi siirtyviä ei myöskään erotella sukupuolen mukaan, sillä tapausten lukumäärät jäävät hyvin pieniksi (jakaumista ks. liitetaulukko 1, s. 120).

Eron jälkeen tutkitaan näin ollen vain otokseen jääviä henkilöitä. Tutkimusasetelma muodostetaan siten, että tarkastelemme niitä henkilöitä, joiden siviilisääty on vuonna 2006 avio- tai avoliitto ja vuonna 2007 eronnut. Kadosta ja paneelirotaatiosta riippuen myös vuosina 2008 ja 2009 eronneina pysyvät ovat mukana tarkastelussa.

Taulukossa 1 on esitetty suoria jakaumia vuonna 2007 eronneista tutkimusmaissa. Eronneiden lukumäärät ovat sangen pieniä. Eronneiden määrä vaihtelee Tanskan 49:stä Ranskan 184:ään. Eronneiden sukupuolijakauman tarkastelussa Suomen aineistossa on miehiä ja naisia suurin piirtein yhtä paljon. Muissa maissa aineisto sisältää enemmän eronneita naisia.

Taulukko 1. Painottamattomien avio- ja avoerotapausten lukumäärät ja niiden jakautuminen aineistossa sukupuolen ja kotitaloustyyppin mukaan sekä keski-ikä.

	Suomi	Tanska	Ranska	Italia	Iso-Britannia
Eronneiden lukumäärä (N)	85	49	184	99	127
Sukupuoli					
Mies	43 (51 %)	14 (29 %)	78 (42 %)	45 (46 %)	51 (40 %)
Nainen	42 (49 %)	35 (71 %)	106 (58 %)	54 (54 %)	76 (60 %)
Ikä vuonna 2007 (keskiarvo)					
Mies	45	46	45	45	52
Nainen	43	45	44	41	44
Kotitaloustyyppi (eron jälkeen)					
Yksinhuoltaja	46 (54 %)	30 (61 %)	114 (62 %)	67 (68 %)	75 (59 %)
Yksin asuva	39 (46 %)	19 (39 %)	70 (38 %)	32 (32 %)	52 (41 %)

Eronneet miehet ovat keskimäärin 1–4 vuotta eronneita naisia vanhempia kaikissa maissa Isoa-Britanniaa lukuun ottamatta. Siellä eronneet miehet ovat jonkin verran iäkkäämpiä kuin muissa maissa ja selvästi vanhempia kuin eronneet naiset. Kotitaloustyyppin kohdalla maiden välillä on eroja. Yhteistä jokaiselle maalle aineistossa on se, että eronneita lapsiperheiden vanhempia on enemmän kuin lapsettomia pariskuntia. Eroja löytyy siinä, että Suomessa lapsiperheiden ja lapsettomien pariskuntien suhde on kaikkein tasaisin. Muissa maissa lapsiperheitä on huomattavasti enemmän mukana tarkastelussa.

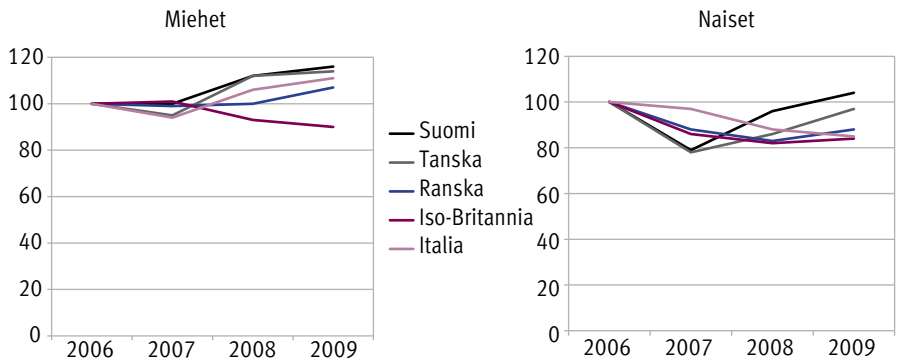
Tulopakettien analysoinnissa tarkasteltavina ovat kotitalouden käytettävissä olevat tulot. Käytettävissä olevien tulojen kohdalla ekvivalenssiskaalana käytetään OECD:n modifioitua skaalaa (ks. Kainun ja Niemelän artikkeli tässä teoksessa). Tulopakettien tarkastelussa kotitalouden ja henkilökohtaiset bruttotulot jaetaan kahteen eri komponenttiin: markkinatuloihin ja sosiaalisiin tulonsiirtoihin. Liitetaulukossa 2 (s. 120) esitetään komponenttien tulomuuttujat.

111

Tulojen muutokset eron jälkeen

Aloitan analyysin tarkastelemalla ensin, mitä muutoksia käytettävissä olevissa ekvivalenteissa tuloissa tapahtuu. Kuviossa 5 on esitetty eronneiden käytettävissä olevien tulojen kehitys vuosina 2006–2009 sukupuolen mukaan. Tulojen kehitys on esitetty indeksinä, jossa vuosi 2006, jolloin tutkittavat olivat vielä naimisissa, saa arvon 100.

Kuvio 5. Käytettävissä olevien tulojen kehitys eronneilla sukupuolen mukaan vuosina 2006–2009.

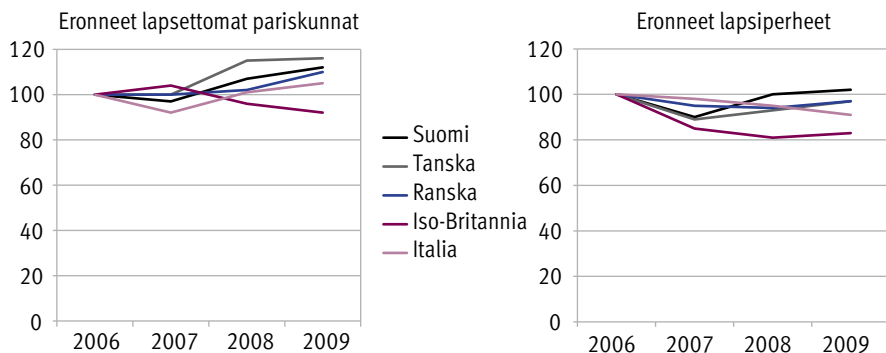
Lähde: EU-SILC, pitkittäistiedosto 2009.

Miesten tuloista voidaan havaita, että välittömästi eron jälkeen käytettävissä olevat tulot muuttuvat hyvin vähän (siirtymä vuodesta 2006 vuoteen 2007). Italiassa ja Tanskassa eronneiden miesten käytettävissä olevat tulot laskivat hieman. Muissa maissa tulot pysyivät lähes ennallaan. Eron jälkeisinä vuosina (2008–2009) kotitalouden käytettävissä olevat tulot kasvoivat miehillä kaikissa maissa Isoa-Britanniaa lukuun ottamatta. Tulokset tukevat siis pääosin aikaisempia havaintoja siitä, että eron aiheuttama taloudellinen muutos on miehillä pieni.

Naisten käytettävissä olevat tulot laskevat jokaisessa maassa heti eron jälkeen. Tanskassa ja Suomessa pudotus on aineistomme perusteella jopa sangen suuri. Kuitenkin on huomattava, että eron jälkeisinä vuosina (2008 ja 2009) naisten käytettävissä olevat tulot kasvavat nopeasti kyseisissä maissa ja ne saavuttavat eroa edeltäneen tulotason. Muista maista Ranskassa ja Isossa-Britanniassa naisten tulot laskevat vielä vuonna 2008, mutta 2009 ne lähtevät jälleen nousuun. Italiassa naisten käytettävissä olevat tulot laskevat tasaisesti eron jälkeisinä vuosina.

Seuraavaksi tarkastelemme, mitä eron jälkeen tapahtuu käytettävissä oleville tuloille lapsettomilla pariskunnilla ja lapsiperheillä (kuvio 6). Käytettävissä olevien tulojen muutoksen kuvaamiseen käytetään vastaavaa indeksitarkastelua kuin kuviossa 5.

Kuvio 6. Käytettävissä olevien tulojen kehitys eronneilla lapsiperheiden vanhemmilla ja lapsettomilla pariskunnilla vuosina 2006–2009.

Lähde: EU-SILC, pitkittäistiedosto 2009.

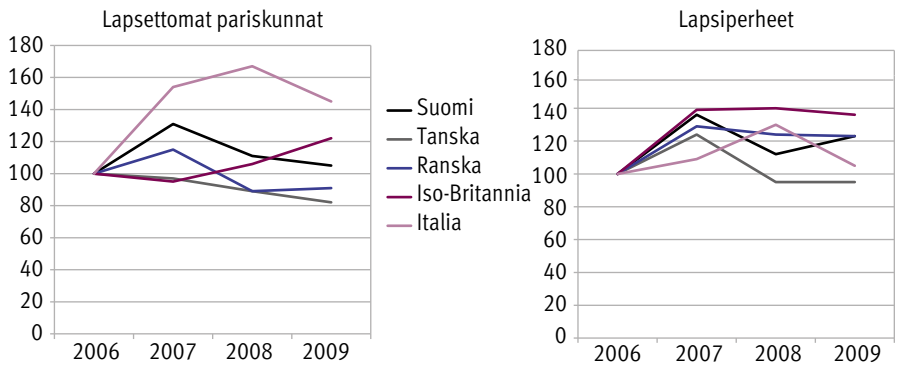
Lapsettomilla pariskunnilla tulojen muutokset eron jälkeen ovat sangen pieniä. Vain Suomessa ja Italiassa tulot laskevat välittömästi eron jälkeen. Kuitenkin viimeisenä tarkasteluvuotena (2009) kaikissa maissa Isoa-Britanniaa lukuun ottamatta eronneiden tulot ovat kohonneet yli lähtötason. Taloudellisen hyvinvoinnin kannalta ero ei vaikuta olevan merkittävä riskitekijä lapsettomille pariskunnille.

Eronneiden lapsiperheiden kohdalla on sen sijaan havaittavissa selkeästi, kuinka välittömästi eroa seuraavana vuonna kotitalouden käytettävissä olevat tulot laskevat. On huomattava, että suurin osa eron jälkeen yksinhuoltajiksi siirtyvistä on naisia. Taloudellinen sokki jää kuitenkin suurimmassa osassa maista lyhytaikaiseksi ja käytettävissä olevat tulot kääntyvät nopeasti nousuun. Suomessa eronneet lapsiperheet saavuttavat vuonna 2009 jo saman suhteellisen tulotason kuin heillä oli ennen eroa.

Kotitalouksien tulopakettien muutokset avioeron jälkeen

Seuraavaksi siirrymme tarkastelemaan, miten kotitalouksien tulonmuodostuksen eri komponenttien osuus muuttuu eron jälkeen. Pienien otoksien vuoksi markkinatulojen ja tulonsiirtojen välistä suhdetta tutkitaan tässäkin indeksitarkastelun avulla. Tarkastelu tehdään siten, että vuoden 2006 (ennen eroa) sosiaalisten tulonsiirtojen keskimääräinen osuus kotitalouksien tulopaketeista saa arvon 100. Jos tulonsiirtojen osuus kasvaa tulopaketeissa, indeksiluku kasvaa, ja vastaavasti jos niiden osuus pienenee, indeksiluku laskee.

Kuvio 7. Sosiaalisten tulonsiirtojen osuuden muutos eronneilla lapsiperheillä ja lapsettomilla pariskunnilla vuosina 2006–2009.

Lähde: EU-SILC, pitkittäistiedosto 2009.

Lapsettomilla pariskunnilla eron vaikutus tulopakettien koostumukseen vaihtelee maittain. Tanskassa ja Isossa-Britanniassa tulonsiirtojen osuus tulopaketista laskee välittömästi eron jälkeen. Muissa maissa tulonsiirtojen osuus kasvaa. Eron jälkeisinä vuosina kehitys on hyvin erilaista eri maissa. Tanskassa tulonsiirtojen osuus tulopaketista laskee tasaisesti. Myös Suomessa välittömästi eron jälkeen havaittava tulonsiirtojen osuuden kasvu taittuu seuraavina vuosina. Italian kohdalla kuvion 7 perusteella voisi epäillä, että riippuvuus sosiaaliturvasta lisääntyy eron jälkeen huomattavasti, mutta suurehkossa indeksin kasvussa on ehkä sittenkin kyse enemmän siitä, että tulonsiirtojen osuus tulopaketista on hyvin pieni ennen eroa. Näin pienikin kasvu näkyy voimakkaana suhteellisen osuuden kasvuna.

Lapsiperheiden kohdalla on sen sijaan havaittavissa, että välittömästi eron jälkeen tulonsiirtojen osuus tulopaketista kasvaa jokaisessa maassa. Tämän jälkeen kehitys on jälleen eri maissa erilaista. Tanskassa lapsiperheet palaavat pian eroa edeltäneeseen tulonsiirtojen ja markkinatulojen suhteeseen. Myös muissa maissa voidaan havaita, että eron aiheuttama välitön piikki tasoittuu

seuraavina vuosina. Tulos saattaa viitata siihen, että sosiaaliturvaverkostot eivät välittömästi eron jälkeen pysty auttamaan taloudellisten seurausten korjaamista. Vaikka aineistomme on pieni ja tarkastelumittarimme karkea, tulokset antavat kuitenkin tukea sille aikaisempien tutkimuksien havainnolle, että eron taloudelliset vaikutukset koskettavat erityisesti lapsiperheitä ja julkisten tulonsiirtojen merkitys taloudellisen hyvinvoinnin turvaajana korostuu.

Perhepoliittiset mallit puntarissa

Miten hyvin erilaiset perhepoliittiset mallit sopivat tuloksiin? Suomi ja Tanska ovat esimerkkejä kahden ansaitsijan mallista. Oletuksena on se, että tämän mallin maissa eron aiheuttamia taloudellisia riskejä ehkäisee molempien puolisoiden työssäkäynti, laajat lasten päivähoitopalvelut sekä kattavat lapsiperhe-etuudet. Vaikka perhepoliittisten mallien ryhmittely on tehty vertailemaan lapsiperheitä, kahden ansaitsijan malli näkyy Suomessa ja Tanskassa lapsettomien pariskuntien kohdalla siten, että eron jälkeen kotitalouksien käytettävissä olevat tulot eivät juurikaan muutu ja eron jälkeisinä vuosina tulot kasvavat jonkin verran (ks. kuvio 6). Tämä viittaa siihen, että puolisoiden henkilökohtaisten tulojen erot ovat niin pienet, että parempituloisen puolison tulojen poistuminen ei kuitenkaan romahduta huonompituloisen käytettävissä olevia tuloja.

Toisaalta tulopaketteja tarkasteltaessa sosiaaliset tulonsiirrot lisääntyvät Suomessa eron jälkeen, kun taas Tanskassa näiden osuus pienenee. Tämän perusteella Suomessa eron jälkeen joudutaan jonkin verran turvautumaan tulonsiirtoihin. Toisaalta absoluuttiset muutokset ovat sangen pieniä, joten tarkempia johtopäätöksiä on vaikea vetää siitä, kuinka yleistä on se, että eron jälkeen joudutaan taloudellisen tilanteen takia turvautumaan sosiaaliturvaetuuksiin.

Naisten ja miesten käytettävissä olevia tuloja tarkasteltaessa voidaan havaita, että miehillä ero ei aiheuta juurikaan muutoksia tulotasoon, kun taas naisilla käytettävissä olevien tulojen suhteellinen muutos välittömästi eron jälkeen on suuri. Itse asiassa kahden ansaitsijan mallin maissa naisten tulot pienenevät indeksitarkastelun mukaan eniten. ”Toipuminen” välittömästi eron jälkeen aiheutuvasta taloudellisesta muutoksesta on kuitenkin nopeaa sekä Suomessa että Tanskassa. Tulosta selittää osittain se, että sosiaalipoliittiset turvaverkostot eivät välttämättä ehdi reagoimaan välittömästi eron myötä tuleviin taloudellisiin vaikeuksiin (ks. myös Hussain ja Kangas 2009, 125). Osittain taustalla lienee myös se, että eron jälkeen työn ja mahdollisen lasten hoivan yhteen sovittaminen voi viedä aikansa, mutta tämäkin tilanne normalisoituu tulosten perusteella sangen pian eron jälkeen.

Lapsiperheiden käytettävissä olevat tulot laskevat jonkin verran Suomessa ja Tanskassa eron jälkeen. Tämä on linjassa aikaisempien tutkimusten kanssa, joiden mukaan lasten hoivavastuun saavan puolison taloudellinen tilanne heikkenee välittömästi eron jälkeen. Kuitenkin eron jälkeisinä vuosina tulot kohenevat sekä Suomessa että Tanskassa. Tämä vastaavasti on linjassa perhepoliittisista malleista tehdyn oletuksen kanssa, jonka mukaan eron jälkeisiä taloudellisia riskejä on ehkäisemässä koko joukko tekijöitä. Tarkastellessamme lapsiperheiden tulopaketteja (kuvio 7) voimme havaita, että tulonsiirtojen osuus kasvaa välittömästi eron jälkeen kahden ansaitsijan mallin maissa. Julkisen sektorin tarjoama rahallinen tuki lapsiperheille korostuu näin ollen heti eron jälkeen, ja se kompensoi eron aiheuttamia taloudellisia ongelmia (esim. puolison tulojen menetys). Varsinkin Tanskassa tilanne ”normalisoituu” nopeasti ja sosiaaliturvaetuksien osuus tulopaketista laskee.

Ranska kuuluu perhepoliittisten mallien ryhmittelyssä perinteisen työnjaon maihin. Voidaan olettaa, että miesten ja naisten välillä on havaittavissa selviä eroja tulojen muutoksessa eron jälkeen, koska naisten työssäkäynti ei ole yhtä yleistä kuin esimerkiksi Pohjoismaissa ja eron jälkeen äiti saa useimmiten lasten hoivavastuun. Tämä oletus saa jossain määrin tukea kuviosta 5. Miesten käytettävissä olevat tulot pysyvät osapuilleen ennallaan, kun taas naisten käytettävissä olevat tulot laskevat välittömästi eron jälkeen ja pysyvät eroa seuraavinakin vuosina matalammalla tasolla kuin ennen eroa.

Lapsettomilla pariskunnilla eron jälkeiset muutokset käytettävissä olevissa tuloissa ovat marginaalisia. Sen sijaan perinteisen työnjaon mallin maissa on lapsiperheiden kohdalla jossain määrin havaittavissa oletettu muutos, jossa eron jälkeen lasten hoivavastuun saavan puolison käytettävissä olevat tulot laskevat. On kuitenkin huomattava, että muutokset eroa edeltäneeseen tilanteeseen ovat Ranskassa pieniä.

Jos tarkastelemme tulopaketteja, lapsettomien pariskuntien kohdalla sosiaaliturvaetujen osuus kasvaa välittömästi eron jälkeen. Kuitenkin eroa seuraavina vuosina niiden osuus jälleen laskee verrattuna markkinatuloihin. Tämän perusteella voidaan olettaa, että ero aiheuttaa tilapäistä tukeutumista sosiaaliturvaan jopa lapsettomilla pariskunnilla, mutta tilanne normalisoituu nopeasti. Lapsiperheiden kohdalla voimme havaita perinteisen työnjaon mallin maista tehdyn oletuksen suuntaista kehitystä. Eron jälkeen lasten hoivavastuun saavan tulopaketissa sosiaaliturvaetujen osuus kasvaa eron jälkeen ja seuraavinakin vuosina niiden merkitys säilyy suurena.

Italia kuuluu perhepoliittisten mallien ryhmittelyssä perheen laajan solidaarisuuden maihin. Oletuksena tässä mallissa voidaan pitää työnjaon olevan lähellä perinteisen työnjaon mallia, mutta julkisen sektorin vastaantulo sosiaaliturvan antajana on eron jälkeen vähäistä lapsiperheille. Kuviossa 5 tarkastellaan miesten ja naisten käytettävissä olevissa tuloissa tapahtuvia muutoksia eron jälkeen.

Miesten kohdalla muutokset ovat lähinnä marginaalisia, kun taas naisten käytettävissä olevat tulot vähenevät eron myötä. Lapsettomilla pariskunnilla muutokset käytettävissä olevissa tuloissa ovat hyvin pieniä eron jälkeen (kuvio 6). Sen sijaan lapsiperheiden kohdalla on havaittavissa se, että käytettävissä olevat tulot laskevat eron jälkeen ja pysyvät matalammalla tasolla parina seuraavanakin vuotena.

116 Nämä tulokset ovat jossain määrin linjassa perheen laajan solidaarisuuden maista tehtyjen oletusten kanssa. Naisten ja lapsiperheiden käytettävissä olevat tulot laskevat eron jälkeen, mikä viittaa siihen, että lasten hoivavastuu siirtyy usein eron jälkeen äidille. Julkisen sektorin antama tuki lapsiperheille on vähäistä, mikä näkyy eronneiden lapsiperheiden käytettävissä olevien tulojen vähenemisenä.

Tulopaketteja tarkasteltaessa (kuvio 7) Italiassa sekä lapsettomilla että lapsiperheillä sosiaaliturvaetujen osuus tulopaketeista kasvaa eron jälkeen. Lapsettomien pariskuntien kohdalla syynä voi olla osittain se, että ennen eroa sosiaalisten tulonsiirtojen osuus tulopaketista on hyvin pieni. Näin ollen pienikin muutos eron jälkeen näyttää indeksitarkastelussa suhteellisesti ottaen suurelta muutokselta. Lapsiperheiden kohdalla sosiaaliturvaetujen kasvava merkitys tulopaketissa on oletusten mukainen. Äitien työssäkäynti on jonkin verran vähäisempää kuin esimerkiksi Suomessa ja Tanskassa, jolloin eron jälkeen tulonsiirtojen osuus tulopaketissa kasvaa.

Iso-Britannia asettuu perhepoliittisten mallien luokittelussa niin sanotun markkinamallin edustajaksi. Tässäkin mallissa valtion rooli eron jälkeisten taloudellisten riskien ehkäisemisessä on pieni. Erona perheen laajan solidaarisuuden maihin on se, että yksityisen sektorin merkitys turvan tuottajana on keskeisempi. Toisaalta sekä miesten että naisten työssäkäynti on yleistä.

Miesten ja naisten tulojen muutos avioeron jälkeen on Isossa-Britanniassa samansuuntainen. Molemmilla sukupuolilla käytettävissä olevat tulot vähenevät avioeron jälkeisinä vuosina. Naisilla tulot pienenevät enemmän kuin miehillä. Sama on havaittavissa sekä lapsettomien pariskuntien että lapsiperheiden kohdalla. Avioeron jälkeen käytettävissä olevat tulot laskevat. Lapsiperheillä tulot laskevat enemmän kuin lapsettomilla.

Tulopaketeista on myös havaittavissa, että sosiaaliturvaetujen osuus eronneiden tulopaketeissa – niin lapsettomilla pariskunnilla kuin lapsiperheilläkin – kasvaa avioeroa seuraavina vuosina. Tulos on ehkä jossain määrin ristiriitainen sen oletuksen kanssa, että markkinamallin maissa eron jälkeen taloudellista turvaa haetaan markkinatuloja lisäämällä – eli lisäämällä työssäkäyntiä. Näin ei tulosten perusteella vaikuta tapahtuneen. Tosin Ison-Britannian kohdalla on huomattava, että vuoden 2008 taantuma saattaa näkyä tuloksissa enemmän kuin monissa muissa maissa maan heikentyneen työllisyystilanteen ja julkisen sektorin (mukaan lukien sosiaaliturvan) rajujen leikkausten vuoksi.

Johtopäätökset

Artikkelissa tarkasteltiin, miten avioero vaikuttaa kotitalouden käytettävissä oleviin tuloihin erilaisia perhepoliittisia regiimejä edustavissa maissa. Lisäksi tarkasteltiin, miten kotitalouksien tulopaketeissa markkinatulojen ja sosiaalisten tulonsiirtojen välinen suhde muuttuu eron myötä. Tarkastelussa olivat eronneet naiset ja miehet sekä lapsettomat pariskunnat ja lapsiperheet.

117

Tulokset ovat pääpiirteissään samankaltaisia aikaisempien eronneiden taloudellista hyvinvointia tarkastelleiden tutkimustulosten kanssa. Miehillä eron aiheuttama taloudellinen muutos oli tarkastelumaissa pieni. Naisilla ero aiheutti selvän laskun käytettävissä olevissa tuloissa. Eri maissa naisten tulojen kehitys kulki eri latuja. Suomessa ja Tanskassa naisten tulot kasvoivat eroa seuraavina vuosina. Muissa maissa naisten tulot jäivät eroa edeltävää tilannetta pienemmiksi.

Tulopaketeissa tapahtuneita muutoksia tarkasteltaessa voidaan havaita, että ilman tulonsiirtoja taloudellinen tilanne etenkin lapsiperheissä voisi olla huono. Sosiaaliturvaetujen osuus tulopaketeissa kasvaa kaikissa maissa lapsiperheillä välittömästi eron jälkeen. Eron aiheuttamat muutokset lapsettomien pariskuntien tulopaketeissa vaihtelevat maittain.

Analyysissa tarkastelu oli sangen pintapuolista aineiston koon ja laadun vuoksi, jolloin selkeitä johtopäätöksiä eron taloudellisista seurauksista naisille ja miehille tai erilaisten perhepoliittisten mallien toimivuudesta ei voi tehdä. Jossain määrin erilaisten perhepoliittisten mallien erityispiirteitä oli havaittavissa. Esimerkiksi kahden ansaitsijan mallin maissa (Suomi ja Tanska) naisten nopea taloudellinen toipuminen erosta on jossain määrin havaittavissa. Myös lapsiperheiden taloudellinen tilanne eron jälkeisinä vuosina kohenee Suomessa ja Tanskassa (ja Ranskassa).

Käytettävissä oleva aineisto ei mahdollista analyysseja, joissa esimerkiksi molempia osapuolia voitaisiin seurata eron jälkeen. Myöskään aineiston paneeli-asetelma ei mahdollista pitkän aikavälin dynaamista seurantaa. Näiden seikkojen johdosta syvällistä eron aiheuttamien taloudellisten ongelmien analyysia varten tarvittaisiin parempia aineistoja.

Lähteet

Aassve A, Mazzuco S, Mencarini L. Childbearing and wellbeing. A comparative analysis of European welfare regimes. *Journal of European social policy* 2005; 15 (4): 283–299.

Aassve A, Betti G, Mazzuco S, Mencarini L. Marital disruption and economic well-being. A comparative analysis. *Journal of Royal Statistical Society* 2007; 170 (3): 781–799.

Airio I. Change of norm? In-work poverty in a comparative perspective. Helsinki: Kela, Studies in social security and health 92, 2008.

Airio I. Avioero suomalaisen tapaan. Lähivanhemman ja lasten taloudellinen selviäminen avioerosta. Julkaisussa: Hämäläinen U, Kangas O, toim. Perhepiirissä. Helsinki: Kela, 2010: 196–214.

Ananat EO, Michaels G. The effect of marital breakup on the income distribution of women with children. *Journal of Human Resources* 2008; 43 (3): 611–629.

Andreß H-J, Borgloh B, Bröckel M, Giesselmann M, Hummelsheim D. The economic consequences of partnership dissolution. A comparative analysis of panel studies from Belgium, Germany, Great Britain, Italy and Sweden. *European Sociological Review* 2006; 22 (5): 533–560.

Del Boca D. Mothers, fathers and children after divorce. The role of institutions. *Journal of Population Economics* 2003; 16 (3): 399–422.

Dewilde C. The financial consequences of relationship dissolution for women in Western Europe. Julkaisussa: Ruspini E, Dale A, toim. The gender dimension of social change. The contribution of dynamic research to the study of women's life courses. Bristol: Policy Press, 2003: 81–110.

Dewilde C, Uunk W. Remarriage as a way to overcome the financial consequences of divorce. A test of the economic need hypothesis for European women. *European Sociological Review* 2008; 24 (3): 393–407.

Eurostat. Combating poverty and social exclusion. A statistical portrait of the European Union 2010. Luxembourg: Publications office of the European Union, 2010.

Eurostat. Marriage and divorce statistics. Brussels: European Commission, 2012. Saatavissa: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Marriage_and_divorce_statistics>. Viitattu 28.2.2013.

Haataja A. Yksinhuoltajaäitien sosioekonominen asema ja toimeentulo. Julkaisussa: Forssen K, Haataja A, Hakovirta M, toim. Yksinhuoltajuus Suomessa. Helsinki: Väestöntutkimuslaitos, Tutkimuksia D 50, 2009: 95–114.

Holden KC, Smock PJ. The economic costs of marital dissolution. Why do women bear a disproportionate cost? *Annual Review of Sociology* 1991; 17: 51–78.

Hussain MA, Kangas O. New holes in the safety net? Economic and social consequences of divorce in Denmark. Julkaisussa: Andreß H-J, Hummelsheim D, toim. When marriage ends. Economic and social consequences of partnership dissolution. Cheltenham: Edward Elgar, 2009: 98–131.

Iacovou M, Skew A. Household structure in the EU. Julkaisussa: Atkinson AB, Marlier E, toim. Income and living conditions in Europe. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2010: 79–100.

Iacovou M, Kaminska O, Levy H. Using EU-SILC data for cross-national analysis. Strengths, problems and recommendations. Essex: Institute for Social and Economic Research, Working Paper 3, 2012.

Immervoll H, Levy H, Lietz C, ym. Household incomes and redistribution in the European Union. Quantifying the equalizing properties of taxes and benefits. Essex: Euromod, Working Paper 9, 2005.

Kalmijn M, Uunk W. Regional value differences in Europe and the social consequences of divorce. A test of the stigmatization hypothesis. *Social Science Research* 2007; 36 (2): 447–468.

Moisio P, toim. Lapsiperheiden taloudellisen tilanteen kehitys Suomessa 1990–2002. Helsinki: Stakes, Raportteja 4, 2005.

OECD. Family database. Paris: OECD, 2011. Saatavissa: <<http://www.oecd.org/social/soc/oecdfamilydatabase.htm>>.

Peters HE. The importance of financial considerations in divorce decisions. *Economic Inquiry* 1993; 31 (1): 71–86.

Saraceno C. The ambivalent familism of the Italian welfare state. *Social Politics* 1994; 1(1): 60–82.

Smock PJ, Manning WD, Gupta S. The effect of marriage and divorce on women's economic well-being. *American Sociological Review* 1999; 64 (6): 794–812.

Sörensen A. Women's risk and the economic position of single mothers. *European Sociological Review* 1994; 10 (2): 173–188.

Tilastokeskus. Siviilisäädyn muutokset 2010. Helsinki: Tilastokeskus, 2011a.

Tilastokeskus. Tulonjakotilasto 2010. Helsinki: Tilastokeskus, 2011b.

Waite LJ. Does marriage matter? *Demography* 1995; 32 (4): 483–507.

Liitetaulukko 1. Eronneiden lukumäärät kotitaloustyyppin ja sukupuolen mukaan tutkimusmaissa (eron jälkeinen vuosi 2007).

		Suomi	Tanska	Ranska	Italia	Iso-Britannia
Yksin asuva	Mies	26	6	34	17	27
	Nainen	13	13	36	15	25
Yksinhuoltaja	Mies	17	8	44	28	24
	Nainen	29	22	70	39	51

Liitetaulukko 2. Markkinatuloihin ja sosiaalisiin tulonsiirtoihin käytetyt tulomuuttujat.

Markkinatulot		Sosiaaliset tulonsiirrot (saadut)		Sosiaaliset tulonsiirrot (maksetut)	
HY040G	Vuokratulo osakehuoneistosta ja kiinteistöstä	HY050G	Saadut perheeseen ja lapsiin liittyvät tulonsiirrot	HY120G	Säännönmukaiset varallisuusverot
HY090G	Korot, osingot sekä sijoitetusta pääomasta saadut tulot	HY070G	Asumistuet	HY140G	Tulovero ja sosiaalivakuutusmaksut
PY010G	Palkat ja palkanluonteiset korvaukset bruttona	PY090G	Työttömyysetuudet		
PY050G	Yrittäjätulot ja -tappiot bruttona	PY100G	Vanhuusetuudet		
		PY110G	Lesken ja muiden edunsaajien etuudet		
		PY120G	Sairausetuudet		
		PY130G	Työkyvyttömyysetuudet		
		PY140G	Koulutustuet ja -avustukset		

Anita Haataja

122 Yksin asuvana EU:ssa – taloudellinen riski vai mahdollisuus?

Yksin asuminen kuuluu Seeböhm Rowntreen (ks. Kainun ja Niemelän artikkeli tässä teoksessa) perinteiseen elinkaarimalliin nuoruudessa ja vanhuudessa, mutta ei niiden välillä. Tähän ajankohtaan sijoittuu perheen perustamisen ja lasten kasvattamisen vaihe. Yksin asuvat ohittavat tämän välivaiheen joko osittain tai kokonaan. Keitä nämä elinkaarimallin erilaiset ovat, paljonko heitä on suhteessa kaikkiin talouksiin ja missä määrin he ovat huono-osaisia tai hyväosaisia? Onko yksin asuvien kotitalouksien toimeentulotasossa eroja EU-maiden välillä, ja jos on, onko eroilla yhteyttä perinteisiin hyvinvointivaltioregiimeihin? Näihin kysymyksiin vastaavaa kansainvälistä vertailevaa tutkimusta ei juuri ole. Tämän artikkelin yksi tavoite on saada tietoa yksin asuvien mahdollisista yhtäläisyyksistä ja eroista eri maissa. Tietojen pohjalta on helpompi suunnitella kuvailua syvemmälle meneviin analyysihin pureutuvaa tutkimusta.

Kotitalouksien keskikoko on viimeisten vuosikymmenien aikana pienentynyt, koska lapsimäärä perheissä on vähentynyt ja yhden aikuisen talouksien määrä on kasvanut. Nuoret perustavat aikaisin omia talouksiaan ja vanhuusiässä yksin asuvien, usein naisleskien, määrä kasvaa samalla kun vanhusväestön osuus koko väestöstä kasvaa. Myös yksin asuvien työikäisten määrä on lisääntymässä. Tämä johtuu muun muassa avio- ja avoerojen yleistymisestä (ks. Airion artikkeli tässä teoksessa). Yksin asumisen yleistymistä pidetään viime vuosikymmenten aikana yhtenä merkittävimpänä demografisena muutoksena (Bennet ja Dixon 2006). Suomessa yksin asuvien asuntokuntien määrä on kasvanut 1960-luvun vajaan 200 000:sta yli miljoonaan talouteen 2000-luvulla (Kärkkäinen 2010, 218).

Yksin asumisen syinä on pidetty omaan valintaan perustuvaa (*elective single*) tai olosuhteiden pakottamaa (*forced single*) yksin asumista (Bennett ja Dixon 2006). Yksin asuvien taustoista, yksin asumisen pysyvyydestä tai elämänvaiheiden muutoksista ei ole saatavana jatkuvaa tietoa. Yksi syy tähän on se, ettei avoliittoja ja niiden hajoamisia tilastoida. Yksin asuvien siviilisäättyyn 'naimaton' kuuluvat sekä pysyvästi yksin asuvat että avoliitosta eronneet. Suomessa avoerot ovat lapsiperheissäkin kolme kertaa yleisempiä kuin avoerot (Tilastokeskus 2007).

Yksin asumisen yleistymisen on arvioitu tuovan huomattavia haasteita niin asunto- kuin hoivapolitiikallekin (Hall ym. 1997; Kärkkäinen 2010). Yksin asuvat ovat heterogeeninen ryhmä nuoria, keski-ikäisiä ja vanhuksia, miehiä ja naisia. Yksin asuvien työikäisten talouksiin ei kohdistu sosiaalisten riskien näkökulmasta erityistä lainsäädäntöä, kuten esimerkiksi lapsiperheisiin tai opiskelija- ja vanhustalouksiin. Yksin asuvien työikäisten taloudet eivät ole olleet sosiaalipolitiikan eivätkä sosiaalipoliittisen tutkimuksen erityinen kohde. (Nihtilä ja Martikainen 2004; Eeva 2010; Kärkkäinen 2010.)

Empiirisissä tulonjako- ja terveystaloudellisuudessa raportoidaan usein, että köyhyys- ja terveysriskit ovat suuret erityisesti yksin asuvien keskuudessa (Lindroos 2008). Isossa-Britanniassa on arvioitu, että demografiset muutokset, joista merkittävin on yksin asuvien määrän kasvu, selittävät noin viidenneksen tuloerojen kasvusta vuosina 1979–2004 (Bennet ja Dixon 2006). Toisaalta suomalaisessa köyhyystutkimuksessa esimerkiksi Raija Eevan (2010) mukaan ”yksin elävät työikäiset jäävät ’tekstittömään’ hiljaisuuteen verrattuna muihin perhe-elinvaiheisiin, perheisiin”.

Yksin asuvat ovat suuri kotitalousryhmä, joten siksikään ei ole ihme, jos heidän osuutensa erilaisissa riskiryhmissä on suuri. Jos yksin asuva on työtön tai sairas, koko talous on työtön tai sairas. Kahden aikuisen talouksissa työttömyys tai sairaus kohdistuu usein yhteen aikuiseen kerrallaan, joten sosiaaliset riskit kohdentuvat niihin lievempinä. Suomalaisissa vähimmäisturvaetuuksissa viimeaikainen suuntaus on ollut sellainen, että puolisoita kohdellaan yhä useamassa etuudessa samalla tavalla yksilöinä kuin kahta yksin asuvaa. Tästä ovat esimerkkeinä takuueläke 1.3.2011 alkaen ja työmarkkinatuki 1.1.2013 alkaen. Yksin asuvien suurempia yksikkökustannuksia ei kompensoida käytännössä enää muissa etuuksissa kuin viimesijaisessa toimeentulotuessa, jota saavista yksin asuvat muodostavat suurimman ryhmän (Haataja 2013). Toisaalta kohtuullisen minimin mukainen kulutustaso on kaikissa kotitaloustyypeissä todettu korkeammaksi kuin toimeentulotuen taso (Lehtinen ym. 2010, 51–52).

Amerikkalaisten tutkimusten mukaan yksin asuviin kohdistuu perhekeskeisissä yhteiskunnissa stereotyyppisiä asenteita ja niiden perusteella tapahtuvaa syrjintää (DePaulo ja Morris 2005 ja 2006; Morris ym. 2007). Perhekeskeisiä, yksin asuvien tarpeet syrjäyttäviä asenteita, jopa syyllistämistä, esiintyy Suomessakin. Esimerkiksi 2000-luvun alussa laatiessaan kestävä kehityksen indikaattoreita Lahden kaupunkiseudulle Hämeen ympäristökeskus käsitteli yksin asumista seuraavasti: ”Ekologisen kestävyuden kannalta on parempi, mitä useampi henkilö käyttää asumiseen samoja tiloja, huonekaluja ja tavaroita. Tämän perusteella asutokuntien keskikoon pieneneminen lisää luonnonvarojen kulutusta ja ympäristökuormitusta. Yksin asuminen on myös usein kielteinen asia yksilön hyvinvoinnin ja näin ollen sosiaalisen kestävyuden kannalta.” (Hämeen ympäristökeskus 2003, 23.) Kuitenkin sosiaalipoliittisesti kestävämmän voidaan

pitää nykyistä asuntopolitiikkaa, jossa ei oteta riittävästi huomioon kasvavaa yksin asuvien määrää ja heidän tarpeitaan (Kärkkäinen 2010). Tampereen teknillisessä yliopistossa on vuonna 2012 käynnistynyt tutkimus yksin asuvien asumispreferensseistä ja siitä, miten yhden hengen talouksien lisääntyminen vaikuttaa asuntomarkkinoihin¹.

Joissakin maissa yksin asuviin on liitetty hyväosaisuus. Esimerkiksi Isossa-Britanniassa ja Ranskassa yksin asuvien, erityisesti naisten sosioekonomisen jakauman on todettu keskittyvän enemmän ylempiin kuin alempiin luokkiin (Hall ym. 1997). Toisaalta köyhyysriskit ovat olleet suuremmat yksin asuvien naisten kuin miesten keskuudessa (Quintano ja D'Agostino 2006). Toisin kuin nuoret ja vanhuksat tai yksinhuoltajat, työikäiset yksin asuvat ovat olleet tulonsiirtojen nettomaksajia eivätkä nettosaajia (Halla 1988), eli yksin asuvat työikäiset maksavat keskimäärin enemmän veroja kuin saavat tulonsiirtoja.

Artikkelin tavoitteet ja rajaukset

Tämä artikkeli pyrkii omalta osaltaan paikkaamaan yksin asuviin työikäisiin kohdistuvan vertailevan tutkimuksen puutetta. Yksin asuvien yleispiirteitä tarkastellaan aluksi kaikissa 28:ssa vuonna 2010 EU-SILC-aineistossa mukana olevassa maassa. Jatkotarkasteluun valitaan 14 maata siten, että ne edustavat erilaisia eurooppalaisia hyvinvointivaltiomalleja.

Yksin asuviksi työikäisiksi rajataan 30–55-vuotiaat yhden aikuisen kotitaloudet. Ikärajan alkupää, 30 vuotta, on valittu siksi, että tässä vaiheessa useimpien opiskelu on päättynyt ja suuri osa on siirtynyt työelämään. Perheen perustaminen ennen 30:tä ikävuotta on tavallista varsinkin naisille, sillä ensimmäinen lapsi synnytetään useimmin ennen tätä ikää (Plantega ja Remery 2009, 25). Yläikärajaksi on taas valittu 55 vuotta, koska tämän ikärajan jälkeen siirtymät työelämän ulkopuolelle, etenkin työkyvyttömyyseläkkeelle, alkavat kasvaa. Ikääntyvien, 55–64-vuotiaiden, työllisyysasteen nostaminen onkin ollut erityinen haaste EU:n työllisyyspolitiikassa.

Artikkelia kirjoitettaessa tutkimusaineiston paneeliasetus ei ollut vielä käytettävissä vuoteen 2010 asti. Euroopassa koettiin taloudellinen kriisi vuosikymmenen vaihteessa, joten kriisin vaikutukset ovat jossain määrin yhä olemassa vuonna 2010. Paneeliasetus sijasta vuoden 2010 tilannetta verrataan toiseen poikkileikkausaineistoon vuodelta 2008.

1 SINKKU – Asuntomarkkinat ja asumisen preferenssit yhden hengen talouksissa: <<http://asli.fi/fi/kaynnissa-olevat-tutkimushankkeet/asuntojen-hintojen-mallintaminen-ja-asumisen-preferenssit-yhden-hengen-talouksissa-sinkku>>.

Artikkelin sisältö jakautuu seuraavasti. Ensin tarkastellaan yksin asuvien määriä, sukupuolijakaumaa, siviilisäätystä ja koulutustasoa kaikissa aineistoon kuuluvissa maissa vuonna 2010. Tämän jälkeen keskitytään yksin asuvien toimeentuloon seuraavissa maissa: Pohjoismaista Suomi, Ruotsi, Tanska ja Norja, Keski-Euroopasta Belgia, Alankomaat, Itävalta ja Saksa, Itä-Euroopasta Viro, Tšekki ja Puola, Etelä-Euroopasta Italia ja Espanja sekä anglosaksista hyvinvointivaltiota edustava Iso-Britannia. Yksin asuvien taloudellista asemaa verrataan suhteessa kunkin maan kaikkien kotitalouksien toimeentuloon. Tämän jälkeen tarkastellaan eräiden hyvä- ja huono-osaisuutta selittävien tekijöiden kohdentumista kotitalous- ja yksilötasolle. Lisäksi yksilötason ominaisuuksia, työttömyyttä ja terveyttä verrataan muihin saman ikäisiin naisiin ja miehiin. Lopuksi yksin asuvien huono- ja hyväosaisuutta selittävät tekijät tiivistetään monimuuttujamallilla. Artikkelin päättyy loppupohdintoihin ja yhteenvetoon.

Yksin asuvien työikäisten taloudet EU-maissa

Melkein joka kolmas eurooppalainen kotitalous on nykyisin yhden aikuisen talous, ja yhden aikuisen talouksien määrä ja osuus ovat kasvaneet myös viime vuosina melkein jokaisessa maassa. Yksin asuvien osuudet ja ikärakenne vaihtelevat kuitenkin hyvin paljon maiden välillä. EU-SILC-aineiston 14 maassa vuonna 2004 yksin asuvien kotitalouksien osuus kaikista kotitalouksista nousi 28,5:stä 30,8 prosenttiin vuoteen 2010 mennessä. Suhteellinen osuus kasvoi siis noin kaksi prosenttiyksikköä, mutta yksin asuvien määrä lisääntyi keskimäärin jopa 16 prosenttia. Useimmissa maissa yksin asuvien osuus kasvoi kaikissa ikäryhmissä, toisissa maissa vain työikäisissä ja vanhusikäisten kotitalouksissa. Suhteellisesti eniten yksin asuvien talouksien osuus kasvoi Espanjassa, Italiassa ja Virossa. Yksin asuvien talouksien osuus sen sijaan laski hieman kaikista talouksista Luxemburgissa ja Ruotsissa, työikäisissä talouksissa Suomessa ja Ruotsissa. Taulukossa 1 (s. 126) maat on järjestetty sen mukaan, kuinka suuri osuus maassa oli yhden aikuisen työikäisiä talouksia vuonna 2010.

Kuviossa 1 (s. 127) on esitetty ikäryhmittäin kaikkien aineistossa vuonna 2010 mukana olevien maiden yksin asuvien kotitalouksien osuudet kaikista kotitalouksista. Vuonna 2010 useimmissa Etelä-Euroopan maissa yksin asuvia oli noin viidennes kaikista talouksista, mutta Pohjoismaissa, Islantia lukuun ottamatta, sekä Saksassa noin kaksi viidennestä (40 prosenttia) kaikista kotitalouksista. Tutkimuksen kohderyhmään kuuluvia yksin asuvia työikäisiä, 30–55-vuotiaita yksin asuvia, oli kaikista talouksista keskimäärin 10 prosenttia. Pohjoismaissa ja

Saksassa osuudet olivat suurempia, 12–16 prosenttia, ja eteläisessä sekä itäisessä Euroopassa pienempiä, vain 3–7 prosenttia, kaikista kotitalouksista.

Taulukko 1. Yksin asuvien kotitalouksien määrä vuonna 2010 sekä kaikkien ja työikäisten 30–35-vuotiaiden yhden aikuisen talouksien osuudet vuosina 2004 ja 2010 (prosenttia) ja osuuksien muutokset (prosenttiyksikköä) vuosina 2004–2010.

126

Maa	Yksin asuvien talouksia	Yhden aikuisen taloudet, osuus kaikista talouksista					
	1 000 kpl	Kaikki yksin asuvien taloudet		Työikäiset 30–55 v		Muutos 2004–2010	
	2010	2004	2010	2004	2010 ^a	Kaikki	30–55 v
Tanska ^b	1 288	43,4	46,2	15,0	15,3	2,8	0,3
Itävalta ^b	1 305	34,1	36,0	11,8	13,5	1,9	1,7
Belgia ^b	1 613	32,4	34,5	12,2	13,4	2,0	1,2
Norja ^b	977	41,1	41,3	13,0	13,1	0,2	0,1
Luxemburg	57	29,3	28,9	12,1	12,7	–0,4	0,6
Suomi ^b	1 002	37,9	39,6	12,8	12,3	1,7	–0,5
Islanti	39	30,0	31,3	10,8	11,0	1,3	0,2
Ranska	9 625	32,8	35,3	9,4	10,6	2,5	1,2
Italia ^b	7 825	27,7	31,1	8,9	10,3	3,3	1,5
Ruotsi ^b	1 774	42,0	39,5	11,5	9,9	–2,6	–1,6
Viro ^b	201	31,5	34,5	7,6	9,0	3,0	1,3
Espanja ^b	3 226	15,6	18,8	4,6	6,8	3,3	2,2
Kreikka	836	19,7	20,3	4,2	4,8	0,6	0,6
Portugali	696	16,5	17,7	3,3	3,3	1,1	0,0
EU:n keskiarvo	30 463	28,5	30,8	8,6	9,8	2,3	1,2

^a Maiden järjestysperuste.

^b Maat on valittu myös jatkovertailuun. Muita vertailumaita jaksossa 3 ovat Puola ja Tšekki, Iso-Britannia, Alankomaat ja Saksa.

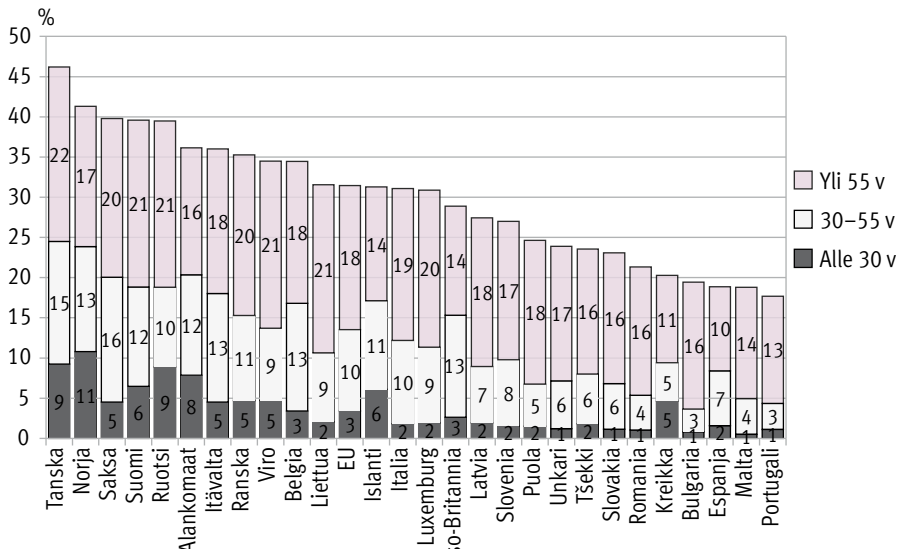
Lähde: EU-SILC 2004 ja 2010.

Nuoria, alle 30-vuotiaita yhden aikuisen talouksia on eniten Pohjoismaissa ja Alankomaissa. Sen sijaan monissa Etelä-Euroopan ja itäisen Euroopan maissa nuoret asuvat pitkään vanhempiensa luona. Eurostatin mukaan noin 46 prosenttia 18–34-vuotiaista nuorista aikuisista asui vuonna 2008 ainakin toisen vanhempansa luona. Erot johtuvat monista syistä. Toisissa maissa sosiaalipoliit-

tiset järjestelyt tekevät mahdolliseksi sen, että nuoret voivat saada kohtuullisin kustannuksin asunnon ja tukea opintokustannuksiin. Toisissa maissa nuoret joutuvat muuttamaan kotoaan maaseudulta suuremmille paikkakunnille opiskelemaan tai työnhakuun. (Choroszewicz ja Wolff 2010.)

Taloudelliset syyt ovat siis yksi selitys sille, missä vaiheessa nuoret lähtevät kotoa. Kulttuuriset, erilaisia perhearvoja painottavat syyt selittävät myös yksin asumisen yleisyyttä eri ikäryhmissä. Erityisesti itäisessä Euroopassa ja osittain myös eteläisessä Euroopassa kolmen sukupolven perheet ovat keskimääräistä yleisempiä. (Iacovou ja Skew 2011.) Etelä-Euroopassa perhe ja monen sukupolven asuminen yhdessä voivat yhä tarjota suuren osan perussosiaaliturvasta. Taloudelliset ja kulttuuriset syyt näyttävät siis olevan yhteydessä toisiinsa.

Kuvio 1. Yhden aikuisen kotitalouksien osuus ikäryhmittäin kaikista kotitalouksista vuonna 2010, %.

Lähde: EU-SILC 2010.

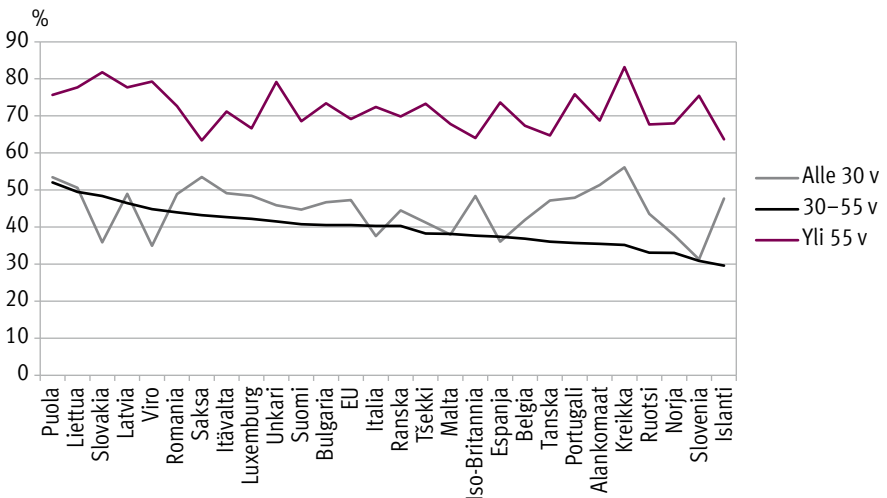
Kun yksin asuvien osuus on kaikista kotitalouksista keskimääräistä pienempi, nousee vanhustalouksien osuus yksin asuvista suurimmaksi ryhmäksi. Esimerkiksi eteläisen ja itäisen Euroopan maissa yksin asuminen on tyypillisempää vanhusväestölle kuin työikäiselle väestölle tai nuorille, mutta samalla yksin asuvia on kaiken kaikkiaan vähemmän kuin muissa maaryhmissä. Pohjois-Euroopassa ja joissakin Keski-Euroopan maissa yksin asuminen on sen sijaan yhtä tyypillistä nuorille ja työikäisille yhteensä kuin vanhemmalle väestölle.

Enemmistö yksin asuvista on naisia (58 prosenttia) kaikissa maissa. Tämä johtuu ensisijaisesti vanhusväestön sukupuolirakenteesta, sillä naisten elinikä on pidempi kuin miesten. Sen sijaan työikäiset yksin asuvat ovat useammin miehiä

kuin naisia. Kaikista 30–55-vuotiaista yksin asuvista naisten osuus oli 41 prosenttia vuonna 2010. Vuosina 2004–2010 miesten osuus ikäryhmän talouksista lisääntyi keskimäärin yhden prosenttiyksikön. Miesten osuus kasvoi tosin vain kuudessa mutta väheni kahdeksassa maassa. Suhteellisesti eniten yksin asuvien työkäisten miesten osuus kasvoi Virossa ja Portugalissa ja naisten osuus suhteellisesti eniten Islannissa, Norjassa ja Ruotsissa. Suomessa yksin asuvien työkäisten naisten osuus ikäryhmässä väheni kuusi prosenttiyksikköä. Yli 55-vuotiaista naisten osuus oli keskimäärin 69 prosenttia ja alle 35-vuotiaista 47 prosenttia.

Itäisen Euroopan maissa yksin asuvista työkäisistä naisten osuus on keskimääräistä suurempi. Suomessa yksin asuvista työkäisistä naisia oli 41 prosenttia, samoin kuin EU:ssa keskimäärin, mutta muissa Pohjoismaissa sekä Sloveniassa ja Kreikassa selvästi alle EU:n keskiarvon. Ruotsissa ja Norjassa naisten osuus oli 33, Tanskassa 36 prosenttia ja Islannissa 30 prosenttia, eli vähiten kaikista maista (kuvio 2).

Kuvio 2. Naisten osuus yksin asuvien kotitalouksista ikäryhmittäin vuonna 2010, %.

Lähde: EU-SILC 2010.

Yksin asuvien naisten vähemmyyttä miehiin verrattuna selittää osaltaan se, että tähän ikäryhmään osuu paljon myös lapsiperheiden avo- ja avioeroja. Eron jälkeen lapset jäävät useimmiten asumaan äitinsä kanssa kaikissa maissa, jolloin äidit luokittelevat yksinhuoltajiksi. Yksinhuoltajien määrän kasvu on pysähtynyt useissa maissa, muun muassa Suomessa 2000-luvulla (Haataja 2009). Vuosina 2004–2010 aineistossa mukana olevissa maissa yksinhuoltajatalouksien osuus oli 3,8 prosenttia vuonna 2004 ja 3,9 prosenttia vuonna 2010. Kaikissa 27 maassa

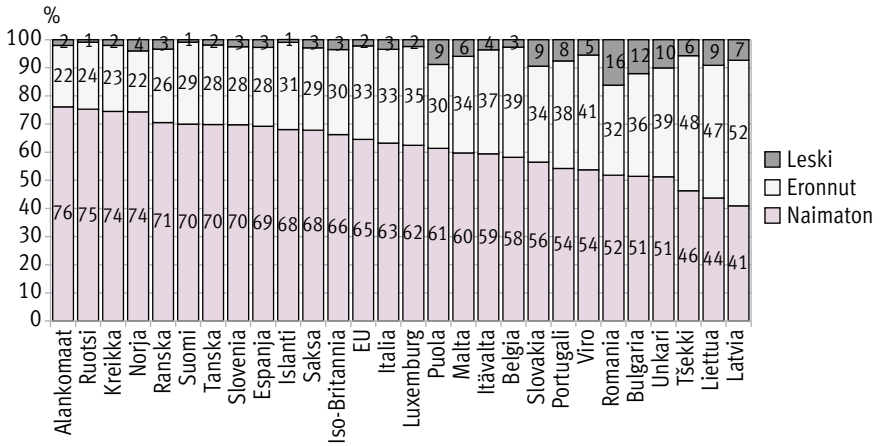
yksinhuoltajien osuus talouksista oli hieman suurempi eli 4,1 prosenttia vuonna 2010. Osuus on Suomessa suunnilleen samaa luokkaa.

30–55-vuotiaat ovat parhaassa työiässä ja usein perheellistyneitä. Avioerojen samoin kuin avoliittojen ja avorojen yleistymisen yhtenä seurauksena on yksin asuvien määrän kasvu juuri tässä ikäryhmässä. Vaikka avioerot samoin kuin avoerotkin ovat yleistyneet kaikkialla, on maiden välillä yhä kulttuurisia ja uskonnollisia eroja. Yksin asuminen voi olla myös omavalintainen, enemmän tai vähemmän pysyvä elinvaihe. Koulutustason nousu ja tätä kautta parantuvat työllistymisen mahdollisuudet lisäävät taloudellista riippumattomuutta ja mahdollisuuksia perustaa ja ylläpitää omaa kotitaloutta.

Yksin asuvien siviilisäätty kuvaa vain osittain yksin asumisen taustoja, koska naimattomiin kuuluvat sekä aina yksin asuneet että avoliitosta eronneet. Jotain taustaa siviilisäätty kuitenkin tarjoaa. Kaikista yhden aikuisen talouksista keskimäärin 41 prosenttia oli vuonna 2010 siviilisäädyltään naimattomia, työikäisistä jopa 66 prosenttia. Joka neljäs yksin asuva oli eronnut avoliitosta, työikäisistä 30 prosenttia. Kaikista yksin asuvista oli leskiä 33 prosenttia, mutta työikäisistä vain kolme prosenttia.

Vaikka avoroista ei ole poikkileikkausaineistossa tietoa, voidaan tutkimusaineiston perusteella todeta, että 30–55 vuotta täyttäneestä väestöstä asui avoliitossa enimmillään 24–28 prosenttia ja vähimmillään alle 10 prosenttia vuonna 2010. Edelliseen ryhmään kuuluivat Pohjoismaat, Ranska ja Viro. Alankomaissa, jossa naimattomien yksin asuvien osuus oli EU-maiden suurin, avoliitossa asuvia oli ikäryhmästä 22 prosenttia. Keskiarvo avoliitossa asuvasta väestöstä EU:ssa oli 15 prosenttia. Avoliitossa asuvien osuus jäi alle 10 prosentin useimmin eteläisen ja itäisen Euroopan maissa. (Lähde: EU-SILC.)

Yksin asuvien työikäisten siviilisäättyrakenne vaihtelee siis huomattavasti maiden välillä (kuvio 3, s. 130). Ensiksikin naimattomien osuus ryhmästä on suurimmillaan yli 70 prosenttia Pohjoismaissa, Kreikassa, Alankomaissa ja Ranskassa mutta vain noin 40 prosenttia itäisessä Euroopassa. Itä-Euroopan maissa avoliitosta eronneiden osuudet yksin asuvista ovat suurimmat eli 40–50 prosenttia, kun taas Pohjoismaissa, Alankomaissa ja Kreikassa avoliitosta eronneiden osuus on vain noin neljännes. Pohjoismaissa eronneiden osuus yksin asuvista oli alle 30 prosenttia vuonna 2010. Leskien osuus jää useimmissa maissa enintään 5–6 prosenttiin tässä ikäryhmässä. Yleisintä leskeys yksin asumisen taustalla oli useassa itäisen Euroopan maassa.

Kuvio 3. Yksin asuvien 30–55-vuotiaiden siviilisäätö vuonna 2010, %.

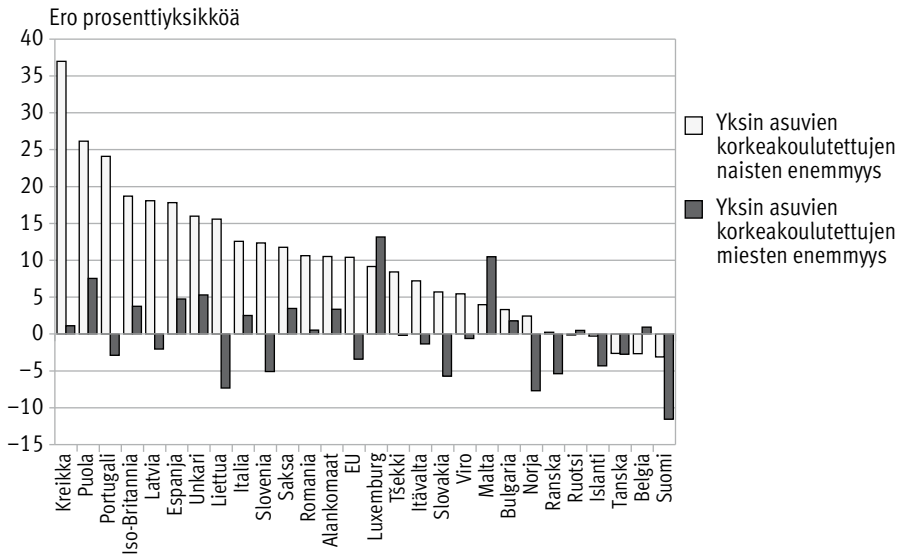
Lähde: EU-SILC 2010.

Lopuksi vertaillaan yksin asuvien ja muiden samanikäisten koulutustasoa, eli ovatko yksin asuvat enemmän vai vähemmän koulutettuja kuin muut samanikäiset, ja siinä mahdollisia sukupuolten välisiä eroja. Koulutustasoa vertaillaan yksin asuvien ja muiden 30–55-vuotiaiden naisten ja miesten kesken korkeasti koulutettujen osuuksina vastaavista väestöryhmistä. (Kuvio 4.)

Työikäisistä 30–55-vuotiaista naiset olivat suorittaneet selvästi useammin korkea-asteen koulutuksen kuin miehet. Yksin asuvista naisista korkea-asteen tutkinto oli keskimäärin 36,8 ja yksin asuvista miehistä vain 28,4 prosentilla. Vastaavat osuudet muulla samanikäisellä väestöllä olivat naisilla 26,3 ja miehillä 25,0 prosenttia eli erot sukupuolten välillä olivat pienemmät kuin yksin asuvilla. Keskimäärin yksin asuvat naiset ja miehet ovat EU:n tasolla siis useammin korkeasti koulutettuja kuin muissa kotitaloustyypeissä asuvat samanikäiset naiset ja miehet. Erot maiden välillä ovat kuitenkin suuret ja jopa erisuuntaiset naisten ja miesten kesken, kuten kuvioista 4 käy ilmi.

Naisten koulutuserot ovat pienet yksin asuvien ja muiden työikäisten naisten välillä erityisesti Pohjoismaissa mutta myös Belgiassa ja Ranskassa. Korkeasti koulutettuja naisia on jopa muutama prosenttiyksikkö vähemmän yksin asuvien kuin muiden naisten keskuudessa. Sen sijaan sekä Etelä- että Itä-Euroopassa korkea-asteen koulutus on huomattavasti tyypillisempää yksin asuville kuin perheellisille ja parisuhteessa asuville naisille. Nämä erot voivat kuvata naisten erilaisia mahdollisuuksia sovittaa yhteen työ, ura ja perhevelvollisuudet sekä tehdä valintoja perheellistymisen ja yksin asumisen välillä eri hyvinvointivaltioregiimeissä.

Kuvio 4. Vähintään korkea-asteen koulutuksen suorittaneiden, 30–55-vuotiaiden yksin asuvien naisten ja miesten osuuksien määrä muihin 30–55-vuotiaisiin naisiin ja miehiin verrattuna, prosenttiyksikköä vuonna 2010.

Lähde: EU-SILC 2010.

Yksin asuvien ja muiden työikäisten miesten välillä korkeakoulutettujen osuudet vaihtelevat vähemmän kuin naisilla. Yksin asuvat miehet ovat kuitenkin useammin vailla korkea-asteen tutkintoa kuin muut miehet useimmissa maissa. Suurimmat erot korkea-asteen osuuksissa yksin asuvien ja muiden miesten välillä olivat Suomessa, yli 10 prosenttiyksikköä, Norjassa ja Ranskassa sekä itäisen Euroopan maista Liettua, Sloveniassa ja Slovakiassa. Näissä maissa parisuhteessa asuvat miehet ovat suorittaneet useammin korkea-asteen koulutuksen kuin yksin asuvat miehet, joille tästä näkökulmasta jää rajoitetummat mahdollisuudet valita yksin asumisen ja perheellistymisen välillä.

Koulutustaso on yhteydessä työllistymismahdollisuuksiin, työllisyyteen ja toimeentuloon. Seuraavaksi tarkastellaan yksin asuvien toimeentuloa ja tulo-tasoa suhteessa kaikkiin kotitalouksiin. Koulutuksen mukainen tarkastelu antaa aiheen olettaa, että yksin asuvien toimeentulo saattaa poiketa paitsi naisten ja miesten kesken myös suhteessa muihin kotitalouksiin, ja eri tavoin eri maissa.

Yksin asuvien toimeentulo

Yksin asuvien tulojakaumat kaikkiin talouksiin verrattuna

132

Naisten palkkataso on keskimäärin alempi ja osallistuminen työmarkkinoille vähäisempää kuin miesten. Jos naisten ja miesten keskimääräiset työmarkkinaerot heijastuvat sellaisenaan yksin asuvien tulotasoihin, olisivat miehet naisia useammin hyvätuloisia. Toisaalta, kuten edellä kävi ilmi, yksin asuvat naiset ovat saaneet useammin kuin miehet korkea-asteen koulutuksen, ja etenkin yksin asuvat naiset ovat hankkineet useimmissa maissa useammin korkea-asteen koulutuksen kuin muut samanikäiset naiset. Tämä voi puolestaan parantaa yksin asuvien naisten asemaa suhteessa miehiin ja kaikkiin kotitalouksiin.

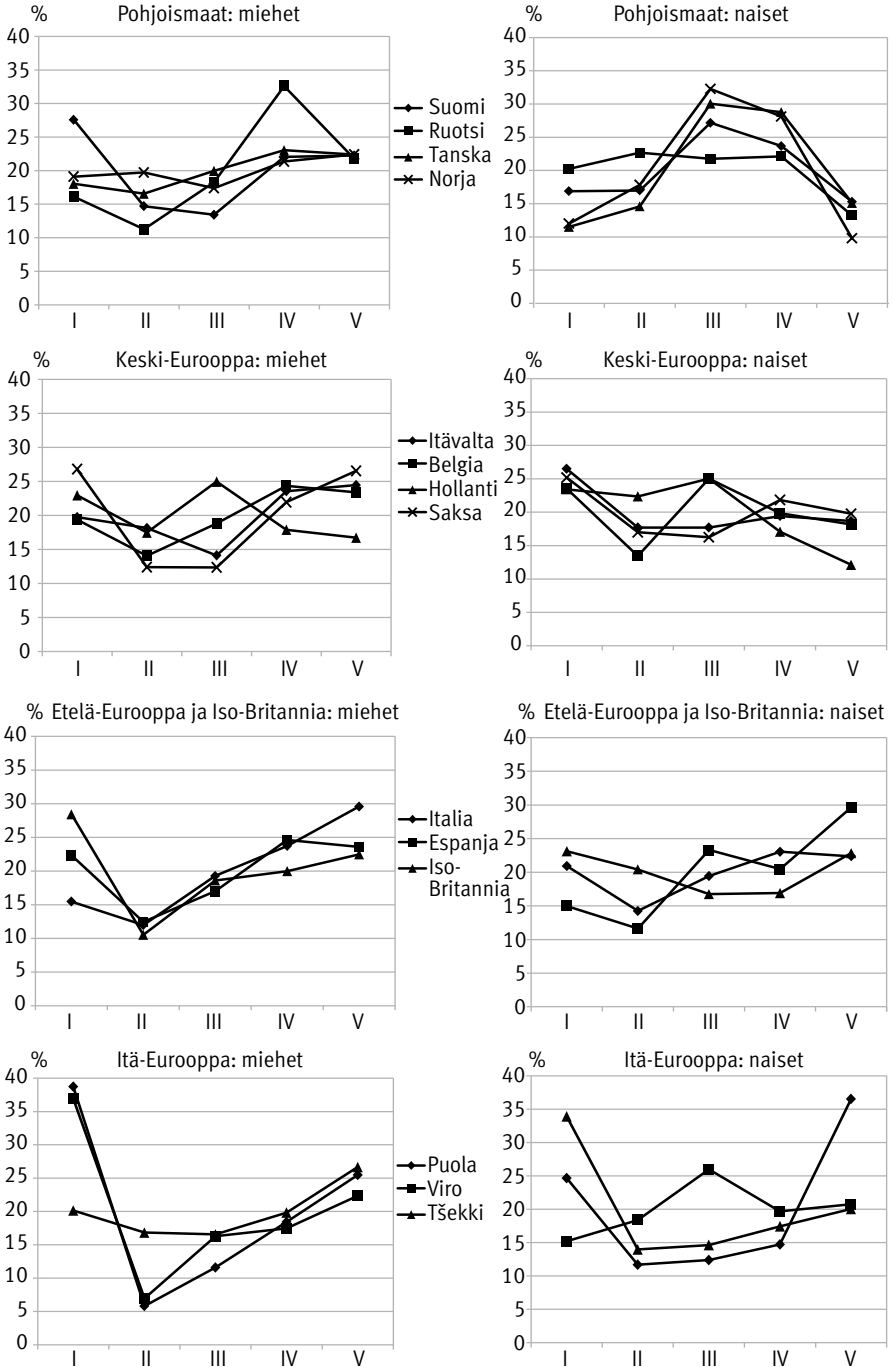
Seuraavassa kuviossa tulotasot on muodostettu kaikkien kotitalouksien käytettävissä olevista tuloista kulutusyksikköä kohti. Tämän jälkeen kotitaloudet on jaettu tulojen perusteella viiteen yhtä suureen ryhmään, tuloviidennekseen. Pienituloisinta viidennekstä kutsutaan alimmaksi (I) ja suurituloisinta ylimmäksi (V) tuloluokaksi. Jos yksin asuvat jakautuisivat samoin kuin kaikki taloudet, olisi heitä 20 prosenttia jokaisessa tuloluokassa. (Kuvio 5.)

Kuviossa 5 kuvataan yksin asuvien naisten ja miesten jakautuminen eri tulotasoille suhteessa kaikkiin kotitalouksiin vuonna 2010. Jakaumat on laskettu myös vuodelle 2008, mutta vertailevat tulokset molemmilta vuosilta esitetään vain alimpaan ja ylimpään tuloluokkaan kuuluvien osuuksina ja osuuksien muutoksina vuodesta 2008 vuoteen 2010. Nämä tulokset on esitetty liitetaulukossa (s. 150).

Yksin asuvien työikäisten tulojakaumat suhteessa kaikkiin kotitalouksiin vaihtelevat sekä regiimeittäin että sukupuolen mukaan. Pohjoismaissa, varsinkin Suomessa, naisten ja miesten jakaumat ovat melkein toistensa peilikuvia. Naisten enemmistö kuuluu keskituloiisiin, kun taas miehet jakautuvat pieni- ja suurituloisiin. Ruotsalaisten naisten tulojakauma oli vuonna 2010 selvästi litteämpi kuin muiden vertailussa mukana olevien Pohjoismaiden, eli naisia oli pienituloisimmassa viidenneksessä enemmän kuin muissa Pohjoismaissa, mutta ei yleisemmin kuin kaikkia kotitalouksia. Pohjoismaisten naisten tulojakaumat poikkeavat myös kaikkien muiden regiimien naisten jakaumista. Vuosina 2008–2010 pienituloisten naisten osuus kasvoi muissa Pohjoismaissa paitsi Tanskassa. Hyvätuloisten naisten osuus sen sijaan kasvoi Suomessa ja Tanskassa mutta väheni Ruotsissa ja erityisesti Norjassa (liitetaulukko, s. 150).

Pohjoismaalaisten miesten tulojakaumat poikkeavat keskenään enemmän kuin naisten. Selvin kahtiajako hyvä- ja pienituloisiin yksin asuviin löytyy Suomesta. Suomalaisista yksin asuvista miehistä alimpaan tuloviidennekseen sijoittuvien osuus on kaikkia kotitalouksia ja muita Pohjoismaita selvästi yleisempää. Ruotsalaismiestenkin tulojakauma on osittain kahtiajakautunut, mutta ylimpään tuloviidennekseen sijoittuu selvästi vähemmän kuin toiseksi ylimpään viidennekseen, ja pienituloisimpien osuus on pienempi kuin kaikissa talouksissa

Kuvio 5. Yksin asuvien 30–55-vuotiaiden nais- ja miestalouksien jakaumat kaikkien kotitalouksien kesken muodostettuihin tuloviidenneksiin vuonna 2010, %.

Lähde: EU-SILC 2010.

keskimäärin. Yksin asuvien norjalaisten ja tanskalaisten miesten tulojakaumat poikkeavat vain hyvin vähän kaikkien kotitalouksien jakaumasta, mutta kaikkein pienituloisimpia on hieman vähemmän ja suurituloisimpia hieman enemmän kuin kaikissa kotitalouksissa. Vuosina 2008–2010 pienituloisten miesten osuus väheni vain Ruotsissa ja hyvätuloisten miesten osuus pieneni Suomessa ja Tanskassa (liitetaulukko).

134 Oletus yksin asuvien hyvätuloisuudesta muihin kotitalouksiin verrattuna saa vastinetta jossain määrin Etelä-Euroopassa Italiasta ja Espanjasta: mitä korkeammasta tulotasosta on kysymys, sitä todennäköisemmin tuloluokasta löytyy yksin asuvia naisia ja miehiä suhteessa kaikkiin kotitalouksiin. Vuoteen 2008 verrattuna pienituloisimpien miesten osuus nousi ja hyvätuloisimpien laski huomattavasti Espanjassa vuoteen 2010 mennessä. Muutokset espanjalaisten naisten tulojakaumassa olivat pienemmät ja Italiassa ylipäätään pienet (liitetaulukko). Isossa-Britanniassa yksin asuvat naiset ja miehet ovat enemmän jakautuneita pieni- ja suurituloisiin, ja jakautuminen vahvistui vuosina 2008–2010 (liitetaulukko). Yksin asuvien sosiaaliset riskit kasvavat herkemmin kuin kaikkien talouksien huonoina taloudellisina aikoina.

Keski-Euroopassa, Saksaa lukuun ottamatta, yksin asuvista naisista ja miehistä sijoittui alimpaan tuloviidennekseen vielä 2010 suunnilleen sama osuus kuin vuonna 2008. Vain Saksassa yksin asuvien osuus alimmassa tuloluokassa oli jo tuolloin suurempi kuin kaikkien talouksien. Vuonna 2010 pienituloisimpien naisten osuus alimmassa tuloluokassa oli jo suurempi kuin kaikkien talouksien kaikissa neljässä maassa. Alankomaita lukuun ottamatta muiden maiden yksin asuvista miehistä ylimpään tuloviidennekseen sijoittui useampi kuin kaikista talouksista keskimäärin sekä vuonna 2008 että 2010. Alankomaissa hyvätuloisimpien miesten osuus pieneni kaikkien talouksien osuutta vähäisemmäksi vuoteen 2010 tultaessa (liitetaulukko). Yksin asuvista naisista oli hyvätulaisia hieman useampi tai samassa suhteessa kuin naisista kaikissa talouksissa vielä vuonna 2008, mutta vuonna 2010 heidän osuutensa oli pienempi kuin kaikissa talouksissa. Alankomaat poikkeaa tässäkin suhteessa muista keskieuropalaisista maista. Alankomaissa naisten osuus työllisistä on suuri, mutta heistä suuri osa on osa-aikatyössä. Hyvätuloisimpaan viidennekseen yksin asuvista naisista sijoittuvien osuus oli 12–13 prosentin luokkaa molempina vuosina (liitetaulukko).

Itä-Euroopassa yksin asuvien naisten ja miesten tulojakaumat olivat vuonna 2010 eniten jakautuneita sekä pieni- että suurituloisiin. Tästä poikkesivat tšekkiläiset yksin asuvat miehet, joiden tulojakauma muistutti eniten kaikkien kotitalouksien jakaumaa, ja virolaiset naiset, joiden tulojakauma muistutti pohjoismaisten naisten tulojakaumaa, eli jakauman huippu oli keskituloisissa. Puolassa ja Virossa alimpaan tuloviidennekseen kuuluvien yksin asuvien miesten osuus oli kaikkiin talouksiin nähden melkein kaksinkertainen. Puolassa taas

yksin asuvista naisista useampi kuin joka kolmas sijoittui ylimpään tuloviidennekseen.

Rahan riittävyys

135

Käytettävissä olevat tulot kulutusyksikköä kohti mittaavat mahdollisimman vertailukelpoisesti erikokoisten kotitalouksien toimeentuloa ja tulojakaumia. Subjektiiiviset kokemukset pienituloisuudesta täydentävät kokonaiskuvaa, vaikka eivät aina täsmällisesti vastaa rahalla mitattua tulotasoa (esim. Kainun ja Niemen artikkeli tässä teoksessa; ks. myös Kangas ja Ritakallio 1996). Subjektiiivista toimeentuloa mitataan seuraavassa kolmella mittarilla: 1) kyky saada rahat riittämään, 2) kyky selvittää odottamattomista taloudellisista menoista ja 3) kyky kantaa asumiskustannuksista taloudelle muodostuva taakka.

Vastaajat arvioivat kuusiluokkaisella asteikolla, miten he saavat rahat riittämään kotitalouden tarpeisiin. Jos vastattiin, että suurin vaikeuskin tai vaikeuskin, talous luokiteltiin ryhmään 'vaikeus saada rahat riittämään'. Sitä, riittääkö kotitalouden kapasiteetti vastaamaan yllättäviin menoihin, on kysytty dikotomisella kyllä ja ei -asteikolla. Asumiskustannukset ovat välttämättömyysmenoja, vaikka niitä ei vähennetä käytettävissä olevista tuloista. Raskaita asumiskustannuksia kuvaamaan on valittu vain rankin vaihtoehto. (Taulukko 2, s. 136.)

Yksin asuvat työikäiset kokivat asumiskustannusten muodostuvan raskaaksi taakaksi hieman harvemmin (27 prosenttia) kuin kaikki taloudet keskimäärin (31 prosenttia). Kuitenkin kaikissa Pohjoismaissa, Isossa-Britanniassa sekä osassa Keski- ja Itä-Euroopan maista yksin asuvat kokivat asumiskustannukset raskaaksi taakaksi useammin kuin kaikki taloudet. Itävallassa ei yksin asuvien ja muiden välillä eroa juuri ollut. Italiassa ja Espanjassa sekä Puolassa lähes puolet kotitalouksista raportoi raskaista asumiskustannuksista. Pohjoismaista raskaista asumiskustannuksista raportoi Suomessa joka viides, muissa Pohjoismaissa tuskin joka kymmenes.

Yksin asuvilla oli yleisemmin sekä vaikeuksia saada rahat riittämään (24 prosenttia) että kapasiteetin puute vastata odottamattomiin talousmenoihin (44 prosenttia) kuin kaikilla talouksilla keskimäärin (21 ja 35 prosenttia). Vain Italiassa, jossa yksin asuvat ovat usein kaikkia talouksia hyvätuloisempia, kokemukset rahojen riittämättömyydestä olivat yleisempiä kaikkien talouksien kuin yksin asuvien keskuudessa. Toisaalta Italiassa, samoin kuin Espanjassa ja kaikissa itäisen Euroopan maissa, vaikeuksia rahan riittämättömyydestä raportoi yli 30 prosenttia yksin asuvista. Pohjoismaissa vastaava osuus vaihteli 13 ja 16 prosentin välillä.

Taulukko 2. Yksin asuvien ja kaikkien kotitalouksien toimeentulovaikeuksia kuvaavia subjektiivisia kokemuksia vuonna 2010, %.

	Raskaat asumis-kustannukset			Vaikeuksia saada rahat riittämään			Ei kapasiteettia odottamattomiin menoihin		
	Yksin asuvat	Kaikki	Ero, prosentti-yks.	Yksin asuvat	Kaikki	Ero, prosentti-yks.	Yksin asuvat	Kaikki	Ero, prosentti-yks.
Maa									
Keskimäärin	27	31	−4	24	21	3	44	35	9
Suomi	21	18	3	15	7	8	45	31	15
Ruotsi	9	8	2	13	8	5	26	18	8
Tanska	12	7	4	16	9	7	39	26	13
Norja	9	5	4	16	7	9	24	13	11
Itävalta	14	14	0	21	15	5	34	27	8
Belgia	33	28	5	30	22	8	39	27	12
Alankomaat	23	12	11	26	13	12	43	25	18
Saksa	16	17	−1	17	10	7	51	37	15
Italia	46	53	−7	33	36	−3	33	34	−1
Espanja	44	50	−6	34	31	3	37	37	0
Iso-Britannia	30	24	7	24	15	8	48	34	14
Puola	51	57	−6	39	36	2	54	53	0
Viro	30	27	3	31	25	6	48	44	4
Tšekki	27	26	2	31	28	3	44	39	5

Lähde: EU-SILC 2010.

Suurin ero, 10 prosenttiyksikön molemmin puolin, yksin asuvien ja muiden kotitalouksien välillä oli kyvyssä vastata odottamattomiin menoihin. Erot olivat suurimmat Pohjoismaissa, Keski- Euroopassa ja Isossa-Britanniassa ja pienimmät (jos niitä oli ollenkaan) Etelä- ja Itä-Euroopassa. Itä-Euroopan maissa vaikeudet vastata odottamattomiin menoihin olivat myös kaikilla kotitalouksilla yleisempiä kuin muissa vertailumaissa.

Taulukko 3. Kaikkien kotitalouksien ja yksin asuvien 30–55-vuotiaiden kotitalouksien asumista kuvaavia indikaattoreita vuonna 2010, %.

Maa	Omistusasunto		Vuokralla		Alennetut asuinkustannukset	
	Kaikki taloudet	Yksin asu- vat (30–55)	Kaikki taloudet	Yksin asu- vat (30–55)	Kaikki taloudet	Yksin asuvat (30–55)
Yhteensä	71	54	16	28	13	
Suomi	68	51	13	23	19	26
Ruotsi	63	49	36	50	1	0
Tanska	57	42	42	58	0	0
Norja	77	69	15	21	8	10
Itävalta	50	33	29	45	20	22
Belgia	66	41	24	43	11	16
Alankomaat	57	38	43	62	–	–
Saksa	–	–	–	–	–	–
Italia	–	–	–	–	–	–
Espanja	82	70	9	14	9	16
Iso-Britannia	68	55	12	17	20	28
Puola	79	72	3	5	18	23
Viro	–	–	–	–	–	–
Tšekki	77	67	5	9	18	24

Lähde: EU-SILC 2010.

Asumista taustoittavaan kyselyyn ei ollut saatavana vastauksia Italiasta, Saksasta ja Virossa vuodelta 2010, joten taulukossa 3 esitettävät keskimääräiset arvot eivät myöskään perustu kaikkiin vertailumaihin. Asumismuoto on jaettu kolmeen luokkaan, omistusasumiseen, vuokra-asumiseen markkinahinnoilla sekä vuokra-asumiseen alennetuin asumiskustannuksin. Jälkimmäiseen ryhmään voi kuulua sekä hyvä- että huono-osaisia eli kotitalouksia, jotka asuvat edullisessa työsuhteasunnossa, että kotitalouksia, joiden vuokramenot ovat edullisia sosiaalisesti tuetun asumisen vuoksi.

Yleisin asumismuoto kaikissa talouksissa ja yksin asuvilla oli omistusasunto vuonna 2010. Yksin asuvista työkäisistä joka toisella (54 prosenttia) ja kaikista talouksista lähes kolmella neljäsosalla (71 prosenttia) oli omistusasunto. Yksin asuvien omistusasunto oli yleisin, yli 70 prosentilla vastanneista, Espanjassa ja Puolassa sekä (vuoden 2008 tietojen mukaan) myös Virossa. Itävallassa ja

Alankomaissa noin kolmannes yksin asuvista (ja vuonna 2008 vajaa neljännes saksalaisista yksin asuvista) asui omistusasunnossa.

Vuokra-asuminen yksityisillä markkinoilla on yleisempää yksin asuvilla kuin kaikilla talouksilla keskimäärin. Vuokralla asuminen yksityisillä markkinoilla on yleisintä Tanskassa ja Ruotsissa sekä Alankomaissa. Alennettujen asumiskustannusten vertailu osoittautuu ongelmalliseksi, koska esimerkiksi kohtuuhintaisten vuokra-asuntojen hyvä saatavuus voi olla pitkän aikavälin kansallisen asuntopolitiikan tulos, eivätkä vastaajat välttämättä luokittele kuuluvansa tähän ryhmään, kuten esimerkiksi Alankomaissa (ks. esimerkiksi Marical ym. 2006). Tässä aineistossa tavallista edullisempien asumiskustannusten vuokra-asunnoissa asuvien osuus oli keskimääräistä suurempi Suomessa, Itävallassa, Britanniassa ja Tšekissä. Alennettujen kustannusten asumismuoto oli yleisempää (18 prosenttia) yksin asuvilla kuin kaikilla talouksilla (13 prosenttia) keskimäärin, mutta maiden välinen vaihtelu, heijastaen myös maiden välisiä asuntopoliittisia eroja, on suurta.

Työttömyys ja sairastavuus

Lopuksi vertaillaan työttömyyden ja sairauden esiintymistä yksin asuvilla ja muilla 30–55-vuotiailla henkilöillä. Työttömyys ja työttömyyden kesto ovat haastattelutietoa toimintakuukausista. Työttömiksi määritellään ne, jotka olivat olleet vähintään kuukauden työttömänä vuoden aikana, pitkäaikaistyöttömiksi ne, joiden työttömyys oli kestänyt vähintään puoli vuotta (taulukko 4). Näin mitatut työttömien väestöosuudet poikkeavat työvoimatutkimuksen työttömyysasteista, jotka lasketaan työvoimaan kuuluvista (ks. esim. Haataja ym. 2011).

Työttömyys oli yleisempää yksin asuvilla kuin muilla 30–55-vuotiailla ja yksin asuvista miehillä useammin kuin naisilla useimmissa maissa. Työttömyyskuukausia esiintyi yleisimmin Suomessa, Itävallassa ja Espanjassa ja vähiten eli alle 10 prosenttia Norjassa, Italiassa ja Isossa-Britanniassa. Yksin asuvien sukupuolten väliset työttömyyserot, työttömien miesten suurempi osuus verrattuna naisiin, olivat erityisen suuret Suomessa, Belgiassa, Isossa-Britanniassa, Puolassa ja Virossa. Sen sijaan Ruotsissa, Alankomaissa ja Espanjassa eroja naisten ja miesten välillä ei juuri ollut.

Taulukko 4. Työttömyyden ja pitkäaikaistyöttömyyden (vähintään 6 kuukautta vuoden aikana) osuus vastaavasta väestöstä vuonna 2010, yksin asuvat ja muut 30–55-vuotiaat, %.

Maa	Työttömien osuus, %				Pitkäaikaistyöttömien osuus työttömistä			
	Yksin asuvat 30–55 v			Muut 30–55 v	Yksin asuvat 30–55 v			Muut 30–55 v
	Miehet	Naiset	Keskim.	Keskim.	Miehet	Naiset	Keskim.	Keskim.
Yhteensä	19	15	17	10	77	70	74	70
Suomi	48	27	39	23	63	31	53	37
Ruotsi	12	11	12	6	52	60	55	59
Tanska	18	14	17	6	73	76	74	72
Norja	6	2	5	2	39	34	38	63
Itävalta	27	24	26	15	43	63	51	48
Belgia	21	16	19	9	82	82	82	73
Alankomaat	28	28	28	7	77	67	73	50
Saksa	21	17	20	10	85	78	82	71
Italia	9	11	9	10	77	70	74	76
Espanja	24	23	24	24	84	51	72	77
Iso-Britannia	16	7	12	4	68	64	67	61
Puola	16	8	12	11	59	68	62	71
Viro	29	16	23	19	81	62	75	64
Tšekki	15	17	15	12	65	86	74	68

Lähde: EU-SILC 2010.

Myös pitkäaikaistyöttömien osuus kaikista työttömistä oli yleisempää (75 prosenttia) yksin asuvien kuin muiden 30–55-vuotiaiden keskuudessa (70 prosenttia), ja yksin asuvilla miehillä yleisempää kuin naisilla. Pohjoismaista Suomessa, Ruotsissa ja Norjassa pitkäaikaistyöttömien osuus kaikista työttömistä oli keskimääräistä harvinaisempaa, Belgiassa ja Saksassa keskimääräistä yleisempää sekä yksin asuvilla naisilla että miehillä. Saksassa, Espanjassa ja Virossa pitkäaikaistyöttömien miesten osuus työttömistä miehistä oli jopa yli 80 prosenttia. Pitkäaikaistyöttömien osuus työttömistä naisista nousi vain Tšekissä yli 80 prosentin.

Yksin asuvien terveystilannetta suhteessa muihin 30–55-vuotiaisiin mitattiin työkyvyttömyyseläkeläisten osuudella ja vastaajien omilla tuntemuksilla terveystilanteen rajoittavuudesta, eli siitä, haittaako terveys yleistä osallistumista.

Taulukko 5. Työkyvyttömyyden ja osallistumista häiritsevien terveysongelmien yleisyys yksin asuvien ja muiden 30–55-vuotiaiden keskuudessa vuonna 2010, %.

Maa	Työkyvyttömyyseläkkeellä olevien osuus, %				Heikko terveys häiritsee osallistumista			
	Yksin asuvat 30–55 v			Muut 30–55 v	Yksin asuvat 30–55 v			Muut 30–55 v
	Miehet	Naiset	Keskim.	Keskim.	Miehet	Naiset	Keskim.	Keskim.
Yhteensä	9	8	8	4	9	10	9	4
Suomi	15	20	17	7	9	8	8	4
Ruotsi	7	14	9	5	7	13	9	4
Tanska	10	18	13	5	12	15	13	8
Norja	24	29	25	12	8	8	8	4
Itävalta	4	5	5	2	7	12	9	5
Belgia	11	13	12	4	8	14	10	5
Alankomaat	10	12	11	4	10	10	10	3
Saksa	7	6	7	3	10	11	10	6
Italia	4	5	4	4	3	3	3	3
Espanja	5	1	4	3	2	2	2	3
Iso-Britannia	13	12	13	5	16	15	16	6
Puola	14	10	12	7	7	5	6	4
Viro	18	10	15	9	6	6	6	4
Tšekki	11	16	13	8	6	4	6	3

Lähde: EU-SILC 2010.

Työkyvyttömyyseläkkeellä oli 30–55-vuotiaista yksin asuvista keskimäärin 8 prosenttia eli suhteessa kaksi kertaa useampi kuin muista samanikäisistä. Useimmissa maissa työkyvyttömyyseläke oli selvästi yleisempi naisten kuin miesten keskuudessa. Tilanne oli päinvastainen vain Espanjassa ja Saksassa, joissa työkyvyttömyyseläke oli muutoinkin harvinaisempaa kuin muissa maissa. Myös Itävallassa ja Italiassa työkyvyttömyyseläkkeellä olevien osuus ja erot sukupuolten välillä olivat pienet. Suhteellisesti eniten työkyvyttömyyseläkeläisiä oli yksin asuvista Suomessa ja Norjassa (taulukko 5).

Heikko terveys häiritsee osallistumista keskimäärin samassa suhteessa kuin maissa on työkyvyttömyyseläkeläisiä. Maiden vertailu kuitenkin paljastaa, ettei työkyvyttömyyseläkkeen ja terveyshaittojen yleisyys mittaa samaa asiaa. Esimerkiksi Norjassa ja Suomessa, joissa työkyvyttömyyseläkkeellä on eniten 30–55-vuotiaista yksin asuvista, on heikosta terveydestä häiritsee osallistumiselle

suunnilleen vain samassa suhteessa kuin kaikissa maissa keskimäärin. Myös Itä-Euroopan maissa työkyvyttömyyseläke oli selvästi yleisempi kuin osallistumista haittaavat terveysongelmat. Päinvastainen tilanne oli Saksassa, jossa noin 10 prosentilla yksin asuvista työikäisistä huono terveystilanne haittasi osallistumista, mutta työkyvyttömyyseläke oli vain 6–7 prosentilla.

Osallistumista vaikeuttavat terveyshaitat ja työkyvyttömyyseläkkeellä olo olivat yksin asuvien keskuudessa suunnilleen yhtä yleisiä ja noin kaksi kertaa yleisempiä kuin muilla 30–55-vuotiailla.

141

Pienituloisuuden selittäjät

Lopuksi tarkastellaan, mitkä eri taustaominaisuudet ja sosiaaliset riskit osoittautuvat tilastollisesti merkitseviksi pienituloisuutta selittäviksi tekijöiksi, kun muiden tekijöiden samanaikainen vaikutus vakioidaan². Analyysi on tehty jokaiselle maalle erikseen samalla logit-mallilla, jossa selitettävä muuttuja on pienituloisuus eli kuuluminen alimpaan tuloviidennekseen. Tulokset on esitetty riskisuhteina (*odds ratio* -lukuina). Jos riskisuhde on yli yhden, kasvattaa tekijä yksin asuvien köyhyyden todennäköisyyttä kyseisessä maassa, ja jos luku on alle yhden, on selittäjällä päinvastainen vaikutus. Selittävien tekijöiden tilastollisen merkitsevyyden taso ja vakiotermit esitetään kolmiluokkaisena³. Osa selittävistä muuttujista korreloi keskenään ja saattaa vaikuttaa mallin selitysteisiin. Taivoitteena ei kuitenkaan ollut löytää jokaiselle maalle parasta mallia, vaan testata sitä, miten samat mittarit selittävät pienituloisuutta eri maissa.

Sama malli ei sovi kaikille maille yhtä hyvin, mikä sekin kuvaa maiden välisiä eroja. Mallin sopivuutta maittain kuvataan arvolla, joka perustuu uskottavuusperusteiseen *Pseudo R-Square* -arvoon ja tämän uudelleen skaalattuun *R-Square* -arvoon (*Max-rescaled R-Square*). Vaikka kysymyksessä ei ole regressiomallin selityste, on malli sitä parempi, mitä suuremman arvon uudelleen skaalattu *R-Square*-arvo saa. Toisena mallin sopivuuden kuvaajana käytetään *Percent Concordant/Disconcordant* -taulukosta saatua ennusteen ja havaitun vasteen osuvuutta prosentteina. Tulokset esitetään taulukossa 6 (s. 142–143).

Vaikka naisten ja miesten tulojakaumat poikkeavat toisistaan useissa maissa, ei sukupuoli muodostu pienituloisuutta tilastollisesti merkittäväksi tekijäksi muualla kuin Tšekissä, Italiassa ja Itävallassa. Näissä maissa naisilla on tilas-

2 Kiitos tutkijakollega Maria Valasteelle malliin liittyvistä neuvoista.

3 $p < 0,001$ = tilastollisesti erittäin merkitsevä ***, $p < 0,1$ = tilastollisesti merkitsevä** ja $p < 0,5$ = tilastollisesti melkein merkitsevä *. Jossain tapauksissa mukaan on otettu myös p-arvojen tuloksia, jotka ylittävät hieman p-arvon 0,05. Nämä tulokset on merkitty taulukossa merkinnällä (*).

Taulukko 6. Yksin asuvien 30–55-vuotiaiden köyhyyttä taustoittavia tekijöitä ja niiden merkitsevyys maittain vuonna 2010.

	Suomi	Ruotsi	Norja	Tanska	Puola	Viro	Tšekki
Vakiotermi	0,033***	0,31**	0,117***	0,09*	0,041***	0,046***	0,018***
Sukupuoli nainen	0,89	0,82	0,67	0,64	0,72	0,43	1,91**
Eronnut, leski	0,81	0,52	0,49	1,92	1,03	0,80	0,84
Yli 40-vuotias	1,32	0,49*	0,72	0,43*	1,59	2,37	2,22*
Ei korkea- asteen koulutusta	3,30***	0,95	0,91	1,09	2,48*	1,36	2,38*
Ei asu taajamassa	1,86**	0,48*	1,78	0,96	1,55	2,49	2,29**
On vaikeuksia saavuttaa tavoitteensa	4,36***	3,76**	3,06**	2,51	6,53***	12,72***	2,40**
Asumis- kustannukset raskas taakka	0,42**	1,71	2,11	0,88	1,36	1,23	2,31**
On ollut työttömänä	4,30***	7,21**	19,97***	6,64***	10,92*	1,84	3,24**
Heikko terveys haittaa osallistumista	1,31	3,09*	0,82	3,46**	1,27	1,11	1,20
On saanut sairaspäivä- rahaa	1,65	0,39	0,31*	0,22*	0,11	0,08**	0,83
On työ- kyvyttömyys- eläkkeellä	2,41***	1,91	5,02***	0,46	2,87*	3,44	2,29*
Max-rescaled R-Square	0,89	0,82	0,67	0,64	0,72	0,43	1,91**
Percent Concordant	0,81	0,52	0,49	1,92	1,03	0,80	0,84

	Itävalta	Belgia	Hollanti	Saksa	Italia	Espanja	Iso-Britannia
Vakiotermi	0,054***	0,051***	0,043*	0,061*	0,039***	0,042***	0,104***
Sukupuoli nainen	1,70*	1,23	0,81	1,06	1,60**	0,96	0,72
Eronnut, leski	0,75	0,94	1,30	1,17	1,55**	1,77**	0,78
Yli 40-vuotias	0,97	0,96	0,78	0,70	1,16	1,43	1,42
Ei korkea- asteen koulutusta	1,38	2,24**	1,20	2,60***	1,80**	1,76*	1,69
Ei asu- taajamassa	1,06	1,05	4,06***	0,99	1,26	1,84**	0,76
On vaikeuksia saavuttaa tavoitteensa	5,08***	3,31***	1,92*	3,88***	3,77***	3,83***	1,97
Asumis- kustannukset raskas taakka	1,39	0,96	2,67*	1,31	0,86	0,89	1,54
On ollut työttömänä	8,05***	5,37***	2,83***	18,11***	3,12***	1,88*	59,11
Heikko terveys haittaa osallistumista	1,45	1,55	0,25*	2,19***	0,92	1,47	2,40
On saanut sairaspäivä- rahaa	1,39	0,50	1,70	0,17**	..	0,98	1,44
On työ- kyvyttömyys- eläkkeellä	3,83**	2,51**	0,00	4,77***	1,26	1,04	1,01
Max-rescaled R-Square	0,3642	0,2916	0,2334	0,4855	0,1550	0,2266	0,3035
Percent Corondant	81,1	80,4	80,6	86,7	72,3	76,1	77,9

Tilastollisesti melkein merkitsevä ($0,01 < p < 0,05$) *; Tilastollisesti merkitsevä ($0,001 < p < 0,01$) **;
Tilastollisesti erittäin merkitsevä ($p < 0,001$) ***, Max-rescaled R-Square (Pseudo R-Square).

Lähde: EU-SILC 2010.

tollisesti merkitsevästi suurempi pienituloisuusriski kuin miehillä. Tulos on mielenkiintoinen, koska kukin näistä maista kuuluu eri hyvinvointivaltioregii-miin. Lisäksi vain Tšekissä naisten köyhyysasteet olivat poikkeuksellisen korkeat (kuvio 5), Italiassa kaikkien talouksien keskitasoa ja Itävallassakin vasta vuonna 2010 keskiarvon yläpuolelle selvästi nousevia (liitetaulukko). Myös Belgiassa ja Saksassa naisten köyhyysriski oli suurempi kuin miesten, mutta ei tilastollisesti merkitsevästi. Sen sijaan Pohjoismaissa ja useimmissa muissa maissa, yhteensä kahdeksassa eri valtiossa, yksin asuvien miesten köyhyysriski oli naisia suurempi, mutta ei myöskään tilastollisesti merkitsevästi. Yksin asuminen työikäisenä ei siis ole yleisesti niinkään naisten kuin miesten köyhyysriski.

Siviilisäädyllä oli tilastollisesti merkitsevä vaikutus pienituloisuusriskiin vain Italiassa ja Espanjassa. Jos oli eronnut tai leski, oli todennäköisemmin pienituloinen kuin naimattomana. Tulos kertoo siitä, että yksin asuminen on etenkin Etelä-Euroopassa perustunut omaan valintaan ja muista riippumatto-maan toimeentuloon. Alankomaissa ja Saksassa sekä Tanskassa yhteys oli saman-suuntainen, mutta ei tilastollisesti merkitsevä. Pohjoismaissa, Tanskaa lukuun ottamatta, ja viidessä muussa maassa pienituloisuusriski oli todennäköisempi naimattomilla, mutta riski ei ollut tilastollisesti merkitsevä. Sillä, oliko vastaaja alle vai yli 40-vuotias, oli tilastollisesti merkitsevä yhteys pienituloisuuteen vain Ruotsissa ja Tanskassa sekä Tšekissä. Pohjoismaissa korkeampi ikä pienensi ja Tšekissä lisäsi pienituloisuuden todennäköisyyttä.

Korkea-asteen koulutuksen puuttuminen lisäsi pienituloisuuden riskiä kai-kissa muissa maissa paitsi Ruotsissa ja Norjassa. Tilastollisesti erittäin merkitsevä riski on vain Suomessa ja Saksassa, muissa maissa lievemmin merkitsevä tai ei lainkaan tilastollisesti merkitsevä. Taajamien ulkopuolella asuminen selittää joissakin maissa myös tilastollisesti merkitsevästi pienituloisuusriskiä. Tällaisia maita ovat Suomi, Alankomaat ja Espanja sekä Tšekki. Pienituloisuusriski on useimmissa maissa kuitenkin suurempi, jos asuu taajamassa, vaikka tulos ei olekaan tilastollisesti merkitsevä.

Pienituloisuus on odotetusti yhteydessä taloudellisiin vaikeuksiin saavuttaa tavoitteet, ja nämä muuttujat korreloivatkin voimakkaasti keskenään. Sen sijaan asumiskustannuksista koituva taakka ei ole samalla tavalla yhteydessä pieni-tuloisuuteen. Vain Tšekissä ja Alankomaissa suuret asumiskustannukset olivat tilastollisesti merkitsevästi yhteydessä pienituloisuuteen. Esimerkiksi Suomessa tilanne oli päinvastoin, vaikka niin sanottujen alennettujen asumiskustannusten turvin asuvien osuus yksin asuvista oli samaa luokkaa kuin Tšekissä.

Työttömyys selitti Viroa lukuun ottamatta tilastollisesti vähintään merkit-sevästi yksin asuvien pienituloisuutta. Erittäin merkitsevä yhteys työttömyyden ja pienituloisuuden välillä oli muissa Pohjoismaissa paitsi Ruotsissa, kaikissa Keski-Euroopan maissa sekä Espanjassa ja Isossa-Britanniassa. Sen sijaan erilaiset terveydentilaa kuvaavat selittäjät ovat vaikutuksiltaan jopa erisuuntaisia. Vain

Italiassa, Alankomaissa ja Norjassa (ilman tilastollista merkitsevyyttä) se, että heikko terveys haittasi osallistumista, ei ollut yhteydessä pienituloisuuteen. Sen sijaan Ruotsissa, Tanskassa, Saksassa ja Isossa-Britanniassa yhteys oli voimakas ja tilastollisesti merkitsevä.

Se, että on työikäisenä työkyvyttömyyseläkkeellä, lisää pienituloisuuden riskiä Tanskaa ja Alankomaita lukuun ottamatta kaikissa maissa. Yhteys on tilastollisesti merkitsevä Itävallassa ja Belgiassa ja erityisesti Suomessa, Norjassa ja Saksassa. Sen sijaan se, että on saanut vuoden aikana sairauspäivärahaa, ei liity pienituloisuuteen, pikemminkin päinvastoin. Tämä voi selittyä sillä, että päiväraha yleensä edellyttää (Suomea ja Ruotsia lukuun ottamatta) että päivärahan saaja on työsuhteessa, jossa sairauspäivien palkkamenetyksiä kompensoidaan.

Johtopäätökset

Yksin asuvien määrä ja osuus kaikista kotitalouksista on pitkällä aikavälillä kasvanut merkittävästi, mutta empiirisen vertailevan tutkimuksen kohteena ne eivät juuri ole olleet. Tässä artikkelissa tarkasteltiin yksin asuvien työikäisten (30–55-vuotiaat naiset ja miehet) taloudellista toimeentuloa ja pienituloisuuden riskejä selittäviä tekijöitä. Yksin asuvat työikäiset ovat heterogeeninen ryhmä, tarkasteltiinpa heitä yhden maan sisällä tai eri maiden kesken.

Monet yksin asuvia kuvaavat ominaisuudet luokittelevat hyvinvointivaltio-regiimeittäin. Ensiksikin Pohjoismaissa on eniten yksin asuvia kaikista kotitalouksista, myös työikäisistä talouksista. Yksin asuvia 30–55-vuotiaita työikäisiä miehiä on useimmissa maissa enemmän kuin naisia. Lisäksi yksin asuvien siviilisäätö on useammin naimaton kuin jokin muu. Pohjoismaissa yksilöllisen sosiaaliturvan ja naisten yleisen työssäkäynnin seurauksena perhettä ei tarvita samalla tavalla toimeentulon turvaajaksi kuin useissa Etelä- ja Itä-Euroopan maissa. Myös avoliitot ja avoerot ovat yleisempiä Pohjoismaissa kuin useimmissa muissa maissa ja yksinhuoltajien suuret osuudet selittävät yksin asuvien naisten vähemmyyttä miehiin verrattuna.

Pienimmät yksin asuvien osuudet löytyvät sekä eteläisen että itäisen Euroopan maista. Näissä maissa suurin osa yksin asuvista on vanhuksia ja pienemmät osuudet työikäisiä tai nuoria. Itä-Euroopassa naisten osuudet yksin asuvista työikäisistä ovat usein muita maita suuremmat ja siviilisäätö useammin kuin muissa maissa eronnut tai leski.

Pohjoismaissa korkeasti koulutettujen osuus ei paljonkaan poikkea yksin asuvien ja muiden samanikäisten naisten ja miesten kesken, ja kun se poikkeaa, ovat yksin asuvat miehet harvemmin korkeasti koulutettuja kuin muut saman-

ikäiset miehet. Sen sijaan useimmissa eteläisen ja itäisen Euroopan maissa yksin asuvien naisten koulutustaso on samanikäisiä naisia selvästi korkeampi, mutta miesten keskinäiset erot eivät ole suuria.

Isossa-Britanniassa yksin asuvien ominaisuudet ovat yleensä melko lähellä kaikkien EU-maiden keskiarvoja. Aikaisemmissa tutkimuksissa havaittu yhteys yksin asuvien suhteelliseen hyväosaaisuuteen vaikuttaa lieventyneen. Keski-Euroopassa yksin asuvien ominaisuudet hajoavat keskiarvon molemmin puolin, mutta joidenkin ominaisuuksien jakaumat muistuttavat Pohjoismaita. Esimerkiksi Saksassa on yksin asuvia työikäisiä ja Alankomaissa siviilisäädyltään naimattomia suunnilleen samassa suhteessa kuin Pohjoismaissa. Kaiken kaikkiaan näyttää siltä, että samalla kun yksin asuvien osuus on lisääntynyt, ovat yksin asuvien ominaisuudet lähentymässä myös kaikkien kotitalouksien ominaisuuksia. Lähinnä kysymys on silloin työssäkäynti- ja ehkä osittain myös perhemallien samankaltaistumisesta – vaikkakin erot ovat yhä suuria.

Työikäisten naisten ja miesten tulojakaumat suhteessa kaikkiin kotitalouksiin noudattivat yleensä regiimeittäin keskenään samoja piirteitä. Toisaalta taloudellinen lama vuoden 2008 jälkeen näyttää tasoittaneen eroja vuoteen 2010 mennessä. Pohjoismaisten yksin asuvien naisten tulojakauma muistuttaa normaali-jakaumaa siten, että naisten enemmistö on keskituloisia ja kaikkein pienitai suurituloisimpia keskimääräistä vähemmän. Muista maista vain virolaisten naisten jakaumat ovat samanmuotoisia. Muissa Itä-Euroopan maissa naiset ovat jakautuneet pieni- ja hyvätuloisiin. Ison-Britannian yksin asuvien naisten jakautuminen on edellisiä selvästi loivempi. Keski-Euroopan maissa yksin asuvista naisista enemmän on pieni- kuin hyvätuloisia, mutta Etelä-Euroopassa tilanne on päinvastoin. Naiset ovat ehkä joutuneet valitsemaan uran ja perheen välillä.

Yksin asuvien miesten jakaumat poikkeavat naisten jakaumista samoissa regiimeissä lukuun ottamatta Etelä-Euroopan maita ja Isoa-Britanniaa. Näissä maissa hyvätuloisten miesten osuus kasvaa, mitä suurituloisempien tuloluokasta on kysymys – alinta tuloviidennestä lukuun ottamatta. Erityisesti Isossa-Britanniassa mutta myös Espanjassa yksin asuvien pienituloisimpien miesten osuus on muutamassa vuodessa kasvanut ja hyvätuloisimpien vähentynyt. Itä-Euroopassa ja Suomessa miehet ovat eniten jakautuneita tulojensa suhteen. Keski-Euroopassa ja Itä-Euroopassa Tšekissä miesten jakaumat poikkeavat ehkä vähiten kaikkien talouksien jakaumista. Pohjoismaista Tanska ja Norja kuuluvat tähän ryhmään.

Eri taust ominaisuuksilla on erilainen merkitys yksin asuvien pienituloisuutta selittävänä tekijänä. Yksin asuvien hyvätuloisuutta ja muita korkeampaa koulutusastetta etenkin naisten keskuudessa Etelä-Euroopassa voi selittää se, että työn, uran ja perhevelvollisuuksien yhdistämiselle on heikommat edellytykset kuin vaikkapa Pohjoismaissa. Espanjassa ja Italiassa se että on eronnut tai leski kasvattaa köyhyysriskiä verrattuna siihen, että olisi samanikäinen naimaton. Melkein kaikissa maissa työttömyys on yhteydessä pienituloisuuteen, mutta

työkyvyttömyys tai terveydestä johtuvat osallistumisvaikeudet eivät. Työttömyyden kesto ja sosiaaliturvajärjestelmien heikkous sosiaalisten riskien aikana voivat myötävaikuttaa lopputuloksiin.

147

Saadut tulokset herättävät kysymyksiä – ennustetaanhan yksin asuvien määrän ja osuuden kasvavan edelleen. Miksi Suomessa, Virossa ja Puolassa työikäiset yksin asuvat miehet ovat niin vahvasti jakautuneet huono- ja hyväosaisiin? Mistä johtuu, että Etelä-Euroopassa yksin asuvat naiset ja miehet ovat useammin hyvätuloisia kuin kaikki taloudet? Ovatko hyvätuloiset usean aikuisen taloudet näissä maissa yhden hyvätulaisen vai kahden keskitulaisen talouksia? Miten asumisen tukeminen eri maissa vaikuttaa yksin asuvien ja muiden talouksien toimeentuloon? Kuinka pysyviä jakaumat ovat? Ovatko maiden väliset erot herkkiä taloudellisille suhdanteille, vai ovatko eri kotitaloustyypit harmonisoitumassa keskenään? Miten hyvinvointivaltioiden järjestelmät vaikuttavat tai voisivat vaikuttaa kehitykseen, mitkä olisivat yksin asuvien hyvinvointivaltioregiimit Euroopassa?

Yksin asuvien määrän kasvu asettaa haasteita myös sosiaalipolitiikalle, erityisesti asuntopolitiikalle sekä etuus- ja verojärjestelmille. Esimerkiksi Suomessa yksin asuvat jäävät helpommin jonon jatkoksi kuntien vuokra-asuntojonoissa kuin yksinhuoltajat ja muut lapsiperheet. Ratkaisu ongelmaan ei löydy järjestystä muuttamalla vaan lisäämällä pienten asuntojen tarjontaa.

Pohjoismaissa etuusjärjestelmien tai verotuksen taso johdetaan vain harvoissa tapauksissa perheen perusteella ja suuntaus on yleistymässä muuallakin Euroopassa. Perheen perusteella myönnettäviä etuuksia pidetään ongelmallisina erityisesti naimisissa olevien naisten työn tarjonnalle. Yksin asuvien näkökulmasta, varsinkin kun tarkastellaan vähimmäisturvaa tai viimesijaisia etuuksia, kehitys on myös ongelmallinen. Esimerkiksi Suomessa vain toimeentulotuki on etuus, jota maksetaan yhtä aikuista kohti enemmän yhden aikuisen kuin kahden aikuisen taloudessa. Aikaisemmin näin tehtiin myös kansaneläkkeissä ja eläketulovähennyksessä. Asuntoon ja kestokulutushyödykkeisiin investointi vaatii kuitenkin yksin asuvilta huomattavasti suurempia taloudellisia ponnisteluja kuin useamman aikuisen talouksissa. Perhe-etuuksien rinnalla yksin asuville tarkoitettujen lisien kehittäminen vähimmäisetuuksiin ei ole saanut huomiota politiikassa.

Lähteet

Bennett J, Dixon M. Single person households and social policy. Looking forwards. York: Rowntree Foundation, 2006. Saatavissa: <www.jrf.org.uk/sites/files/jrf/bennett-9781859354759.pdf>. Viitattu 23.4.2013.

Choroszewicz, M, Wolff P. 51 million young EU adults lived with their parent(s) in 2008. Luxembourg: Eurostat, Statistics in focus 50, 2010.

148 DePaulo BM, Morris WL. Singles in society and in science. *Psychological Inquiry* 2005; 16 (2–3): 57–83.

DePaulo BM, Morris WL. The unrecognized stereotyping and discrimination against singles. *Current Directions in Psychological Science* 2006; 5 (5): 251–254.

Eeva R. Yksin asuvat suomalaisessa köyhyystutkimuksessa 2000-luvulla. Turku: Turun yliopisto, Julkaisematon kandidaatintutkielma, 2010.

Haataja A. Kuka on yksinhuoltaja? Yksinhuoltajien määrä ja profiili eri aineistojen valossa. Julkaisussa: Forssén K, Haataja A, Hakovirta M, toim. Yksinhuoltajuus Suomessa. Helsinki: Väestöliitto, Väestöntutkimuslaitoksen Tutkimuksia D 50, 2009: 46–62.

Haataja A. Toimeentulotuki yhden aikuisen talouksissa Helsingissä. Julkaisussa: Ahola E, Hiilamo H, toim. Köyhyyttä Helsingissä. Toimeentulotuen saajat ja käyttö 2008–2010. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 127, 2013: 30–53.

Haataja A, Kauhanen M, Nätti J. Underemployment and part-time work in the Nordic countries. Helsinki: Kela, Online working papers 31, 2011.

Hall R, Ogden PE, Hill C. The pattern and structure of one-person households in England and Wales and France. *International Journal of Population Geography* 1997; 3 (2): 161–181.

Halla K. Kotitalouksien tulonmuodostuksen muutokset vuosina 1981–1985. Sosiaaliturvaetuksien kohdentumisprojekti. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön suunnitteluosasto, Julkaisuja 5, 1988.

Hämeen ympäristökeskus. Kestävää kehitystä Lahden seudulle. Kestävän kehityksen indikaattorit. Vellamoinen 2003; 21. Saatavissa: <www4.lahti.fi/vyk/suojelu/projekti/vella/indik2003.pdf>. Viitattu 24.4.2013.

Iacovou M, Skew A. More than 10 % of households in Romania, Latvia and Bulgaria were three-generation in 2008. Luxembourg: Eurostat, Statistics in focus 52, 2011.

Kangas O, Ritakallio V-M, toim. Kuka on köyhä? Köyhyys 1990-luvun puolivälin Suomessa. Helsinki: Stakes, Tutkimuksia 65, 1996.

Kärkkäinen S. Yksin asuminen Suomessa. Julkaisussa: Hänninen S, Palola E, Kaivonurmi M, toim. Mikä meitä jakaa? Sosiaalipolitiikkaa kilpailuvaltiossa. Helsinki: Terveystien ja hyvinvoinnin laitos, Teema 7, 2010: 181–218.

Lehtinen A-R, Varjonen J, Raijas A, Aalto K, Pakoma R. Mitä eläminen maksaa? Kohtuullisen minimin viitebudjetit. Helsinki: Kuluttajatutkimuskeskus, Julkaisuja 4, 2010.

Lindroos I. Yksinasuvien köyhien selviytyminen. Merkityksellisyttä ja tulevaisuusodotuksia. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2008.

Marical F, Mira D'Ercole M, Vaalavuo M, Verbist G. Publicly provided goods and the distribution of resources. Paris: OECD, Working paper for Directorate for Employment, Labour and Social Affairs, 2006.

Morris WL, Sinclair S, DePaulo BM. No shelter for singles. The perceived legitimacy of marital status discrimination. *Group Processes & Intergroup Relations* 2007; 10 (4): 457–470.

Nihtilä E, Martikainen P. Ikäihmisten yksinasuminen Suomessa vuosina 1970–2000. *Yhteiskuntapolitiikka* 2004; 69 (2): 135–146.

Quintano G, D’Agostino A. Studying inequality in income distribution of single-person households in four developed countries. *Review of Income and Wealth* 2006; 52 (4): 525–546.

Plantega J, Remery C. The provision of childcare services. A comparative review of 30 European countries. Brussels: European Commission’s Expert Group on Gender and Employment Issues (EGGE), 2009.

Tilastokeskus. Suomalainen lapsi 2007. Helsinki: Tilastokeskus, SVT Väestö, 2007.

Liitetaulukko. Pieni- ja suurituloisimpien yksin asuvien 30–55-vuotiaiden miesten ja naisten osuudet (%) kaikkien kotitalouksien kesken muodostetuissa tuloviiden-
neksissä ja muutos osuuksissa (prosenttiyksikköä) vuosina 2008 ja 2010.

Maa	Pienituloiset (I kvintiili) suhteessa kaikkiin talouksiin						Hyvätiloiset (V kvintiili) suhteessa kaikkiin talouksiin					
	Miehet			Naiset			Miehet			Naiset		
	2008	2010	Muutos, prosenttiyksikköä	2008	2010	Muutos, prosenttiyksikköä	2008	2010	Muutos, prosenttiyksikköä	2008	2010	Muutos, prosenttiyksikköä
Suomi	24,8	27,6	2,8	14,9	16,9	2,0	23,8	22,2	-1,5	10,5	15,3	4,8
Ruotsi	20,4	16,1	-4,3	13,4	20,2	6,9	17,7	21,7	4,1	16,3	13,2	-3,1
Tanska	13,8	18,0	4,3	14,3	11,5	-2,8	25,3	22,4	-2,9	9,0	15,1	6,1
Norja	19,2	19,1	0,0	7,7	12,0	4,3	21,0	22,4	1,4	19,6	9,8	-9,8
Itävalta	19,8	19,7	-0,1	21,1	26,5	5,4	24,7	24,5	-0,3	23,2	18,7	-4,5
Belgia	19,9	19,4	-0,6	20,0	23,5	3,5	25,4	23,4	-2,0	21,7	18,2	-3,6
Alankomaat	20,4	23,0	2,6	20,7	23,4	2,7	23,1	16,7	-6,4	12,8	12,1	-0,7
Saksa	26,4	26,8	0,4	25,9	25,2	-0,7	25,1	26,5	1,4	20,5	19,8	-0,8
Italia	15,2	15,5	0,2	19,2	20,9	1,7	30,8	29,6	-1,2	22,7	22,4	-0,3
Espanja	15,0	22,3	7,4	16,0	15,0	-1,0	36,5	23,6	-12,9	27,5	29,6	2,2
Iso-Britannia	20,6	28,4	7,8	16,6	23,1	6,5	30,6	22,5	-8,2	23,2	22,8	-0,3
Puola	38,9	38,7	-0,2	22,0	24,7	2,6	24,1	25,5	1,4	34,4	36,5	2,1
Viro	35,6	37,0	1,3	13,8	15,2	1,4	23,8	22,3	-1,5	27,2	20,7	-6,4
Tšekki	21,2	20,1	-1,0	25,9	33,9	8,0	31,5	26,7	-4,8	21,3	20,0	-1,2

Lähde: EU-SILC 2008 ja 2010.

Elinolot ja muuttuvat työmarkkina-asetat

Olli Kangas ja M. Azhar Hussain

152 Työttömyys, työttömyysturva ja tuloköyhyysriski Euroopassa

”Pohjoismainen, korkeaan työllisyysasteeseen, kilpailukykyiseen talouteen, tasa-arvoisiin palveluihin sekä huolenpitoon perustuva hyvinvointimalli on osoittautunut parhaaksi yhteiskuntajärjestelmäksi. Siinä yhdistyvät sosiaalinen eheys ja kilpailukyky – Hyvinvointi syntyy työstä”, linjaa Jyrki Kataisen hallituksen ohjelma suhdettaan työhön (Valtioneuvoston kanslia 2011). Kulumiseen asti toistettu sanonta väittääkin, että työ on parasta sosiaaliturvaa ja paras turva köyhyyttä ja sosiaalista syrjäytymistä vastaan.

Epäilemättä edellä oleviin ajatuksiin sisältyy paljon viisautta ja poliittista painoa. Kaikkien työssä olevien Euroopan unionin (EU-27-maiden) asukkaiden suhteellinen tuloköyhyysriski on alle kymmenen prosenttia; Pohjoismaissa alle viisi prosenttia, muissa maissa vähän suurempi. Vakituksissa työsuhteissa olevien eurooppalaisten tuloköyhyysriski on viiden prosentin tietämissä, kun taas työttömistä noin 60 prosenttia putoaa EU:n määrittämän suhteellisen tuloköyhyysrajan alapuolelle – tuloköyhyysriskissä ovat ne, joiden tulot jäävät alle 60 prosentin kansallisesta keskitulosta (Eurostat 2010, 4). Työttömien taloudellinen tilanne näyttää parhaimmalta Pohjoismaissa ja Keski-Euroopassa. Vaikka työ on paras tae köyhyyttä vastaan, kokonaan turvassa työllisetkään eivät ole. Kansainvälinen tutkimuskirjallisuus nimittäin väittää, että työelämän muutokset, muutokset tuotantotavoissa ja -rakenteissa ja itse työnteon käsitteessä johtavat siihen, että yhä suurempi osa työssä käyvistä väestöstä on ja tulee olemaan köyhyysuhkan alaisia (esim. Rifkin 1995; Gray 1998; Sennett 2006; Standing 2009).

Näitä voimakkaita väitteitä ja ennusteita vasten on yllättävää, että empiirinen tutkimus ei kuitenkaan anna yksiselitteistä tukea ennusteille työn loppumisesta ja väitteille työssä olevien köyhyyden lisääntymisestä. Pikemminkin näyttää siltä, että mitään dramaattisia muutoksia ei ainakaan Euroopassa olisi tapahtunut. Esimerkiksi Hans-Jürgen Andreß ja Henning Lohmann toteavat kirjassaan *Working poor in Europe* (2008), että työssä olevien köyhien osuudet ovat pysyneet suhteellisen vakaina viimeisen kahden vuosikymmenen aikana, ja jos kasvua on tapahtunut, kasvu ei suinkaan ole ollut niin dramaattista kuin edellä kuvatut ennusteet ovat antaneet ymmärtää. *Working poor in Europe* osoittaa myöskin, että eurooppalaisten hyvinvointivaltiomallien välillä ei ole oleellisia eroja. Poh-

joismaat eivät pärjää Keski-Eurooppaa tai anglosaksisia maita (Iso-Britannia ja Irlanti) paremmin. Etelä-Euroopan maat toki poikkeavat näistä kolmesta ryhmästä suurempine köyhyyslukuineen, mutta erot eivät ole suinkaan yksiselitteiset ja selkeät (Lohmann ja Andreß 2008; ks. myös Immervoll ja Pearson 2009; DiMarco 2010). Eräät toiset tutkimukset taas korostavat hyvinvointivaltiomallien välisiä eroja, jotka edelleenkin heijastavat aiempien tutkimusten esille tuomaa hyvät, pahat ja rumat -asetelmaa (Esping-Andersen 1990): esimerkiksi Ilpo Airio (2008) osoittaa väitöskirjassaan työssä käyvien köyhien osuuden olevan pienin Pohjoismaissa, toiseksi pienin Keski-Euroopassa ja suurehkon Irlannissa ja Isossa-Britanniassa sekä Etelä-Euroopan maissa.

Kaiken kaikkiaan tiedot työssä olevien ja työttömien taloudellisesta tilanteesta vaihtelevat. Myöskään kuva eri hyvinvointivaltiomallien eli regiimien tehokkuudesta tasata tuloja ja eliminoida köyhyyttä ei ole täysin selvä. Riippuu paljon siitä, mitä ryhmää tarkastelemme, mitä aineistoja ja köyhyysmääritelmiä käytämme (esim. Fritzell ym. 2012). Niin ikään keskustelussa usein käytetään hyvinvointivaltiomalleja yleisselityksinä. Pohjoismainen malli tekee yhtä, kun taas anglosaksisen liberalistisen mallin aikaansaannokset ovat toiset. Ongelma näissä yleisluontoisissa selityksissä on se, että ne selittävät liian paljon. Tästä seuraa se, että ne eivät täsmällisesti selitä mitään. Regiimit ovat kuin mustia laatikoita, joissa tapahtuu jotain, mutta emme tiedä mitä ja miksi. Mikä pohjoismaisessa mallissa on se erityispiirre, joka tuottaa tiettyjä tuloksia, ja mitkä ovat ne liberalistisen mallin piirteet, jotka johtavat toisiin lopputuloksiin? Asetelmaa voidaan kehittää tarkastelemalla eri regiimien keskeisiä institutionaalisia rakenteita ja yrittää selittää niillä hyvinvointivaltiomallien tuotoksia. Tässä tutkimuksessa etenemme juuri näin. Keskitymme työhön, työttömyyteen, työttömyysturvajärjestelmiin, ja siihen, millainen on näiden tekijöiden yhteys köyhyyteen eri maissa ja maaryhmissä. Emme niinkään ole kiinnostuneita köyhyydestä sinänsä vaan erilaisten työmarkkina-asemien ja sosiaaliturvajärjestelmien yhteispeleistä ja tämän yhteispelin köyhyysvaikutuksista. Erityisesti olemme kiinnostuneet erilaisten työmarkkinasiirtymien ja suhteellisen tuloköyhyysriskin välisistä kytkennöistä. Tutkimuskysymyksemme ovat seuraavat:

- Millainen on työssä olevien suhteellinen tuloköyhyysriski eri EU-maissa (työssä vuonna t_1 ja työssä vuonna t_2)?
- Mitä tuloköyhyysriskissä tapahtuu kun työntekijä tulee työttömäksi (työssä vuonna t_1 ja työtön vuonna t_2)?
- Millainen on pitkäaikaistyöttömien tuloköyhyysriski (työtön vuonna t_1 ja työtön vuonna t_2)?
- Missä määrin työllistyminen auttaa köyhyyden eliminoinnissa (työtön vuonna t_1 ja työssä vuonna t_2)? Toisin sanoen, missä määrin työllistyminen auttaa eri maissa köyhyydestä pääsemisessä?

- Mikä rooli työttömyysturvajärjestelmillä näissä siirtymissä on?
- Millaisia maa- tai hyvinvointivaltiomallikohtaisia muutoksia on havaittavissa viimeisten parin vuosikymmenen aikana? Ovatko maat ja maaryhmät eriytyneet toisistaan vai ovatko ne muuttuneet enemmän samankaltaisiksi keskenään: konvergenssi vai divergenssi?
- Missä määrin Pohjoismaat ovat olleet ja ovat oma erikoislaatuinen ryhmänsä?

154

Tutkimuksessa on mukana 14 EU-maata ja Norja. Pohjoismainen ryhmä koostuu Tanskasta, Suomesta, Norjasta ja Ruotsista. Keskieuroppalaiseen malliin lukeutuvat Itävalta, Belgia, Ranska, Saksa ja Alankomaat. Anglosaksinen malli koostuu vain kahdesta maasta: Irlannista ja Isosta-Britanniasta. Etelä-Eurooppaan kuuluvat Kreikka, Italia, Portugali ja Espanja. Analyysin tavoitteena on tarkastella maiden ja maaryhmien välisiä samankaltaisuuksia ja erilaisuuksia sekä niiden muutoksia parin viimeksi kuluneen vuosikymmenen ajalta. Voisi kuvitella, että 1990-luvun talouskriisi olisi jättänyt pysyvät jäljet Ruotsin ja Suomen hyvinvointipolitiikkaan ja maat olisivat hylänneet keskeisiä pohjoismaisen mallin tunnuspiirteitä, mitä tulee työttömyyteen ja työttömyysturvan anteliaisuuteen. Mikäli näin on tapahtunut, pohjoismainen malli olisi menettänyt erityislaatuaan suhteessa muihin hyvinvointivaltiomalleihin. Sama pätee myös vuoden 2008 jälkeiseen talouskriisiin ja sen vaikutuksiin eri maihin ja maaryhmiin.

Pohjoismaisen mallin erityispiirre ei ole ollut pelkästään antelias sosiaalipolitiikka. Anteliiden etujen yhdistäminen työhön ja aktiiviseen työmarkkinapolitiikkaan (ATMP) on usein mainittu nimenomaisena pohjoismaisen mallin tunnuspiirteenä (Carroll 1999; Drøpping ym. 1999). Täystyöllisyyden luomisessa sosiaalipalvelut ovat keskeisiä antamalla mahdollisuuksia perheen ja työelämän yhdistämiseen ja mahdollistamalla niin isien kuin äitienkin, miesten ja naisten, osallistumisen yhtäläisesti työelämään. Tämän seurauksena työvoima-aste yleensä ja naisten työvoima-aste erityisesti on ollut leimallisen korkea Pohjoismaissa. Monet maat ovat kuitenkin seuranneet pohjoismaisia esimerkkejä kehittämällä perhepalveluita. Tämän seurauksena naisten työvoimaosuudet ovat olleet kasvussa niin anglosaksisissa maissa kuin Keski- ja Etelä-Euroopassakin. Tätä taustaa vasten voisi olettaa, että maiden ja regiimien väliset erot olisivat kaventuneet. On kuitenkin syytä pitää mielessä, että esimerkiksi Etelä-Euroopassa ja monissa Itä-Aasian maissa naisten lisääntynyt työssä käyminen liittyy hyvin vähäiseen syntyvyyteen, toisin sanoen näissä maissa on valittava joko työ tai lasten hankkiminen (ks. myös Erolan ja Härkösen artikkeli tässä teoksessa). Pohjoismaalainen sosiaalisen investoinnin politiikka (ks. Morel ym. 2012) on onnistunut yhdistämään naisten työssä käymisen ja suhteellisen suuren syntyvyyden.

Etenemme seuraavalla tavalla. Aloitamme esittelemällä aineiston ja menetelmät, joita käytämme. Sen jälkeen tarkastelemme työmarkkinajärjestelmiä 15:ssä mukana olevassa maassa. Tämän jakson tavoite ja tarkoitus on luoda kuvailevaa

taustaa myöhemmille, numerollisille tarkasteluille. Työmarkkinajärjestelmistä siirrytään kuvaamaan työttömyysturvan rakennetta ja anteliaisuutta eri maissa. Näiden kahden kuvailevan jakson jälkeen siirrytään vastaamaan tutkimuskysymyksiin eli siihen, miten työmarkkinasiirtymät heijastuvat tuloköyhyysstatusten muutoksissa (köyhä vs. ei-köyhä). Toiseksi viimeisessä jaksossa analysoimme työttömyysturvajärjestelmän kykyä eliminoida suhteellista tuloköyhyysriskiä työttömyyden kohdatessa. Toisaalta olemme kiinnostuneita siitä, missä määrin työttömyyden jälkeinen työllistyminen edistää tuloköyhyydestä poistumista. Viimeisessä kappaleessa pohdimme tuloksia ja keskustelemme, missä määrin ja millä ulottuvuuksilla voimme puhua maiden ja hyvinvointivaltiomallien välisestä konvergenssista.

Aineisto ja menetelmät

Köyhyys- ja eriarvoisuustilastot ja niihin pohjaavat analyysit perustuvat yleensä vuosittaisiin poikkileikkaustietoihin. Tämä lähestymistapa on yhä laajemmin kyseenalaistettu. Poikkileikkausmittauksilla on oma merkityksensä, mutta ne eivät yksinään riitä antamaan tyydyttävää kuvaa tuloihin tai tulojen puutteeseen liittyvästä dynamiikasta. Poikkileikkausaineistojen pohjalta on mahdotonta vastata muun muassa siihen hyvin tärkeään kysymykseen, miten kauan samat ihmiset ovat köyhiä. Kuinka suurta on liikkuvuus köyhyyteen ja ulos köyhyydestä? Millainen on tulokehitys yli ihmisen elinkaaren eri maissa? Entä sukupolvien välinen tuloliikkuvuus? (Keskustelusta yleisemmin ks. Aaberge ym. 1996; Goodin ym. 1999; Österbacka 2001.) Siirtyminen poikkileikkausanalyyseistä dynaamisempaan paneeliasetelmaan ei pelkästään anna mahdollisuuksia analysoida työmarkkinasiirtymien ja taloudellisen toimeentulon välisiä kytkentöjä, kuten tässä käsillä olevassa tutkimuksessa tehdään, vaan dynaamisempi tutkimusote antaa mahdollisuuksia ottaa paremmin kantaa suuriin kysymyksiin yhteiskunnan avoimuudesta, yhtäläisistä mahdollisuuksista ja sosiaalisesta liikkuvuudesta.

Tässä tutkimuksessa käytämme molempia Euroopan unionin keräämiä elinoloaineistoja, ECHP- ja EU-SILC-aineistoja (ks. Kainun ja Niemelä artikkeli tässä teoksessa). Tässä käytetty EU-SILC-tiedosto ulottuu aloitusvuodesta 2004 vuoteen 2008. Vaikka EU-SILC sisältääkin tiedot noin 20 maasta, rajoitumme kuitenkin niihin maihin, jotka olivat mukana aiemmin ECHP-aineistossa. Lisäksi otamme EU-SILCista mukaan Ruotsin ja Norjan. Kaikista maista ei kuitenkaan ole vertailukelpoisia tietoja kaikilta niiltä ulottuvuuksilta, joista olemme kiinnostuneita, siksi jätämme muun muassa Saksan pois eräistä 2000-lukua koskevista vertailuista.

Vaikka EU-SILC yrittääkin mukailla aiempaa ECHP-hanketta, nämä kaksi aineistoa eivät ole täysin vertailukelpoisia. Siksi vahvoja johtopäätöksiä kehityskuluista vuosien 1994–2008 välillä on syytä välttää. Aineistot ovat kuitenkin siinä määrin samankaltaisia, että niiden pohjalta voidaan tehdä ajanjaksojen sisällä suhteellisen luotettavia maiden välisiä vertailuja (esim. missä maissa työttömien suhteellinen tuloköyhyysriski on kaikkein suurin) ja vertailla näitä tuloksia yli ajan. Sen sijaan aineistojen erilaisuuden vuoksi on vaikea luotettavasti arvioida esimerkiksi köyhyyden tasossa tapahtuneita muutoksia. Siksi vertailut, jotka koskevat erilaisten dynaamisten siirtymien tasoa (esim. kuinka paljon työttömäksi joutuneiden tuloköyhyysriski lisääntyi vuodesta 1994 vuoteen 2008) eri ajanjaksoilla, ovat suuntaa antavia. (ks. esim. Atkinson ja Marlier 2010). Mutta taas kerran näitä voidaan arvioida ajanjaksojen sisällä ja yleisiä tuloksia voidaan sitten suhteuttaa yli ajan toisiinsa. Aineiston ja tulosten luotettavuutta tarkistamme useammassa yhteydessä OECD:n antamia tietoja vastaan.

Tulomittarina on käytettävissä oleva kotitalouskohtainen vuositulo, johon sisältyvät erilaiset saadut tulosiirrot, maksetut verot ja sosiaaliturvamaksut (ks. lähemmin Kainun ja Niemelän artikkeli tässä teoksessa). Aineistot mahdollistavat työmarkkinasiirtymien ja suhteellisen tuloköyhyysriskin välisen dynamiikan tarkemman analyysin, joka etenee seuraavalla tavalla: seuraamme yksilön työmarkkina-asemaa ja tuloja (köyhä vs. ei-köyhä) kahtena peräkkäisenä vuotena t ja $t+1$. Lähtövuosi on joko 1994, 1996 tai 1998 ja tulovuosi on vastaavasti joko 1995, 1997 tai 1999. Samoja yksilöitä seurattiin siis 1994–1995, 1996–1997 ja 1998–1999. EU-SILC-aineiston kanssa meneteltiin samalla tavalla.

Työmarkkina- ja köyhyys siirtymien tarkasteluiden suurin pulma liittyy siihen, että työmarkkinoilla tapahtuvat siirtymät viittaavat yksilötason muutoksiin, kun taas tuloissa tapahtuvat siirtymät viittaavat kotitalouskohtaisiin tietoihin. Havaintoyksiköt ovat siis eritasoiset. Ongelmana on ensinnäkin se, että tarkasteltava henkilö voi olla työtön tai hyvin pienipalkkainen ja omien tulojensa mukaan luokitua köyhäksi, mutta hän voi asua kotitaloudessa, jonka yhteenlasketut tulot ylittävät köyhyysrajan. Näin ollen saattaa olla niin, että työmarkkinasiirtymien tulovaikutukset eivät välttämättä täysimääräisesti näy käytetyssä suhteellisen tuloköyhyysriskin mittarissa. Toisekseen kotitalouden rakenteessa tapahtuvat muutokset voivat vaikuttaa köyhyysstatukseen. Parinmuodostus tai parisuhteen purkautuminen vaikuttavat kotitalouden yhteenlaskettuihin tuloihin (ks. Airion artikkeli tässä teoksessa). Tässä tapauksessa kotitalouden rakennemuutokset aiheuttavat tulomuutokset, joilla ei ole yhteyttä työmarkkinastatuksen muutokseen tai pysyvyyksiin. Tämä ongelma koskee tulonjako- ja köyhyystutkimusta kokonaisuudessaan. On kuitenkin niin, että vaikka kaikki huonotuloiset ihmiset eivät asu köyhissä kotitalouksissa, useimmilla köyhissä kotitalouksissa asuvista

ihmisistä on sekä huonot tulot että heikko työmarkkina-asema (Nolan ja Marx 1999; Cantillon ym. 2002; Airio 2008; Andreß ja Lohmann 2008).

Koska lähtökohtana on se, että mikrotason ilmiöt (joko yksilö- tai kotitalouskohtaiset tiedot) ovat yhteydessä maa- ja maaryhmätasoihin toimintamekanismeihin, tässä voitaisiin käyttää monitasomallitusta. Pulmana on kuitenkin se, että monitasomallitus vaatii onnistuakseen huomattavan suuren määrän ylemmän tason havaintoyksiköitä ja rajallisen määrän alemman tason yksiköitä (Rasbash ym. 2000; Goldstein 2003; Hox 2010). Meidän aineistossamme tilanne on päinvastainen. Alemman tason yksilötason tietoja on valtaisesti – esimerkiksi EU-SILC-vuosiaineistossa on yli 140 000 tapausta, mutta ylemmän tason yksiköitä (maa) vain 15 kappaletta. Siksi sovellamme toisen tyyppistä analyysia, jota on jonkin verran käytetty vertailevissa politologisissa tutkimuksissa (*Political Analysis* 2005). Ensimmäisessä vaiheessa laskemme yksilötason aineistosta kullekin maalle logistisen regression avulla omat parametrit. Logistisessa regressiomallissa kontrolloidaan iän, sukupuolen, koulutuksen, terveyden ja kotitalouden rakenteen vaikutukset. Maiden ristitulosuhteet (*odds ratios*) edustavat sellaisia maakohtaisia tekijöitä, joita malliin ei sisällytetty. Toisessa vaiheessa nämä maakohtaiset parametrit sovitetaan regressiomallilla yhteen maatasoisten työttömyysturvan tasoa koskevien muuttujien kanssa. Tämän tyyppisen tarkastelun etuna on havainnollisuus. Tavoite on selvittää, missä määrin eri maiden toimeentuloturvajärjestelmät pystyvät erilaisissa siirtymissä tukemaan yksilöä ja vaimentamaan työttömyyden aiheuttamaa köyhyysriskiä. Jos töissä vuonna t ollut ei-köyhä henkilö on vuonna $t+1$ työtön ja köyhä, työttömyysturvajärjestelmässä tai laajemmin maan sosiaalipoliittisessa järjestelmässä on aukkoja. Toisaalta voimme myös välillisesti arvioida, missä määrin eri maiden työttömyysturvajärjestelmiin sisältyy elementtejä, jotka eivät välttämättä kannusta työntekoon. Viimeksi mainitusta tilanteesta saadaan viitteitä, jos vuonna t työttömänä olleiden köyhyysriski on pienempi kuin samojen henkilöiden köyhyysriski vuonna $t+1$, jolloin he olivat jo töissä. Tai toisin päin, työttömyysturvajärjestelmään voi sisältyä kannustinongelmia silloin, kun vuonna t töissä olevan henkilön köyhyysriski on suurempi kuin vuonna $t+1$, jolloin hän joutui työttömäksi. Näihin kysymyksiin palaamme tarkemmin työmarkkinajärjestelmien ja työttömyysturvan tasojen tarkastelun jälkeen. Kaikki tarkastelut perustuvat kansainväliseen Euroopan maiden väliseen vertailuun. Vertailukohtana kuitenkin ovat Pohjoismaat: missä määrin ne ovat olleet ja missä määrin ne edelleenkin ovat muista poikkeava ryhmänsä.

Eurooppalaiset työmarkkinamallit: Pohjoismaat vertailevassa valossa

158

Työllä ja työn puutteella on suuri vaikutus kokonaisvaltaiseen hyvinvointiin: terveyteen, taloudelliseen tilanteeseen, onnellisuuteen. Teoksessaan *Happiness – Lessons from a New Science* englantilainen työmarkkinaekonomisti Richard Layard (2006, 64–68) osoittaa, että 10–100-onnellisuusasteikolla työttömyys aiheuttaa kuuden yksikön pudotuksen onnellisuuspisteissä. Pudotus on samaa luokkaa kuin huonon terveyden tai avioeron onnellisuutta laskeva vaikutus. Myös työn epävarmuus ja maan yleinen huono työllisyystilanne nakertavat koettua elämään tyytyväisyyttä ja onnellisuutta. Omaan työsuhteeseen liittyvä epävarmuus ja yli kymmenen prosentin kansallinen työttömyysaste vaikuttavat kolmen pisteen verran kumpikin. Kaiken kaikkiaan yksilön työmarkkinastatuksella on suuri vaikutus – ei pelkästään lompakon paksuuteen vaan myös elämään tyytyväisyyteen ja psyykkiseen hyvinvointiin. Siksi onkin paikallaan aluksi luoda lyhyt silmäys Euroopan maiden työmarkkinoiden rakenteisiin ja niissä viimeisen vuosikymmenen aikana tapahtuneisiin muutoksiin.

Taulukkoihin 1 (s. 160–161) ja 2 (s. 162–163) on kerätty eräitä keskeisiä työmarkkinoiden tunnuspiirteitä tässä tutkimuksessa mukana olevista Euroopan maista vuosilta 1997, 2007 ja 2010. Työttömyysasteen tiedot on otettu myös vuodelta 2012, jotta nähtäisiin vuonna 2008 alkaneen laman vaikutukset eri maihin ja maaryhmiin. Vuodet 1997 ja 2007 edustavat ECHP- ja EU-SILC-aineistojen kattaman ajanjakson keskimääräistä tilannetta. Taulukoissa maat on luokiteltu niiden hyvinvointivaltiomallin mukaisesti. Maakohtaisten tunnuslukujen lisäksi taulukoissa esitetään mallikohtaiset ja kaikkien maiden keskiarvot sekä variaatiokerroin (CV), joka saadaan jakamalla kunkin ryhmän keskihajonta ryhmän keskiarvolla. Variaatiokerroin toimii hyvin konvergenssin eli samankaltaistumisen mittarina: pienenevät arvot ilmaisevat, että maat tai maaryhmät ovat tulleet yhtenäisemmiksi, ja vastaavasti kasvavat arvot ilmentävät kasvavia eroja maitten välillä.

Yhtenä pohjoismaisen hyvinvointivaltion tunnusmerkkinä on pidetty korkeaa työllisyysastetta ja vähäistä työttömyyttä. Tilanne olikin tällainen 1990-luvun taloudelliseen kriisiin saakka. Tuolloin ennen muuta Suomessa ja Ruotsissa työttömyys kasvoi ennennäkemättömiin suuruusluokkiin ja pohjoismainen malli näiltä osin heikkeni. Siitä huolimatta pohjoismainen työllisyysaste – Suomea lukuun ottamatta – oli korkeampi kuin muissa maissa. Kaikissa maaryhmissä työllisyysasteet kasvoivat vuoden 2008 lamaan saakka. Lisäksi sekä ryhmien sisäiset että niiden väliset erot supistuivat. Tapahtui siis samankaltaistumista eli konvergenssia. Maaryhmien väliset erot ovat suurimmat naisten työvoimaosuuksissa. Vuonna 1997 ero naisten työllisyydessä Pohjoismaiden (67,7 prosenttia) ja Etelä-Euroopan (42,0 prosenttia) välillä oli peräti 26 prosenttiyksikköä. Vuosikymmen myöhemmin ero oli kaventunut 19 prosenttiyksikköön. Myös

sukupuolten väliset työllisyyserot kaventuivat vuoteen 2007 saakka, mitä pienenevät variaatiokertoimen arvot ilmaisevat. Näissä suhteissa pohjoismainen malli menetti erikoislaatuun suhteessa muihin maihin. Pohjoismaat eivät toki hylänneet aikaisempia oman mallinsa keskeisiä tunnuspiirteitä: runsasta työllisyyttä ja pyrkimystä sukupuolten väliseen tasa-arvoon työmarkkinoilla. Yhdenmukaistuminen johtui siitä, että muut maat omaksuivat osia pohjoismaisen mallin tunnuspiirteistä ja näiltä osin lähentyivät pohjoismaista mallia.

Vuonna 2008 alkaneen laman vaikutukset samankaltaistumiskehitykseen ovat kahtalaiset. Yhtäältä Keski-Euroopan maiden suhteellisen hyvä työllisyyskehitys on lähentänyt niitä Pohjoismaihin. Toisaalta anglosaksiset ja Etelä-Euroopan maat ovat huonomman työllisyyskehityksensä vuoksi hienokseltaan loitontuneet Keski-Euroopan ja Pohjoismaiden ryhmästä. Vuoden 2008 lama näyttää jakavan Eurooppaa kahtia. Kiintoisa havainto taulukosta 1 on se, että keskimääräinen työllisyysaste on vähän noussut (+0,6 prosenttiyksikköä) vuoteen 2010 tultaessa Keski-Euroopassa mutta laskenut muissa maaryhmissä (−2,7 Pohjoismaissa, −5,9 anglosaksisissa maissa ja −2,2 Etelä-Euroopassa). Toinen kiinnostava piirre on se, että kaikissa maaryhmissä eniten ovat laskeneet miesten työvoimaosuudet. Keski-Euroopassa naisten työllisyysaste itse asiassa kasvoi 1,6 prosenttiyksiköllä vuodesta 2007 vuoteen 2010.

Ennen muuta Tanska ja Ruotsi ovat tunnettuja ja kiiteltäviä aktiivisesta työmarkkinapolitiikastaan (ATMP), johon luetaan muun muassa työvoimapaalvelut, koulutus, työllistämistuet ja erilaiset suorat julkisen sektorin hoitamat työllistämistoimet. OECD:n tiedot vuosilta 1997 ja 2007 osoittavat, että keskimäärin Pohjoismaat käyttivät enemmän rahaa aktiiviseen työmarkkinapolitiikkaan kuin muut maaryhmät. Vuoden 2008 laman jälkeen Pohjoismaiden ja Keski-Euroopan välillä tosin ei enää ole eroja. Myös tässä suhteessa nämä kaksi maaryhmää ovat samankaltaistuneet (kolme oikeanpuoleista saraketta taulukossa 2).

Voisi olettaa, että nämä ATMP-satsaukset näkyisivät myös työttömyystilastoissa pienenä työttömyytenä ja ennen muuta vähäisenä pitkäaikaistyöttömyytenä. Oletus pitääkin paikkansa pitkäaikaistyöttömyyteen nähden. Pitkäaikaistyöttömiä on keskimäärin vähiten Pohjoismaissa. Muiden maaryhmien välillä ei ole yhtä suuria eroja. Pohjoismaiden sisäinen vaihtelu on kuitenkin suurta, mikä näkyy variaatiokertoimista. Vuoden 1997 tilanne selittyy suurelta osin 1990-luvun laman vaikutuksilla, jotka vielä näkyivät Ruotsin ja Suomen tilanteissa kyseisen vuosikymmenen lopussa. Työttömyysaste näissä kahdessa maassa oli korkeampi kuin eräissä Keski-Euroopan maissa tai Isossa-Britanniassa. Vuonna 2007 pohjoismainen työttömyys oli yhdessä Ison-Britannian ja Irlannin kanssa Euroopan vähäisintä (4,9 prosenttia). Vaikka työttömyys yleensä oli anglosaksisissa maissa ja Pohjoismaissa samalla tasolla, pitkäaikaistyöttömiä oli Irlannissa ja Isossa-Britanniassa (28 prosenttia) lähes kaksinkertainen määrä Pohjoismaihin verrattuna (16 prosenttia). Pitkäaikaistyöttömyys oli suurinta Keski- ja

Taulukko 1. Eurooppalaiset työllisyyssasteet 1997, 2007 ja 2010 (M = keskiarvo, CV = variaatiokerroin).

Maa	Työllisyyssaste (%) 1997			Työllisyyssaste (%) 2007			Työllisyyssaste (%) 2010		
	Kaikki	Miehet	Naiset	Kaikki	Miehet	Naiset	Kaikki	Miehet	Naiset
Pohjoismaat									
Tanska	75,4	81,3	69,4	77,3	81,3	73,3	73,4	75,6	71,1
Suomi	62,8	65,2	60,4	70,5	72,4	68,5	68,2	69,4	67,4
Norja	77,0	81,7	72,2	76,9	79,7	74,0	75,3	77,3	73,3
Ruotsi	70,7	72,4	68,9	75,7	78,0	73,2	72,7	74,2	70,3
M/CV	71,5/0,09	75,2/0,11	67,7/0,08	75,1/0,04	77,9/0,05	72,3/0,03	72,4/0,04	74,1/0,05	70,5/0,03
Keski-Eurooppa									
Itävalta	67,2	75,9	58,5	71,4	78,4	64,4	71,7	77,2	66,4
Belgia	57,0	67,1	46,7	61,4	68,2	54,9	62,0	67,5	56,5
Ranska	58,9	66,3	51,7	64,4	69,1	59,8	63,9	68,2	59,7
Saksa	63,8	72,1	55,3	68,9	74,8	62,9	71,1	76,0	66,1
Alankomaat	67,5	77,9	56,9	74,1	80,0	68,1	74,7	80,0	69,3
M/CV	62,9/0,08	71,9/0,07	53,8/0,09	68,1/0,08	74,1/0,08	62,0/0,08	68,7/0,08	73,8/0,08	63,6/0,08
Anglosaksiset maat									
Irlanti	56,3	67,8	44,7	69,0	77,4	60,3	60,1	64,1	56,1
Iso-Britannia	70,8	77,5	64,1	72,3	78,4	66,3	69,5	74,5	64,6
M/CV	63,6/0,16	72,7/0,09	54,4/0,25	70,7/0,03	77,9/0,01	63,3/0,07	64,8/0,10	69,3/0,11	60,4/0,10

Maa	Työllisyysaste (%) 1997			Työllisyysaste (%) 2007			Työllisyysaste (%) 2010		
	Kaikki	Miehet	Naiset	Kaikki	Miehet	Naiset	Kaikki	Miehet	Naiset
Etelä-Eurooppa									
Kreikka	54,8	71,9	39,1	61,6	74,9	48,1	59,6	70,9	48,1
Italia	51,6	66,8	36,4	58,7	70,7	48,6	56,9	67,7	46,1
Portugali	64,7	72,5	57,2	67,8	73,9	61,9	65,6	70,1	61,2
Espanja	50,7	66,1	35,2	66,6	77,4	55,5	58,6	64,7	52,3
M/CV	55,5/0,12	69,3/0,05	42,0/0,25	63,7/0,07	74,2/0,04	53,5/0,12	60,2/0,06	68,4/0,04	51,9/0,13
Kaikki maat M/CV	63,3/0,13	72,2/0,08	54,4/0,22	69,1/0,08	75,6/0,05	62,7/0,13	66,9/0,09	71,8/0,07	61,9/0,14

Lähde: International Social Security Association 1995; Salomäki ja Munzi 1999, 17–18 ja 26; OECD 2010; OECD 2012.

Taulukko 2. Työttömyysaste, pitkäaikaistyöttömyys ja aktiivinen työvoimapolitiikka, % BKT:sta erässä Euroopan maissa 1997, 2007 ja 2012.

Maa	Työttömyys (%)				Pitkäaikaistyöttömät (% kaikista työttömistä)			Aktiivinen työmarkkinapolitiikka (% BKT:sta)		
	1997	2007	2010	2012	1997	2007	2010	1997	2007	2010
Pohjoismaat										
Tanska	6,8	3,8	7,5	7,7	26,9	18,2	20,2	1,66	1,85	1,91
Suomi	15,1	6,9	8,4	7,7	27,5	23,0	23,6	1,40	0,89	1,04
Norja	5,5	2,6	3,6	3,3	8,2	8,5	9,6	0,90	1,00	0,55
Ruotsi	8,8	6,1	8,4	7,7	33,5	13,0	16,6	1,96	1,36	1,14
M/CV	9,1/0,47	4,9/0,41	7,0/0,33	6,6/0,33	24,0/0,46	15,7/0,40	17,5/0,35	1,48/0,30	1,28/0,44	1,16/0,48
Keski-Eurooppa										
Itävalta	3,9	4,4	4,4	4,3	30,3	26,8	25,2	0,44	0,71	0,84
Belgia	9,7	7,5	8,3	7,4	61,7	50,0	48,8	1,22	1,09	1,48
Ranska	11,0	8,3	9,7	10,3	44,2	42,2	40,2	1,35	0,92	1,14
Saksa	8,0	8,4	7,1	5,5	52,6	56,6	47,4	1,27	0,88	0,94
Alankomaat	6,6	3,2	4,5	5,3	47,9	41,7	27,6	1,58	1,22	1,22
M/CV	7,8/0,36	6,4/0,35	6,8/0,34	6,6/0,36	47,3/0,24	45,3/0,26	37,8/0,29	1,17/0,37	0,96/0,20	1,12/0,22
Anglosaksiset maat										
Irlanti	12,3	4,5	13,9	14,8	56,0	30,3	49,3	1,60*	0,62	0,96
Englanti	8,5	5,3	9,6	8,1	32,7	24,7	32,6	0,38	0,42	0,38
M/CV	10,4/0,26	4,9/0,12	9,6/0,25	11,5/0,41	44,4/0,37	27,5/0,14	41,0/0,29	0,99/0,87	0,52/0,25	0,67/0,61

Maa	Työttömyys (%)				Pitkäaikaistyöttömät (% kaikista työttömistä)			Aktiivinen työmarkkinapolitiikka (% BK:sta)		
	1997	2007	2010	2012	1997	2007	2010	1997	2007	2010
Etelä-Eurooppa										
Kreikka	9,0	8,3	12,6	17,7	54,9	50,3	45,0	0,44	0,07	0,22
Italia	11,2	6,1	8,4	10,7	59,6	49,9	48,5	0,40	0,53	0,46
Portugali	7,1	8,0	11,0	15,7	44,7	47,3	52,3	0,77	0,61	0,72
Espanja	18,4	8,3	20,1	25,1	54,3	27,6	36,6	0,70	0,80	0,89
M/CV	11,4/0,43	7,7/0,14	13,0/0,38	17,3/0,34	53,4/0,12	43,8/0,25	45,6/0,15	0,58/0,32	0,50/0,62	0,57/0,53
Kaikki maat M/CV	9,5/0,40	6,1/0,33	9,2/0,45	10,1/0,59	42,3/0,36	34,0/0,45	34,9/0,40	1,07/0,50	0,84/0,51	0,96/0,47

Lähde: International Social Security Association 1995; Salomäki ja Munzi 1999, 17–18 ja 26; OECD 2000; 2002; 2008; 2010; ja 2012.

Etelä-Euroopassa (44 prosenttia)¹. 2010-luvulle tultaessa tilanne on muuttunut oleellisesti sikäli, että työttömyysaste oli kaikissa maaryhmissä noussut, vähiten Keski-Euroopassa ja Pohjoismaissa. Vuodesta 2010 vuoteen 2012 työttömyys on laskenut Pohjoismaissa ja Keski-Euroopassa 6,6 prosenttiin, mutta noussut Ison-Britannian ja Irlannin ryhmässä 12 prosenttiin ja Etelä-Euroopassa 17 prosenttiin. Myös työttömyyden suhteen Eurooppa näyttäisi jakaantuvan pohjoiseen ja etelään.

Aktiivisen työmarkkinapolitiikan tulosten tarkastelu ei kuitenkaan tuota mitään selkeää yleistulosta. Olettaen, että ATMP estää työttömyyttä ja auttaa työttömiä nopeasti löytämään uuden työpaikan, korrelaation aktiivisen työmarkkinapolitiikan ja siirtymän työttömyydestä työlliseksi pitäisi olla positiivinen ja vastaavasti negatiivinen, mitä tulee siirtymään työllisestä työttömäksi. Taulukon 2 ja taulukon 4 (s. 170–171) pohjalta ilmenee, että asioiden väliset yhteydet ovat oletetun suuntaisia mutta eivät tilastollisesti merkitseviä ja pienessä 15 maan otoksessa poikkeavat tapaukset vaikuttavat yhteyksiin. 1990-luvun tilanteessa (ECHP-aineisto) korrelaatio ATMP:n ja työttömyyteen siirtymän välillä on $-0,29$, mutta jos poikkeava maa Itävalta (pieni ATMP-osuus ja vähäinen liikkuvuus) poistetaan, korrelaatiokin kohenee ($r = -0,45$). Korrelaatio aktiivisen työmarkkinapolitiikan ja työllistymisen välillä on olematon ($r = 0,01$). Mutta nytkin poikkeavan tapauksen (Espanja suurine siirtymineen ja pienine ATMP-osuuksineen) poistaminen nostaa vähän korrelaatiota ($r = -0,23$).

2000-luvun jälkipuoliskon tilanne EU-SILC-tietojen valossa näyttää pitkälti samalta kuin vuosikymmen aiemmin. Myöhemmällä ajanjaksolla työmarkkinapolitiikan ja työttömyyteen siirtymisen välillä on vahvempi yhteys ($r = -0,33$), mikä vahvistuu, jos poikkeavat Norja ja Iso-Britannia jätetään tarkastelun ulkopuolelle ($r = -0,56$). Tämä viittaisi siihen, että ATMP:lla saattaa olla työttömyyteen siirtymistä vähentävä vaikutus. Sen sijaan yhteys aktiivisen työmarkkinapolitiikan ja työn löytämisen välillä ei ole oletuksen mukainen ($r = -0,06$). Tässä tapauksessa koko Etelä-Eurooppa suurine työttömyydestä työlliseksi siirtymälukuineen ja pienine ATMP-satsauksineen on muista maista poikkeava ryhmä. Mikäli kaikki Etelä-Euroopan maat jätetään tarkastelun ulkopuolelle, korrelaatio paranee ja sen suunta on oletuksen mukainen: mitä enemmän harjoitetaan aktiivista työmarkkinapolitiikkaa, sitä paremmin työttömät työllistyvät ($r = 0,52$).

¹ Tarkistimme käyttämämme EU-aineistojen tietoja taulukossa 1 esitettyjä vasten. Yhtäpitävyys meidän aineistoista saamiemme työllisyyslukujen ja OECD:n lukujen välillä on erittäin hyvä. Vuonna 1997 korrelaatiokerroin (r) ECHP-aineistosta laskettujen työttömyysasteitten ja OECD:n työttömyyden välillä oli 0,91. Vuoden 2007 kohdalla yhtäpitävyys ei ollut yhtä hyvä ($r = 0,41$). EU-SILC-aineiston ja OECD:n lukujen välinen ero johtuu Alankomaiden lukujen poikkeavuudesta. Mikäli Alankomaat jätetään tarkastelun ulkopuolelle, korrelaatio sekä yleisen ($r = 0,71$) että pitkäaikaistyöttömyysasteen suhteen paranee ($r = 0,78$).

Näiden tulosten perusteella näyttää siltä, että aktiivinen työllisyyspolitiikka onnistuu paremmin estämään ihmisiä joutumasta työttömäksi kuin auttamaan työttömiä työllistymään. Yhteydet ovat kuitenkin tässä käytetyissä aineistoissa varsin heikot. Aktiivinen työmarkkinapolitiikka on vain yksi pala suurempaa työmarkkinallista palapeliä, jossa ihmiset työllistyvät, jäävät työttömiksi ja työllistyvät uudelleen tai jäävät pitkäaikaistyöttömiksi (De Vreyer ym. 2000). Näin ollen aktiivinen työmarkkinapolitiikka ei ole riittävä tekijä selittämään työmarkkinoilla tapahtuvien siirtymien eroja maiden tai hyvinvointivaltiomallien välillä.

Työttömyysturva: Pohjoismaat anteliaita alemmissa, Keski-Eurooppa ylemmissä tuloryhmissä

Turva työttömyyttä ja muita sosiaalisia riskejä vastaan voidaan hankkia useilla eri tavoilla. Turvan tasoa ja kattavuutta voidaan myös mitata useilla eri tavoilla. Useimmin käytetty mittarit viittaavat etuuksien anteliaisuuteen, siihen kuinka suuri toimeentuloturvajärjestelmästä saatava korvaus on suhteessa aiempaan palkkaan. Useimmat kansainväliset vertailut perustuvat tyyppitapauksiin ja niihin liittyviin hypoteettisiin laskelmiin. Yleensä laskuperusteena käytetään keskivertopalkansaajaa (*average paid worker*, APW) ja hänen palkkaansa, jonka oletetaan heijastavan kunkin maan keskimääräistä palkkatasoa. Tällaisilla keskimääräiseen tilanteeseen perustuvilla laskelmilla on oma tärkeä informaatioarvonsa, mutta niillä on omat rajoitteensa. Ne eivät kerro mitään siitä, miten sosiaaliturvajärjestelmä kohtelee tulohaitarin ala- ja yläpäässä olevia tulonsaajia. Voi olla niin, että kahden maan keskivertopalkansaajan korvausaste on täsmälleen sama mutta toisessa saattaa olla korkea korvaustaso alemmille tuloryhmille, mutta hyvätuloisille suhteellisen alhainen korvaustaso suhteessa palkkaan. Tilanne on seurausta korkeasta korvausasteesta (esim. 90 prosenttia palkasta) ja pienestä maksimietuudesta (esimerkiksi Tanska). Toisissa maissa taas maksimietuudet ovat suuremmat tai niitä ei ole rajoitettu lainkaan (esimerkiksi Suomi). Näistä syistä tarvitaan vaihtoehtoisia laskelmia.

OECD on vuosille 2001–2008 tehnyt lukuisia erilaisia anteliaisuusmallituksia eri tuloryhmille ja perhetyypeille. Käytämme tässä kolmen eri tuloryhmän tietoja vuodelta 2007: 1) pienipalkkaiselle palkansaajalle, jonka tulot ovat 67 prosenttia keskivertopalkansaajan tuloista ($0,67 \cdot \text{APW}$); 2) keskipalkkaiselle (APW) ja 3) suurituloiselle henkilölle, jonka tulot ovat 1,5 kertaa keskituloja suuremmat ($1,5 \cdot \text{APW}$) (OECD 2010). Koska OECD-tiedot alkavat vuodesta 2001, on 1990-luvun tietojen saamiseksi käytettävä vaihtoehtoisia lähteitä (International Social

Security Association 1995; Salomäki ja Munzi 1999)². Järjestelmien anteliaisuus eri tulotasoilla on esitetty taulukossa 3.

Taulukko 3. Työttömyysturvajärjestelmän korvausasteet eri tuloryhmissä 1995 ja 2007. Korvausaste = nettokorvaus / nettopalkka, %. APW = keskimääräinen palkansaajan tulo.

166

Maaryhmä/maa	1995			2007		
	Pieni-tuloinen (0,67APW)	Keski-tuloinen (APW)	Suuri-tuloinen (1,5APW)	Pieni-tuloinen (0,67APW)	Keski-tuloinen (APW)	Suuri-tuloinen (1,5APW)
Pohjoismaat						
Tanska	93	70	55	89	72	59
Suomi	87	77	61	79	70	58
Norja	85	70	65	80	72	55
Ruotsi	80	78	63	84	71	55
M/CV	86,4/0,06	73,3/0,05	61,8/0,05	83,0/0,05	71,3/0,01	56,8/0,04
Keski-Eurooppa						
Itävalta	65	63	62	70	67	53
Belgia	79	61	51	76	60	48
Ranska	86	76	71	78	71	71
Saksa	74	72	72	76	74	70
Alankomaat	87	79	55	82	74	59
M/CV	78,2/0,12	70,2/0,11	62,2/0,15	76,4/0,06	69,2/0,09	60,2/16,9
Anglosaksiset maat						
Irlanti	60	49	42	65	49	39
Iso-Britannia	58	38	43	67	53	39
M/CV	59,0/0,02	42,5/0,22	42,5/0,02	66,0/0,02	51,0/0,05	39,0/0,00
Etelä-Eurooppa						
Kreikka	82	51	40	63	48	36
Italia	41	42	42	71	71	56
Portugali	88	78	80	81	85	85
Espanja	72	74	59	81	73	54
M/CV	70,8/0,30	61,3/0,29	55,3/0,34	74,0/0,11	69,3/0,22	57,8/0,35
Kaikki maat M/CV	75,8/0,18	64,9/0,22	57,6/0,21	76,1/0,10	67,3/0,15	55,8/0,23

Lähde: International Social Security Association 1995; Salomäki ja Munzi 1999: 17–18 ja 26; OECD 2008 ja 2010.

2 Vertasimme tässä käytettyjä APW-laskelmia Lyle Scruggsin (2011) tietoihin (<<http://sp.uconn.edu/~scruggs/wp.htm>>). Korrelaatio käyttämiemme APW-tietojen ja Scruggsin lukujen välillä oli 0,94. Koska Scruggsilla ei ole 0,67*APW- tai 1,5*APW-lukuja, emme voineet verrata muita kuin keskimääräisen palkansaajan korvaustasoja.

Kuten taulukosta 3 nähdään, korvausasteet vaihtelevat tuloryhmien välillä. Useimmissa maissa korvaustasot ovat korkeampia alemmissa tuloryhmissä oleville, joskin maiden välillä on jonkin verran eroja tässä suhteessa. Maat ovat kuitenkin pienipalkkaisten ($0,67 \cdot \text{APW}$) korvausasteissa enemmän toistensa kaltaisia kuin muissa tuloryhmissä, mikä ilmenee alimmalla rivillä olevista ”Kaikki CV” -luvuista. Eniten maat poikkeavat toisistaan siinä, millaisia etuja tarjotaan hyvätuloisille. Kaikkiaan eri palkkaryhmille taattujen korvausasteiden yhtäpitävyys on suhteellisen vahva. Vuonna 1995 korrelaatio pieni- ja keskituloisen korvausasteen välillä oli 0,77, pieni- ja suurituloisen korvausasteen välillä 0,56 ja keski- ja suurituloisen välillä 0,82. Vuonna 2007 korrelaatiot eri korvausasteiden välillä olivat vieläkin korkeammat: 0,78, 0,62 ja 0,90. Korvausjärjestelmän yhtäpitävyys eri tulotasojen välillä näyttäisi lisääntyneen, toisin sanoen korvausasteet eri tuloryhmissä ovat lähentyneet toisiaan.

On väitetty, että maat jotka tarjoavat ylemmissä tuloryhmissä hyviä etuja, ovat kaikkein anteliaimpia myös huono-osaisille (Korpi ja Palme 1998; Nelson 2004). Jossain määrin tämä uudelleenjaon paradoksi näyttäisi pitävän paikkansa vuonna 1997, jolloin Pohjoismaat tarjosivat kaikissa tuloryhmissä suurimmat etuudet – poikkeuksena suurituloisin ryhmä, jossa Keski-Euroopan maat ovat anteliaimmat. Vuonna 2007 tilanne on jossain määrin monimutkaisempi. Pohjoismaat, jotka variaatiokertoimen perusteella ovat kaikkein homogeenisin ryhmä yhdessä Irlannin ja Ison-Britannian kanssa, edelleenkin maksavat parhaat työttömyyskorvaukset keskituloisille ja sitä heikkotuloisemmille, mutta jäävät nyt aiempaa selkeämmin jälkeen Keski-Euroopasta, mitä tulee hyvätuloisille maksettaviin työttömyyskorvauksiin. Tulokset ovat varsin hyvin linjassa Gøsta Esping-Andersenin (1990) ajatuksen kanssa keskieuropalaisen sosiaalipolitiikan statushierarkioita ylläpitävästä luonteesta. Variaatiokertoimien mukaan maiden välillä on tapahtunut lievähköä yhdenmukaistumista tarkasteluajan jaksolla alemmissa ja keskituloisissa ryhmissä. Variaatiokerroin pienituloisten ($0,67 \cdot \text{APW}$) ryhmässä on laskenut vuoden 1997 luvusta 0,18 arvoon 0,10 vuonna 2007. Keskipalkkaisen (APW) henkilön korvausasteen variaatiokertoimien arvot ovat 0,22 ja 0,15. Yhdenmukaistumista ei sen sijaan ole tapahtunut hyvätuloisten ($1,5 \cdot \text{APW}$) ryhmässä (variaatiokertoimet 0,21 ja 0,23). Pohjoismaissa ja Keski-Euroopassa korvaustasot ovat laskeneet kaikissa tuloryhmissä mutta keskimäärin parantuneet Etelä-Euroopassa. Anglosaksisissa maissa taas parannukset ovat kohdistuneet ennen muuta keski- ja huonotuloisille. Nämä muutokset selittävät maiden välistä kasvanutta samankaltaisuutta.

Työmarkkinasiirtymät ja köyhyys: regiimierot näkyvät

168

Tämä jakso kuvaa työmarkkinasiirtymien ja suhteellisen tuloköyhyysriskin välisiä yhteyksiä. Tavoitteena on havainnollistaa, miten työmarkkinoilla tapahtuvat muutokset vaikuttavat eri maissa siirtymien kohteena olevien ihmisten taloudelliseen asemaan ja muutoksiin taloudellisessa asemassa. Kyseessä on kahden peräkkäisen vuoden seuranta. Taulukon 4 (s. 170) tulkinta voi olla hankalaho, joten tarvitaan tulkinta-avain. Esimerkiksi sarake ”Työssä → työssä” viittaa niihin, jotka kahtena perättäisenä seurantavuotena (t ja $t+1$) olivat molempina töissä. Vastaavasti sarake ”Työssä → työtön” kuvaa niiden tilannetta, jotka vuonna t olivat töissä mutta joutuivat vuonna $t+1$ työttömiksi. Numerot kuvaavat eri maiden ja eri työmarkkinapositioneissa olevien suhteellisia tuloköyhyysriskejä. Esimerkiksi Suomen luku 3,8 ”Työssä → työssä” -sarakeessa kertoo, että kahtena peräkkäisenä vuotena työssä olleiden suhteellinen tuloköyhyysaste Suomessa 1990-luvulla oli 3,8 prosenttia. Ajanjaksolla 2005–2008 vastaava osuus oli 3,7 prosenttia. Työssä olevien köyhyyydessä ei siis Suomessa ole tarkasteluperiodilla tapahtunut muutoksia. Sen sijaan muutoksia on tapahtunut kahtena perättäisenä vuotena työttömänä (”Työtön → työtön” sarake) olleiden tuloköyhyysasteissa (24 prosenttia 1990-luvulla ja 45 prosenttia 2000-luvulla). Verrattuna aiempiin köyhyystarkasteluihin, tämän tarkastelun lähtökohta on dynaamisempi: vertaamme työmarkkinastatusmuutoksia köyhyysmuutoksiin yli ajan ja maitten ja hyvinvointivaltiomallien välillä (taulukko 4).

”Työssä → työssä” -sarake osoittaa kulumiseen asti toistetun sanonnan olevan totta. Työ on paras turva köyhyyttä vastaan, olipa kyse mistä tahansa hyvinvointivaltiomallista. Yli ajan tapahtuva vertailu osoittaa suhteellisen pysyviä regiimien välisiä eroja. Työssä olevien köyhyys on pienintä Pohjoismaissa ja suurinta Etelä-Euroopassa ja anglosaksisissa maissa. Kovin mullistavia muutoksia eri vuosien välillä ei ole. Tulosten mukaan työssä käyvien köyhyys ei Euroopassa olisi lisääntynyt, joskaan oleellista pienentymistäkään ei ole tapahtunut. Tulos on yhdenmukainen Lohmannin ja Andreßin (2008) tulosten kanssa, joskin meidän tuloksemme osoittavat suurempia ja systemaattisempia maaryhmiin liittyviä eroja.

Työn menettäminen (”Työssä → työtön” -ryhmä) selvästi lisää suhteellista tuloköyhyysriskiä kaikissa regiimeissä ja lähestulkoon kaikissa maissa. Kun työssä olevien tuloköyhyysaste keskimäärin on alle kymmenen prosenttia, työttömäksi vuonna $t+1$ joutuneiden köyhyysaste oli yli kolminkertainen. Ensimmäinen johtopäätös tästä tarkastelusta on se, että työttömyys on taloudellinen riski. Toinen johtopäätös on se, että sosiaaliturvajärjestelmä ei tätä riskiä kaikkien kohdalla eliminoi. Kolmas johtopäätös ja sosiaaliturvajärjestelmän kannalta lohdullinen uutinen on se, että useimpien kohdalla työttömyys ei ainakaan välittömästi johda tuloköyhyysrajan alittamiseen. ”Työssä → työtön” -ryhmässä on havaittavissa

selvät regiimikohtaiset erot. Pienimmät tuloköyhyysluvut löytyvät Pohjoismaista (alle 20 prosenttia) ja suurimmat Etelä-Euroopasta (yli 30 prosenttia). Todellisuudessa eräät maat poikkeavat hyvinvointimallistaan. Esimerkiksi Alankomaiden suhteelliset tuloköyhyysriskit ovat selvästi pienemmät kuin Keski-Euroopan luvut yleensä, ja usein Alankomaat selviää vertailuista paremmin kuin Suomi. Tässä suhteessa Alankomaat on Suomea 'pohjoismaisempi' hyvinvointivaltio.

Suurin suhteellinen tuloköyhyysriski on niillä, jotka ovat olleet työttöminä molempina tarkasteluvuosina. 1990-luvulla näin määriteltyjen pitkäaikaistyöttömien köyhyysaste oli 32 prosenttia. 2000-luvulla se oli lähellä 40:tä prosenttia. Pohjoismaat eivät 2000-luvun tilanteen mukaan näyttäisi olevan mikään kovin homogeeninen ryhmä. Tilanteeseen vaikuttavat ennen muuta Suomen ja Norjan suuret tuloköyhyysluvut. Suomen kohdalla muutos ei johtune pelkästään siirtymisestä aineistosta toiseen vaan taustalla on työttömyysturvan ja nimenomaisesti työttömyysturvan peruspäivärahan ja työmarkkinatuen riittämättömyys ja jälkeensä jääneisyys. Norjan tilanne lienee teknisempi ja johtunee ennemminkin siitä, että Norjan työttömyysaste on alhainen ja pitkäaikaistyttömiä on varsin vähän. Tämän vuoksi Norjan pitkäaikaistyttömät saattavat olla paljon valikoituneempi ryhmä kuin muissa maissa. Kaikkiaan pitkäaikaistyöttömien suhteen on vaikea puhua mistään selvistä hyvinvointimallikohtaisista eroista.

Yleensä työhön meneminen on kaikissa maissa kannattavampaa kuin työttömänä oleminen. "Työtön → työssä" -ryhmän tuloköyhyysluvut ovat pienemmät kuin työttömäksi joutuneilla ("Työssä → työtön") tai kahtena vuotena työttömänä olleilla. Tästä yleisestä säännöstä on muutama harva poikkeus. 1990-luvun ECHP-aineistossa Itävalta ja Alankomaat ovat tällaisia tapauksia ja EU-SILC-tiedostossa Ranska ja Tanska ovat omat erikoisuutensa. Nämä tilanteet voivat johtua aineistoon liittyvistä ongelmista: tässä tarkastellaan vuosittaisia tuloja tai kotitalouden rakenteeseen liittyvät tekijät voivat aiheuttaa sekaannusta. Näistä aineisto-ongelmista keskusteltiin jo aiemmin. Selitykset voivat liittyä myös työttömyysturvajärjestelmien kannustinrakenteisiin. Käsillä olevilla aineistoilla asiaan ei voida kovin tarkasti pureutua. Tarvittaisiin paljon yksilöidympiä ja hienosyisempiä tietoja kotitalouden rakenteesta, henkilökohtaisista tuloista ja niiden muutoksista myös lyhyemmällä aikavälillä kuin vuoden aikana.

Väliin tulevien muuttujien kontrollointi sekoittaa regiimierot

Tässä jaksossa yhdistetään kahden edellisen jakson sisältö. Tarkastelemme, miten työttömyysturvajärjestelmän anteliaisuus on yhteydessä työmarkkinasiirtymissä havaittuihin muutoksiin suhteellisissa tuloköyhyysriskeissä. Koska työttömyys-

Taulukko 4. Työmarkkinasiirtymät ja suhteellinen tuloköyhyysriski 1990- ja 2000-luvulla, %.

Maaryhmä/maa	1994–99				2005–07			
	Työssä → työssä	Työssä → työtön	Työtön → työssä	Työtön → työtön	Työssä → työssä	Työssä → työtön	Työtön → työssä	Työtön → työtön
Pohjoismaat								
Tanska	3,4	10,6	8,1	8,5	3,5	6,8	9,0	25,0
Suomi	3,8	20,9	12,3	24,1	3,7	21,2	17,9	44,9
Norja	–	–	–	–	2,7	36,1	21,0	66,4
Ruotsi	–	–	–	–	6,5	14,2	17,4	34,6
M/CV	3,6/0,08	15,8/0,46	10,2/0,29	16,3/0,67	4,1/0,41	19,6/0,64	16,3/0,31	42,7/0,42
Keski-Eurooppa								
Itävalta	6,4	13,9	21,9	17,1	3,9	33,4	16,5	43,3
Belgia	5,1	19,6	12,0	28,5	4,5	35,7	24,1	19,9
Ranska	6,3	25,3	23,3	37,1	7,0	6,1	13,9	34,2
Saksa	4,7	19,3	15,7	44,7	–	–	–	–
Alankomaat	4,3	12,9	17,9	25,5	3,8	20,8	18,3	40,0
M/CV	5,4/0,17	18,2/0,27	18,2/0,25	30,6/0,34	4,8/0,31	24,0/0,57	18,7/0,24	34,4/0,30
Anglosaksiset maat								
Irlanti	5,2	25,6	17,0	44,6	5,8	17,5	12,3	27,7
Iso-Britannia	5,7	26,4	20,5	47,3	7,3	48,3	26,3	58,7
M/CV	5,5/0,07	26,0/0,02	18,6/0,13	47,1/0,07	6,7/0,16	32,9/0,66	19,3/0,51	43,2/0,52

Maaryhmä/maa	1994–99				2005–07			
	Työssä → työssä	Työssä → työtön	Työtön → työssä	Työtön → työtön	Työssä → työssä	Työssä → työtön	Työtön → työssä	Työtön → työtön
Etelä-Eurooppa								
Kreikka	14,8	27,0	18,8	30,6	13,4	36,5	18,3	33,9
Italia	10,4	42,9	29,2	47,3	11,4	41,2	24,0	37,5
Portugali	14,6	26,5	10,9	25,5	11,3	26,3	17,7	32,2
Espanja	9,4	29,4	19,9	33,6	11,6	31,4	17,2	41,0
M/CV	12,3/0,23	31,5/0,24	19,7/0,38	34,3/0,27	11,9/0,08	33,9/0,19	19,3/0,17	36,1/0,11
Kaikki maat M/CV	7,2/0,54	23,1/0,37	17,5/0,33	32,0/0,34	6,9/0,34	26,3/0,48	18,3/0,26	38,5/0,32

Lähde: ECHP 1994–2001; EU-SILC, pitkittäistiedosto 2008.
– = Tietoa ei saatavilla.

Taulukko 5. Työttömyysturvan korvausasteiden ja työmarkkinaosiin liittyvien suhteellisten tuloköyhysriskien väliset korrelaatiot 1990- ja 2000-luvuilla.

Tuloryhmä	1994–1999			2005–2007		
	Työssä → työtön	Työtön → työtön	Työtön → työssä	Työssä → työtön	Työtön → työtön	Työtön → työssä
Pienituloinen (0,67 APW)	-0,64*	-0,68*	-0,71**	-0,56*/-0,76**	-0,09/-0,57	-0,31/-0,68*
Keskituloinen (APW)	-0,51	-0,52	-0,39	-0,31/-0,47	0,0/-0,35	-0,12/-0,50
Suurituloinen (1,5 APW)	-0,31	-0,33	-0,34	-0,43/-0,53	-0,11/-0,37	-0,23/-0,49

Vinoviivan oikealla puolella olevat numerot viittaavat korrelaatioihin, kun poikkeavat tapaukset Kreikka ja Irlanti on poistettu tarkastelusta: * = tilastollisesti melkein merkitsevä; ** = tilastollisesti merkitsevä.

Lähde: ECHP 1994–2001; EU-SILC, pitkittäistiedosto 2008.

turvajärjestelmää koskevat tiedot ovat maatasoisia, aggregoimme myös suhteelliset tuloköyhyysriskit maatasolle. Olemme kiinnostuneita siitä, miten köyhyysriski liittyy eri tulotasolla (0,67*APW; APW ja 1,5*APW) maksettaviin työttömyyskorvauksiin. Lähdemme liikkeelle kahdenvälisten korrelaatioiden tarkastelusta. Tulokset on esitetty taulukossa 5 (s. 171). Koska työttömyyskorvausjärjestelmän anteliaisuus ei koske niitä, jotka ovat olleet koko ajan töissä, kategoria ”Työssä → työssä” on jätetty huomioimatta.

Kaikki taulukossa 5 esitetty korrelaatiot ovat ennako-oletusten suuntaisia ja luontevia: mitä parempi on työttömyysturva, sen pienempi on suhteellinen tuloköyhyysriski. Korrelaatiot ovat voimakkaampia 1990-luvulla kuin 2000-luvulla. Myöhemmässä EU-SILC-aineistossa korrelaatioiden voimakkuuteen vaikuttavat vahvasti poikkeavat tapaukset Irlanti ja Kreikka. Pitkäaikaistyöttömyyden kohdalla myös Norja suurine köyhyyslukuineen (joista keskusteltiin aiemmin) vaikuttaa yhteyden voimakkuuteen. Jos nämä kolme poikkeuksellista maata poistetaan, korrelaatio voimistuu huomattavasti. Voimakkain yhteys köyhyyslukuihin on alimmille tuloryhmille maksettavilla korvauksilla. Tämä ilmentää sitä, että riittävä perusturvan taso on paras tae köyhyyttä vastaan työttömyyden kohdatessa.

Aiemmat tutkimukset (esim. Kangas ja Ritakallio 2000; Fritzell ja Ritakallio 2010) ovat osoittaneet, että maiden väliset demografiset erot, erot työssä käymisessä (kahden vai yhden ansaitsijan malli), erot väestön koulutustasossa jne. vaikuttavat köyhyyden yleisyyteen OECD-maissa. Näiden väliin tulevien maakohtaisten muuttujien vaikutusten eliminointi tehtiin tässä tutkimuksessa mikroaineistoon perustuvalla logistisella regressiolla, jolla kontrolloitiin sukupuoli, perhesuhteet, ikä, koulutus ja terveys. Mallituksista saadut ristitulo-suhteet (*odds ratios*) kuvaavat kunkin maan tilannetta suhteessa vertailukohdaksi valittuun Itävaltaan (Itävalta = 1). Ykköstä suuremmat kertoimet ilmaisevat, että kun edellä mainitut tekijät on vakioitu, kyseisen maan köyhyysluvut ovat suuremmat kuin Itävallassa. Vastaavasti ykköstä pienemmät luvut osoittavat, että maan työttömistä pienempi osuus on köyhiä kuin Itävallassa.

Taustamuuttujien vaikutuksen huomioiminen muuttaa jonkin verran maiden keskinäisiä järjestyksiä. Esimerkiksi 2000-luvulla suhteelliset tuloköyhyysriskit ryhmässä ”Työtön → työtön” ovat lähestulkoon samat Itävallassa (43,3 prosenttia) ja Suomessa (44,9 prosenttia). Tässä köyhyyden ”bruttovertailussa” Suomen köyhyysaste on 1,03 kertaa suurempi kuin Itävallan. Jos siirrymme ”nettovertailuun” eli tilanteeseen, jossa taustamuuttujien vaikutukset on vakioitu, tilanne on aika tavalla toinen. Tässä vertailussa Suomen köyhyysluvut ovat 1,66-kertaiset Itävaltaan nähden. Tulos ilmentää sitä, että jos Suomen väestö- ja työllisyysrakenne olisivat samat kuin Itävallassa, Suomen pitkäaikaistyöttömien tuloköyhyysriskit olisivat merkittävästi suuremmat. Vastaavasti pitkäaikaistyöttömien tuloköyhyysriski Espanjassa on 41,0 prosenttia, mikä Itävallan 43,3 pro-

senttiin suhteutettuna on 0,95. Väestö- ja työllisyysrakenteen vakioinnin jälkeen ”nettotilanne” on 0,81. Tämä tulos puolestaan kertoo sen, että jos Espanja olisi taustarakenteeltaan samankaltainen Itävallan kanssa, espanjalainen työttömyys olisi *de facto* vähäisempi.

Kuten taulukosta 4 ilmeni, kaikkein voimakkaimmin köyhyys oli yhteydessä alimmilla tulotasoilla tarjottu työttömyyskorvaus. Siksi seuraavissa tarkasteluissa (kuvio, s. 174) keskitymme maakohtaisten ristitulo-suhteiden ja pienituloisten (0,67*APW) korvaustason yhteyksien selvittämiseen. Koska työttömyyskorvausjärjestelmän anteliaisuus koskee ennen muuta työttömäksi joutuneita (”Työssä → työtön”) ja pitkäaikaistyöttömiä (”Työtön → työtön”) ja vähemmässä määrin muita ryhmiä, tarkastelemme vain edellä mainittua kahta työttömien joukkoa.

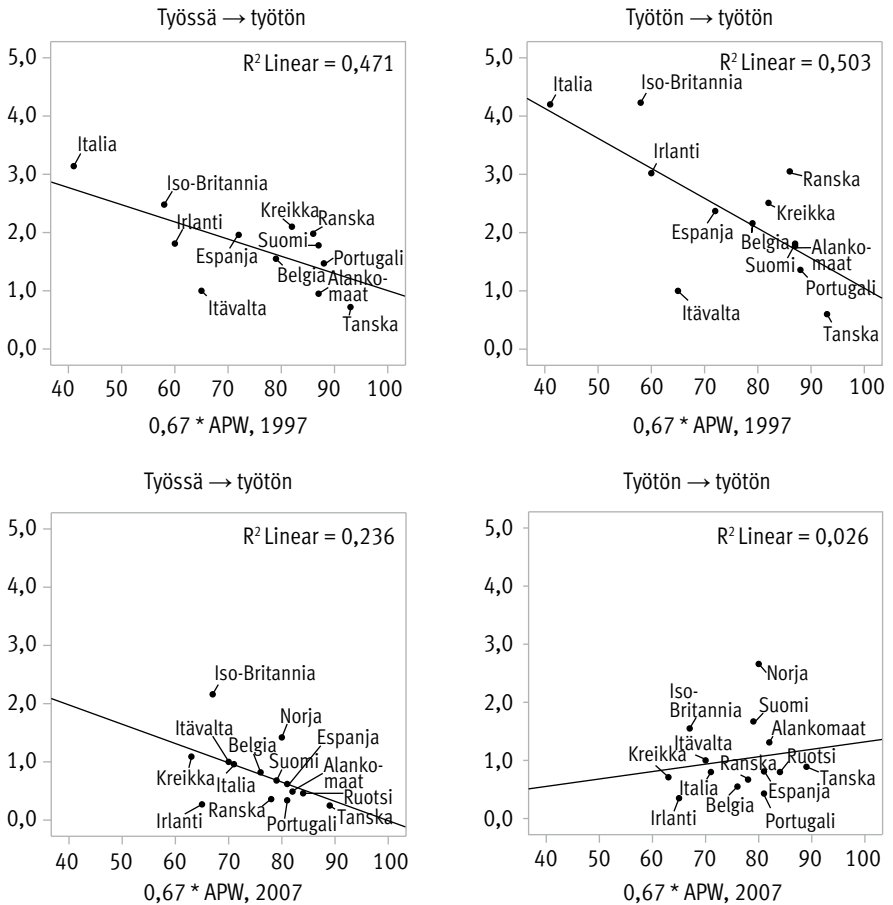
1990-luvun tilanteessa (ylemmät kuviot) selvä yhteys on havaittavissa: mitä parempi on työttömyysturvasta saatava korvaus, sitä vähäisempää on köyhyys. Vuonna 1997 italialaisen työttömäksi joutuneen todennäköisyys³ olla köyhä itävaltalaiseen työnsä menettäneeseen verrattuna oli noin kolminkertainen (Työssä → työtön). Suomessa vastaava todennäköisyys oli 1,7. Korvausaste on korkein Tanskassa, jossa myöskin tuloköyhyyden todennäköisyys on pienin (0,7-kertainen Itävaltaan nähden). Pitkäaikaistyöttömien (Työtön → työtön) suhteellinen tuloköyhyysriski oli kaikkein suurin Italiassa ja Isossa-Britanniassa: noin nelinkertainen Itävaltaan verrattuna. Tanska selviää pienimmillä tuloköyhyysriskeillä tässäkin vertailussa. Suomessa todennäköisyys, että pitkäaikaistyötön on köyhä, oli lähes kaksinkertainen Itävaltaan verrattuna.

Kuvion ylä- ja alaosassa on käytetty samaa skaalaa, mikä helpottaa vertailua ja tuo havainnollisesti esiin maiden samankaltaistumisen. Vuoden 1997 tilanteessa sekä tuloköyhyysriskien että korvaustasojen hajonta oli selkeästi suurempaa kuin kymmenen vuotta myöhemässä tilanteessa. Maiden väliset erot ovat molemmilla ulottuvuuksilla kaventuneet. Kuvioista selviää myös se, kuinka Pohjoismaat ovat vaakasunnassa liukuneet vasemmalle (edut ovat huonontuneet) ja toisaalla esimerkiksi Italia on siirtynyt oikealle (edut ovat parantuneet). Vastaavasti erot tuloköyhyysriskeissä ovat kaventuneet suhteellisen pieniksi. Vuonna 2007 ”Työssä → työtön” -ryhmässä oikeastaan vain Iso-Britannia merkittävästi poikkeaa muista. ”Työtön → työtön” -kategoriassa taas Norja, osin Suomi ja Iso-Britannia poikkeavat muista maista. Muutoin maat ovat aika lähellä vertailupiste Itävaltaa.

3 Tulkinnallisen yksinkertaisuuden vuoksi puhumme todennäköisyyksistä.

Kuvio. Köyhyyden todennäköisyys eri työmarkkinapositioneissa (Itävalta = 1) ja työttömyysturvan korvausaste pienituloisessa ($0,67 * APW$) ryhmässä.

174

Kuvioiden oikeassa yläkulmassa esitetään esiin piirretyn lineaarisen regressiosuoran selitysaste (R^2). Vasemman yläkuvion kohdalla ilmoitus " $R^2 = 0,471$ " tarkoittaa sitä, että työttömyysturvan korvaustaso tuloryhmässä $0,67 * APW$ "selittää" vajaa 50 prosenttia y-muuttujan, toisin sanoen maakohtaisten ristitulo-suhteiden, "todennäköisyyksien", eroista. Loppu jää muille kansallisille tekijöille, joita tässä käytetty malli ei sisällä. Malli toimii paljon huonommin 2000-luvun tilanteessa (alemmat kuviot). Parhaimmillaankin se selittää vain noin neljänneksen y-muuttujan vaihtelusta (kuvio "Työssä → työtön"). Pitkäaikaistyöttömien kohdalla malli ei päde lainkaan.

Ei ole kovinkaan suuri yllätys, että malli toimii parhaiten työttömäksi joutuneiden ryhmässä. Vastikään työttömäksi joutuneet ovat kaikkein välittömimmin työttömyysvakuutuksen piirissä. On yllättävää, että malli ei toimi pitkäaikais-

työttömien tarkastelussa. Tulokselle voidaan löytää kolme mahdollista selitystä. Ensinnäkin tilanne muuttuu, kun siirrytään ”bruttotarkastelusta” (taulukko 4) ”nettotarkasteluun”, toisin sanoen vakioimattomasta tilanteesta tilanteeseen, jossa taustamuuttujien vaikutus on huomioitu. Väestö- ja työssäkäymisraken- teisiin liittyvät tekijät saattavat hämärtää tilannetta, kuten aiemmin keskus- teltiin. Toisekseen siirryttäessä 1990-luvulta 2000-luvulle työttömyys yleisesti laski Euroopassa, mikä muutti työttömyyden rakennetta ja vahvisti työttömien joukossa olevien valikoitumista. Valikoituminen tarkoittaa sitä, että ”työllistet- tävissä olevat” työttömät työllistyivät ja pitkäaikaistyöttömien joukkoon jäivät ne, joilla on syystä tai toisesta (terveyssyyt, puutteellinen koulutus yms.) erilaisia työllistymisen esteitä. Toisin sanoen pitkäaikaistyöttömät olivat vaikeammin työllistettäviä. Norjan tapaus on oivallinen esimerkki tästä: vähäinen työttömyys, alhainen pitkäaikaistyöttömien osuus mutta suuri suhteellinen tuloköyhyysriski pitkäaikaistyöttömien joukossa. Kolmanneksi, koska pitkäaikaistyöttömyyden rakenne on muuttunut: työttömien joukossa on enemmän ja enemmän sellaisia, jotka eivät enää ole oikeutettuja työttömyysvakuutuksesta saataviin etuuksiin vaan monet ovat siirtyneet toimeentulotukijärjestelmän piiriin. Näin ollen työt- tömyysturvan taso ei enää ole heidän kohdallaan relevantti mittari. Tarkasteluun pitäisi ottaa viimesijaiset etuudet: toimeentulotuki ja asumistuki.

Kaikkiaan tällainen väliin tulevien muuttujien kontrollointi sekoittaa sitä suhteellisen selvää kuvaa, joka edellä esitettyjen ”bruttotilanne” taulukoiden pohjalta on syntynyt. ”Nettotilanteessa” Pohjoismaat eivät enää olekaan selvästi muista maista poikkeava ryhmänsä. Vertailut myös osoittavat, että suuri osa poh- joismaisen mallin pienistä tuloköyhyysluvuihin ei suinkaan aina tule anteliaasta sosiaaliturvasta vaan väestörakenteeseen, ja ennen muuta työssä käymisen tapaan, liittyvistä tekijöistä. Esimerkiksi Ranskan ja Pohjoismaiden koko väestötason köyhyysasteiden eroista yksi kolmasosa selittyy tulonsiirtojärjestelmiin liittyvillä eroilla ja kaksi kolmasosaa selittyy muilla, lähinnä naisten työhön osallistumisen eroilla (Kangas ja Ritakallio 2000). Taulukosta 1 ilmeni, että muihin maihin verrattuna Pohjoismaissa naisten työvoimaosuudet ovat suuret; vallalla on niin sanottu kahden palkansaajan malli. Kahden tulonsaajan tilanteessa kotitalous ei luonnollisestikaan ole yhtä herkkä työttömyyden aiheuttamalle köyhyydelle kuin sellainen kotitalous, jossa on vain yksi tulonsaaja. Etelä-Euroopan suuret suhteelliset tuloköyhyysriskit liittyvät yhden palkansaajan mallin yleisyyteen. Jos palkkatyössä oleva eteläeurooppalainen mies jää työttömäksi, kotitalouden tulot laskevat voimakkaasti, koskapa puolison tulot eivät ole vakauttamassa tilannetta. Tulokset antavat vahvaa tukea ensinnäkin sille ajatukselle, että työ on parasta sosiaaliturvaa. Toisekseen tulokset painottavat sitä, että parasta köyhyyttä ennalta ehkäisevää politiikkaa ovat ne sosiaalipalvelut, jotka mahdollistavat kummankin puolison työssä käymisen. Erityisen tärkeä rooli on perheille suunnatuilla palve- luilla (ks. Ferrarini 2003; Anttonen 2005; Meagher ja Szebehely 2012).

Erot pienenevät – mallit säilyvät?

176

Artikkelin tavoite oli tarkastella, miten työmarkkinasiirtymät heijastuvat eri maiden ja eri maaryhmien suhteellisissa tuloköyhyysriskeissä. Pohjavireenä oli selvittää, missä määrin voidaan puhua erityisestä pohjoismaisesta mallista, joka selvärajaisesti piirtyy esiin muiden Euroopan maiden joukosta. Jotta sosiaaliturvajärjestelmä ja erilaiset siirtymät tulopositioissa asettuisivat laajempaan perspektiiviin, lähdimme liikkeelle tarkastelemalla aluksi työmarkkinajärjestelmiä ja niitä muutoksia, joita näissä järjestelmissä on tapahtunut 1990-luvulta lähtien. 1990-luvun tilanteessa laman pitkäkestoinen vaikutus oli vielä selvästi nähtävissä ennen muuta Suomessa ja Ruotsissa. Näiden maiden suurien työttömyyslukujen vuoksi pohjoismainen täystyöllisyysmalli ei hahmottunut. Sen sijaan työllisyysasteet olivat edelleenkin Pohjoismaissa korkeammat kuin Euroopassa keskimäärin. Tämä pätee myös Suomeen, joka vertailussa skandinaviin naapureihinsa ei yleensä ole kovin hyvin pärjännyt. 2000-luvun loppua kohden työllisyystilanne koheni ja Pohjoismaat erottuvat omana ryhmänään korkean työllisyysasteen ja vähäisen työttömyyden suhteen. Vuonna 2012 Suomen työllisyysaste oli muita Pohjoismaita matalampi mutta työttömyysasteissa ei Norjaa lukuun ottamatta ollut juurikaan eroja. Vuoden 2008 talouskriisin vaikutukset näyttäivät jakavan Euroopan kahtia. Yhtäällä on Pohjoismaista ja Keski-Euroopasta koostuva pohjoinen Eurooppa ja toisaalla Etelä-Eurooppa suurine työttömyyslukuineen. Vuoden 2008 talouskriisi on vaikuttanut voimakkaasti myös Irlantiin (jossa pankkisektorin ongelmat laukaisivat kriisin) ja Isoon-Britanniaan. Myös työvoimaosuuksissa on tapahtunut muutoksia, jotka nekin osaltaan hämärtävät aiempia hyvinvointimallirajoja. 1990-luvulta työllisyysosuudet ovat nousseet lähes kaikissa maissa ja maaryhmissä. Kasvu on ollut voimakkaampaa naisten kohdalla muissa kuin Pohjoismaissa. Pohjoismaissa kasvu oli vuodesta 1997 vuoteen 2007 noin neljä prosenttiyksikköä, muissa regiimeissä lähes 10 prosenttiyksikköä. Muut maat ovat kuroneet ja ovat kuromassa umpeen Skandinavian maiden etumatkaa ja hyvinvointivaltiomallit ovat tulleet samankaltaisemmiksi. Samankaltaistuminen ei johdu siis siitä, että Pohjoismaat olisivat hylänneet aiempia omia tunnuspiirteitään, vaan siitä, että muut maat ovat niin sanotusti pohjoismaalaistuneet.

Seuraavaksi analysoimme työttömyysturvajärjestelmiä ja niiden anteliaisuutta eri maissa ja maaryhmissä. 1990-luvulla Pohjoismaat tarjosivat anteliaimmat etuudet keski- ja huonotuloisille ryhmille. Hyvätuloisten etuudet puolestaan olivat tuolloin – ja ovat edelleen – parhaat Keski-Euroopan maissa. Anglosaksisten maiden järjestelmien taso on heikoin, heikompi kuin Etelä-Euroopassa. Tulokset sopivat varsin hyvin yhteen aiempien tutkimusten kanssa hyvinvointivaltioregiimien tunnuspiirteistä (Esping-Andersen 1990). Tässäkin suhteessa tiettyä samankaltaistumista on kuitenkin tapahtunut. Pohjoismaissa on kautta

linjan leikattu etuja, kun taas Etelä-Euroopassa edut parantuivat tarkasteluajan-jaksolla. Samankaltaistuminen koskee lähinnä keskituloisten ja pienituloisten etuuksia. Hyvätuloisten (1,5*APW) eduissa sen sijaan on havaittavissa lievää erilaistumista. Kun puhutaan hyvinvointivaltioitten samankaltaistumisesta tai erilaistumisesta, on pidettävä mielessä, mistä ulottuvuudesta puhutaan ja millä mittarilla asioita mitataan.

Kansalliset työttömyysturvajärjestelmät ovat se iskunvaimennin, jonka tarkoitus on vähentää niitä taloudellisia seurausvaikutuksia, joita työttömyydellä on. Tässä tutkimuksessa tavoitteena oli tarkastella dynaamisesti, millaisia tulo-vaikutuksia erilaisilla työmarkkinasiirtymillä on. Tarkastelun lopputulema oli suhteellisen selvät regiimierot. Pitkäaikaistyöttömiä lukuun ottamatta Pohjoismaissa suhteelliset tuloköyhyysriskit ovat kaikissa työmarkkinapositioneissa pienimmät. Työssä käyvien köyhyys näyttäisi seuraavan perinteisiä hyvinvointivaltioita linjoja. Pienintä se on Pohjoismaissa, vähän suurempaa Keski-Euroopassa ja anglosaksisissa maissa. Suhteellisesti katsoen kaikkein eniten työssä käyviä köyhiä on Etelä-Euroopassa, jossa yhden palkansaajan tai miehisen elättäjän malli on vielä varsin yleinen. Mallin ongelmat ovat ilmeiset.

Pohjoismaat eivät selviä vertailusta yhtä hyvin, kun kohteena ovat pitkäaikaistyöttömät. Heidän tuloköyhyysriskinsä on verrattain suuri etenkin Suomessa ja Norjassa. Työttömien ryhmän rakenteellisiin eroihin liittyvä selitys olisi se, että koska Pohjoismaissa on vähän pitkäaikaistyöttömiä muihin maihin verrattuna, he ovat suuremmassa määrin valikoitunut ryhmä omine työllistymisongelmineen. Tämän vuoksi saattaa olla niin, että monet eivät enää kuulu työttömyysturvajärjestelmän piiriin. Myös aineisto saattaa aiheuttaa pulmia. Sekä ECHP että EU-SILC nimittäin käyttävät vuositasen tulotietoja, mikä saattaa johtaa ongelmiin, kun tulotietoja sovitetaan yhteen työmarkkinastatustietojen kanssa. Kaksi erilaista henkilöä saatetaan luokitella pitkäaikaistyöttömiksi, toisin sanoen työttömäksi kahtena peräkkäisenä vuotena. Ensimmäinen sattui olemaan lyhytaikaisesti työttömänä kahtena haastatteluhetkenä. Toinen sen sijaan on ollut työttömänä yhtäjaksoisesti pitkään, kenties jo useita vuosia. Aineistossa heidät luokitellaan samaan ryhmään huolimatta siitä, että heidän tulopositionsa ovat hyvin erilaiset. Tällaisten ongelmien ratkaisemiseksi tarvittaisiin huomattavasti tarkempia tietoja työttömyyden kestoista ja ennen muuta hienojakoisempaa ajallista tietoa tuloista ja tulonmuodostuksesta. Niin ikään se aiemmin keskusteltu seikka, että työmarkkinoilla tapahtuvissa siirtymissä kohteena on yksilö ja tulosiirtymissä koko kotitalous, hankaloittaa selkeän ja yksiselitteisen kuvan saamista.

Yleensä tuloero- ja köyhyysvertailuissa maiden väliset erot selitetään sosiaaliturvan anteliaisuudella. Mitä anteliaammat ovat edut ja mitä suurempi on sosiaalibudjetti, sitä pienemmät ovat tuloerot ja sitä vähäisempää on köyhyys. Yleensä selitysmalli toimiikin. Sosiaaliturvan rakenteen ja tason lisäksi tulonjako

määrittyä pitkälti demografisilla ja työssä käymisen tapoihin liittyvillä tekijöillä. Tuloköyhyysriskeissä havaittavat erot liittyvät usein vahvasti siihen, millaista palkansaajamallia maa noudattaa: yhden palkansaajan miehistä mallia vaiko kahden palkansaajan mallia. Jos erilaiset rakenteelliset tekijät otetaan huomioon vakioimalla ne monimuuttujatarkastelussa, maaryhmien väliset ennen vakiointia esille tulevat selvät erot häviävät. Tarkoittaako tämä, että hyvinvointivaltiomallilla ei ole merkitystä tulonjaon tai köyhyyden kannalta? Ei merkitse. Meidän on vain laajennettava perspektiiviä tulonsiirtojärjestelmän ulkopuolelle ja sisällytettävä mukaan myös sosiaalipalvelut (ks. myös Vaalavuon artikkeli tässä teoksessa). Sosiaalipalvelut mahdollistavat kahden palkansaajan mallin yleistymisen. Ne muotoilevat eri maiden perherakennetta, rajoittavat tai mahdollistavat miesten ja naisten työssä käymistä, millä seikoilla taas on omat tulo- ja köyhyysvaikutuksensa. Hyvinvointivaltiomalli on tulonsiirtojen, sosiaalipalveluiden ja työmarkkinoiden yhteispelin muodostama kokonaisuus (Esping-Andersen 1990 ja 2009; Kangas ja Palme 2005).

Hyvinvointivaltiomallit voivat menettää omat erikoispiirteensä suhteessa muihin maihin tai maaryhmiin kahdella eri tavalla. Ensinnäkin maat voivat hylätä oman mallinsa ominaispiirteet ja liukua etäämmälle tai jopa kokonaan ulos aiemmasta mallistaan. Toisekseen maat voivat olla uskollisia omalle regiimilleen, mutta toiset maat saattavat nopeasti omaksua kyseisen mallin elementtejä ja näin kaventaa eroja. Saattavatpa jotkut maat tunkea mukaan toiseen malliin. Alankomaat pienine tuloköyhyyslukuineen ja anteliaine sosiaalietuineen luetaan usein mukaan pohjoismaiseen malliin.

Tarkastelimme kolmea ulottuvuutta, joita on pidetty pohjoismaisen mallin tunnuspiirteinä: korkeaa työllisyysastetta, anteliasta sosiaaliturvaa ja matalaa tuloköyhyysastetta. Korkean työllisyysasteen suhteen havaitsimme jälkimmäisen tyyppin konvergenssia. Pohjoismaat ovat olleet uskollisia työllisyysperiaatteelleen, mutta muissa maissa etenkin naisten työvoimaosuudet ovat kasvaneet nopeasti ja maat ovat lähentyneet Pohjoismaita. On tapahtunut konvergenssia ylöspäin. Mitä taas tulee anteliaaseen sosiaaliturvaan, tulokset ovat epäselvemmät ja niissä on havaittavissa kummankin suuntaista konvergenssia. Tulonsiirtojärjestelmien anteliaisuus on vähentynyt Pohjoismaissa (ja Keski-Euroopassa) mutta parantunut anglosaksisissa maissa ja Etelä-Euroopan maissa, mikä on pienentänyt maitten välisiä eroja. Köyhyyden suhteen kovin suuria muutoksia maaryhmien välisissä suhteissa ei ole tapahtunut. Vaikka köyhyys ja eriarvoisuus ovatkin Pohjoismaissa lisääntyneet, erot muihin maihin eivät ole juurikaan kaventuneet. Muissakin maissa tuloerot ovat nimittäin olleet kasvussa. Kaiken kaikkiaan vaikka tiettyä konvergenssia ja maitten välisten erojen kaventumista on havaittavissa, hyvinvointivaltioregiimit osoittavat sitkeähenkisyyttä.

Lähteet

Aaberge R, Björklund A, Jäntti M, ym. Income inequality and income mobility in the Scandinavian countries compared to the United States. Oslo: Statistics Norway, Research Department, Discussion Paper 168, 1996.

Airio I. Change of norm? In-work poverty in a comparative perspective. Helsinki: Kela, Studies in social security and health 92, 2008.

179 Andreß H-J, Lohmann H, toim. The working poor in Europe. Employment, poverty and globalization. Cheltenham: Elgar, 2008.

Anttonen A. Empowering social policy. The role of social care services in modern welfare states. Julkaisussa: Kangas O, Palme J, toim. Social policy and economic development in the Nordic countries. Houndsmills: Macmillan & Palgrave, 2005: 88–117.

Atkinson A, Marlier E, toim. Income and living conditions in Europe. Luxembourg: Eurostat, 2010.

Cantillon B, Marx I, Van den Bosch K. The puzzle of egalitarianism. About the relationship between employment, wage, inequality, social expenditures and poverty. Luxembourg: Luxembourg Income Study, LIS Working Paper 337, 2002.

Carroll E. Emergence and structuring of social insurance institutions. Comparative studies on social policy and unemployment insurance. Stockholm: Stockholm University, Swedish Institute for Social Research Dissertation Series 38, 1999.

De Vreyer P, Layte P, Wolbers M, Hussain MA. The permanent effects of labour market entry in times of high unemployment. Julkaisussa: Gallie D, Paugam S, toim. Welfare regimes and the experience of unemployment in Europe. Oxford: Oxford University Press, 2000: 134–152.

DiMarco M. Employment and social inclusion in the EU. A paper presented at the 2010 International conferences on comparative EU statistics on income and living conditions. Warsaw, 25–26 March 2010.

Drøpping JA, Hvinden B, Vik K. Activation policies in the Nordic countries. Julkaisussa: Kautto M, Heikkilä M, Hvinden B, Marklund S, Ploug N, toim. Nordic social policy: Changing welfare states. London: Routledge, 1999: 133–158.

Esping-Andersen G. Three worlds of welfare capitalism. Cambridge: Polity Press, 1990.

Esping-Andersen G. The incomplete revolution. Adapting welfare states to women's new roles. Cambridge: Polity Press, 2009.

Eurostat. Population and social conditions. Luxembourg: Eurostat, Statistics in focus 9, 2010.

Ferrarini T. Parental leave institutions in eighteen post-war welfare states. Stockholm: Stockholm University, Swedish Institute for Social Research Dissertation Series 58, 2003.

Fritzell J, Bäckman O, Ritakallio V-M. Income inequality and poverty. Do the Nordic countries still constitute a family of their own? Julkaisussa: Kvist J, Fritzell J, Hvinden B, Kangas O, toim. Changing social equality. The Nordic welfare model in the 21st century. Bristol: Policy Press, 2012: 165–185.

Fritzell J, Ritakallio V-M. Societal shifts and changed patterns of poverty. International Journal of Social Welfare 2010; 19 (S1): S25–S41.

Goldstein H. Multilevel statistical models. London: Arnold, 2003.

Goodin R, Hedey B, Muffels R, Dirven H-J. The real worlds of welfare capitalism. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Gray J. False dawn. The delusions of global capitalism. London: Granta, 1998.

Hox J. Multilevel analysis. Techniques and applications. New York, NY: Routledge, 2010.

Immervoll H, Pearson M. A good time for making work pay? Taking stock of in-work benefits and related measures across the OECD. Paris: OECD, Social, Employment and Migration Working Papers 81, 2009.

International Social Security Association. Social security programs throughout the world. Geneva: International Social Security Association, 1995.

Kangas O, Palme J, toim. Social policy and economic development in the Nordic countries. London: Palgrave/Macmillan, 2005.

Kangas O, Ritakallio V-M. Social policy or structure? Julkaisussa: Palier B, Bouget D, toim. Comparing social welfare systems in Nordic Europe and France. Paris: MIRE, 2000.

Korpi W, Palme J. The paradox of redistribution and strategies of equality. Welfare state institutions, inequalities, and poverty in the western countries. American Sociological Review 1998; 63 (5): 661–687.

Layard R. Happiness. Lessons from a new science. London: Penguin, 2006.

Lohmann H, Andreß H-J. Explaining in-work poverty within and across countries. Julkaisussa: Andreß H-J, Lohmann H, toim. The working poor in Europe: Employment, poverty and globalization. Cheltenham: Elgar, 2008: 293–313.

Meagher G, Szebehely M. Equality in the social service state. Nordic childcare models in comparative perspective. Julkaisussa: Kvist J, Fritzell J, Hvinden B, Kangas, O, toim. Changing social equality. The Nordic welfare model in the 21st century. Bristol: Policy Press, 2012: 89–115.

Morel N, Palier B, Palme J, toim. Towards a social investment welfare state? Ideas, policies, challenges. Bristol: Policy Press, 2012.

Nelson K. Fighting Poverty. Comparative studies on social insurance, means-tested benefits and income redistribution. Stockholm: Swedish Institute for Social Research Dissertation Series 60, Stockholm University, 2003.

Nelson K. Mechanisms of poverty alleviation. Anti-poverty effects of non-means tested and means tested benefits in five welfare states. Journal of European Social Policy 2004; 14 (4): 371–390.

Nolan B, Marx I. Low pay and household poverty. Luxembourg: Luxembourg Income Study, LIS Working Paper 216, 1999.

OECD. Work Incentives. Paris: OECD, 2010. Saatavissa: <<http://www.oecd.org/els/social/workincentives>>. Viitattu 10.2.2011.

OECD. Online OECD Employment database. Paris: OECD, 2012. Saatavissa: <<http://stats.oecd.org/indiv.aspx?queryid=36324#>>. Viitattu 22.2.2013.

OECD. Economic studies 30. Paris: OECD, 2000.

OECD. Employment Outlook. Paris: OECD, 2002.

OECD. Employment Outlook. Paris: OECD, 2008.

Political Analysis 2005; 13 (4).

Rasbash J, Browne W, Goldstein H, ym. A user's guide to MLwiN. London: University of London, 2000.

Rifkin J. The end of work. The decline of the global labor force and the dawn of the post-market era. New York, NY: Putnam, 1995.

Salomäki A, Munzi T. Net replacement rates of the unemployed. Brussels: European Commission, Economic Papers 133, 1999.

Scruggs L. Welfare state entitlement database. 2011. Saatavissa: <<http://sp.uconn.edu/~scruggs/wp.htm>>. Viitattu 10.12.2011.

Sennett R. The culture of new capitalism. New Haven, CN: Yale University Press, 2006.

Standing G. Work after globalization. Building occupational citizenship. Cheltenham: Elgar, 2009.

Valtioneuvoston kanslia. Pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen ohjelma. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2011.

Österbacka E. Family background and economic status in Finland. Scandinavian Journal of Economics 2001; 103 (3): 467–484.

Minna Ylikännö

182 Työmarkkina-asema ja lomailun taloudelliset mahdollisuudet

Tässä artikkelissa eurooppalaisia elinoloja lähestytään kulutukseen osallistumisen näkökulmasta. Kiinnostuksen kohteena ovat taloudelliset mahdollisuudet lomailuun kodin ulkopuolella. Viikon vuosittaista lomaa kodin ulkopuolella pidetään yleisesti yhtenä kotitalouksien elinoloja kuvaavien mittarien indikaattorina (ks. esim. Whelan ja Maitre 2010; Kainun ja Niemelän artikkeli tässä teoksessa). Se nähdään siis tärkeäksi osaksi ihmisten ja perheiden hyvinvointia. Tätä näkemystä vahvistavat tutkimukset, joissa lomailulla on havaittu olevan myönteisiä vaikutuksia moniin elämän osa-alueisiin (Smith ja Hughes 1999; Gilbert ja Abdullah 2002; Minnaert 2007; Minnaert ja Schapmans 2009; Sirgy ym. 2011; Ylikännö 2012).

Pienituloiselle muutamankin päivän loma kodin ulkopuolella voi kuitenkin olla taloudellisesti mahdotonta. Jos kyse olisi jonkin, ei aivan välttämättömäksi koetun hyödykkeen tai palvelun hankkimisesta tai hankkimatta jättämisestä, lomailu kuluttamisen muotona ei korostuisi tai se ei ainakaan niin vahvasti jäsentäisi arkielämäämme (ks. Räsänen 2011). Nyt sillä on yhtenä keskeisenä elinolojen indikaattorina ja kulutuksen muotona laajempi funktio: lomailu kodin ulkopuolella kiinnittää yksilöt ympäröivään yhteiskuntaan ja ehkäisee osaltaan syrjäytymistä.

Vaikka lomailun esteenä voivat olla muutkin syyt, pienet tulot ovat kuitenkin yleisin syy sille, että lomalle ei lähdetä (Minnaert ym. 2010). Edelleen pienten tulojen taustalla on usein työttömyys. Verrattuna keskituloiseen työssä käyvään, työttömän kulutusmahdollisuudet ovat yleensä selvästi heikommat. Osallistuminen normaaliksi katsottuun ja sosiaalisesti hyväksyttyyn elämään, johon myös lomailun katsotaan kuuluvan, on tällöin haastavaa. Kulutuksen näkökulmasta työttömyys, mutta myös siirtymät työssäkäynnin ja työttömyyden välillä ovat siksi kiinnostavia. Erityisesti työttömäksi jääminen on kulutukseen osallistumisen näkökulmasta suuri muutos: ei yksin työn tai rahan puute, mutta lisäksi mahdollinen häpeä omasta tilanteesta voi synnyttää kierteen, joka joutaa pahimmillaan työttömän ja hänen perheensä sosiaaliseen syrjäytymiseen. Työttömyyden pitkittyminen ei luonnollisesti helpota perheiden taloudellista tilannetta. (Gallie 1999; Gallie ym. 2003.)

Tässä artikkelissa taloudellisia mahdollisuuksia lomailuun tarkastellaan työssäkäynnin ja työttömyyden välisten siirtymien näkökulmasta. Tavoitteena on selvittää, miten työttömäksi jääminen, työllistyminen ja toisaalta työttömyyden pitkittyminen vaikuttavat mahdollisuuksiin lomaillla kodin ulkopuolella ja siten osallistua yhteiskunnassa vallitsevaan elämäntapaan.

Lomailu osana elämää ja normaalia ajankäyttöä

Kun ajatellaan ajankäyttöä kokonaisuudessaan, viikon lomalla vuodessa ei ole kovin suurta ajallista merkitystä. Tuota lyhyttäkin aikaa kuitenkin yleensä odotetaan paljon. Odotus voi lisäksi kestää useita kuukausia, ellei jopa useita vuosia, jos matkaa suunnitellaan tai sitä varten säästetään pitkään. Monet haikailevat uudelle lomamatkalle heti edelliseltä lomalta palattuaan: he aloittavat uuden matkan suunnittelun, matkanjärjestäjien mainosten selailun ja lomakohteiden vertailun.

Vaikka lomamatka itsessään ei kestäisikään kuin muutamasta päivästä muutamaaan viikkoon, on sillä suhteellisesti suurempi merkitys ihmisen elämässä kuin jokapäiväisillä, arkisilla toiminnoilla. Monet päivittäin tai lähes päivittäin toistuvat rutiininomaiset toiminnot, kuten siivous, kaupassakäynti, ruoanlaitto tai vaikkapa sanomalehden lukeminen vievät merkittävän osan ajastamme, kun niihin kaikkiin käytetty aika lasketaan yhteen vuositasolla. Esimerkiksi suomalaiset käyttävät aikaa siivoukseen ja ruoanlaittoon molempiin jo pelkästään päivässä noin puoli tuntia. Ostosten tekemiseen käytetään päivässä aikaa noin kaksikymmentä minuuttia ja sanomalehden lukuun varttitunti. Yhteensä näihin kaikkiin käytetään vuodessa aikaa yli 550 tuntia. (Tilastokeskus 2013.) Harvoin kuitenkaan muistamme jälkeenpäin yksittäisiä ruoanlaittohetkiä tai kaupassa käyntejä samalla tavoin kuin lomamatkamme.

Odotamme lomaa, jotta pääsemme hetkeksi irti arjesta. Lomalla ei tarvitse huolehtia tekemättömistä töistä, murehtia arkisia asioita, siivota tai välttämättä edes tehdä itse ruokaa. Ajatukset irtaantuvat ikävistä asioista, kuten laskujen maksusta tai hiertävistä ihmissuhteista. Hassisen koneen laulun sanoin: ”ei huolet paina, ei rasitu polla.” Lomamatkan myönteiset kokemukset muistetaan pitkään, samoin myös kielteiset: sairastuminen ja matkatavaroiden katoaminen tuovat haluamattamme arjen lomallakin hyvin lähelle.

Lomailun ajallista kestoja keskeisempää onkin se, millainen lomamatka on kokemuksena. Pelkästään lomailuun käytettyä aikaa tarkastelemalla emme pysty sanomaan vielä paljoakaan siitä, lisääkö se yksilöiden onnellisuutta, elämäntyytyväisyyttä ja sitä kautta hyvinvointia. Jo pelkästään perheenjäsenten välillä

voi olla eroa siinä, miten myönteisenä tai kielteisenä loma koetaan. Lisääkö esimerkiksi äitien hyvinvointia se, että he lomallaankin huolehtivat ensisijaisesti muun perheen hyvinvoinnista? Loma ei varmastikaan ole tällöin sitä arjesta ja arjen rutiineista irtautumista, jota yleensä lomailun odotamme olevan.

Vaikka kokemukset ovat tärkeä osa ajankäyttöä, niitä ei tässä tutkimuksessa pystytty aineiston luonteen vuoksi tarkastelemaan. Keskiössä ovat siten ainoastaan taloudelliset resurssit ja niiden elämisen mahdollisuuksia eriarvoistavat vaikutukset. Lomailu vaatii taloudellista panostusta, jolloin on selvää, että kaikilla ei siihen ole varaa. Vaikka ei matkustaisi kauaskaan kotoa, pitää olla varaa vähintäänkin paikasta toiseen siirtymiseen. Jos tulot riittävät juuri ja juuri arjesta selviytymiseen ja perustarpeiden tyydyttämiseen, ei lomamatkailuun yksinkertaisesti ole varaa. Tällaisia kotitalouksia on varakkaissa länsimaissakin huomattavan paljon. Keskimäärin OECD-maissa noin joka kolmannella kotitaloudella ei ole varaa lomailla kodin ulkopuolella vähintään kerran vuodessa (Boarini ja Mira d’Ercole 2006, 23).

Toisaalta aiempaa useammilla kotitalouksilla on nykyään varaa lomailla jopa useita kertoja vuodessa (ks. Roberts 2004). Vielä joitakin vuosikymmeniä sitten tilanne oli lomailun suhteen hyvin erilainen. Vaikka ruotsalainen matkatoimisto Vingresor totesi vuonna 1967 mainoslauseessaan: ”Sinun ei enää tarvitse olla rikas lomaillaksesi loisteliaasti”, tehtiin esimerkiksi Suomessa lomamatkoja tuolloin selvästi vähemmän ja ulkomaanmatkailu oli mahdollista vain harvoille. Vasta niin sanotun massaturismin lisääntyttyä lomamatkat ovat tulleet keskipalkkaisen työntekijän ulottuville. Muun muassa tekninen kehitys ja hintakilpailu ovat johtaneet siihen, että myös muilla kuin rikkailla on varaa matkustella.

Pienet tulot rajoittavat silti edelleen monen lomanvietto- ja ajankäyttötapoja. Tilanne ei näyttäisi yhtä ongelmalliselta, jos lomailua kodin ulkopuolella pidettäisiin, kuten vielä joitakin vuosikymmeniä sitten, harvojen ylellisyytenä. Tuolloin lomamatkailua ei nähty samalla tavalla yhteiskunnallista asemaa määrittävänä tekijänä kuin nykyään. Kyse oli tuolloin ennemminkin siitä, lähdetäänkö lomamatkalle, kuin siitä, minne lomalla mennään. Nykyään lomailu on tärkeä sosiaalinen ilmiö: miljoonat ihmiset ympäri maailmaa matkustavat aika ajoin lomalle pois kotoa (Minnaert ym. 2010). Myös suomalaiset matkailevat entistä enemmän, ja etenkin ulkomaille suuntautuva matkailu on lisääntynyt. Edes 1990-luvun taloudellinen lama ei lannistanut suomalaisia, vaan arjen harmaudesta matkattiin pois kiihtyvällä vauhdilla (Tamminen 2011, 60).

Lomailu kuluttamiseen osallistumisen mittarina

185

Lomailusta tuli osa yleistä elämäntyyliä, kun sotien jälkeisinä vuosina matkailu sekä elinkeinona että kuluttamisen muotona yleistyivät. Elintason noustessa yhä useammalla oli varaa lähteä lomallaan pois kotoa (Richards 1998, 156). Vaikka sosioekonominen asema yhä määritteli lomailua, aiempaa suuremmassa määrin kyse oli elämäntyylistä ja valinnoista eri kulutusmuotojen välillä (Haukeland 1990, 176). Yleistyessään lomailusta on tullut yhtenä kuluttamisen muotona tärkeä osa yksilöiden identiteetin rakentumista. Kulutukseen osallistumisesta ja samalla lomamatkojen tekemisestä on tullut keskeinen sosiaalinen käytäntö, jonka avulla yksilöt kiinnittyvät ympäröivään yhteiskuntaan. (Ks. Dawson 1988; Räsänen 2011.)

Vaikka aiempaa useammalla on nykyään varaa lähteä lomamatkalle, on tässäkin suhteessa tapahtunut viimeisten vuosikymmenien aikana eriarvoistumista. 1980-luvun jälkeen matkailun kasvu on ollut lähinnä seurausta siitä, että ne, joilla on varaa, matkustelevat useammin (Richards 1998, 156). Esimerkiksi Isossa-Britanniassa niiden, jotka eivät lomaile kodin ulkopuolella, osuus ei ole 1980-luvun puolivälin jälkeen laskenut lainkaan. Toisaalta ne, jotka lomailevat, tekevät matkoja useamman kerran vuodessa. Kulutuksella mitattuna rikkain tulokymmenys Isossa-Britanniassa kulutti vuosina 2000–2001 lomailuun 27-kertaisesti niin paljon kuin alin tulokymmenys. (Roberts 2004, 63.)

Voisi ajatella, että hyvinvoinnin näkökulmasta ei olisi niinkään väliä sillä, kuinka paljon vapaa-aika maksaa vaan sillä, miten vapaa-aika koetaan. Näin ei kuitenkaan ole. Toisten hyväksynnän koetaan tulevan ennemminkin siitä, mihin on varaa kuin siitä, mikä tuo elämään mielekästä sisältöä. Esimerkiksi kouluikäisillä lapsilla ryhmän paine on valtava (ks. Van der Hoek 2005). Jos jollakulla ei ole varaa merkkivaatteisiin tai koulun retkiin, häntä voidaan kiusata siitä. Hyvin pienituloisten perheiden lapset kokevat myös itse tilanteensa ahdistavana. Kun muilla on varaa kännykkään ja uusiin vaatteisiin, mutta itse jää näistä paitsi, voi seurauksena olla ulkopuoliseksi jääminen ja sosiaalinen syrjäytyminen. (Ks. Elliott ja Leonard 2004; Hakovirta ja Rantalaiho 2012.)

Van der Hoekin (2005, 28) tutkimuksessa osana keskeistä kuluttamista nousi esille lomailu kodin ulkopuolella. Kun lapset puhuvat kaukaisista maista ja matkailusta eri puolille maailmaa, he eivät aina osaa ottaa huomioon sitä, että kaikilla ei ole varaa matkustella. Lomat eksoottisissa turistikohteissa jäävät osalle vain haaveeksi, mikä osaltaan lisää ulkopuolisuuden tunnetta. Nämä lapset jäävät lisäksi paitsi siitä hyvästä, jota lomien on havaittu tuovan muun muassa perheenjäsenten välisiin suhteisiin, itseluottamukseen, sosiaalisiin suhteisiin ja yleiseen asennoitumiseen elämää kohtaan (Minnaert ym. 2009; ks. myös Haukeland 1990; Smith ja Hughes 1999; Minnaert ja Schapmans 2009).

Yleisesti ottaen viikon lomaan kodin ulkopuolella kerran vuodessa tulisi kotitalouksilla olla varaa: useimmissa materiaalista puutetta mittaavissa tutkimuksissa lomailu on mukana yhtenä välttämättömän kuluttamisen muotona ruoan, vaatteiden ja kodinkoneiden rinnalla. Esimerkiksi Whelanin ja Maitren (2010) seitsemän muuttujan muodostama kulutuksesta syrjäytymisen indeksi sisältää taloudellisen edellytyksen viikon lomaan kodin ulkopuolella (*capacity to afford paying for one week annual holiday away from home*).

Lomailua kodin ulkopuolella pidetään yleisesti yhtenä taloudellisen hyvinvoinnin osatekijänä. Voidaan kuitenkin kysyä, onko tarve lomailuun kodin ulkopuolella yhtäläisesti keskeinen hyvinvoinnin tekijä eri maissa. Isossa-Britanniassa 1990-luvun lopussa vain joka viides piti lomailua kodin ulkopuolella tarpeellisena (McKay 2004, 221). Irlannissa puolestaan jo 1980-luvun lopussa joka toinen oli sitä mieltä, että viikon loma kodin ulkopuolella vuosittain on välttämättömyys (Callan ym. 1993, 148). Australiassa vuonna 2007 lomailun näki välttämättömäksi samoin joka toinen (Saunders ja Naidoo 2009, 421). Maiden välillä on siis eroja siinä, miten tärkeänä pidetään lomailua kodin ulkopuolella.

Eurooppalainen työttömyys kulutuksen näkökulmasta

Pienituloisuus ja köyhyys yhdistetään usein tiettyihin vaiheisiin elämässä. Jo 1900-luvun alussa Seeböhm Rowntree (1901) totesi taloudellisten resurssien muuttuvan siirryttäessä lapsuudesta aikuisuuteen ja edelleen vanhuuteen. Tuohon aikaan ei ollut vielä vahvasti esillä ajatus siitä, että tulonsiirtoja voitaisiin tehdä horisontaalisesti, saati vertikaalisesti. Myöhemmin erilaisin sosiaalipoliittisin järjestelmin on kehittyneissä maissa saatu lievennettyä elämänvaiheiden ja toimeentulon yhteyttä (ks. Kainun ja Niemelän artikkeli tässä teoksessa). Köyhyyden riski on kuitenkin yhä olemassa: nykyään se liittyy elämänvaihetta vahvemmin erilaisten sosiaalisten riskien toteutumiseen.

Yksi tällainen sosiaalinen riski on työttömyys. Työmarkkinoilla tapahtuneet muutokset ovat johtaneet siihen, että aiempaa suurempi joukko ihmisiä on vailla työtä joko väliaikaisesti tai pahimmassa tapauksessa pysyvästi. Euroopan tasolla työttömyys on parin viime vuoden aikana taas nousussut: joulukuussa 2013 EU28-maissa työttömyysaste oli keskimäärin 10,8. Vaihtelua maiden välillä on paljon. Esimerkiksi Kreikassa työttömyysaste oli tuolloin joulukuussa 2013 27,5 prosenttia ja Espanjassakin lähes 26 prosenttia. Toista ääripäätä edustavat Itävalta ja Saksa, joissa molemmissa työttömyysaste oli alle 6 prosenttia. (OECD 2012.)

Työmarkkina-asemasta toiseen siirtyminen vaikuttaa kulutukseen ja myös ajankäyttöön sekä suoraan että välillisesti tulotason vaihdellessa (ks. myös Kan-

kaan ja Hussainin työttömyyttä koskeva artikkeli). Siinä, missä työssä käyvän päivästä useampi tunti kuluu työn tekemiseen ja työmatkoihin, työttömällä vapaa-aikaa on runsaasti. Aikaköyhyyden sijasta ongelmana on tuloköyhyys. Näin on etenkin silloin, kun työttömyys pitkittyy ja tulot pienenevät entisestään.

Euroopassa työttömän tilanne on sikäli hyvä, että usein etenkin työttömyyden alkuvaiheessa työttömälle taataan kohtuullinen toimeentulo erilaisten sosiaalietuuksien tai korvausten muodossa. Pidempäänkin työttömänä olleelle taataan yleensä jonkin suuruinen minimikorvaus, jolla pyritään turvaamaan tietty elämisen taso. Keskustelua voidaan toki käydä siitä, turvaako tuo minimitaso mahdollisuuden hyvään elämään tai edes välttämättömien tarpeiden hankinnan. Suomessa on viime vuosina käyty paljon keskustelua tästä ja yleisemminkin perusturvan tasosta (ks. esim. Honkanen 2011).

Työkään ei toki aina takaa riittävää tulotasoa, jolla saavutettaisiin yleisesti hyväksi katsottu elämisen taso. Tulot esimerkiksi osa-aikatyöstä voivat jäädä niin pieniksi, että selvitäkseen ihmisen on tehtävä kahta tai useampaa työtä (Airio 2008; Andreß ja Lohmann 2008; ks. myös Ehrenreich 2003). Kaikille ei ole myöskään itsestään selvää, että joka vuosi voi viettää palkallista lomaa. Määräaikaisista työsuhteista ei välttämättä kerry lomaa, ja pätkätoiden välissä ei ole joko aikaa lähteä lomalle tai palkattoman loman pitäminen on taloudellisesti mahdoton ajatus. Suomessa, kuten muissakin Euroopan maissa, vuosilomalait takasivat palkallisen loman pitkään vain pitkäaikaisissa kokopäiväisissä palkkatyösuhteissa työskenteleville (Anttila 2006, 615). Epätyypillisten työsuhteiden yleistyessä huomiota on alettu kiinnittää enenevässä määrin siihen, että myös muilla kuin niin sanotuissa normaaleissa työsuhteissa olevilla olisi mahdollisuus lomaan.

Vaikka tässä tutkimuksessa tarkastellaan ainoastaan siirtymiä työn ja työttömyyden välillä, vastaisuudessa olisi mielekästä laajentaa tutkimusta koskemaan myös epätyypillisissä työsuhteissa olevia. Tämä vaatisi kuitenkin nykyistä laajempaa tietoa työntekijöiden työsuhteen laadusta ja pituudesta eri Euroopan maissa.

Tutkimusasetelma

Artikkelissa tarkastellaan, miten siirtymät työttömyydestä työhön ja päinvastoin sekä työttömyyden pitkittyminen ovat yhteydessä taloudellisiin mahdollisuuksiin lomailla kodin ulkopuolella. Oletettavaa on, että etenkin pidempään työttömänä olleiden mahdollisuudet viikon lomaan kodin ulkopuolella ovat vähäisemmät kuin työssä käyvillä tai niillä, jotka ovat vasta jääneet työttömiksi. Mielenkiintoista on katsoa lisäksi sitä, miten työllistyminen näkyy lomailumahdollisuuksissa. Onko niin, että työhön siirtyminen parantaa heti taloudellisia resursseja siinä

määrin, että viikon loma kodin ulkopuolella on mahdollinen? Voisi olettaa, ettei näin ainakaan kaikkien kohdalla ole. Edessä voi olla muita välttämättömpiä hankintoja tai mahdollisten työttömyyden aikaisten velkojen takaisinmaksu ennen kuin lomamatka on realistinen vaihtoehto.

Aineistona artikkelissa käytetään EU-SILCin pitkittäisaineistoja vuosilta 2006–2009. Mukana on yhteensä 27 Euroopan maata, joista suurin on Ranska ja pienin Malta. Valitettavasti Euroopan väestömäärän perusteella suurin maa eli Saksa ei ole mukana aineistossa. Pohjois-Eurooppaa edustavat aineistossa Suomi, Ruotsi, Tanska, Norja ja Islanti. Keski-Eurooppaa edustavat Ranska, Itävalta, Belgia, Alankomaat ja Luxemburg. Anglosaksisia maita on kaksi, Iso-Britannia ja Irlanti. Itä-Eurooppaa edustavat tutkimuksessa Bulgaria, Latvia, Liettua, Puola, Slovenia, Slovakia, Tšekki, Unkari ja Viro. Eteläeurooppalaisia maita ovat Espanja, Portugali, Italia, Kreikka, Kypros ja Malta.

EU-SILCin pitkittäisaineistot muodostuvat henkilö- ja kotitaloustason kysely- ja rekisteriaineistoista. Näistä on tässä tutkimuksessa muodostettu yksi pitkittäisaineisto, joka sisältää sekä kysely- että rekisteritietoja yksilöistä ja kotitalouksista. Lopullisessa aineistossa yhden tapauksen muodostaa aina yhden kotitalouden referenssijäsen eli se jäsen, joka on alun perin valikoitunut mukaan tutkimukseen. Koska kotitaloutta koskeviin kysymyksiin, kuten taloudellisten resurssien riittävyyteen, on vastannut vain tämä kyseinen kotitalouden jäsen, rajataan muut perheenjäsenet tutkimuksen ulkopuolelle. Tämä vähentää myös aineistossa sen asetelman vuoksi olevaa sisäkorrelaatiota.

Koska tarkastelujakso haluttiin ulottaa mahdollisimman pitkäksi, mukaan aineistoon on valittu ne henkilöt, jotka ovat olleet mukana tutkimuksessa koko tarkastelujakson eli vuodesta 2006 vuoteen 2009 asti. Lisäksi, koska kiinnostuksen kohde on työttömyyden yhteys kulutukseen osallistumiseen, on aineisto rajattu parhaassa työiässä (25–54-vuotiaat) oleviin, jotka ovat olleet koko tarkastelujakson joko työssä tai työttöminä tai siirtyneet työllisistä työttömiksi tai päinvastoin. Työssä käyviin lasketaan mukaan sekä kokoaikatyössä että osa-aikatyössä olevat. Näitä ei tutkimuksessa erotella toisistaan, koska osa-aikatyön määrittely ja yleisyys poikkeavat maittain hyvin paljon. Työmarkkina-asema on aineistossa vastaajan itsensä määrittelemä ja koskee haastatteluajankohdan tilannetta. Lopullinen aineisto sisältää jokaiselle henkilölle tiedot kaikilta neljältä vuodelta sisältäen oleelliset taustatiedot sekä lisäksi vuosittain muuttuvat yksilö- ja kotitaloustason tiedot.

Aineistossa on kullekin vuodelle oma työmarkkina-asemaa kuvaava muuttuja. Näiden pohjalta on tehty uusi muuttuja, joka kuvaa työhistoriaa koko tarkasteluajana. Siinä on neljä luokkaa, joihin vastaajat on jaettu yhtäältä viimeisimmän työmarkkina-aseman (vuonna 2009) ja toisaalta työssäkäynnin ja työttömyyden perusteella (taulukko 1). Ensimmäisen ryhmän muodostavat ne henkilöt, jotka ovat olleet koko tarkastelujakson työssä. Toiseen ryhmään kuuluvat ne, joilla

on aiempaa työttömyyshistoriaa, mutta jotka ovat olleet vuonna 2009 työssä. Kolmannessa ryhmässä ovat ne henkilöt, jotka ovat olleet vuonna 2008 työssä, mutta jääneet sen jälkeen työttömiksi ja neljännessä ryhmässä ne, jotka ovat olleet vuonna 2009 työttöminä ja joilla työttömyys on kestänyt vähintään kaksi vuotta. Koska työmarkkina-asemaa on kysytty aina haastatteluajankohtana, voi niiden väliin jäädä sellaisia työttömyysjaksoja, jotka eivät näy tässä tutkimuksessa käytetyssä aineistossa. Tälläkin tavoin saadaan kuitenkin riittävän hyvä kuva työttömyyden ja kulutukseen osallistumisen välisestä yhteydestä.

Taulukko 1. Muutokset työmarkkina-asemassa.

Ensisijainen tilanne vuosina 2006–2008	Tilanne vuonna 2009	N	%
Työllinen	Työllinen	76 084 343	87,6
Työllinen+työtön	Työllinen	1 354 200	1,6
Työllinen	Työtön	9 203 283	10,6
Työtön	Työtön	219 916	0,3

Lähde: EU-SILC 2006–2009.

Vertailtavat ryhmät ovat hyvin erikokoiset, mikä ei tilastollisen analyysin näkökulmasta ole hyvä lähtökohta. Etenkin pitkään työttömänä olleita on aineistossa hyvin vähän. Toisaalta pienimpäänkin ryhmään kuuluu yli 200 000 eurooppalaista, jolloin tilastollisten analyysien pohjalta saatujen tulosten voi olettaa olevan riittävän luotettavia.

Työmarkkina-aseman ja erityisesti työttömyyden yhteyttä mahdollisuuteen lomailla kodin ulkopuolella tarkastellaan binäärisen logistisen monitasomallinnuksen avulla. Selitettävänä muuttujana on taloudellinen mahdollisuus viikon lomaan kodin ulkopuolella. Muuttuja on kaksiluokkainen (kyllä–ei), jolloin logistisen mallin käyttö on perusteltua. Selittävinä muuttujina mallissa ovat työhistoria, sukupuoli, ikä, kotitalouden käytettävissä olevat tulot, koettu terveys sekä siviilisäät (onko henkilö naimisissa vai ei). Lisäksi selitettäviin muuttujiin otetaan toisen tason muuttujana mukaan maaryhmä. Tarkasteltaessa köyhyyttä ja tulojen riittävyttä on perusteltua tarkastella maaryhmien välisiä eroja, sillä kuten Kainu ja Niemelä tämä kirjan johdantoluvussa toteavat, köyhyyden ja syrjäytymisen laajuus vaihtelee maiden, mutta myös maaryhmien välillä.

Lomailu ja lomailun mahdollisuus Euroopassa

Matkailun yleisyys Euroopan eri maissa vaihtelee hyvin paljon. Taulukosta 2 nähdään, miten vuonna 2011 tehdyt matkat suhteutuvat väestömäärään kyseisenä vuonna (suhdeluku). Eniten matkailevat suomalaiset, jossa jokaista asukasta kohden tehtiin lähes seitsemän lomamatkaa. Suomen jälkeen yleisintä lomamatkustaminen on ruotsalaisilla, jotka tekevät matkoja lähes viisi asukasta kohden. Huomionarvoista on se, että kaikki Pohjoismaat, joista on saatavilla tietoa tehtyjen lomamatkojen määristä, ovat selvästi EU-27-maiden keskiarvon yläpuolella ja itse asiassa muodostavat kärkinelikön maiden välisessä vertailussa.

Vähiten matkailevat itäeurooppalaiset, ja heistä puolalaiset, bulgarialaiset ja liettualaiset, joiden vuosittaisten lomamatkojen määrä jää alle yhteen asukasta kohden. Myös Iso-Britannia ja Alankomaat jäävät EU-27-maiden keskiarvon alapuolelle. Matkustamisen yleisyys kertoo yhtäältä maan vaurauden tasosta ja niistä taloudellisista resursseista, joita kyseisen maan asukkailla on käyttäät matkustamiseen. Toisaalta yleisyys kertoo siitä, millainen merkitys lomamatkailulla on kulutukseen osallistumisen näkökulmasta. On osin myös kulttuuri-sidonnainen kysymys, pitääkö lomalla, jonka määrä vaihtelee paljon maittain, lähteä pois kotoa.

Näin ollen kaikkia EU-maita samalla tavoin kohteleva kodin ulkopuolisen lomailun puute aineellisen deprivaaion osatekijänä, kuten muutkin aineellisen puutteen indikaattorit, sotii suhteellisen köyhyyden määritelmää vastaan. Suhteellinen köyhyys tarkoittaa syrjäytymistä vallitsevasta elämäntavasta. Monissa maissa, erityisesti Pohjoismaissa, mahdollisuuden puutetta lomailuun kodin ulkopuolella voidaan tästä näkökulmasta pitää indikaattorina – tai vähintään osatekijänä – myös vallitsevasta elämäntavasta syrjäytymisestä. Mutta monissa maissa kyse on enemmän luksuksesta kuin normaaliin elämäntapaan liittyvästä toiminnasta. (Ks. myös Kainun ja Niemelän artikkeli tässä teoksessa.)

Lomamatkojen määriä tarkasteltaessa pitää ottaa huomioon se, että määrä ei suoraan kerro, kuinka monella on varaa tai mahdollisuus lomailla kodin ulkopuolella. Se antaa kuitenkin jonkinlaisen kuvan siitä, missä määrin yksittäisten kotitalouksien odotetaan matkustavan lomallaan pois kotoa. Esimerkiksi Suomessa kulttuuri on lomailun suhteen muuttunut niin, että ennen lomaa ystävältä tai työkaverilta ei enää kysytä, ”lähdetkö lomallasi matkalle?” vaan ”minne aiot lomallasi lähteä?” (Tamminen 2011). Voidaan olettaa, että ainakaan aivan koko väestön keskuudessa ei esimerkiksi Bulgariassa tai Liettuassa ole yhtä selvää, että lomalla matkustetaan pois kotoa.

Taulukko 2. Tehdyt lomamatkat maaryhmittäin, maakohtaiset väestömäärät ja lomamatkojen suhdeluku. Mukana ovat sekä ulkomaan- että kotimaan matkat.

	Maa	Lomamatkat 2011	Väestömäärä 1.1.2011	Suhdeluku
Pohjoismaat	Islanti	n.a.		
	Norja	17 318 000	4 858 200	3,56
	Ruotsi	42 198 000	9 340 700	4,52
	Suomi	37 090 000	5 351 400	6,93
	Tanska	28 931 000	5 529 400	5,23
Läntinen Keski-Eurooppa	Alankomaat	30 269 000	16 575 000	1,83
	Belgia	11 280 000	10 839 900	1,04
	Itävalta	16 393 000	8 375 300	1,96
	Luxemburg	1 340 000	502 100	2,67
	Ranska	203 851 000	64 716 300	3,15
Etelä-Eurooppa	Espanja	121 535 000	45 989 000	2,64
	Italia ^a	71 264 000	60 340 300	1,18
	Kreikka	n.a.		
	Kypros	1 705 000	803 100	2,12
	Malta	429 000	414 400	1,04
	Portugali	11 096 000	10 637 700	1,04
Anglosaksiset maat	Irlanti	n.a.		
	Iso-Britannia	116 925 000	62 027 000	1,89
Itä-Eurooppa	Bulgaria	5 573 000	7 563 700	0,74
	Latvia	3 423 000	2 248 400	1,52
	Liettua	1 340 000	3 329 000	0,40
	Puola	30 759 000	38 167 300	0,81
	Slovakia	6 855 000	5 424 900	1,26
	Slovenia	4 249 000	2 047 000	2,08
	Tšekki	33 985 000	10 506 800	3,23
	Unkari	19 272 000	10 014 300	1,92
	Viro	2 236 000	1 340 100	1,67
EU-27-maat		1 019 269 000	501 120 700	2,03

^a Matkojen määrä perustuu vuoden 2010 tietoon.

n.a. = Tietoa ei saatavilla.

Lähde: Eurostat 2012.

Kaiken kaikkiaan itäeurooppalaisten lomailu on selvästi harvinaisempaa kuin pohjoismaalaisten, mutta verrattuna muihin maaryhmiin erot eivät ole suuret. Itse asiassa, jos muiden maaryhmien kuin Pohjoismaiden maat laitettaisiin suhdeluvun mukaan suuruusjärjestykseen, mitään selvää maaryhmäjakoa ei voitaisi havaita. Siten maaryhmittäin tarkastelu ei ole lomailun osalta aivan yhtä perusteltua kuin taloudellisten elinolojen osalta (ks. Kainun ja Niemelän artikkeli tässä teoksessa). Kuitenkin kun lomailu yhdistetään toimeentuloon ja kulutusmahdollisuuksiin, hyvinvointivaltiomallilla voi olettaa olevan merkitystä. Siksi se tullaan ottamaan huomioon tilastollisissa analyyseissa.

Taulukosta 3 nähdään, että niiden kotitalouksien¹, joilla on varaa vähintään viikon lomaan kodin ulkopuolella vuosittain, osuus on suurin Pohjois- ja Länsi-Euroopan vanhoissa hyvinvointivaltioissa. Esimerkiksi Pohjoismaissa vähintään yhdeksällä kymmenestä kotitaloudesta on varaa viikon lomaan kodin ulkopuolella vuosittain. Islannissa vain 1,6 prosentilla kotitalouksista ei ole varaa viikon vuosittaiseen lomaan. Tanskassa vastaava luku on 3,7 prosenttia ja Norjassa ja Ruotsissakin alle 5 prosenttia. Keski-Euroopan maista keskiarvon yläpuolelle yltävät Alankomaat, Luxemburg, Belgia, Itävalta ja Ranska. Lisäksi keskiarvon yläpuolelta löytyvät Iso-Britannia sekä Itä-Euroopan maista Slovenia ja Liettua.

Heikoin tilanne on Itä- ja Etelä-Euroopan maissa. Enintään puolella bulgarialaisista, portugalilaisista, unkarilaisista ja maltalaisista kotitalouksista on varaa viikon lomaan kodin ulkopuolella. Selvästi alle keskiarvon jäävät myös Puola sekä Baltian maista Viro ja Latvia. Keskiarvon yläpuolelle Itä- ja Etelä-Euroopan maista pääsevät ainoastaan Slovenia ja Liettua ja jälkimmäinenkin vain siksi, että siellä niiden osuus, joilla on taloudelliset resurssit lomailuun, on kasvanut huomattavasti vuosien 2008 ja 2009 välillä.

Euroopan maat ovat lomailun suhteen hyvin erilaisia. Yhtäältä, kuten taulukosta 3 näemme, pienituloisten osuudet kulutukseen osallistumisella ja tässä tapauksessa lomailulla mitattuna vaihtelevat maittain hyvin paljon. Toisaalta Euroopan maat eroavat paljon esimerkiksi ilmastonsa suhteen. Voidaan ajatella, että Pohjois-Euroopasta on suurempi tarve päästä matkustamaan esimerkiksi talven pimeinä ja kylminä aikoina johonkin lämpimämpään kuin Etelä-Euroopasta, jossa lämpötilat pysyttelevät ympäri vuoden reilusti nollan yläpuolella. Lähtökohtana tässä tutkimuksessa on kuitenkin se, että hyvinvoinnin näkökulmasta jokaisen yksilön, ilmastosta riippumatta, tulisi päästä aika ajoin pois arjen ympyröistä. Etenkin juuri pienituloisille, joille arjesta selviytyminen on haastavampaa, lomailun merkitys on suuri.

1 Mukana ovat vain sellaiset kotitaloudet, joissa referenssijäsen on ollut työssä tai työttömänä vuosina 2006–2009.

Taulukko 3. Sellaisten kotitalouksien osuudet, joilla on varaa viikon lomaan kodin ulkopuolella, maa-ryhmittäin vuosina 2006–2009, %.

	Maa	2006	2007	2008	2009
Pohjoismaat	Islanti	91,0	92,2	99,1	98,4
	Norja	95,3	95,0	95,0	95,3
	Ruotsi	90,2	92,7	94,4	95,1
	Suomi	88,5	88,7	91,4	90,3
	Tanska	96,4	95,4	95,0	96,3
Läntinen Keski-Eurooppa	Alankomaat	92,3	92,0	91,8	93,0
	Belgia	84,2	87,2	86,0	87,1
	Itävalta	76,9	86,0	79,3	83,1
	Luxemburg	87,9	90,6	87,8	88,2
	Ranska	74,5	78,1	77,2	79,2
Etelä-Eurooppa	Espanja	73,2	75,5	76,6	70,6
	Italia	69,3	68,7	67,8	67,8
	Kreikka	55,2	57,4	58,4	57,9
	Kypros	59,1	60,7	66,3	69,2
	Malta	43,2	41,9	41,6	39,4
	Portugali	51,5	49,7	47,9	46,6
Anglosaksiset maat	Irlanti	80,3	79,3	75,4	64,9
	Iso-Britannia	84,3	84,7	84,9	84,8
Itä-Eurooppa	Bulgaria	28,1	26,7	50,2	46,8
	Latvia	42,7	54,5	58,6	56,1
	Liettua	51,6	58,4	56,1	77,2
	Puola	44,2	49,1	49,8	52,9
	Slovakia	52,2	57,2	54,8	57,2
	Slovenia	82,1	86,2	82,5	83,4
	Tšekki	72,1	74,0	69,5	70,3
	Unkari	42,3	41,4	45,9	43,9
	Viro	47,2	51,2	64,8	55,1
EU-27-maat		1 019 269 000	501 120 700	2,03	

Lähde: EU-SILC 2006–2009.

Työmarkkina-asema ja mahdollisuus lomailuun

Taulukosta 4 nähdään, missä määrin eurooppalaisilla, joiden työhistoriat ovat erilaisia, on varaa viikon vuosittaiseen lomaan kodin ulkopuolella. Hieman yllättäen tilanne on lomailun kannalta paras niillä, jotka ovat jääneet viimeisen vuoden aikana työttömiksi. Heistä hieman useammalla kuin koko tarkastelujakson työssä olleista on varaa viikon vuosittaiseen lomaan kodin ulkopuolella. Heikoin tilanne on niillä, joilla työttömyys on pitkittynyt. He ovat siis olleet vähintäänkin vuosina 2008 ja 2009 työttöminä. Kovin paljon parempi ei ole tilanne niillä, jotka olivat kylläkin työssä vuonna 2009 mutta ovat olleet vähintään yhtenä aiempana tarkasteluvuotena työttömiä. Työllistyminen ei siten takaa samanlaista kulutukseen osallistumista kuin vakaampi työura ainakaan kovin pian työllistymisen jälkeen. Tämä voi johtua yhtäältä esimerkiksi siitä, että tulotaso työhön palatessa on sen verran alhainen, ettei lomailuun heti ole varaa. Toisaalta kyse voi myös olla siitä, että vastatyöllistyneen on hankalampi saada pitkiä lomia uudessa työssään.

Taulukko 4. Kotitaloudet, joilla on varaa viikon lomaan kodin ulkopuolella, työhistorian mukaan vuonna 2009, %.

Ensijainen tilanne vuosina 2006–2008	Tilanne vuonna 2009	%
Työllinen	Työllinen	77,2
Työllinen+työtön	Työllinen	59,9
Työllinen	Työtön	77,5
Työtön	Työtön	53,6

Lähde: EU-SILC 2006–2009.

Seuraavaksi tarkastellaan, miten eri tekijät, kuten työhistoria tai kotitalouden tulot, ovat yhteydessä mahdollisuuteen lomailla kodin ulkopuolella (taulukko 5). Menetelmänä käytetään binääristä logistista monitasomallinnusta. Mallissa kaikki mukaan otetut selittävät tekijät selittävät eroja mahdollisuuksissa lomailla kodin ulkopuolella tilastollisesti merkitsevästi. Vahvimmin eroja selittää hyvinvointivaltiomalli: verrattuna Pohjoismaihin on Itä-Euroopassa asuvan todennäköisyys jäädä kotiin lomallaan selvästi suurempi. Myös Etelä-Euroopassa mahdollisuus lomailuun kodin ulkopuolella on selvästi harvinaisempaa kuin Pohjoismaissa. Näiden kolmen maaryhmän väliin jäävät läntisen Keski-Euroopan maat ja anglosaksiset maat. Tulos ei sinänsä ole yllättävä, sillä tarkastelun kohteena on taloudellisten resurssien riittävyys, ja hyvinvointivaltiomallien välillä on selviä eroja sekä tulotasossa että resurssien jakautumisessa.

Taulukko 5. Binäärinen logistinen monitasomalli.

Muuttuja	Ristitulosuhde
Sukupuoli (ref. = mies)	
Nainen	1,43***
Ikä	1,00*** (< 1)
Työhistoria^a (ref. = ryhmä 1)	
Ryhmä 1	2,15***
Ryhmä 2	0,90***
Ryhmä 3	2,56***
Siviilisääty (ref. = ei ole koskaan ollut naimisissa)	
Naimisissa	0,96***
Eronnut, asumuserossa, leski	1,57***
Koettu terveys (ref. = erittäin hyvä)	
Hyvä	1,41***
Kohtuullinen tai heikko	2,38***
Maaryhmä (ref. = Pohjoismaat)	
Läntinen Keski-Eurooppa	4,80***
Anglosaksiset maat	4,15***
Itä-Eurooppa	14,24***
Etelä-Eurooppa	10,51***

*** Tilastollisesti erittäin merkitsevät erot ryhmien välillä.

Tulokset ovat ryhmälle ”ei ole varaa viikon lomaan vuodessa”. Referenssiryhmänä mallissa on ”on varaa viikon lomaan vuodessa”.

^a Ryhmä 1 = kaikkina ajankohtina työssä olleet; ryhmä 2 = vuonna 2009 työssä, yhtenä tai useampana aiempina ajankohtana työttömänä; ryhmä 3 = vuonna 2009 työttömänä, aiempina ajankohtina pääasiassa työssä; ryhmä 4 = vuonna 2009 työttömänä, aiempina vuosina pääasiassa työttömänä.

Lähde: EU-SILC 2006–2009.

Työhistoria, josta tässä artikkelissa ollaan erityisen kiinnostuneita, selittää myös tilastollisesti erittäin merkitsevästi eroja mahdollisuuksissa lomailua kodin ulkopuolella. Heikoin tilanne on pidempään työttömänä olleilla, mutta tilanne ei ole hyvä myöskään niillä, jotka ovat vuonna 2009 olleet työssä, mutta yhtenä tai useampana edeltävänä vuonna työttömänä. Jälkimmäisen ryhmän tilanne voi olla sellainen, että vaikka nykyiset tulot riittäisivätkin matkustamiseen, aiempi työttömyys on lisännyt varovaisuutta menojen suhteen tai tulot menevät vanhojen velkojen takaisinmaksuun. Selitys tälle on se, että niillä, joilla on eheämpi työhistoria, on useammin säästöjä ja omaisuutta, mikä helpottaa lomalle lähtemistä. Heidän on todennäköisesti myös helpompaa luotottaa lomailuaan kuin

sellaisen henkilön, jolla työttömyyden seurauksena voi olla velkaa tai ongelmia luottojen takaisinmaksussa.

Sekään ei yllätä, että heikko terveys heikentää mahdollisuuksia lomailuun. Sairastaville henkilöille kertyy usein kustannuksia sairaalassa käynneistä ja lääkeostoista. Myös sukupuoli, ikä sekä se, onko henkilö naimisissa, ovat yhteydessä taloudellisiin resursseihin matkustaa lomalle kodin ulkopuolelle. Miehillä on naisia todennäköisemmin varaa vuosittaiseen lomaan kodin ulkopuolella. Iän yhteys lomailumahdollisuuksiin on negatiivinen: mitä nuoremasta henkilöstä on kyse, sen todennäköisempää on, että lomailuun on varaa. Parhaat mahdollisuudet lomailla on perheettömillä.

Aineiston suuren koon vuoksi selittävien tekijöiden yhteys selitettävään muuttuun nousee herkästi tilastollisesti merkitseväksi. Tulosten perusteella voidaan kuitenkin todeta, että työttömyys joko nykyisenä tai aiemmin koettuna elämäntilanteena heikentää henkilön mahdollisuuksia lomailla kodin ulkopuolella. Samoin sitä heikentää heikko terveys sekä myöskin se, missä päin Eurooppaa henkilö asuu. Vaikka itäeurooppalaiset tekevätkin lomamatkoja, ovat ne kuitenkin yhä selvästi harvinaisempia kuin esimerkiksi Pohjoismaissa nimenomaan työttömyyden ja siitä johtuvien pienien tulojen takia.

Johtopäätökset

Köyhyydstutkimuksessa köyhyys määritellään taloudellisten resurssien puutteesta johtuvaksi vastentahtoiseksi syrjäytymiseksi yhteiskunnassa vallitsevista elinoloista tai elämäntavasta. Yhteiskunnassa vallitsevat elinolot muuttuvat yleisen elintason noustessa, mutta se ei välttämättä kerro siitä, mikä on yhteiskunnan kannalta kestävä. Tämä artikkelin näkökulmasta keskeinen kysymys on se, onko lomailu sellainen ajankäytön muoto, johon kaikilla tulisi olla varaa. On selvää, että jos kaikki eurooppalaiset matkustaisivat useita kertoja vuodessa lomalle esimerkiksi lentokoneella, olisi se ekologisesti kestävämpi.

Kansalaisten keskuudessa lomailu ja lomamatkojen tekeminen on viime vuosikymmenten aikana yleistynyt selvästi. On kuitenkin yhä niitä, joille lomailu kodin ulkopuolella on taloudellisesti mahdotonta. Pienet tulot menevät valtaosin pakollisiin menoihin (Niemi ja Rajas 2012). Nykyisen kaltaisessa kulutusyhteiskunnassa on kuitenkin vaikea elää, jollei ole varaa kuluttaa. Ympäriöivään yhteiskuntaan samaistutaan ja omaa identiteettiä rakennetaan yhä vahvemmin kuluttamisen kautta (Räsänen 2011). Esimerkiksi lomailua kodin ulkopuolella pidetään tästä näkökulmasta keskeisenä kuluttamisen muotona. Hyvinvointiamme ei siten määrittele ainoastaan se, onko meillä ylipäänsä ra-

haa ja millaisiin hyödykkeisiin meillä on varaa, vaan myös se, miten pystymme käyttämään aikaamme sosiaalisesti hyväksyttävällä tavalla.

Köyhyydestä ja köyhyden vähentämisestä keskusteltaessa ei lomamatkailu useinkaan nouse esille. Vaikka viikon lomaa kodin ulkopuolella vuosittain pidetään EU:n materiaallisen puutteen mittarin yhtenä osatekijänä, ei välttämättä tulla ajatelleeksi, etteikö ihminen pärjäisi ilman vuosittaista lomamatkaa. Lomailulla yhtenä ajankäytön muotona on kuitenkin oma tärkeä roolinsa ihmisten elämässä. Lähtiessään lomalle pois kotoa ihminen pääsee irti arjesta ja sen velvoitteista. Lomalla voi unohtaa työasiat, eikä yleensä tarvitse huolehtia siivouksesta tai ruoanlaitosta. Lomalla on myös mahdollisuus tutustua uusiin paikkoihin ja luoda uusi ihmissuhteita.

Kaiken kaikkiaan lomailu lisää ihmisen hyvinvointia. Lomailun on esimerkiksi havaittu parantavan perheenjäsenten välisiä suhteita. Lomailun tärkeys elämänlaadun näkökulmasta näkyy siinä, että sitä tuetaan jopa valtioiden taholta taloudellisesti. Puhutaan sosiaalisista lomista, jotka on tarkoitettu sellaisille kotitalouksille, joilla ei olisi mahdollisuutta lomailuun ilman yhteiskunnan tukea. Aiempien tutkimusten mukaan lomailulla on myönteinen vaikutus juuri tällaisiin kotitalouksiin: perheenjäsenten väliset suhteet paranevat, itseluottamus lisääntyy, luodaan uusia sosiaalisia suhteita ja ylipäätään asennoituminen elämään muuttuu positiivisemmaksi (Minnaert ym. 2009; ks. myös Haukeland 1990; Smith ja Hughes 1999; Minnaert ja Schapmans 2009). Sosiaaliin lomiin on siten tarvetta, vaikka nykyään lomamatkalle lähteminen ei vaadikaan välttämättä kovin suurta taloudellista panostusta. Lentoja ja hotelliyöpymisiä voi saada hyvinkin edullisesti, ja osassa Euroopan maita hintataso on yhä kohtuullinen ja jopa alhainen.

Tämän tutkimuksen tulosten perusteella työmarkkina-asema ja siinä tapahtuneet muutokset ovat vahvasti yhteydessä mahdollisuuksiin osallistua kuluttamiseen. Työttömyys merkitsee väistämättä henkilökohtaisen tulotason laskua. Mitä pidemmäksi ajaksi työttömyys pitkittyy, sitä pienemmiksi muodostuvat myös tulot. Lomailun näkökulmasta heikoin tilanne on pitkään työttömänä olleilla sekä niillä, joilla on ennen nykyistä työtä takana useita tai pidempiä työttömyysjaksoja. Työllistyminen ei tuo heti rahallista helpotusta, vaan kotitalouden taloudellisen tilanteen vakauttamiseen tarvitaan pidempi aika. Tämä näkyy siinä, että tutkimuksessa viimeistä tarkasteluajankohtaa edeltävänä vuotena työttömäksi jääneillä mahdollisuus lomailuun oli parempi.

Erityisesti pitkään työttömänä olleelle lomailu kodin ulkopuolella olisi kuitenkin tärkeä sosiaalisen osallistumisen muoto. Sen lisäksi, että työttömällä on muita suurempi riski eristäytyä sosiaalisista suhteista (ks. Gallie ym. 2003), arki voi muodostua hyvinkin yksitoikkoiseksi. Työn tilalle voi olla vaikeaa löytää mielekästä tekemistä joko siitä syystä, että siihen ei ole varaa, tai yksinkertaisesti siksi, että siihen ei löydy motivaatiota. Työttömyys on aina henkilökohtainen kriisi, josta ylipääseminen voi olla vaikeaa. Tällöin olisi tärkeää, että työtön ei

syрjäytyisi niin sanotusta normaalista elämästä, jossa harrastetaan, vietetään aikaa ystävien kanssa ja käydään lomamatkoilla. Näitä kaikkia ajankäytön muotoja pidetään sosiaalisen puutteen osatekijöinä. Tämäkin puoltaa ajatusta siitä, että myös työttömän tulisi voida päästä aika ajoin pois arjesta ja kodin rutiineista.

Lähteet

Airio I. In-work poverty in a comparative perspective. Helsinki: Kela, Studies in social security and health 92, 2008.

Andreß H, Lohmann H. The working poor in Europe. Employment, poverty and globalisation. Cheltenham: Elgar, 2008.

Anttila A. Yhteiskuntapolitiittinen interventio lomaan. Yhteiskuntapolitiikka 2006; 6 (6): 610–618.

Boarini R, Mira d'Ercole M. Measures of material deprivation in OECD Countries. Paris: OECD, 2006.

Callan T, Nolan B, Whelan CT. Resources, deprivation and the measurement of poverty. Journal of Social Policy 1993; 22 (2): 141–172.

Dawson D. Leisure and the definition of poverty. Leisure studies 1988; 7 (3): 221–231.

Ehrenreich B. Nickel and dimed. On (not) getting by in America. New York, NY: Metropolitan Books, 2001.

Elliott R, Leonard C. Peer pressure and poverty. Exploring fashion brands and consumption symbolism among children of the 'British poor'. Journal of Consumer Behaviour 2004; 3 (4): 347–359.

Eurostat. Tourism in Europe. Results for 2011. Luxembourg: Eurostat, Statistics in focus 28, 2012. Saatavissa: <<http://ec.europa.eu/eurostat>>. Viitattu 1.3.2013.

Gallie, D. Unemployment and social exclusion in the European Union. European Societies 1999; 1 (2): 139–168.

Gallie D, Paugam S, Jacobs S. Unemployment, poverty and social isolation. Is there a vicious circle of social exclusion? European Societies 2003; 5 (1): 1–32.

Gilbert D, Abdullah J. A study of the impact of the expectation of a holiday on an individual's sense of well-being. Journal of Vacation Marketing 2002; 8 (4): 352–361.

Guio AC, Fusco A, Marlier E. A European Union approach to material deprivation using EU-SILC and Eurobarometer data. Luxembourg: Integrated Research Infrastructure in the Socio-economic Sciences (IRISS), Working Paper Series, 2009.

Hakovirta M, Rantalaiho M. Taloudellinen eriarvoisuus lasten arjessa. Helsinki: Kela. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 124, 2012.

Haukeland JV. Non-travelers. The flip side of motivation. Annals of Tourism Research 1990; 17 (2): 172–184.

Honkanen P. Perusturvan kasvava aukko. Tulottomien kotitalouksien määrä kasvaa. Hyvinvointikatsaus 2011; 22 (2): 2–5.

McKay S. Poverty or preference. What do 'consensual deprivation indicators' really mean? Fiscal Studies 2004; 25 (2): 201–223.

Minnaert L. Social tourism. A potential policy to reduce social exclusion? Paper presented at the 39th Annual UTSG Conference, Harrogate, 3–5 January 2007.

Minnaert L, Maitland R, Miller G. Tourism and social policy. The value of social tourism. Annals of Tourism Research 2009; 36 (2): 316–334.

Minnaert L, Schapmans M. Tourism as a form of social intervention. The holiday participation centre in Flanders. Journal of Social Intervention: Theory and Practice 2009; 18 (3): 42–61.

Minnaert L, Stacey J, Quinn B, Griffin K. Social tourism for low income groups. Benefits in a UK and Irish context. Julkaisussa: Stroma C, Morgan N, toim. Tourism and inequality. Problems and prospects. Wallingford: CABI, 2010: 126–142.

Niemelä M, Raijas A. Kohtuullinen kulutus ja perusturvan riittävyys. Näkökulmia kohtuullisen kulutuksen määrittelyyn ja mittaamiseen. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan selosteita 80, 2012.

Nolan B, Whelan CT. Using non-monetary deprivation indicators to analyse poverty and social exclusion in rich counties. Lessons from Europe? Journal of Policy Analysis and Management 2010; 29 (2): 305–323.

OECD. Labour statistics. Paris: OECD, 2012. Saatavissa: <<http://stats.oecd.org>>. Viitattu 31.12.2012.

Quinn B, Stacey J. The benefits of holidaying for children experiencing social exclusion. Recent Irish evidence. Leisure Studies 2010; 29 (1): 29–52.

Räsänen P. Miten meistä tuli kuluttajakansalaisia? Hyvinvointikatsaus 2011; 22 (3): 40–43.

Richards G. Time for a holiday? Time & Society 1998; 7 (1): 145–160.

Roberts K. Leisure inequalities, class divisions and social exclusion in present-day Britain. Cultural Trends 2004; 13 (2): 57–71.

Rowntree S. Poverty. A study of town life. London: Macmillan, 1901.

Saunders P, Naidoo Y. Poverty, deprivation and consistent poverty. Economic Record 2009; 85 (271): 417–432.

Sirgy MJ, Kruger PS, Lee DJ, Grace BY. How does a travel trip affect tourists' life satisfaction? Journal of Travel Research 2011; 50 (3): 261–275.

Smith V, Hughes H. Disadvantaged families and the meaning of the holiday. International Journal of Tourism Research 1999; 1 (2): 123–133.

Tamminen T. Suomalainen matkustaa innokkaasti vapaa-ajallaan. Hyvinvointikatsaus 2011; 22 (3): 56–60.

Tilastokeskus. Statfin-tilastotietokanta. Elinolot/Ajankäyttötutkimus. Saatavissa: <www.stat.fi>. Viitattu 1.3.2013.

Van der Hoek T. Through children's eyes. An initial study of children's personal experiences and coping strategies growing up poor in an affluent Netherlands. Florence: UNICEF, Innocenti Research Centre, 2005.

Whelan CT, Maitre B. Poverty in Ireland in comparative European perspective. *Social Indicators Research* 2010; 95 (1): 91–110.

Ylikännö, M. Away from daily routines. Holiday as a standard of prevailing society and a manifestation of unequal society. *Julkaisussa: Minnaert L, Maitland R, Miller G, toim. Social tourism. Perspectives and potential. London: Routledge, 2012: 77–88.*

202 Anita Haataja ja Merja Kauhanen

Kahden työn tekeminen Euroopassa

Yleisyys, selittäjät ja taloudelliset seuraukset

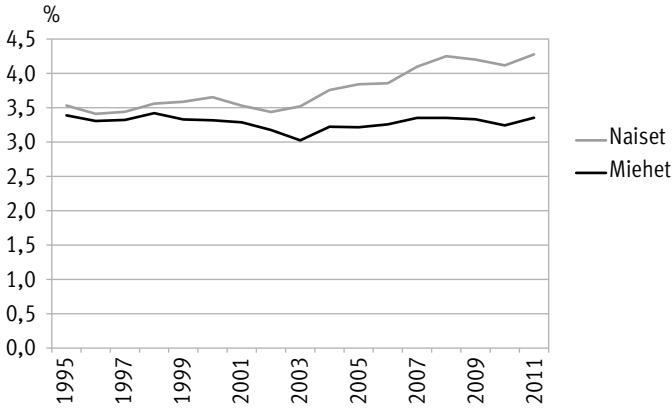
Työnteon muodot ovat moninaistuneet viime vuosina useissa länsimaissa. Tämä on näkynyt muun muassa sekä osa-aikaisen että määräaikaisen työn lisääntymisenä (OECD 2001; 2011). Lisäksi kahden työn tekeminen on yleistynyt useissa maissa. Kahden työn tekemisellä tarkoitetaan tilannetta, jossa henkilö tekee samanaikaisesti useampaa kuin yhtä työtä, josta saa palkkaa. EU-maissa noin 8,3 miljoonaa eli 3,9 prosenttia työllisistä teki useampaa kuin yhtä työtä vuonna 2011 eli kyse ei ole aivan pienestä ryhmästä. Kymmenen vuotta sitten vastaava osuus oli 3,3 prosenttia. Aikaisemmissa Yhdysvaltoja koskeissa tutkimuksissa (Paxson ja Sichermann 1996) on havaittu, että yli puolet tiiviisti työelämässä olevista miehistä tekee kahta työtä jossakin vaiheessa työuraansa. Toisin sanoen kahden työn tekeminen koskettaa suurempaa osaa työllisistä kuin tietyn tutkimushetken perusteella voidaan saada tulokseksi. Paxsonin ja Sichermanin (1996) mukaan Yhdysvalloissa noin 17 prosenttia vuotuisista työtunneista tehtiin toisessa työssä, mikä kertoo myös kahden työn merkityksestä koko kansantalouden tuotannolle. Sukupuolen mukaan tarkasteltuna naisilla kahden työn tekeminen on lisääntynyt selvästi miehiä enemmän EU-15-maissa viimeisten viidentoista vuoden aikana ja nykyisin naisilla kahden työn tekeminen on yleisempää kuin miehillä (ks. kuvio 1). Vastaava trendi on havaittu myös Yhdysvalloissa (Hipple 2010). Maiden välillä on kuitenkin merkittäviä eroja kahden työn tekemisen yleisyydessä, mikä on tärkeää ottaa huomioon vertailuissa.

Aikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa kahden työn tekeminen on yhdistetty työelämän muutoksiin (Barnberry ja Campbell 2012), kuten osa-aikaisen työn kasvuun (Abhayaratna ym. 2008), lisääntyneeseen alityöllisyyteen (Campbell 2008) sekä muutoksiin työajoissa (Headey ym. 2006). Tutkimuskirjallisuudessa on tuotu esille myös kahden työn tekemisen erilaiset motiivit. Niistä tärkein esiin tullut motiivi on ollut liian pieni työtuntimäärä päätyössä ja sen myötä riittämätön tulotaso. Toisaalta esille on noussut myös heterogeenisten töiden motiivi, jonka mukaan toista työtä voidaan tehdä myös sen tarjoaman työtyytyväisyyden tai kehittymismahdollisuuksien vuoksi. Ensimmäinen motiivi viittaa kahden työn tekemiseen ennemminkin pakkona, kun taas jälkimmäinen motiivi

omaan valintaan. Riippuen kahden työn tekemisen syistä politiikkaimplikaatiot ovat hyvin erilaisia. Samoin myös hyvinvointiseuraukset (kuten toimeentulo ja köyhyysriskit) voivat olla kahden työn tekijöille hyvinkin erilaisia.

Kuvio 1. Kahta työtä tekevien osuus kaikista työllisistä sukupuolen mukaan EU15-maissa, %.

203

Lähde: Eurostatin tilastotietokanta, oma laskelma.

Vaikka kahden työn tekemisessä on kyse varsin merkittävästä työelämän ilmiöstä, kahden työn tekemisen syitä ja selittäjiä on tutkittu yllättävän vähän, ja olemassa oleva tutkimuskin on selvästi keskittynyt muutamiin maihin, kuten Yhdysvaltoihin ja Isoon-Britanniaan. Maavertailuja ei ole juuri tehty. Mitkä tekijät selittävät kahden työn tekemistä? Löytyykö tässä eroja sukupuolten väliltä ja eri maiden väliltä? Tämän tutkimuksen tarkoituksena on selvittää usean työn tekemisen yleisyyttä, selittäjiä ja seurauksia kolmessatoista EU-maassa sekä Norjassa. Tarkastelut tehdään erikseen naisille ja miehille. Koska maavertailussa on mukana maita erilaisista hyvinvointiregiimeistä (pohjoismainen, mannermainen, anglosaksinen ja eteläeurooppalainen), voidaan olettaa, että maiden erilaisilla työmarkkinoilla ja instituutioilla on merkitystä lopputulemille.

Artikkelin alussa käydään läpi kahden työn tekemistä käsittelevää aikaisempaa tutkimuskirjallisuutta. Sen jälkeen esitellään aineisto ja menetelmät, joilla kahden työn tekemistä tutkitaan. Tätä seuraavat empiirisen analyysin tulokset kahden työn tekemisen yleisyydestä, selittäjistä ja seurauksista. Lopuksi esitetään johtopäätökset.

Aikaisempi tutkimuskirjallisuus

Aiemman tutkimuskirjallisuuden mukaan työntekijät voivat hankkia toisen työn useasta eri syystä (esim. Kimmel ja Conway 2001; Böheim ja Taylor 2004; Heineck ja Schwarze 2004). Kahden työn tekeminen voi liittyä päätyön tuntirajoitukseen (*hours constraint*): työntekijä haluaisi tehdä enemmän työtunteja päätyössään mutta ei voi, koska työnantaja ei pysty tarjoamaan lisätunteja. Myös institutionaaliset tekijät, kuten työaikalainsäädäntö ja alityöllisten sovitellut oikeudet työttömyysetuuksiin, voivat rajoittaa lisätuntien tekemistä (Haataja ym. 2011). Työvoiman tarjontansa optimoimiseksi työntekijä hankkii toisen työn. Pieni palkka voi myös olla motiivi toisen työn hankkimiseen. Siinä tapauksessa kahden työn tekijöillä pitäisi olla keskimäärin pienempi palkka päätyöstä kuin yhden työn tekijöillä. Toisen työn tekeminen voi liittyä myös väliaikaisiin taloudellisiin vaikeuksiin. Työntekijä voi taloudellisten vaikeuksien vuoksi hankkia väliaikaisesti toisen työn. Lisäksi päätyön epävarmuus voi saada työntekijän hankkimaan toisen työn. Toinen työ tavallaan suoja työttömyydeltä ja on vakuutus sitä vastaan, että työntekijä menettää päätyönsä (Bell ym. 1997; Böheim ja Taylor 2004; Livanos ja Zangelidis 2012.)

Edellä esitetyt syyt toisen työn tekemiseen liittyvät siihen, että päätyön työtunnit tai tulotaso tai sen tarjoama varmuus ei ole työntekijän toivomalla tasolla. Heterogeenisten työpaikkojen selityksen mukaan työntekijä voi hankkia toisen työn syistä, jotka eivät liity päätyön tuntirajoitukseen tai matalaan tulotasoon. Tämän selityksen mukaan työntekijä hankkii toisen työn, joka täydentää päätyötä. Toinen työ voi esimerkiksi tarjota työtyytyväisyyttä, jota tekijä ei päätyöstään saa. Toinen työ voi myös olla keino hankkia työkokemusta, jonka avulla henkilö saa parempipalkkaisen toisen työn, tai kahden työn tekeminen voi tuoda joustoa työaikoihin. (Böheim ja Taylor 2004; Livanos ja Zangelidis 2012.)

Taloustieteen teoriassa oletetaan, että yksilön työn tarjontapäätökset sekä päätyössä että toisessa työssä perustuvat hyödyn maksimointiin. Työtuntirajoituksen vallitessa työntekijä ei pysty tekemään riittävästi työtunteja saavuttaakseen ansiotason, joka maksimoi hänen hyötynsä. Tällöin ainut tapa tehdä lisätunteja on hankkia toinen työ (Kimmel ja Conway 1998). Päätös tehdä toista työtä, annettuna maksimimäärä työtunteja päätyöstä, riippuu toisen työn palkasta sekä toisen työn tekemisen rajahyödyistä. Jos vapaa-aika on normaali hyödyke¹, toisen työn työtunnit vähenevät, kun tulot muista lähteistä kasvavat (Böheim ja Taylor 2004).

Toisen työn tekemisen syy voi vaikuttaa myös siihen, kuinka kauan kahta työtä tehdään. Niiden työntekijöiden, joilla toisen työn tekemisen syynä on työtuntirajoite, pitäisi teorian mukaan tehdä kahta työtä keskimäärin lyhyemmän

1 Normaali hyödyke tarkoittaa hyödykettä, jonka kysyntä kasvaa tulojen kasvaessa.

aikaa kuin niiden työntekijöiden, joilla työtuntirajoite ei ole toisen työn tekemisen syynä. Työtuntirajoitteen alaiset työntekijät nimittäin pyrkivät vaihtamaan päätyönsä sellaiseen, jossa he pystyvät maksimoimaan työtuntinsa. (Böheim ja Taylor 2004.) Lisäksi liian pieni tuntimäärä ja matala tulotaso ovat selvästi yleisin syy kahden työn tekemiselle, mutta työtuntirajoitteen ohella tutkimuksissa on saatu näyttöä myös heterogeenisten työpaikkojen motiivista (esim. Kimmel ja Conway 1998; Böheim ja Taylor 2004; Heineck ja Schwarze 2004).

Kahden työn tekemisen dynamiikkaa ovat tutkineet muun muassa Böheim ja Taylor (2004) Ison-Britannian aineistolla sekä Paxson ja Sichermann (1996) yhdysvaltalaisella aineistolla. Böheimin ja Taylorin tulokset viittaavat siihen, että toisen työn tekeminen on melko pysyvää yli ajan eikä pelkästään väliaikaista sopeutumista työvoiman kysynnän vaihteluihin. Kahden vuoden jälkeen noin puolet ensimmäisellä haastattelukerralla kahta työtä tehneistä edelleen teki kahta työtä. Paxson ja Sicherman havaitsivat, että kahden työn tekeminen on dynaaminen prosessi, jossa työntekijät tekevät kahta työtä pitkin työuraansa ja käyttävät toisen työn tekemistä sopeuttamaan työtuntejaan. Toisaalta Isossa-Britanniassa on huomattu, että toisen työn tekeminen voi edistää työpaikanvaihtoa ja siirtymistä uudelle työuralle, erityisesti itsenäiseen ammatinharjoittamiseen (Panos ym. 2009). Samaan suuntaan viittaavat myös venäläisellä aineistolla saadut tulokset siitä, että kahden työn tekeminen on väliaikaista ja yleisesti siihen liittyy uravaihdoksia (Guariglia ja Kim 2006).

Averettin (2001) mukaan sukupuolten välillä ei löytynyt merkittäviä eroja kahden työn tekemistä selittävässä tekijöissä. Lisäksi tulokset viittaavat siihen, että erot sukupuolten välillä toisen työn palkassa eivät selity henkilökohtaisilla ominaisuuksilla. Lilja (1991) havaitsi suomalaisella aineistolla, että naisilla ja miehillä on eri motiivit kahden työn tekemiselle. Naisten kahden työn tekemisen taustalla näyttää olevan päätyön työtuntirajoite, kun taas miehillä kyseessä on enemmän heterogeenisten työpaikkojen motiivi.

Myös suhdannetilanteella näyttäisi olevan merkitystä kahden työn tekemiselle. Tätä on tutkittu yhdysvaltalaisella aineistolla (Amuêdo-Dorantes ja Kimmel 2009). Tutkimuksessa havaittiin, että kun huomioidaan valikoituminen kahden työn tekemiseen, kahden työn tekemisen todennäköisyys kasvaa noususuhdanteen aikana miehillä. Tämä tulos näyttäisi viittaavan siihen, että työtilaisuuksien saatavuus selittäisi miehillä enemmän kahden työn tekemistä kuin työn epävarmuus tai taloudellinen ahdinko.

Aineisto ja menetelmä

Tässä tutkimuksessa kahden työn tekemistä tutkitaan 13 EU-maassa: Itävallassa, Belgiassa, Tanskassa, Saksassa, Ranskassa, Espanjassa, Kreikassa, Suomessa, Alankomaissa, Portugalissa, Ruotsissa ja Isossa-Britanniassa, sekä Norjassa. Nämä maat edustavat erilaisia eurooppalaisia hyvinvointiregiimejä pois lukien Itä-Euroopan maat (ks. ominaispiirteistä ja luokittelusta tarkemmin esim. Arts ja Gelissen 2002; ks. myös Kainun ja Niemelän artikkeli tässä teoksessa).

Aineistona hyödynnetään eurooppalaisen tulo- ja elinolotutkimuksen (EU-SILC) pääosin vuoden 2010 poikkileikkaustiedostoa. Aineisto sopii hyvin maavertailuihin varsin yhtenäisen tietosisältönsä ja muuttujien samanlaisten määritelmien vuoksi. Tarkastelu rajataan 16–64-vuotiaaseen väestöön.

Työmarkkina-aseman (esim. työllinen tai työtön) määräytyminen perustuu EU-SILC-aineistossa henkilön omaan käsitykseen siitä, mikä on hänen pääasiallinen toimintansa haastatteluhetkellä. Työmarkkina-aseman määräytyminen poikkeaa Kansainvälisen työjärjestön (ILO) määritelmästä. ILO:n määritelmän mukaan esimerkiksi henkilö, joka pitää itseään päätoimisena opiskelijana, luokitellaan työlliseksi, jos hän opiskelijana tekee lyhyttäkin osa-aikatyötä. EU-SILC-aineistossa sama henkilö luokitellaan opiskelijaksi. Aineiston luokittelua on muutettu vuodesta 2009 lähtien niin, että tätä ennen työlliset luokiteltiin osa-aika- ja kokoaikatyötä tekeviin tekemättä eroa palkansaajien ja ammatinharjoittajien tai itsensä työllistäjien välillä. Vuodesta 2009 lähtien työlliset on luokiteltu niin, että kokoaikaiset ja osa-aikaiset itsensä työllistäjät ja ammatinharjoittajat, joihin kuuluvat myös tätä kautta työllistyvät perheenjäsenet, näkyvät omina ryhminä.

Aineistossa ei ole suoraan määriteltä, ketkä tekevät kahta työtä, vaan määrittely täytyy tehdä toisessa työssä tehtyjen työtuntien perusteella. Jos toisessa työssä tehtyjen työtuntien määrä on nollaa suurempi (eikä ole puuttuva arvo), indikaattorimuuttuja ”kaksi työtä” saa arvon yksi ja muutoin arvon nolla.

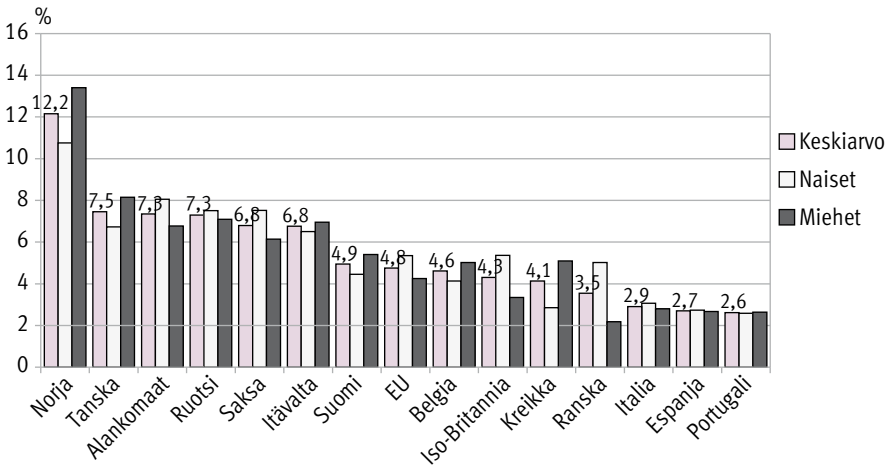
Kahden työn taustalla olevia tekijöitä tutkitaan tilastollisen *probit*-mallin avulla. Mallissa selitettävänä muuttujana on kahden työn tekeminen ja selittävinä muuttujina käytetään laajaa joukkoa tekijöitä, jotka kuvaavat henkilöiden, työpaikan sekä kotitalouden ominaisuuksia. Aineiston rikas tietosisältö esimerkiksi henkilöiden ominaisuuksista (sukupuoli, ikä, koulutus, siviilisääty), työmarkkina-asemasta, työpaikan ominaisuuksista (työsuhteen tyyppi, ammatti, toimiala, tehdyt työtunnit, palkka) sekä kotitalouden tyypeistä ja toimeentulosta mahdollistavat sen, että kahden työn tekemisen taustalla olevia, havaittavissa olevia tekijöitä voidaan kontrolloida kattavasti näissä malleissa. Aineiston rajoituksena voidaan pitää sitä, että siinä ei ole kysytty syitä toisen työn tekemiseen eikä siinä ole myöskään tietoja toisen työn ominaisuuksista lukuun ottamatta

siinä tehtyä työtuntimäärää. Aineiston rajoitteiden takia emme pysty suoraan tutkimaan eri motiivien vaikutusta kahden työn tekemiseen.

207 Kuinka yleistä kahden työn tekeminen on ja ketkä tekevät kahta työtä?

Tutkimusaineisto antaa samansuuntaisen, joskin hieman eritasoisen kuvan kahden työn tekemisen yleisyydestä kuin työvoimatutkimukset. Tämä johtunee pääosin erilaisista määritelmistä. Aineiston käsittein kahden työn tekeminen on hieman yleisempää työllisten keskuudessa kuin työvoimatutkimuksissa. Yhteistä molemmille tietolähteille on se, että työllisistä kahta työtä tekevien naisten osuus on suurempi kuin miesten ja kahta työtä tekevien osuus on useissa maissa kasvanut viime vuosina. EU-SILCin mukaan tutkimuskohteena olevissa maissa kahta työtä tekevien osuus työllisistä oli keskimäärin lähes 5 prosenttia vuonna 2010. Naisista kahta työtä teki suhteellisesti useampi (5,4 prosenttia) kuin miehistä (4,2 prosenttia). Maakohtaiset erot sekä erot sukupuolten välillä olivat kuitenkin suuria. Kuviossa 2 on esitetty kahta työtä tekevien osuus työllisistä vuonna 2010.

Kuvio 2. Kahta työtä tekevien sekä naisten ja miesten osuudet työllisistä vuonna 2010, %.

Lähde: EU-SILC 2010.

Yksittäisistä maista kahden työn tekeminen oli vuonna 2010 yleisintä Norjassa, jossa yli 12 prosentilla työllisistä oli toinen työpaikka. Ruotsissa, Tanskassa ja Alankomaissa osuudet olivat yli 7 prosenttia. Myös Saksassa ja Itävallassa osuudet ovat keskimääräistä suurempia. Vähäisintä kahden työn tekeminen oli puolestaan Portugalissa, Espanjassa ja Italiassa. Näyttää siis siltä, että kahden työn tekeminen olisi yleisempää pohjoismaista hyvinvointimallia edustavissa valtioissa Suomea lukuun ottamatta. Harvinaisinta kahden työn tekeminen puolestaan on Etelä-Euroopassa. Roualtin (2002) mukaan kahden työn tekemisen yleisyys Pohjoismaissa voi selittyä sillä, että niissä sosiaaliturvan piiriin pääsy määräytyy kansalaisuuden perusteella, toisin kuin esimerkiksi mannermaisessa mallissa, jossa sosiaaliturvan painopiste on työsuhteen perusteella muodostuvassa vakuutusasteessa. Etelä-Euroopan maissa sosiaaliturva perustuu pääasiassa myös ansiotyöhön. Roualtin mielestä sosiaaliturvan universalismilla voi olla merkitystä mahdollisuuksille liikkua työmarkkinoilla ja yhdistellä useampaa työtä (ks. myös Arts ja Gelissen 2002).

Sosiaaliturva- ja verojärjestelmillä on myös erityinen yhteys naisten työllisyyteen. Yksilöllinen sosiaaliturva on yhteydessä naisten korkeaan työllisyyteen (esim. Daly 2000; Dingelday 2001). Tarkastelun kohteina olevissa maissa naiset tekevät keskimäärin yleisemmin kahta työtä kuin miehet. Vaikka naisia on vähemmän työllisinä kuin miehiä, on heidän määränsä kahta työtä tekevästä jopa hieman suurempi kuin miesten. Maiden välillä on tässäkin suhteessa eroja. Kahden työn tekeminen on yleisempää naisilla kuin miehillä kahdeksassa maassa, muun muassa Alankomaissa, Saksassa ja Ranskassa. Pohjoismaissa sen sijaan kahden työn tekeminen on miehillä yleisempää kuin naisilla Norjassa, Tanskassa ja Suomessa. Suurimmat erot miesten ja naisten välillä kahden työn tekemisessä löytyvät Ranskasta, Isosta-Britanniasta ja Kreikasta. Ranskassa ja Isossa-Britanniassa kahden työn tekeminen on naisilla 2–3 prosenttiyksikköä yleisempää kuin miehillä, Kreikassa tilanne on juuri päinvastainen.

Tarkasteluvuotenamme 2010 erityisesti eteläeurooppalaiseen maaryhmään kuuluvat maat kärsivät edelleen voimakkaasti Euroopan talouskriisistä ja näissä maissa työttömyys kasvoi edelleen. Tällä voi olla merkitystä myös mahdollisuuksiin tehdä kahta työtä, ja tämä vaikuttaa myös maiden välillä havaittuihin eroihin. Siksi on hyvä katsoa kahden työn tekemisen yleisyyden ohella myös muutoksen suuntaa eri maissa. Taulukossa 1 kuvataan naisten ja miesten työllisyysasteita (osuutena 16–64-vuotiaasta väestöstä) vuonna 2010 ja työllisyysasteiden muutosta vuosina 2005–2010. Yleinen kehityssuunta tällä aikavälillä on se, että naisten työllisyys on kasvanut, miesten vähentynyt. Naisten työllisyys on vähentynyt kuitenkin Suomessa² ja Portugalissa, joissa molemmissa kokoaikatyö on naisille

2 On muistettava, että EU-SILC-aineiston työllisyysasteet eivät ole vertailukelpoisia työvoimatutkimusten työllisyyskäsitteen kanssa. Esimerkiksi Suomessa naisten työllisyysaste nousi 0,4 prosenttiyksikköä vuosina 2005–2010, kun se tutkimusaineistomme mukaan laski.

tyypillisempää kuin osa-aikatyö. Miesten työllisyys on sen sijaan vähentynyt useimmissa maissa. Tässä tutkimusaineistossa miesten työllisyysaste nousi vain Isossa-Britanniassa. Lisäksi muutokset monissa Keski-Euroopan maissa olivat hyvin pieniä.

Taulukko 1. Naisten ja miesten työllisyysasteet ja kahta työtä tekevien osuudet vuonna 2010 ja osuuksien muutokset vuosina 2005–2010, prosenttiyksikköä.

Maa	Työllisyysasteet				Kahta työtä tekevien osuus			
	Naiset %	Muutos prosenttiyksikköä	Miehet %	Muutos prosenttiyksikköä	Naiset %	Muutos prosenttiyksikköä	Miehet %	Muutos prosenttiyksikköä
	2010	2005–2010	2010	2005–2010	2010	2005–2010	2010	2005–2010
EU13 + Norja	58,2	5,0	70,1	–1,0	5,4	0,0	4,2	–0,2
Norja	69,3	3,7	74,8	–2,2	10,8	1,4	13,4	2,0
Ruotsi	70,1	1,7	74,2	–1,5	7,5	3,7	7,1	0,0
Suomi	60,9	–3,8	64,7	–2,7	4,5	1,9	5,4	2,1
Tanska ^a	65,9	1,4	68,7	–5,2	6,7	–0,2	8,1	–0,5
Belgia	55,8	3,2	65,1	–3,1	4,1	0,4	5,0	0,2
Alankomaat	62,1	13,8	75,6	–0,2	8,1	–0,2	6,8	1,2
Itävalta	57,7	1,0	73,5	–0,2	6,5	3,4	7,0	3,3
Ranska	59,6	0,8	66,5	–1,8	5,0	1,3	2,2	0,3
Saksa	62,9	12,5	72,6	–0,4	7,5	–2,9	6,1	–0,9
Iso-Britannia	64,5	5,7	73,1	6,9	5,4	–0,1	3,3	–0,2
Viro	51,8	3,0	66,3	–8,6	2,7	0,1	2,7	0,2
Italia	45,8	1,4	68,9	–1,0	3,1	0,2	2,8	–0,7
Kreikka	52,4	4,8	69,3	–4,5	2,8	–0,8	5,1	–2,0
Portugali	58,3	–2,2	68,7	–4,8	2,6	–1,6	2,6	–2,7

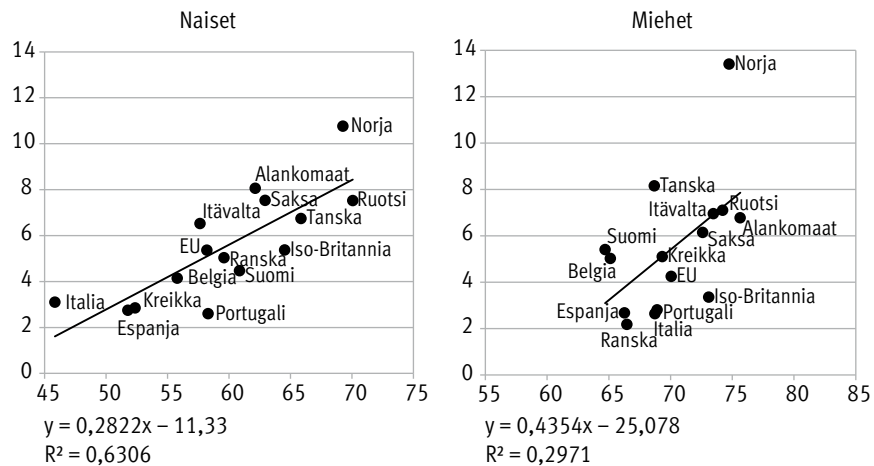
^aTanskan muutostiedot vuosilta 2008–2010, koska tätä aikaisemmin Tanskasta ei ole tietoa toisen työn tekemisestä.

Lähde: EU-SILC 2005–2010.

Vuositasolla tarkasteltuna kahta työtä tekevien keskimääräinen osuus laski tutkimusmaissa vuosina 2005–2007, mutta kääntyi sen jälkeen kasvuun niin, että kahta työtä tekevien osuus vuonna 2010 saavutti naisten mutta ei vielä miesten

kohdalla vuoden 2005 tilanteen. Kahden työn tekeminen on vähentynyt erityisesti eteläeurooppalaisilla miehillä eli samoissa maissa, joissa myös miesten työllisyysaste aleni huomattavasti. Toisaalta on myös maita, joissa työllisyys on vähentynyt, mutta kahden työn tekeminen on lisääntynyt, kuten Suomessa (taulukko 1). Kahden työn tekeminen näyttää kuitenkin yleensä olevan yhteydessä työllisyyteen siten, että mitä korkeampi on työllisyys, sitä yleisempää on myös kahden työn tekeminen (kuvio 3). Yhteys on naisten työllisyyden kanssa selvempi ($R^2 = 0,63$) kuin miesten työllisyyden suhteen ($R^2 = 0,30$).

Kuvio 3. Naisten ja miesten työllisyysaste ja kahta työtä tekevien osuus työllisistä vuonna 2010.

Lähde: EU-SILC 2010.

Kahden työn tekijät henkilökohtaisten ominaisuuksien ja työmarkkina-aseman mukaan

Kaikista kahta työtä tekevästä työllisistä, joissa ovat mukana sekä palkansaajat että yrittäjät, enemmistö on miehiä useimmissa maissa. Naisten osuus on suurempi ainoastaan Saksassa, Ranskassa ja Isossa-Britanniassa. Alankomaissa ja Ruotsissa naisia ja miehiä on suunnilleen yhtä paljon kahta työtä tekevästä työllisistä.

Taulukoissa 2a (s. 212) ja 2b (s. 213) on kuvattu kahta työtä tekevien naisten ja miesten jakaumat iän, koulutuksen ja työmarkkina-aseman mukaan. Kahta työtä tekevät ovat keskimäärin 42-vuotiaita, mikä on kaikkien työllisten keskiikää hieman enemmän. Maiden välillä löytyy eroja: kahta työtä tekevät ovat keskimäärin hieman vanhempia Belgiassa, Itävallassa, Ranskassa, Saksassa, Isossa-Britanniassa, Kreikassa ja Portugalissa verrattuna kaikkiin työllisiin ja keskimäärin hieman nuorempia kaikissa Pohjoismaissa, Alankomaissa, Italiassa

ja Espanjassa. Valtaosa kahta työtä tekevästä naisista ja miehistä on parhaassa työiässä eli kuuluu ikäryhmään 25–54-vuotiaat.

Vaikka kahta työtä tekevät ovat heterogeeninen ryhmä myös koulutustason mukaan, on kahta työtä tekevissä keskimäärin koulutetumpaa väkeä sekä naisten että miesten keskuudessa. Miehillä kuudessa maassa neljästätoista ja naisilla seitsemässä maassa neljästätoista korkea-asteen koulutetut muodostavat suurimman kahta työtä tekevien ryhmän. Verrattuna kaikkiin työllisiin korkeasti koulutetut näyttävät tekevän yleisemmin kahta työtä eli ovat yliedustettuina kahden työn tekijöiden joukossa kaikissa muissa tarkastelun kohteena olevissa maissa paitsi Ranskassa, Italiassa ja Kreikassa.

Vaikka palkansaaajat ovat ylivoimaisesti suurin kahta työtä tekevien ryhmä, itsensä työllistäjien osuus kahta työtä tekevästä on lähes poikkeuksetta selvästi suurempi kuin heidän osuutensa kaikista työllisistä. Kreikassa, Italiassa ja Alankomaissa itsensä työllistävien osuus kahta työtä tekevästä on kaksi tai jopa kolme kertaa suurempi kuin keskimäärin. Miehillä itsensä työllistäjien osuus kahta työtä tekevästä on selvästi suurempi kuin naisilla, Portugalia lukuun ottamatta.

Kahta työtä tekevät ilmoittavat yleisemmin tekevänsä osa-aikatyötä kuin kaikki työlliset. Tutkimuksen kohdemaissa ero on keskimäärin 9 prosenttiyksikköä, naisilla hieman enemmän ja miehillä vain 5 prosenttiyksikköä. Kahta työtä tekevästä naisista 44 prosenttia ja miehistä 11 prosenttia tekee osa-aikatyötä. Kaikkien työllisten keskuudessa vastaavat osuudet olivat 34 ja 6 prosenttia. Osa-aikatyön enemmisyys kahta työtä tekevillä oli erityisen suuri Ranskassa (lähes 30 prosenttiyksikköä) ja Espanjassa (runsas 10 prosenttiyksikköä). Suomessa, Ruotsissa ja Belgiassa osa-aikatyön yleisyys oli kahta työtä tekevien keskuudessa yli 10 prosenttiyksikköä vain naisilla. Suomessa ja Ruotsissa vastentahtoinen osa-aikatyö ja osa-aikatyöttömyys ovatkin eurooppalaisittain keskimääräistä yleisempiä (Haataja ym. 2011), mikä viittaisi siis usein kahden työn tekemiseen pakkona. Toisaalta Alankomaissa, jossa koko naistyövoimasta noin 70 prosenttia tekee osa-aikatyötä, kahden työn tekijöistä osa-aikatyöntekijöiden osuus on 12 prosenttiyksikköä pienempi. Sen sijaan norjalaiset naiset tekevät osa-aikatyötä vähemmän kuin naiset kaikissa tutkimusmaissa keskimäärin ja osa-aikatyö on harvinaisempaa kahta työtä tekevien keskuudessa kuin kaikilla työllisillä.

Kahta työtä tekevät naiset työskentelevät keskimäärin useammin määräaikaissa työsuhteissa kuin yhtä työtä tekevät naiset. Miehillä vastaavaa eroa ei ole. Kahta työtä tekevästä naisista 15 prosenttia ja miehistä 8 prosenttia tekee määräaikaista työtä. Yhtä työtä tekevien työllisten keskuudessa vastaavat osuudet olivat 11 ja 9 prosenttia.

Taulukko 2a. Kahden työn tekijät iän, koulutustason ja työmarkkina-aseman mukaan, naiset, %.

	Norja	Ruotsi	Suomi	Tanska	Belgia	Alankomaat	Itävalta	Ranska	Saksa	Iso-Britannia	Espanja	Italia	Kreikka	Portugali
Ikä (ka.)	41,2	40,1	41,2	41,3	42,5	41,2	42,2	42,4	42,9	41,5	39,9	40,2	40,5	40,8
Ikä														
16–24	7	14	6	9	2	8	6	5	3	10	4	4	-	1
25–54	57	49	56	46	57	53	52	53	58	48	69	67	67	62
55–64	36	37	38	45	41	39	42	42	39	42	27	29	33	38
Koulutus														
Perusaste	18	5	8	19	10	14	8	31	14	19	26	26	34	45
Keskiaste	42	54	38	37	29	44	58	41	55	32	29	44	23	16
Korkea-aste	40	41	54	44	61	42	34	29	32	49	44	30	44	39
Työmarkkina-asema														
Yrittäjä	0	0	2	2	2	2	1	1	1	0	4	4	10	2
Itsenäisyöllistäjä	6	6	9	5	6	17	22	5	7	11	8	19	29	15
Palkansaaja	91	94	88	93	93	80	78	93	93	89	88	75	58	83
Muu	0	-	1	0	-	1	-	0	0	-	-	3	3	-
Työsuhde														
Osa-aikatyö	15	42	31	18	54	59	48	59	45	44	38	19	13	18
Määräaikainen työ	8	18	10	-	14	13	10	23	16	7	27	21	23	22

Määrärikaisten osuudet suhteutettu taulukossa työllisiin eikä palkansaajiin.
Lähde: EU-SILC 2010.

Taulukko 2b. Kahden työn tekijät iän, koulutustason ja työmarkkina-aseman mukaan, miehet, %).

	Norja	Ruotsi	Suomi	Tanska	Belgia	Alankomaat	Itävalta	Ranska	Saksa	Iso-Britannia	Espanja	Italia	Kreikka	Portugali
Ikä (ka.)	41,5	39,8	42,2	41,3	41,8	41,7	43,2	42,0	42,9	43,3	40,9	41,6	45,2	42,6
Ikä														
16–24	7	12	6	5	1	9	5	5	4	9	4	3	1	3
25–54	58	53	54	59	62	51	47	58	54	48	64	58	51	55
55–64	35	35	40	36	37	40	48	37	42	44	31	39	48	42
Koulutus														
Perusaste	18	11	13	15	11	17	10	19	11	18	23	26	34	58
Keskiaste	44	55	49	41	36	40	51	40	52	34	25	43	39	15
Korkea-aste	38	34	38	44	53	43	39	42	38	48	53	30	27	27
Työmarkkina-asema														
Yrittäjä	6	3	11	9	4	5	7	7	0	6	2	9	12	11
Itsensätyöllistäjä	12	12	9	7	10	25	19	12	8	18	14	23	37	5
Palkansaaja	82	85	80	83	87	69	74	81	89	76	84	68	51	84
Muu	0	-	1	-	-	1	1	-	-	-	1	0	0	-
Työsuhde														
Osa-aikatyö	3	14	8	6	17	20	16	31	6	16	14	4	7	2
Määräaikainen työ	4	7	4	-	3	8	5	16	8	2	15	11	13	11

Määräaikaisten osuudet suhteutettu taulukossa työllisiin eikä palkansaajiin.
Lähde: EU-SILC 2010.

Kahden työn tekemisessä ammattiryhmittäisiä eroja

Taulukoissa 3a (s. 216) ja 3b (s. 217) on tarkasteltu kahta työtä tekevien naisten ja miesten jakaumia ammattiryhmän mukaan. Miehillä kahden työn tekeminen paikantuu selvästi enemmän korkeaa koulutusta vaativiin ammattiryhmiin maasta riippumatta. Kahta työtä tekevät enemmän miehet, jotka päätyössään työskentelevät erityisasiantuntijoina ja asiantuntijoina³. Miehistä näihin ammattiryhmiin sijoittuu suhteellisesti suurempi osuus kahta työtä tekevästä kuin kaikista työllisistä. Monessa maassa kahden työn tekeminen on varsin yleistä myös rakennus-, korjaus- ja valmistustyöntekijöiden keskuudessa.

Naisilla kahden työn tekijöiden ammattiryhmittäisessä jakautumisessa löytyy kaksijakoisuutta varsinkin Etelä-Euroopan maaryhmässä, mutta myös Ranskassa ja Saksassa. Kahden työn tekeminen on yleisintä korkeaa koulutusta vaativissa erityisasiantuntijoiden ja asiantuntijoiden tehtävissä, mutta myös vähäistä koulutusta vaativissa muissa tehtävissä⁴. Pohjoismaissa kahta työtä tekevien naisten suurin ryhmä löytyy miesten tavoin erityisasiantuntijoiden ja asiantuntijoiden joukosta ja toinen yleinen ammattiryhmä ovat palvelu-, myynti- ja hoitotyöntekijät. Jälkimmäiseen ryhmään kuuluu paljon osa-aikatyötä tekeviä. Itävallassa ja Saksassa naisten kahden työn tekeminen on melko yleistä erityisasiantuntijoiden ja asiantuntijoiden ohella myös toimisto- ja asiakaspalvelutyöntekijöillä.

Yhden aikuisen talouksissa eniten kahta työtä tekeviä

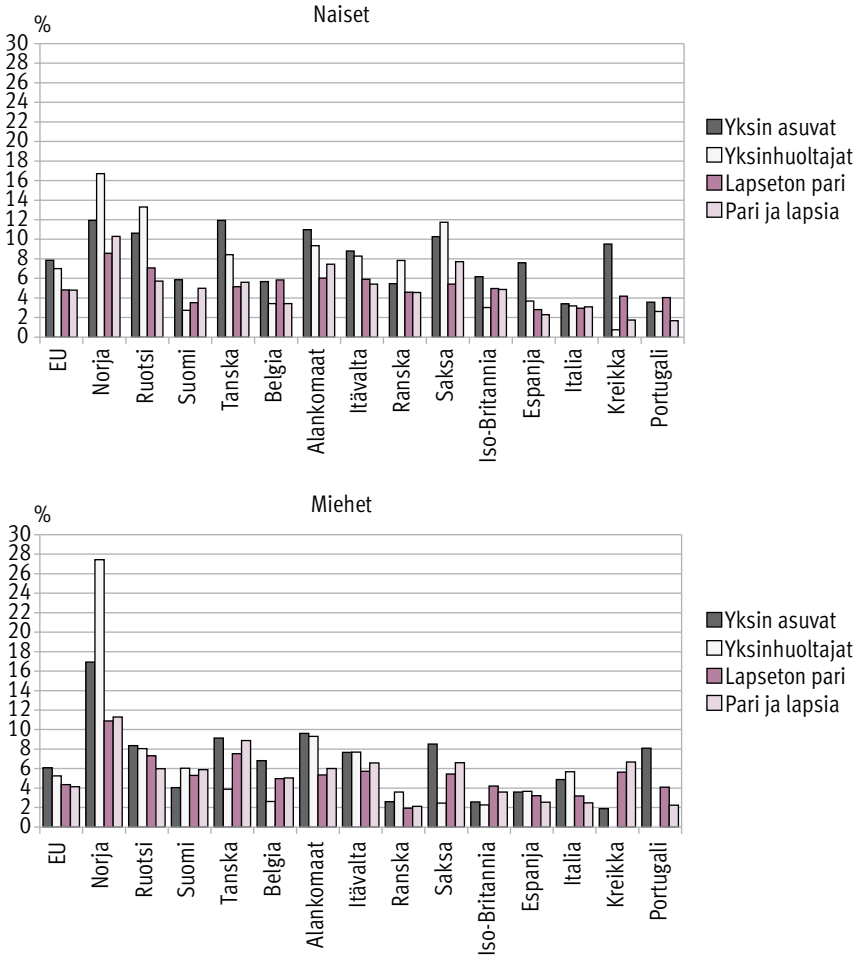
Työntekijän perhetyyppi voi vaikuttaa kahden työn tekemiseen. Perhetyyppi voi joko lisätä tai rajoittaa ajankäytöllisiä mahdollisuuksia tehdä kahta työtä. Pienistä lapsista ja muista hoivaa vaativista perheenjäsenistä seuraa ajankäytön rajoitteita. Toisaalta perheen toimeentulo saattaa edellyttää elannon hankkimista vaikka kahta työtä tekemällä. Tällöin julkisilla palveluilla on tärkeä merkitys työssäkäynnin edellytyksenä (ks. Vaalavuon artikkeli tässä teoksessa). Verrattuna kaikkiin työllisiin kahden työn tekijöistä suhteellisesti suurempi osuus sijoittui lapsettomiin yhden ja kahden aikuisen kotitalouksiin. Yksinhuoltajien ja kahden aikuisen lapsiperheissä tilanne oli päinvastainen. Tulos muuttuu kuitenkin osittain, kun tarkastellaan kahden työn tekijöiden osuuksia työllisistä perhetyypeittäin (kuvio 4).

3 Kaikissa tarkastelun kohteena olevissa maissa keskimäärin 7,1 prosenttia erityisasiantuntijoina työskentelevistä miehistä teki kahta työtä, mikä on suurempi osuus kuin miehillä keskimäärin.

4 Muissa tehtävissä työskentelevistä naisista keskimäärin 8,2 prosenttia teki kahta työtä, kun katsotaan kaikkia maita yhdessä. Yksittäisistä maista mm. Ranskassa muissa tehtävissä työskentelevistä naisista 15,5 prosenttia teki kahta työtä.

Kahden työn tekeminen on yleisintä sekä yksin asuvien että yksinhuoltajatalouksien työllisillä, olipa kyse naisista tai miehistä, mutta maiden välillä on jonkin verran eroa. Yksinhuoltajatalouksissa kahden työn tekeminen oli yleisempää kuin yksin asuvien talouksissa Norjassa, Ruotsissa ja Ranskassa sekä naisilla

Kuvio 4. Kahta työtä tekevien naisten ja miesten osuudet työllisistä kotitaloustyyppin mukaan vuonna 2010, %.

Lähde: EU-SILC 2010.

Taulukko 3a. Kahden työn tekijöiden jakautuminen ammattiryhmittäin, naiset, %.

Ammattiryhmä	Norja	Ruotsi	Suomi	Tanska	Belgia	Alanko- maat	Itävalta	Ranska	Saksa	Iso- Britannia	Espanja	Italia	Kreikka	Portugali
Johtajat	9	4	13	5	8	12	-	3	3	6	5	8	6	7
Erityisasiantuntijat	16	25	28	21	29	24	24	13	19	14	26	16	33	23
Asiantuntijat	23	19	17	24	21	27	22	13	27	26	12	22	6	9
Toimisto- ja asiakaspalvelu- työntekijät	4	7	-	5	14	9	19	9	21	15	10	12	-	-
Palvelu-, myynti- ja hoitotyöntekijät	23	22	13	23	6	14	10	11	14	25	20	15	9	-
Maanviljelijät ym.	6	-	6	-	-	-	11	3	-	-	-	-	17	-
Rakennus-, korjaus- ja valmistustyöntekijät	9	8	10	9	7	4	-	-	4	-	-	3	19	16
Prosessi- ja kulljetus- työntekijät	7	7	6	5	4	3	-	5	2	1	4	4	-	18
Muut työntekijät	3	6	4	7	9	3	11	42	11	13	23	17	24	18

Puuttuvat luvut: ei havaintoja tai havaintomäärän pienuudesta johtuen osuutta ei voida raportoida.
Lähde: EU-SILC 2010.

Taulukko 3b. Kahden työn tekijöiden jakautuminen ammattiryhmittäin, miehet, %.

Ammattiryhmä	Norja	Ruotsi	Suomi	Tanska	Belgia	Alanko- maat	Itävalta	Ranska	Saksa	Iso- Britannia	Espanja	Italia	Kreikka	Portugali
Johtajat	11	5	19	7	14	17	10	8	10	13	9	7	15	7
Erityisasiantuntijat	18	26	27	25	25	27	24	31	19	28	32	22	15	23
Asiantuntijat	20	23	14	21	22	21	18	15	23	12	13	23	4	9
Toimisto- ja asiakas- palvelutyöntekijät	3	3	-	-	11	7	6	-	10	8	7	5	4	-
Palvelu-, myynti- ja hoitotyöntekijät	13	11	-	14	5	8	6	5	5	14	8	7	8	-
Maanviljelijät ym.	9	2	11	-	-	-	11	14	3	4	5	5	24	-
Rakennus-, korjaus- ja valmistustyöntekijät	14	15	15	15	11	8	11	9	20	9	11	15	19	16
Prosessi- ja kuljetus- työntekijät	11	11	9	7	5	6	5	9	6	3	14	8	5	18
Muut työntekijät	-	4	-	7	6	5	9	6	5	11	-	8	7	18

Puuttuvat luvut: ei havaintoja tai havaintomäärän pienyydestä johtuen osuutta ei voida raportoida.
Lähde: EU-SILC 2010.

että miehillä ja Saksassa yksinhuoltajanaisilla. Yksinhuoltajanaisilla kahden työn tekeminen oli harvinaisempaa kuin missään muuntyyppisissä kotitalouksissa asuvilla naisilla Suomessa, Belgiassa, Isossa-Britanniassa ja Kreikassa. Yksinhuoltajien valintoihin voivat vaikuttaa mahdollisuudet tehdä kahta työtä. Esi-merkiksi päivähoitopalvelujen tarjonta lisää mahdollisuuksia hakeutua kahteen työhön, mutta pienituloisuutta paikkaavat tai lasten hoitamista kotona tukevat tulonsiirrot vähentävät tarvetta hakeutua kahteen työhön.

Muista maista poiketen suomalaisilla yksin asuvilla miehillä kahden työn tekeminen oli harvinaisempaa kuin muuntyyppisissä kotitalouksissa asuvilla miehillä. Suomessa ja joissakin muissa maissa (ks. myös Haatajan artikkeli tässä teoksessa) yksin asuvat miehet ovat jakautuneet suhteellisen jyrkästi pieni- ja hyvätuloiisiin. Pienituloisilla yksin asuvilla miehillä näytti olevan ylipäätään heikot työllistymismahdollisuudet, joten tälle ryhmälle myös toisen työn hankkiminen on epätodennäköistä.

Työtunnit ja kokonaisansiot yhtä ja kahta työtä tekevillä

Työtuntirajoitehypoteesin mukaisesti kahta työtä tekevillä päätyön työtuntimäärän pitäisi olla pienempi kuin ainoastaan yhtä työtä tekevillä. Taulukko 4 (s. 220) osoittaa, että kahden työn tekijöillä keskimääräisten työtuntien määrä päätyössä on pienempi kuin niillä työllisillä, jotka eivät tee kahta työtä. Tämä pätee sekä naisiin että miehiin, joskin miehillä ero on selvästi pienempi. Kaikkia maita katsottaessa ero on miehillä keskimäärin noin kolme tuntia, kun naisilla kahta työtä tekevien keskimääräinen viikkotyöaika päätyöstä on liki viisi tuntia lyhyempi kuin vain yhtä työtä tekevillä naisilla. Kuitenkin maiden välillä on tässä suuria eroja: miehillä Pohjoismaissa ja joissakin Keski-Euroopan maissa erot kahta ja yhtä työtä tekevien päätyön työtunneissa ovat hyvin pienet, kun taas Espanjassa, Belgiassa ja Isossa-Britanniassa erot ovat noin viiden tunnin luokkaa. Myös naisilla löytyy vaihtelua maiden välillä: Etelä-Euroopassa ero kahta työtä tekevien naisten ja yhtä työtä tekevien naisten päätyön työtunneissa on selvästi keskiarvoa suurempi.

Myös sukupuolten välinen ero työtunneissa on mielenkiintoinen: kahta työtä tekevät miehet tekevät päätyössään keskimäärin yhdeksän tuntia enemmän töitä viikossa kuin kahta työtä tekevät naiset. Heidän keskimääräiset työtuntinsa toisessa työssä ovat myös 1,5 tuntia pidemmät kuin naisilla. Tämä näyttää viittaavan siihen, että työtuntirajoite ei ole kahden työn tekemisen syynä miehillä keskimäärin niin tärkeä kuin naisilla, vaikka tässäkin maiden välillä näyttäisi olevan eroja.

Kun katsotaan kahta työtä tekevien yhteenlaskettuja työtunteja sekä päätyöstä että toisesta työstä, voidaan havaita, että viikoittaisten työtuntien määrä on suuri. Varsinkin kahta työtä tekeillä miehillä ylittyy yleisesti 48 tunnin raja, joka on Euroopan unionin työaikadirektiivissä (2003/88/EY) säädetty yläraja, jota keskimääräinen työaika seitsemän päivän jaksolla, ylityö mukaan lukien, ei saisi palkansaajilla ylittää. Vaikka direktiivi ei kata usean työn tekemistä, sen alkuperäinen tavoite on rajoittaa liiallisen työn määrää työntekijöiden terveyden ja turvallisuuden vuoksi. On näyttöä siitä, että pitkä työaika vaikuttaa merkittävästi työntekijöiden terveyteen⁵ ja turvallisuuteen: ne työlliset, jotka tekevät töitä yli 48 tuntia viikossa, ovat yli kaksi kertaa useammin sitä mieltä, että heidän terveytensä ja turvallisuutensa ovat vaarassa työn vuoksi (European Foundation 2008). Lisäksi pitkää työaikaa tekevät ovat sitä mieltä, että heidän työtuntimääränsä eivät sovi yhteen heidän sosiaalisen elämänsä ja perhevelvoitteidensa kanssa. Koska kahta työtä tekevien työaika on varsin pitkä, he kohtaavat samoja työn ja perheen yhteensovittamisen ongelmia kuin muut pitkää työaikaa tekevät. Bohlen ym. (2004) mukaan kahden työn tekemisellä voi olla jopa suurempia turvallisuusvaikutuksia (johtuen työmatka-ajoista, tehtäviin uudelleenorientoitumisesta ja lisääntyneestä stressistä) kuin pitkää työaikaa yhdessä työssä tekeillä.

Naisten keskimääräiset kokonaisansiot työstä ovat pienemmät kahta työtä tekeillä

Myös keskimääräisten kokonaisansioiden vertailu kahta ja yhtä työtä tekevien kesken (ilman kontrollimuuttujia) antaa tukea sille, että naisilla työtuntirajoite ja tulosten pienuus olisivat keskeisimpiä motiiveja kahden työn tekemiselle. Kuviossa 5 (s. 221) on esitetty keskimääräisten kokonaisansioiden erotus yhtä ja kahta työtä tekevien välillä. Positiivinen erotus tarkoittaa sitä, että yhtä työtä tekevien keskimääräiset ansiot ovat suuremmat kuin kahta työtä tekeillä. Jos erotus on negatiivinen, tilanne on päinvastainen. Kuviosta käy ilmi, että valtaosassa maista kahta työtä tekevien naisten kokonaisansiot ovat keskimäärin pienemmät kuin yhtä työtä tekevien naisten, vaikka edellisten viikoittainen työaika on keskimäärin pidempi kuin jälkimmäisten⁶. Esimerkiksi Italiassa yhtä työtä tekevät naiset ansaitsivat vuodessa keskimäärin 6 000 euroa enemmän kuin kahta työtä tekevät, vaikka viikkotyöajan perusteella he tekivät vähemmän työtunteja kuin kahta työtä tekevät naiset. Poikkeuksen muodostavat ainoastaan Tanska, Saksa ja Portugali, joissa kahta työtä tekevien keskimääräiset kokonaisansiot olivat hieman suuremmat kuin yhtä työtä tekevien naisten.

5 Ks. vaikutuksista terveyteen myös White and Beswick (2003).

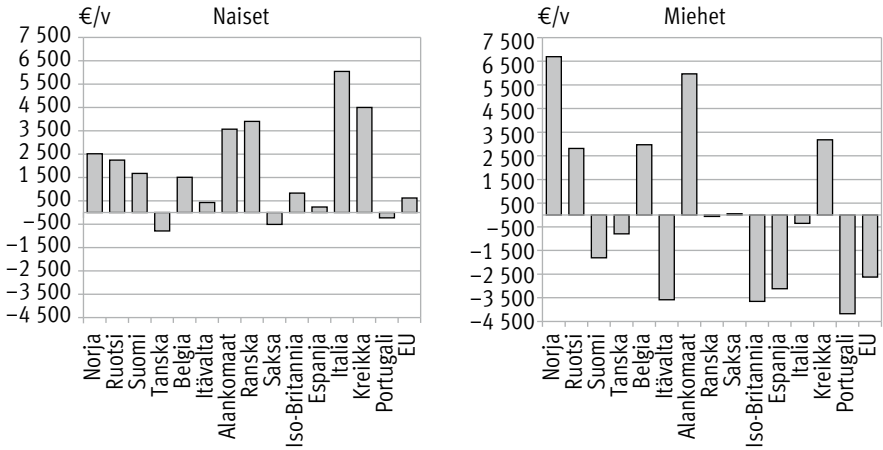
6 Tosin meillä ei ole tiedossa kokonaistyöaikaa vuositasona.

Taulukko 4. Kahta ja yhtä työtä tekevien keskimääräiset viikkotyötunnit sukupuolen mukaan.

Maa	Kahta työtä tekevät						Yhtä työtä tekevät	
	Päätyön tunnit		Toisen työn tunnit		Tunnit yhteensä		Päätyön tunnit	
	Naiset	Miehet	Naiset	Miehet	Naiset	Miehet	Naiset	Miehet
Norja	30,8	39,6	9,1	11,2	39,9	50,8	34,9	40,7
Ruotsi	27,2	33,9	10,6	12,8	37,8	46,7	30,3	35,6
Suomi	32,0	39,1	12,0	11,8	44,0	50,9	36,8	40,7
Tanska	33,3	38,7	6,8	8,9	40,2	47,6	35,1	39,5
Belgia	28,8	36,9	10,7	12,7	39,5	49,6	33,8	41,7
Itävalta	31,1	42,5	10,7	12,8	41,8	55,3	34,9	43,0
Alankomaat	23,4	34,2	9,3	11,2	32,7	45,4	27,8	38,9
Ranska	23,3	33,5	12,1	13,5	35,4	47,0	35,4	41,5
Saksa	29,8	41,4	7,0	8,2	36,8	49,6	31,8	42,5
Iso-Britannia	28,9	37,2	9,7	10,7	38,6	47,9	32,2	42,3
Espanja	30,5	36,8	11,9	12,8	42,4	49,6	36,2	42,3
Italia	31,2	38,2	12,3	11,9	43,5	50,1	35,3	41,5
Kreikka	30,8	37,6	16,2	16,8	47,0	54,4	36,3	42,1
Portugali	31,1	38,8	15,5	15,7	46,6	54,5	38,3	41,7
Maat yht. ka.	29,3	38,7	10,0	11,5	39,3	50,2	34,1	41,9

Lähde: EU-SILC 2010.

Miesten tilanne on kaksijakoisempi. Yli puolessa maista kahta työtä tekevien miesten kokonaisansiot ovat keskimäärin suuremmat kuin yhtä työtä tekevien. Jo aiemmin tuotiin esille, että miehillä toinen työ saattaa olla enemmän päätyön täydentäjä ja tulojen pienuus tai työtuntirajoite ei ole yhtä yleinen syy toisen työn tekemiseen kuin naisilla. Tällöin on todennäköisempää myös se, että kahta työtä tekevillä on suuremmat tulot kuin yhtä työtä tekevillä. Aineiston mukaan miehille on myös yleisempää, että kuukausiansiot päätyöstä ovat kahta työtä tekevillä keskimäärin suuremmat kuin vain yhtä työtä tekevillä (tuloksia ei ole raportoitu tässä artikkelissa, koska tarkastelu pystyttiin tekemään vain osalle maista). Naisten kohdalla tilanne on toisinpäin.

Kuvio 5. Keskimääräisten kokonaisansioiden erotus yhtä ja kahta työtä tekeillä, euroa vuodessa.

Lähde: EU-SILC 2010.

Kahden työn tekemistä selittävät tekijät

Yksittäisten tekijöiden vaikutusta naisten ja miesten kahden työn tekemiseen eri maissa tutkittiin tilastollisten probit-mallien avulla⁷. Estimoitujen probit-mallien perusteella olemme laskeneet niin sanotut marginaalivaikutukset, jotka kuvaavat yksittäisten tekijöiden vaikutusta kahden työn tekemiseen, kun muiden havaittavissa olevien tekijöiden vaikutus on kontrolloitu (ks. liitetaulukot 1, s. 230–232 ja 2, s. 233–235).

Tulokset osoittavat, että maiden välillä esiintyy eroja siinä, mitkä tekijät vaikuttavat kahden työn tekemiseen ja mihin suuntaan. Samoin eroja löytyy myös miesten ja naisten välillä. Työllisten ikä sekä koulutustausta vaikuttavat kahden työn tekemiseen. Saksassa, Isossa-Britanniassa, Italiassa ja Portugalissa parhaassa työiässä olevilla työllisillä naisilla on kahdesta viiteen prosenttiyksikköön suurempi todennäköisyys tehdä kahta työtä kuin nuorilla (16–24-vuotiailla). Näissä maissa myös ikääntyneet naiset tekevät nuoria todennäköisemmin kahta työtä Italiaa lukuun ottamatta. Poikkeus tässä on Ruotsi, missä nuorilla naisilla on suurempi todennäköisyys tehdä kahta työtä vanhempiin ikäryhmiin verrattuna.

⁷ Estimoinme myös probit-malleja, joissa on huomioitu valikoituminen työllisyyteen (ns. Heckman probit -malleja). Wald-testien perusteella päädyimme raportoimaan tavallisten probit-mallien tuloksia.

Myös korkea koulutus näyttää lisäävän kahden työn tekemisen todennäköisyyttä monissa maissa sekä naisilla että miehillä. Miehillä korkea-asteen koulutus lisää todennäköisyyttä tehdä kahta työtä Ruotsissa, Tanskassa, Belgiassa ja Italiassa. Tanskassa korkea-asteen koulutetuilla miehillä on liki seitsemän prosenttiyksikköä suurempi todennäköisyys tehdä kahta työtä kuin perusasteen koulutuksen saaneilla miehillä.

222 Kuten edellä todettiin, perhetyypillä voi myös olla vaikutusta kahden työn tekemiseen. Yksinhuoltajanaisten näyttää olevan vaikeampi tehdä useaa työtä verrattuna yksin asuviin naisiin. Yksinhuoltajuuden vaikutus oli negatiivinen monessa maassa, joskin tilastollisesti merkitsevästi vain Suomessa, Isossa-Britanniassa ja Kreikassa. Samoin kotitalouden koko eli kotitalouden jäsenten lukumäärä näyttää naisilla vähentävän kahden työn tekemistä, mutta jälleen tilastollisesti merkitsevästi vain muutamassa maassa. Miehillä kahden työn tekeminen näyttäisi olevan vähäisempää kotitalouksissa, joissa on kaksi aikuista mutta ei alaikäisiä lapsia verrattuna yksin asuviin, mutta tilastollisesti merkitsevästi ainoastaan Norjassa, Alankomaissa ja Saksassa.

Työn koko- tai osa-aikaisuudella on aikaisempien tutkimusten mukaan ollut vaikutusta kahden työn tekemiseen siten, että osa-aikaisuus lisää toisen työn tekemisen yleisyyttä (esim. Heineck 2009). Omien tulostemme mukaan osa-aikatyön tekeminen lisää miehillä kahden työn tekemisen todennäköisyyttä verrattuna kokoaikatyötä tekeviin lähinnä Keski-Euroopassa (Itävalta, Ranska ja Belgia) sekä Italiassa. Naisilla kahden työn tekeminen yhdistyy selvästi yleisemmin osa-aikatyön tekemiseen: osa-aikatyön tekeminen lisää tilastollisesti merkitsevästi naisten todennäköisyyttä tehdä kahta työtä noin puolessa tarkastelluista maista (Suomi, Ruotsi, Belgia, Itävalta, Ranska, Espanja, Portugali). Esimerkiksi Suomessa naisilla, jotka tekevät osa-aikatyötä, on 5,3 prosenttiyksikköä suurempi todennäköisyys tehdä kahta työtä kokoaikatyötä tekeviin verrattuna, kun muut muuttujat ovat keskiarvoissaan.

Näiden maiden osalta tilastollisen mallin tulokset näyttäisivät siis antavan tukea työtuntirajoitteelle motiivina naisten kahden työn tekemiseen, jos osa-aikatyön yhdistämistä toiseen työhön pidetään osoituksena työntuntirajoitteesta ja liian vähäisistä työtunneista päätyössä. Toisaalta täytyy muistaa, että osa-aikatyön yhdistäminen kahden työn tekemiseen voi myös olla keino saavuttaa joustavuutta työaikajärjestelyihin (Heineck 2009; Dickey ym. 2011). Mielenkiintoisesti Norjassa ja Alankomaissa osa-aikatyöllä päätyönä oli negatiivinen yhteys naisten kahden työn tekemiseen.

Naisilla (jotka monissa maissa tekevät miehiä yleisemmin määräaikaista työtä) myös määräaikainen työ yhdistyy useammin kahden työn tekemiseen kuin miehillä. Tulosten mukaan työsuhteen määräaikaisuus lisäsi kahden työn tekemisen todennäköisyyttä tilastollisesti merkitsevästi Suomessa, Ruotsissa, Alankomaissa, Saksassa ja Italiassa. Suurin vaikutus oli Ruotsissa, jossa pää-

työssään määräaikaisena työskentelevien naisten todennäköisyys tehdä kahta työtä oli kuusi prosenttiyksikköä suurempi verrattuna pysyvässä työsuhteessa oleviin naisiin.

Määräaikaisissa työsuhteissa olevilla miehillä on suurempi todennäköisyys tehdä kahta työtä verrattuna pysyvissä työsuhteissa oleviin ainoastaan Kreikassa. Lisäksi kahdessa maassa (Belgiassa ja Isossa-Britanniassa) pysyvässä työsuhteessa olevilla on suurempi todennäköisyys tehdä kahta työtä kuin määräaikaisissa työsuhteissa olevilla. Työsuhteen määräaikaisuudella näyttäisi siis olevan vähäisempi merkitys kahden työn tekemiseen miehillä kuin naisilla. Tämä viittaa siihen, että työsuhteen epävarmuus ei ole miehillä yhtä merkittävä syy kahden työn tekemiseen kuin naisilla.

Itsensä työllistäminen lisää myös kahden työn tekemistä tilastollisesti merkitsevästi työllisillä naisilla, varsinkin Pohjoismaissa. Kun muiden tekijöiden vaikutus kontrolloidaan, miehillä itsensä työllistäminen lisäsi kahden työn tekemistä tilastollisesti merkitsevästi vain kolmessa maassa: Belgiassa, Alankomaissa ja Isossa-Britanniassa.

Naisilla tilastollisen mallin tulokset vahvistavat kahden työn tekijöiden sijoittumisen ammattijakauman ylä- ja alapäähän. Erityisasiantuntija- ja asiantuntijatehtävissä työskentely lisää tilastollisesti merkitsevästi todennäköisyyttä tehdä kahta työtä useissa maissa verrattuna johtotehtävissä työskenteleviin. Todennäköisyyttä lisää vielä yleisemmin työskentely vähäistä koulutusta vaativissa muissa tehtävissä. Ryhmään muut tehtävät kuuluvat muun muassa siivousalan ammatit, joissa työ on usein osa-aikaista ja huonosti palkattua. Pohjoismaissa ja Belgiassa kahden työn tekeminen paikantuu naisilla myös palvelu-, myynti- ja hoitotyöhön, joissa tehdään yleisesti paljon osa-aikatyötä. Vastaavasti miehillä erityisasiantuntijana työskentely lisäsi kahden työn tekemisen todennäköisyyttä Keski- ja Etelä-Euroopassa sekä Isossa-Britanniassa, mutta yllättäen ei Pohjoismaissa. Ruotsissa ja Tanskassa myös miehillä päätyön tekeminen palvelu-, myynti- ja hoitotyöntekijöinä lisää kahden työn tekemisen todennäköisyyttä. Toisin kuin naisilla, miehillä kahden työn tekeminen ei paikannu vähäistä koulutusta vaatiiviin muihin tehtäviin. Poikkeuksen muodostaa ainoastaan Portugali.

Tutkimme tilastollisessa mallissa myös kotitalouden itse arvioidun toimeentulon vaikutusta kahden työn tekemiseen lisäämällä selittäviin muuttujiin indikaattorimuuttujan, joka saa arvons yksi, jos työllisen kotitalouden on erittäin vaikea tulla toimeen. Naisilla vaikeudet toimeentulossa lisäsivät tilastollisesti merkitsevästi kahden työn tekemistä ainoastaan Espanjassa ja miehillä Tanskassa. Muutamissa maissa vaikutus oli päinvastainen (ks. tarkemmin liitetaulukot 1 ja 2).

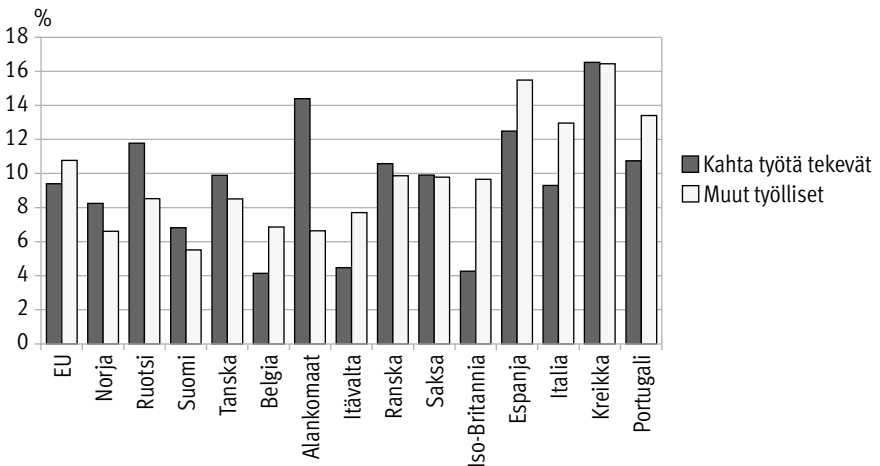
Kahden työn tekeminen ei aina poista suhteellista köyhyysriskiä

Kuten aiemmin jo tuotiin esille, työtuntirajoite ja taloudelliset tekijät ovat useiden tutkimusten mukaan yleisin syy kahden työn tekemiseen. Esimerkiksi Yhdysvalloissa kahden työn tekijöistä 38 prosenttia sanoi tekevänsä kahta työtä ansaitakseen lisää rahaa ja 26 prosenttia teki kahta työtä selvitäkseen menoista tai maksaakseen velkansa (Hipple 2010). EU-SILC-aineistossa kahden työn motiiveja ei ole kysytty vastaajilta, mutta aineisto sisältää kotitalouksien tulojen ohella myös muita toimeentulosta kertovia muuttujia, kuten köyhyyttä mittaavan indikaattorin ja vastaajien arvion siitä, riittävätkö kotitalouden tulot toimeentuloon.

Käytämme tutkimusaineiston valmista köyhyysindikaattoria vertailemme kahta ja yhtä työtä tekevien suhteellisia tuloköyhyysriskejä (ks. Kainun ja Niemelän artikkeli tässä kirjassa). Vertailemme erikseen tuloköyhyysasteita niissä kotitalouksissa, joiden työllisissä on mukana kahden työn tekijöitä, ja niissä kotitalouksissa, joissa on vähintään yksi työllinen ja joiden työlliset tekevät vain yhtä työtä. Tulokset käyvät ilmi kuviosta 6.

Tulosten mukaan kahden työn tekeminen pienentää kotitalouksien köyhyysriskiä keskimäärin 1,4 prosenttiyksikköä. Vaikutus oli samansuuntainen lähes kaikissa eteläisen Euroopan maissa sekä Keski-Euroopan maista Belgiassa ja Itävallassa sekä Isossa-Britanniassa. Pohjoismaissa, ja erityisesti Alankomaissa, kahta työtä tekevien kotitalouksien tuloköyhyysriski oli muiden työllisten talouksien tuloköyhyysriskiä suurempi. Osa-aikatyön yleisyydestä tunnetussa Alankomaissa tuloköyhyysriski oli huomattavasti suurempi niissä kotitalouksissa, joissa oli kahden työn tekijöitä, kuin muiden työllisten talouksissa. Muissa maissa erot olivat hyvin pienet.

Kuvio 6. Työllisten kotitalouksien suhteellinen tuloköyhyysriski vuonna 2010, %.

Lähde: EU-SILC 2010.

Tuloköyhyystarkastelu tehtiin myös henkilötasolla vertailemalla kahta ja yhtä työtä tekevien keskimääräisiä suhteellisia köyhyysriskejä erikseen naisille ja miehille (taulukko 5). Tällöin täytyy huomioida, että kun tuloköyhyysriski lasketaan kotitalouden käytettävissä olevien tulojen avulla, pienituloisuuden taustalla voivat olla muutkin kuin työntekijän ominaisuuksiin, työpaikkojen lukumäärään tai työsuhteen tyyppiin liittyvät tekijät.

225

Taulukko 5. Kahta ja yhtä työtä tekevien suhteellinen tuloköyhyysriski sukupuolen mukaan, %.

Maa	Yhteensä		Ero	Naiset		Ero	Miehet		Ero
	2 työtä %	1 työ %	Prosentti- yksikköä	2 työtä %	1 työ %	Prosentti- yksikköä	2 työtä %	1 työ %	Prosentti- yksikköä
Norja	9,3	4,9	4,4	9,3	4,7	4,6	7,2	5,1	2,1
Ruotsi	13,5	6,7	6,8	13,5	6,4	7,1	9,7	7,0	2,7
Suomi	7,9	4,6	3,3	7,9	4,1	3,8	5,5	5,0	0,5
Tanska	11,2	7,1	4,1	11,2	6,4	4,8	8,9	7,9	1,0
Belgia	4,0	5,3	-1,3	4,0	4,8	-0,8	4,6	5,7	-1,1
Alankomaat	11,8	5,8	6,0	11,8	5,5	6,3	16,6	6,1	10,5
Itävalta	4,7	5,7	-1,0	4,7	5,4	-0,7	3,8	5,9	-2,1
Ranska	10,0	7,6	2,4	10,0	7,2	2,8	10,9	7,9	3,0
Saksa	11,3	7,9	3,4	11,3	8,8	2,5	8,4	7,2	1,2
Iso-Britannia	4,6	7,4	-2,8	4,6	7,2	-2,6	4,4	7,6	-3,2
Espanja	16,2	13,5	2,7	16,2	11,7	4,5	10,3	14,8	-4,5
Italia	11,5	10,3	1,2	11,5	7,9	3,6	7,4	11,9	-4,5
Kreikka	16,2	14,2	2,0	16,2	11,4	4,8	19,3	16,4	2,9
Portugali	17,5	10,7	6,8	17,5	10,2	7,3	6,1	11,2	-5,1
EU15-maat, ka.	9,5	9,0	0,5	10,0	8,4	1,6	9,0	9,5	-0,5

Lähde: EU-SILC 2010.

Tulostemme mukaan kahta työtä tekevillä naisilla on suurempi suhteellinen tuloköyhyysriski kuin yhtä työtä tekevillä naisilla eli kahta työtä tekevät naiset sijoittuvat köyhiin kotitalouksiin useammin kuin yhtä työtä tekevät, kun taustatekijöiden vaikutusta ei ole kontrolloitu. Ainoastaan Belgiassa, Itävallassa ja Isossa-Britanniassa tilanne on päinvastainen. Yksi tulkinta sille, että kahta työtä tekevät naiset ovat useammin köyhistä kotitalouksista, on se, että kotitalouden pienituloisuuden vuoksi naiset joutuvat tekemään kahta työtä. Kuviosta 4 edellä kävi ilmi, että kysymys on usein yhden aikuisen talouksista.

Miesten tuloköhyhyysriskeissä kahta ja yhtä työtä tekevien välillä on enemmän hajontaa. Kahdeksassa maassa kahta työtä tekevillä miehillä on suurempi tuloköhyhyysriski kuin yhtä työtä tekevillä ja kuudessa maassa tilanne on toisin päin. Huomiota kuitenkin kiinnittää se, että miehillä erot kahta ja yhtä työtä tekevien tuloköhyhyysriskeissä ovat keskimäärin pienempiä kuin naisilla. Esimerkiksi Suomessa kahta työtä tekevien naisten tuloköhyhyysriski on 3,8 prosenttiyksikköä suurempi kuin yhtä työtä tekevillä naisilla. Miehillä vastaava ero on vain puoli prosenttiyksikköä.

Johtopäätökset

Tämän artikkelin tarkoitus on ollut selvittää usean työn tekemisen yleisyyttä, selittäjiä ja seurauksia kolmessatoista EU-maassa sekä Norjassa. Vaikka kahden työn tekemisessä on kyse varsin merkittävästä työelämän ilmiöstä, kahden työn tekemisen syihin ja selittäjiin keskittynyttä tutkimusta on tehty yllättävän vähän ja olemassa oleva tutkimuskin on selvästi keskittynyt muutamiin maihin, kuten Yhdysvaltoihin ja Isoon-Britanniaan. Maavertailuja ei ole juuri tehty.

Tarkastelumme osoitti, että kahden työn tekeminen on yleistynyt erityisesti viime vuosina Euroopassa ja erityisesti naisilla, mutta kehitys ei ole kaikissa maissa ollut samanlainen. Näyttää siltä, että kahden työn tekeminen on yleisempää pohjoismaista hyvinvointiregiimiä edustavissa valtioissa Suomea lukuun ottamatta. Harvinaisinta kahden työn tekeminen puolestaan on Etelä-Euroopan maissa, jotka edelleen vuonna 2010 kärsivät voimakkaasti talouskriisistä. Kahta työtä tekevät osoittautuivat hyvin heterogeeniseksi ryhmäksi henkilökohtaisten ominaisuuksiensa ja työmarkkina-asemansa perusteella paitsi maittain ja eri maiden kesken myös sukupuolen mukaan. Yleisintä maavertailussa oli se, että kahta työtä tekevät olivat koulutetumpia kuin yhden työn tekijät, heissä oli runsaasti asiantuntijatehtävissä toimivia ja he, etenkin miehet, olivat muita työllisiä useammin itsensä työllistäjiä. Toisaalta naisten keskuudessa kahta työtä tekevien päätyö oli useammin osa-aikainen ja määräaikainen kuin yhden työn tekijöillä. Miehillä puolestaan näyttää olevan yleistä se, että kahta työtä tekevien päätyö on useimmiten pysyvä ja kokoaikainen. Kahden työn tekijöitä oli suhteellisesti yleisemmin yksin asuvien naisten ja miesten sekä yksinhuoltajien keskuudessa kuin muuntyyppisissä kotitalouksissa.

Aiemman tutkimuskirjallisuuden mukaan kahden työn tekemisen tärkein motiivi on ollut liian pieni työtuntimäärä päätyössä (työtuntirajoite) ja siihen liittyvä riittämätön tulotaso. Toisaalta esiin on noussut myös heterogeenisten töiden motiivi, jonka mukaan toista työtä voidaan tehdä myös sen tarjoaman työtyytyväisyyden tai kehittymismahdollisuuksien vuoksi. Ensimmäinen motiivi

viittaa kahden työn tekemiseen ennemminkin pakkona, kun taas jälkimmäinen motiivi omaan valintaan. Tulostemme mukaan kahden työn tekeminen ilmeni sekä pakkona että valintana, naisilla kuitenkin miehiä yleisemmin liian alhaisen työtuntimäärän ja tulotason aiheuttamana pakkona ja miehillä naisia useammin omaehtoisena valintana, joka voi tarjota lisää työtyytyväisyyttä tai kehittymismahdollisuuksia. Naisilla on kuitenkin myös havaittavissa enemmän kaksijakoisuutta motiiveissa kuin miehillä. Mielenkiintoista on, että jakolinja menee selkeämmin naisten ja miesten välillä eikä niinkään maaryhmien välillä.

Työtuntirajoitehypoteesin mukaisesti erityisesti naisten keskuudessa kahden työn tekijöillä keskimääräiset työtunnit päätyössä olivat pienemmät kuin niillä työllisillä, jotka eivät tee kahta työtä. Naisilla pidemmät työajat verrattuna yhden työn tekijöihin eivät myöskään yleensä tuota kahta työtä tekeville naisille miesten tapaan parempia kokonaisansioita. Tilastollisesta mallista saatujen tulosten mukaan naisilla osa-aikatyön tekeminen lisää todennäköisyyttä tehdä kahta työtä noin puolessa tarkastelluista maista. Jos osa-aikatyön yhdistämistä toiseen työhön pidetään osoituksena työtuntirajoitteesta ja liian vähäisistä työtunneista päätyössä, tulosten voidaan tulkita antavan tukea sille, että naisille toisen työn tekeminen on enemmän pakon sanelemaa näissä maissa. Toisaalta on myös mahdollista, että osa-aikatyön yhdistäminen kahden työn tekemiseen voi olla keino saavuttaa joustavuutta työaikajärjestelyihin, jolloin kyse ei ole pakosta. Toisin kuin miesten, kahta työtä tekevien naisten päätyö on usein vähäistä koulutusta vaativia muita tehtäviä, joissa tulotaso on yleensä alhainen ja toimeentulo niukkaa, jolloin toisen työn tuoma lisätulo voi olla tarpeen.

Lopputulokset yhtä ja kahta työtä tekevien toimeentulonäkökulmasta jakoivat maat kahteen, suurin piirtein yhtä suureen ryhmään. Noin puolessa tutkimuskohteena olevista maista kahta työtä tekevien työllisten kotitalouksien tuloköyhyysriski oli suurempi, Pohjoismaat mukaan lukien, kuin vain yhtä työtä tekevien. Noin puolessa maista taas kahden työn tekeminen joko alensi tuloköyhyysriskiä tai poisti köyhyyserot yhtä ja kahta työtä tekevien työllisten talouksien väliltä. Useimmissa maissa, kaikki Pohjoismaat mukaan lukien, kahta työtä tekevät naiset asuivat yhtä työtä tekeviä useammin tuloköyhissä kotitalouksissa. Miehillä tilanne oli kuudessa maassa päinvastainen. Pohjoismaissa kahta työtä tekevät miehet kuitenkin asuivat useammin köyhissä kotitalouksissa kuin yhtä työtä tekevät, joskin erot olivat melko pienet.

Kahden työn tekemisellä voi toimeentulon ohella olla muitakin seurauksia työntekijöiden kokemalle hyvinvoinnille ja elämän hallinnalle, mutta aineiston rajoitusten takia emme voineet tutkia kahden työn tekemisen vaikutuksia työntekijöiden kokemaan hyvinvointiin ja elämänhallintaan. Aikaisempien, tosin Euroopan ulkopuolella tehtyjen, tutkimusten mukaan on havaittu, että kahta työtä tekevät kokevat yhtä työtä tekeviä enemmän stressiä ajankäytöstään (*time stressed*) ja että pääsyy yli kolmanneksella heistä oli se, etteivät heidän työ- ja perhe-

vastuunsa olleet tasapainossa (Australian Bureau of Statistics 2009). Lisäksi on näyttöä siitä, että kahden työn tekeminen rajoittaa henkilökohtaisten suhteiden kehittymistä, kuntoilua ja vapaa-ajankäyttöä sekä haittaa terveyttä (Warren ja Procter 2004). Toisaalta hyvinvointivaikutuksetkin voivat jakautua osin niiden syiden mukaan, miksi kahta työtä tehdään.

Koska kahden työn teko toimeentulon lähteenä ja työmuotona on yleistymässä ja suurelle osalle (erityisesti naisia) kahden työn tekeminen on taloudellinen pakko eikä optimaalinen valinta, olisi jatkotutkimuksessa kiinnitettävä huomiota etenkin kahden työn tekemisestä aiheutuviin hyvinvointihaittoihin sekä mahdollisiin epäkohtiin niin työaikalainsäädännössä kuin sosiaaliturvajärjestelmässäkin sekä siihen, kuinka pitkäkestoista kahden työn tekeminen on.

Lähteet

Abhayaratna J, Nuch H, Podbury T. Part time employment. The Australian experience. Canberra: The Productivity Commission, Staff Working Paper, 2008.

Australian Bureau of Statistics. People with more than one job. Canberra: Australian Bureau of Statistics (ABS), Australian Social Trends 4210.0, 2009.

Amuêdo-Dorantes C, Kimmel J. Moonlighting behavior over the business cycle. *Economic Inquiry* 2009; 47 (4): 754–765.

Arts W, Gelissen J. Three worlds of welfare capitalism or more? A state-of-the-art report. *Journal of European Social Policy* 2002; 12 (2): 137–158.

Averett SL. Moonlighting: multiple motives and gender differences. *Applied Economics* 2001; 33 (11): 1391–1410.

Barnberry L, Campbell I. Multiple job holders in Australia: Motives and personal impact. *Australian Bulletin of Labour* 2012; 38 (4): 293–314.

Bell D, Hart RA, Wright RE. Multiple job holding as a ‘hedge’ against unemployment. London: Centre for Economic Policy Research, CEPR Discussion Paper 1626, 1997.

Bohle P, Quinlan M, Kennedy D, Williamson A. Working hours, work-life conflict and health in precarious and “permanent” employment. *Revista de Saúde Pública* 2004; 38 (Suppl): 19–25.

Böheim R, Taylor M. And in the evening she’s a singer with the band. Second jobs, plight or pleasure? Bonn: The Institute for the Study of Labour (IZA), IZA Discussion paper 1081, 2004.

Campbell I. Pressing towards full employment? The persistence of underemployment in Australia. *Journal of Australian Political Economy* 2008; 61: 156–180.

Daly MA. Fine balance. Women’s labour market participation in international comparison. Julkaisussa: Scharpf FW, Schmidt VA, toim. *Welfare and work in the open economy. Diverse responses to common challenges*. Oxford: Oxford University Press, 2000: 475–510.

Dickey H, Watson V, Zangelidis A. Is it all about money? An examination of the motives behind moonlighting. *Applied Economics* 2011; 43 (26): 3767–3774.

Dingeldey I. European tax systems and their impact on family employment patterns. *Journal of Social Policy* 2001; 30 (4): 653–672.

European Foundation. Revisions to the European working time directive. Recent Eurofound research. Luxembourg: Eurostat, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions Background Paper, 2008.

Guariglia A, Kim B. The dynamics of moonlighting in Russia. What is happening in the Russian informal economy? *Economics of Transition* 2006; 14 (1): 1–45.

Haataja A, Kauhanen M, Nätti J. Underemployment and part-time work in the Nordic countries. 2011. Helsinki: Kela, Online working papers 32, 2011.

Headey B, Warren D, Harding G. Multiple job holders. Who are they and how many hours do they work? Julkaisussa: Headey B, Warren D, Harding G, toim. Families, incomes and jobs: A statistical report of the HILDA Survey. Canberra: Commonwealth of Australia, 2006: 67–69.

Heineck G. The determinants of secondary jobholding in Germany and the UK. *Zeitschrift für Arbeitsmarkt Forschung* 2009; 42 (2): 107–120.

Heineck G, Schwarze J. Fly me to the moon. The determinants of secondary jobholding in Germany and the UK. Bonn: The Institute for the Study of Labour (IZA), IZA Discussion paper 1358, 2004.

Hipple SF. Multiple jobholding during the 2000s. *Monthly Labor Review* 2010; 133 (7): 21–32.

Kimmel J, Conway KS. Male labor supply estimates and the decision to moonlight. *Labour Economics* 1998; 5 (2): 135–166.

Kimmel J, Conway KS. Who moonlights and why? Evidence from the SIPP. *A Journal of Economy and Society* 2001; 40 (1): 89–120.

Lilja R. The problematic and unproblematic second job. Helsinki: Labour Institute for Economic research, Discussion Paper 107, 1991.

Livanos I, Zangelidis A. Multiple job-holding among male workers in Greece. *Regional Studies* 2012; 46 (1): 119–135.

OECD. Employment outlook. Paris: OECD, 2001.

OECD. Employment outlook. Paris: OECD, 2011.

Panos G, Pouliakas K, Zangelidis A. The inter-related dynamics of dual job holding, human capital and occupational choice. Bonn: The Institute for the Study of Labour (IZA), IZA Discussion paper 4437, 2009.

Paxson K, Sichermann N. The dynamics of dual job holding and job mobility. *Journal of Labor Economics* 1996; 14 (3): 357–393.

Roualt S. Multiple job holding and path-dependent employment regimes. Answering the qualification and protection needs of multiple jobs holders. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, Arbeitsmarkt und Beschäftigung, Discussion Paper FS I 02-201, 2002.

Warren J, Procter L. Analysis of interviews with people holding multiple jobs in the café and restaurant sector. Taylor Baines, Working Paper 7, 2004.

White J, Beswick J. Working Long Hours. Sheffield: Health and Safety Laboratory, 2003.

Liitetaulukko 1. Selittävien tekijöiden marginaalivaikutukset kahden työn tekemiseen, probit-mallit, naiset.

	Norja	Suomi	Ruotsi	Tanska	Belgia	Alanko- maat	Itävalta	Ranska	Saksa	Iso- Britannia	Espanja	Italia	Kreikka	Portugali
Ikä														
25–54	0,0024 (0,030)	0,007 (0,016)	-0,0617** (0,044)	-0,050 (0,046)	0,0232 (0,015)	-0,0187 (0,027)	-0,0027 (0,025)	0,006 (0,016)	0,0537*** (0,011)	0,0318** (0,010)	0,027 (0,012)	0,022** (0,076)	-	0,0282*** (0,072)
55–64	-0,010** (0,033)	-0,005 (0,016)	-0,092** (0,030)	-0,062 (0,045)	0,006 (0,0169)	-0,027 (0,029)	0,0142 (0,030)	0,0016 (0,017)	0,027** (0,013)	0,0247* (0,013)	-0,0137 (0,013)	0,0077 (0,008)	-	0,0153* (0,008)
Koulutustaso														
Keskiaste	0,004 (0,021)	0,009 (0,011)	0,0289* (0,015)	0,024* (0,013)	0,022** (0,008)	0,0154 (0,013)	0,0129 (0,013)	-0,0042 (0,008)	-0,0004 (0,014)	-0,005 (0,013)	0,0177** (0,008)	0,0023 (0,006)	-0,0062 (0,013)	0,0032 (0,008)
Korkea- aste	0,0037 (0,023)	0,012 (0,012)	0,035* (0,018)	0,068*** (0,019)	0,047** (0,013)	0,0299* (0,0169)	0,0462** (0,0209)	0,0074 (0,012)	0,0177 (0,017)	0,0176 (0,014)	0,0068 (0,008)	0,014* (0,09)	-0,002 (0,017)	0,0437* (0,0231)
Perhetyyppi														
2 aikuista ja ala-ikäisiä lapsia	-0,0229 (0,037)	-0,004 (0,024)	-0,0324 (0,030)	-0,014 (0,033)	-0,0179 (0,024)	-0,047 (0,037)	-0,0254 (0,026)	-0,0003 (0,0168)	-0,057** (0,025)	-0,022 (0,024)	-0,0189 (0,0197)	-0,0038 (0,013)	-0,029 (0,028)	-0,007 (0,019)
Yksin- huoltaja	0,0271 (0,040)	-0,031* (0,018)	0,0211 (0,034)	-0,007 (0,034)	-0,0160 (0,0248)	-0,020 (0,041)	0,0064 (0,026)	0,0214 (0,019)	-0,0044 (0,025)	-0,039* (0,021)	-0,0197 (0,019)	-0,0063 (0,013)	-0,045* (0,026)	-0,005 (0,021)
2 aikuista, ei alaikäisiä lapsia	-0,0312 (0,028)	-0,017 (0,016)	-0,022 (0,022)	-0,035 (0,023)	0,0017 (0,019)	-0,045 (0,030)	-0,0159 (0,019)	-0,0095 (0,012)	-0,0548** (0,018)	-0,010 (0,098)	-0,024 (0,017)	-0,005 (0,010)	-0,016 (0,027)	0,0068 (0,018)
Muu perhe- tyyppi	-0,0074 (0,110)	-	-0,0474 (0,044)	0,024 (0,081)	-	-	-	-0,0281 (0,028)	-0,070 (0,055)	0,056 (0,117)	-	-	-	-
Pääomatulot	0,0002** (0,0001)	0,0002* (0,0009)	0,0001 (0,0001)	-0,0006 (0,0009)	0,0008* (0,0005)	0,0001 (0,0004)	-0,00002 (0,0004)	0,0003* (0,0001)	0,0002 (0,0004)	-0,0016 (0,0009)	0,0007 (0,0005)	0,0006 (0,0003)	0 (0,0008)	0,0018* (0,001)
Kotitalouden koko	0,0077 (0,0089)	-0,0015 (0,005)	-0,0029 (0,0075)	-0,017** (0,008)	-0,0057 (0,0065)	0,0117* (0,0069)	-0,0003 (0,007)	-0,0045 (0,004)	0,0098 (0,0070)	0,0011 (0,006)	-0,0102** (0,004)	-0,00007 (0,0035)	-0,013** (0,006)	-0,0045 (0,004)

	Norja	Suomi	Ruotsi	Tanska	Belgia	Alanko- maat	Itävalta	Ranska	Saksa	Iso- Britannia	Espanja	Italia	Kreikka	Portugali
Itsensä työllistäjä	0,0824** (0,0317)	0,0259** (0,012)	0,0597*** (0,021)	0,032 (0,021)	0,0242 (0,017)	0,0474** (0,022)	0,0580 (0,058)	0,0361** (0,0162)	0,0289 (0,020)	0,0356** (0,016)	0,009 (0,009)	0,0236** (0,068)	0,006 (0,014)	0,0127 (0,013)
Osa-aikainen työ	-0,0581** (0,0167)	0,0553*** (0,011)	0,029*** (0,010)	-0,0194 (0,015)	0,0282** (0,010)	-0,043** (0,013)	0,0234* (0,011)	0,0409*** (0,007)	-0,0028 (0,009)	0,0126 (0,008)	0,0268*** (0,006)	-0,010 (0,070)	-0,004 (0,015)	0,0262* (0,014)
Määräaikainen työ	0,0338 (0,030)	0,036** (0,017)	0,060*** (0,017)	-	0,009 (0,014)	0,037* (0,021)	0,0101 (0,016)	0,0077 (0,008)	0,0386** (0,013)	0,0264 (0,022)	0,0048 (0,007)	0,025** (0,0078)	0,0171 (0,012)	0,005 (0,010)
Ammatti														
Erityis- asiantuntijat	0,066 (0,025)	0,034** (0,013)	0,0289 (0,0248)	0,0009 (0,0239)	0,0452*** (0,009)	0,0030 (0,0178)	0,0454* (0,026)	0,0184 (0,012)	0,0014 (0,030)	0,009 (0,013)	0,0145 (0,0132)	-0,003 (0,012)	0,010 (0,028)	0,008 (0,009)
Asiantuntijat	0,0070 (0,023)	0,0176 (0,0117)	-0,0058 (0,023)	0,0029 (0,023)	0,0454*** (0,0109)	0,0472** (0,021)	0,0313 (0,022)	0,0025 (0,0103)	-0,0185 (0,028)	0,035 (0,015)	0,0187 (0,014)	-0,002 (0,011)	-0,0199 (0,025)	0,0118 (0,013)
Toimisto- ja asiakaspalve- lutyöntekijät	-0,0028 (0,029)	-0,007 (0,0109)	0,0158 (0,026)	-0,009 (0,025)	0,0330*** (0,009)	0,0092* (0,019)	0,0261 (0,023)	0,0085 (0,011)	0,0208 (0,0299)	0,014 (0,012)	-0,0071 (0,009)	-0,0051 (0,118)	-0,0291 (0,025)	0,0260 (0,017)
Palvelu-, myynti- ja hoitotyön- tekijät	0,0471* (0,0274)	0,008 (0,013)	0,0240 (0,025)	0,072** (0,030)	0,0372** (0,013)	0,0397 (0,0215)	-0,028 (0,0212)	0,0097 (0,011)	-0,0196 (0,028)	0,019 (0,013)	0,0047 (0,010)	-0,0043 (0,012)	-0,0168 (0,025)	0,0145 (0,012)
Maanviljelijät, metsätyön- tekijät ym.	0,194** (0,0974)	0,0769** (0,037)	-0,0212 (0,038)	0,081 (0,069)	0,0754 (0,090)	-	0,0207 (0,048)	0,0883 (0,108)	-0,0297 (0,051)	-	-0,0120 (0,0151)	0,006 (0,028)	0,0249 (0,050)	0,0574 (0,044)
Rakennus-, korjaus- ja valmistus- työntekijät	0,0316 (0,056)	0,0414 (0,043)	0,0177 (0,045)	-0,0006 (0,046)	0,0576 (0,052)	-0,0152 (0,048)	-0,0106 (0,030)	0,0163 (0,029)	0,0598 (0,048)	0,028 (0,059)	-	0,0125 (0,027)	0,0249 (0,050)	-0,004 (0,010)

Liitetäulukko 1 jatkuu.

Jatkoa liitetaulukoon 1.

	Norja	Suomi	Ruotsi	Tanska	Belgia	Alanko- maat	Itävalta	Ranska	Saksa	Iso- Britannia	Espanja	Italia	Kreikka	Portugali
Prosessi- ja kuljetus- työntekijät	0,0487 (0,066)	0,024 (0,033)	0,0205 (0,038)	0,016 (0,049)	0,0935* (0,053)	0,0224 (0,040)	–	0,0762** (0,033)	–0,0278 (0,049)	0,022 (0,031)	0,0338 (0,035)	–0,061 (0,149)	–	0,0119 (0,023)
Muut työntekijät	0,066 (0,044)	0,036** (0,017)	0,0506** (0,034)	0,038 (0,036)	0,0690** (0,024)	0,0935** (0,0374)	0,0340 (0,028)	0,108*** (0,0208)	0,0157 (0,032)	0,057** (0,021)	0,0128* (0,013)	0,0188 (0,0161)	0,0340 (0,035)	0,046** (0,0198)
Toimiala														
2	0,029 (0,042)	–0,003 (0,030)	–0,126 (0,109)	–0,071 (0,120)	–0,072 (0,119)	–0,0973 (0,090)	–0,0629 (0,071)	0,004 (0,044)	–0,0384 (0,068)	–0,414 (0,186)	–0,045 (0,047)	–0,0128 (0,018)	0,0004 (0,031)	0,009 (0,016)
3	0,084** (0,038)	0,0319 (0,028)	–0,156 (0,107)	–0,047 (0,119)	–0,049 (0,070)	–0,065 (0,088)	–0,053* (0,070)	0,0021 (0,042)	–0,0319 (0,067)	–0,421 (0,186)	–0,031 (0,047)	0,0042 (0,018)	0,006 (0,026)	0,029** (0,012)
4	0,088** (0,036)	0,004 (0,027)	–0,145 (0,107)	–0,036 (0,118)	–0,049 (0,070)	–0,046 (0,089)	–0,032 (0,071)	0,020 (0,042)	–0,0155 (0,067)	–0,407 (0,186)	–0,031 (0,047)	–0,005 (0,019)	–0,003 (0,024)	0,0119 (0,011)
5	0,081** (0,033)	–0,008 (0,025)	–0,154 (0,106)	–0,045 (0,118)	–0,053 (0,071)	–0,053 (0,089)	0,0387 (0,078)	0,0385 (0,044)	0,001 (0,096)	–0,416 (0,186)	–0,042 (0,047)	–0,005 (0,019)	0,011 (0,039)	0,006 (0,012)
Erittäin vaikea tulla toimeen	0,0190 (0,066)	–0,0831** (0,034)	–0,016 (0,034)	0,089** (0,033)	–0,023 (0,029)	0,0067 (0,039)	–0,104** (0,042)	0,023 (0,016)	0,036 (0,027)	0,025 (0,018)	0,0228** (0,009)	0,006 (0,078)	0,013 (0,012)	–0,0217 (0,016)
Havaintojen lkm	5 483	5 242		3 039	2 496	4 991	2 215	4 785	5 483	3 297	4 996	6 410	2 285	1 937

Lähde: EU-SILC 2010; keskiarvot suljussa. Tilastollinen merkitsevyys: *** p < 0,01, ** p < 0,05, * p < 0,1.

Liitetaulukko 2. Selittävien tekijöiden marginaalivaikutukset kahden työn tekemiseen, probit-mallit, miehet.

	Norja	Suomi	Ruotsi	Tanska	Belgia	Alanko- maat	Itävalta	Ranska	Saksa	Iso- Britannia	Espanja	Italia	Kreikka	Portugali
Ikä														
25–54	-0,0068 (0,039)	-0,025 (0,033)	0,011 (0,029)	-0,050 (0,046)	-	-0,0199 (0,036)	0,0169 (0,018)	-0,005 (0,016)	0,0317** (0,014)	-0,0151 (0,018)	-0,090 (0,019)	0,007 (0,011)	0,040*** (0,010)	-0,001 (0,027)
55–64	-0,040** (0,040)	-0,039 (0,033)	-0,012 (0,029)	-0,062 (0,045)	-	-0,038 (0,035)	0,0035 (0,022)	-0,003 (0,017)	0,0335** (0,016)	-0,009 (0,019)	-0,013 (0,020)	-0,005 (0,012)	0,0814*** (0,030)	0,002 (0,028)
Koulutustaso														
Keskiaste	0,0268 (0,020)	0,005 (0,011)	0,0138 (0,016)	0,024* (0,013)	0,0168 (0,0116)	0,0139 (0,013)	-0,011 (0,017)	0,002 (0,006)	-0,0103 (0,019)	0,003 (0,014)	0,009 (0,006)	0,0077 (0,005)	0,0009 (0,015)	0,007 (0,011)
Korkea- aste	0,033 (0,023)	-0,011 (0,012)	0,0549** (0,022)	0,068*** (0,019)	0,0241** (0,012)	0,0194 (0,0167)	0,0046 (0,020)	0,0028 (0,006)	-0,0002 (0,021)	0,011 (0,014)	0,0091 (0,006)	0,0181** (0,008)	-0,003 (0,020)	0,006 (0,013)
Perhetyyppi														
2 aikuista ja alaikäisiä lapsia	-0,095** (0,039)	-0,003 (0,019)	0,0448 (0,030)	-0,014 (0,033)	-0,003 (0,023)	-0,043 (0,030)	-0,004 (0,023)	0,0004 (0,009)	-0,007 (0,022)	0,0319** (0,012)	-0,0027 (0,013)	-0,018 (0,015)	0,0589*** (0,019)	-0,0310 (0,039)
Yksinhuol- taja	0,0487 (0,057)	0,004 (0,044)	-0,0263 (0,0314)	-0,007 (0,034)	-0,034 (0,030)	-0,011 (0,047)	-0,0128 (0,038)	0,007 (0,018)	-0,055*** (0,019)	0,004 (0,023)	-0,0039 (0,023)	0,013 (0,037)	-	-
2 aikuista, ei alaikäisiä lapsia	-0,0827*** (0,030)	0,012 (0,015)	0,0091 (0,091)	-0,035 (0,023)	-0,013 (0,017)	-0,043* (0,024)	-0,007 (0,017)	-0,0022 (0,007)	-0,0548** (0,018)	0,020** (0,009)	-0,001 (0,011)	-0,019 (0,013)	0,0211 (0,014)	-0,0393 (0,037)
Muu perhe- tyyppi	0,088 (0,157)	-	-	0,024 (0,081)	0,090 (0,126)	-	-	-	-0,019* (0,057)	0,083 (0,087)	-	-	0,1067 (0,091)	-
Pääomatulot	-0,0001** (0,0001)	0,0003** (0,0001)	-0,0007 (0,0005)	-0,0006 (0,0009)	-0,0004 (0,0006)	0,0001 (0,0003)	-0,00002 (0,0004)	-0,00006 (0,0001)	0,0001 (0,0002)	0,0008** (0,0003)	0,0004 (0,0006)	0,0001 (0,0003)	-0,0001 (0,0015)	-0,0071** (0,003)

Liitetaulukko 2 jatkuu.

Jatkoa liitetaulukoon 2.

	Norja	Suomi	Ruotsi	Tanska	Belgia	Alanko- maat	Itävalta	Ranska	Saksa	Iso- Britannia	Espanja	Italia	Kreikka	Portugali
Kotitalouden koko	0,0174* (0,009)	0,0118** (0,004)	-0,016* (0,009)	-0,017** (0,008)	-0,0076 (0,0061)	0,0035 (0,0065)	-0,0003 (0,007)	0,001 (0,002)	-0,0026 (0,0061)	-0,0067 (0,005)	-0,0005 (0,003)	0,0003 (0,0037)	-0,0069 (0,007)	-0,0037 (0,005)
Itsensä työllistäjät	0,0788*** (0,026)	-0,007 (0,012)	0,016 (0,026)	0,032 (0,021)	-0,0049 (0,017)	0,0580*** (0,015)	0,0580 (0,058)	0,005 (0,008)	0,0408** (0,017)	0,0233** (0,009)	0,0078 (0,006)	0,007 (0,004)	0,0111 (0,015)	-0,0336* (0,018)
Osa-aikainen työ	-0,064 (0,039)	0,023 (0,017)	0,0058 (0,030)	-0,0194 (0,015)	0,0548*** (0,014)	0,0072 (0,012)	0,0234* (0,011)	0,0403*** (0,007)	0,013 (0,016)	0,014 (0,011)	0,0489*** (0,011)	0,0007 (0,014)	0,0008 (0,031)	-
Määräaikainen työ	-0,0295 (0,044)	0,018 (0,028)	-	-	-0,0514** (0,025)	0,0118 (0,020)	0,0101 (0,016)	-0,0108 (0,007)	0,007 (0,014)	-0,035* (0,020)	-0,004 (0,008)	0,0113 (0,007)	0,0451** (0,019)	-0,005 (0,012)
Ammatti														
Erityis- asiantuntijat	0,007 (0,025)	0,074 (0,013)	0,0142 (0,022)	0,0009 (0,0239)	-0,007 (0,017)	0,0118 (0,015)	0,0454* (0,026)	0,0237** (0,010)	0,0249 (0,017)	0,0319** (0,014)	0,0288** (0,011)	0,0327*** (0,009)	-0,0336 (0,032)	0,0397 (0,025)
Asiantuntijat	-0,0108 (0,022)	-0,005 (0,015)	0,020 (0,023)	0,0029 (0,023)	0,011 (0,019)	0,0132 (0,017)	0,0313 (0,022)	-0,00001 (0,008)	-0,0194 (0,021)	0,0004 (0,010)	0,007 (0,008)	0,0182*** (0,0067)	-0,0467 (0,032)	0,005 (0,018)
Toimisto- ja asiakaspalve- lutyöntekijät	0,005 (0,040)	-0,017 (0,021)	-0,0121 (0,028)	-0,009 (0,025)	-0,0158 (0,018)	0,0210 (0,024)	0,0261 (0,023)	-0,009 (0,008)	-0,0049 (0,021)	0,0110 (0,017)	-0,0036 (0,007)	0,0004 (0,064)	-0,0647** (0,028)	-0,0119 (0,013)
Palvelu-, myyn- ti- ja hoitotyön- tekijät	0,0265 (0,031)	0,014 (0,024)	0,0715** (0,036)	0,072** (0,030)	-0,022 (0,021)	0,0277 (0,025)	-0,028 (0,0212)	-0,0029 (0,010)	-0,0303 (0,0197)	0,0332 (0,022)	-0,0014 (0,008)	0,0052 (0,0076)	-0,043 (0,027)	-0,0133 (0,012)
Maanviljelijät, metsätöynteki- jät ym,	0,103* (0,057)	0,011 (0,047)	-0,005 (0,037)	0,081 (0,069)	0,0168 (0,049)	-0,0353 (0,023)	0,0207 (0,048)	0,0079 (0,013)	-0,0607 (0,0578)	0,0124 (0,237)	0,028 (0,047)	0,0544* (0,028)	-0,024 (0,064)	0,065* (0,033)
Rakennus-, korjaus- ja valmistustöynteki- jät	-0,0185 (0,024)	-0,006 (0,021)	0,031 (0,028)	-0,0006 (0,046)	-0,012 (0,020)	-0,0178 (0,016)	-0,0106 (0,030)	-0,0002 (0,008)	-0,0097 (0,0186)	-0,0017 (0,011)	0,0044 (0,0085)	0,0053 (0,0066)	-0,0322 (0,029)	-0,001 (0,014)

	Norja	Suomi	Ruotsi	Tanska	Belgia	Alanko- maat	Itävalta	Ranska	Saksa	Iso- Britannia	Espanja	Italia	Kreikka	Portugali
Prosessi- ja kuljetus- työntekijät	0,0317 (0,032)	0,0016 (0,022)	0,022 (0,031)	0,016 (0,049)	-0,0187 (0,020)	-0,004 (0,018)	-	0,009 (0,010)	-0,041** (0,049)	-0,010 (0,012)	0,0139 (0,098)	0,0073 (0,007)	-0,056** (0,027)	0,014 (0,016)
Muut työntekijät	-0,041 (0,047)	0,025 (0,034)	-0,0019 (0,028)	0,038 (0,036)	-0,025 (0,019)	0,030 (0,030)	0,0340 (0,028)	-0,0018 (0,097)	-0,010 (0,025)	0,0138 (0,015)	-0,011 (0,007)	0,0157 (0,0100)	-0,0249 (0,035)	0,048* (0,027)
Toimiala														
2	-0,107 (0,082)	-0,033 (0,050)	0,012 (0,034)	-0,071 (0,120)	-0,087* (0,051)	-0,149** (0,066)	-0,0629 (0,071)	-0,0336 (0,024)	0,044 (0,028)	-0,060 (0,050)	0,0048 (0,019)	0,0135* (0,007)	-0,070 (0,084)	0,0167* (0,010)
3	-0,082 (0,082)	-0,038 (0,049)	0,0689* (0,036)	-0,047 (0,119)	-0,092* (0,050)	-0,141** (0,066)	-0,053* (0,070)	-0,0377 (0,024)	0,023 (0,028)	-0,056 (0,049)	0,007 (0,019)	0,0159** (0,006)	-0,066 (0,082)	0,012 (0,009)
4	0,041 (0,087)	0,020 (0,053)	0,105** (0,042)	-0,036 (0,118)	-0,065 (0,051)	-0,089 (0,068)	-0,032 (0,071)	-0,0083 (0,024)	0,040 (0,029)	-0,024 (0,050)	0,029 (0,021)	0,0322*** (0,09)	-0,070 (0,083)	0,0292** (0,012)
5	-0,095 (0,080)	-0,048 (0,049)	0,040 (0,034)	-0,045 (0,118)	-0,095* (0,052)	-0,103 (0,066)	0,0387 (0,078)	-0,0036 (0,026)	0,057 (0,038)	-0,011 (0,015)	0,022 (0,025)	0,0142 (0,011)	0,0062 (0,099)	0,0100 (0,024)
Erittäin vaikea tulla toimeen	-0,042 (0,104)	0,063 (0,038)	0,0039 (0,048)	0,089** (0,033)	-0,039 (0,033)	0,0057 (0,050)	-0,104** (0,042)	0,0163 (0,0118)	-	-0,025 (0,019)	0,010 (0,009)	0,0005 (0,011)	-0,031** (0,014)	-0,0113 (0,012)
Havaintojen lkm	2 914	5 615		3 039	2 685	5 589	2 215	4 919	5 583	3 342	6 254	8 937	3 149	2 002

Lähde: EU-SILC 2010; keskiarvot suljussa. Tilastollinen merkitsevyys: *** p < 0,01, ** p < 0,05, * p < 0,1.

Elinolot ja eläkkeelle siirtyminen

Olli Kangas ja M. Azhar Hussain

238 Eläketurva ja eläkeläisten tuloköyhyysriski Euroopassa

Ihmiselämä on täynnä riskejä. Osa riskeistä on täysin ennustamattomia, osa toteutuu jollain todennäköisyydellä tietyssä ihmisjoukossa, osa on jokaisen väistämätön kohtalo. Vanhenemisen ja kuoleman kohtaavat varmuudella kaikki. Vanhenemme hetki kerrallaan, emmekä voi vaikuttaa omalla toiminnallamme tähän prosessiin. Kuoleman todennäköisyys eri ikäryhmissä voidaan matemaattisesti mallintaa, laskea riskit ja vakuuttaa ne. Moniin muihin sosiaalisiin riskeihin nähden vanheneminen – tai itse asiassa siihen liittyvä työkyvyn menetys ja siitä seuraava tulojen menetys – on helpompi vakuuttaa myös yksityisvakuutuksen keinoin. Vaikka vanhuus onkin yksityisvakuutuksen keinoin vakuutettavissa, kaikilla ei kuitenkaan ole varhaisen työkyvyttömyyden, pienten tulojen ja monien muiden vastaavien syiden vuoksi kykyä ja mahdollisuutta hankkia yksityisvakuutusta. Siksi julkisen vallan on tultava mukaan turvaamaan vanhuudesta johtuva työkyvyn heikkeneminen ja tulojen menetys.

Sosiaalipolitiikan varhaiskaudella julkisen vallan väliintulo hoidettiin kerjuuluvalla, huutolaismarkkinoilla ja vaivaistaloilla. Näistä varhaisen perusturvan muodoista kehitettiin Pohjoismaissa kaikki kansalaiset kattava kansaneläkejärjestelmä. Useimmissa muissakin maissa on toteutettu vähimmäiseläkejärjestelmä, jonka tarkoituksena on ehkäistä vanhuusiän köyhyyttä. Minimieläkkeiden tasossa on kuitenkin suuria maakohtaisia eroja. Eläkkeen organisointitapa vaihtelee tasaeläkkeistä tulovähenteisiin ja tarveharkintaisiin suoritteisiin. Myös ansioihin suhteutetut eläkkeet vaihtelevat suuresti maa- ja ryhmäkohtaisesti eläketasojen, karttuma-aikojen ja -prosenttien, rahoitusmallien sekä etuuksien indeksoinnin mukaan. Niin ikään julkisen ja yksityisen yhteispeli (*public-private mix*) vaihtelee. Joissain maissa, esimerkiksi Suomessa, kollektiivisia lisävakuutuksia tai markkinaperusteisia yksilöllisiä vakuutuksia ei juuri ole (Kangas 2009). Toisissa maissa, kuten vaikkapa Tanskassa ja Alankomaissa, lisäeläketurvaa on hankittu runsaasti lakisäateisen eläkkeen lisäksi (Immergut ym. 2009; Ebbinghaus 2011). Kaikilla näillä eri tekijöillä on oma vaikutuksensa eläkeläisten toimeentuloon, ja keskittyminen vain yhteen osatekijään voi johtaa harhaisiin tuloksiin verrattaessa eri maiden eläkejärjestelmiä, niiden tarjoaman turvan tasoa ja kustannuksia.

Tällä artikkelilla on kolme toisiinsa liittyvää tavoitetta: 1) kuvata aiempaa laaja-alaisemmin eläketurvan tasoa Euroopan eri maissa; 2) tarkastella eläkeläisköyhyyttä Euroopassa ja 3) suhteuttaa eläketurva eläkeläisköyhyyteen ja katsoa, mitkä eläkejärjestelmän piirteet parhaiten selittävät maakohtaisia köyhyyseroja. Samalla arvioimme laajempien, kolmeen eri tutkimussukupolveen kuuluvien lähestymistapojen toimivuutta eläkeläisköyhyyden selittäjinä.

Vertailevan hyvinvointivaltiotutkimuksen kolme sukupolvea

Sosiaalipolitiikan moninaisuus on synnyttänyt monimuotoisen kirjon erilaisia lähestymistapoja tutkia ja verrata eri maiden sosiaalipoliittisia malleja. Hyvinvointivaltiotutkimuksessa on tavattu puhua tutkimuksen kolmesta sukupolvesta, joista jokainen paikantaa ongelmia aiemmissa lähestymistavoissa ja vakaasti uskoo itse ylittävänsä nuo ongelmat ja kuvaavansa sosiaalista todellisuutta edeltäjiään paremmin. Tarkastelemme tutkimuksessamme lähemmin näitä kolmea sukupolvea, jotka keskittyvät 1) sosiaalimenoihin, 2) sosiaaliin oikeuksiin ja 3) julkisen ja yksityisen yhteispeliin.

Ensimmäinen sukupolvi: sosiaalimenot

Ensimmäisen sukupolven tutkimuksissa sosiaalipolitiikan (myös eläketurvan) hyvyyden osoittimena käytettiin sosiaalimenoja. Mitä suuremmat, sitä parempi! (Ringen ja Uusitalo 1992.) Yksinkertaisin indikaattori oli eläkemenojen kansantuntuosuuksuus. Eläkemenot voivat kuitenkin olla kahdessa maassa hyvin erisuuruiset, vaikka näissä maissa olisikin täsmälleen sama eläkejärjestelmä. Menoihin vaikuttaa nimittäin eläkkeiden tason lisäksi eläkeläisväestön määrä (Alestalo ja Uusitalo 1992; Kangas ja Palme 2007). Seuraava askel oli luonnollisesti suhteuttaa eläkemenojen kansantuntuosuuksuus vanhusten väestöosuuteen, jolloin maiden välinen vertailukelpoisuus lisääntyi. Tätä menojen niin sanottua dekomponointia on kehitetty tarkemmaksi, jolloin laskelmat tuottavat kohdistettua tietoa eri väestöryhmille suunnatuista sosiaalimenoista. Hyviä esimerkkejä sosiaalimenojen varhaisemmista dekomponoinneista ovat muun muassa Peter Floran (1986a ja b) toimittamissa kirjoissa olevat sosiaalimenolaskelmat, joissa menojen kasvu hajotettiin (dekomponoitiin) väestöllisiin tekijöihin (*demographic component*) ja järjestelmän anteliaisuutta (*transfer component*) koskeviin tekijöihin (ks. myös OECD 1985; Saunders 1986; Alestalo ja Uusitalo 1992).

Perusidea oli suhteuttaa tietylle väestöryhmälle suunnatut sosiaalimenot kyseisen ryhmän suuruuteen. Esimerkiksi eläkeläisten kohdalla dekomponointi suoritettiin siten, että eläkemenojen osuus kansantuotteesta (eläkkeet/BKT, %) suhteutettiin eläkeläisten väestöosuuteen (yli 65-vuotiaat / koko väestö, %). Vastaava dekomponointi voitiin myös tehdä absoluuttisilla luvuilla suhteuttamalla absoluuttiset, eläkeläistä kohden lasketut eläkemenot henkeä kohti laskettuun kansantuotteeseen ((eläkemenot (€) / eläkeläisten lukumäärä) / BKT (€) per capita) (Alestalo ja Uusitalo 1992, 49). Myöhemmin tällaisia laskelmia on soveltanut muun muassa Francis Castles (esim. 2004) OECD:n tilastoihin pohjaavissa tutkimuksissaan. Dekomponoinnin perinne jatkuu vahvana myös Eurostatin (esim. 2011) indikaattorilaskelmissa eläketurvan tasosta eri maissa. Indikaattoreissa eläkeläisten keskimääräiset tulot on suhteutettu aktiivi-ikäisten keskimääräisiin tuloihin. Myös Suomessa Eläketurvakeskus tekee tämän tyyppisiä korvaustasolaskelmia (esim. Kautto 2011).

Toinen sukupolvi: lakisääteiset sosiaaliset oikeudet

Menoperusteista tarkastelua pidettiin kuitenkin liian suppeana. Samoihin menotaseihin voidaan nimittäin päätyä hyvin erilaisten eläkeratkaisujen kautta. Menot voivat olla täsmälleen samat kahdessa maassa. Ensimmäisessä maassa kaikki yli 65-vuotiaat saavat universaalin, tasasuuruisen kansaneläkkeen. Toisessa taas maksetaan suuria ansiosidonnaisia eläkkeitä vain työelämässä mukana olleille osan väestöä jäädessä ilman eläkkeitä.

Edellä mainittuja ongelmia yritettiin ratkaista englantilaisen sosiologin T.H. Marshallin (1959) ajattelun innoittamana. Marshallia seuraten tutkijat alkoivat kehittää sosiaalisten oikeuksien mittareita. Ajatuksena oli mitata niitä oikeuksia, joita hyvinvointivaltio poliittisen päätöksenteon ja lainsäädännön kautta takaa kansalaisilleen. Tämä oli lähtökohtana 1980-luvun alussa käynnistyneessä Tukholman yliopiston sosiaalitutkimuslaitoksen laajassa 18 OECD-maan sosiaalipolitiikkaa analysoivassa *Social Citizenship Indicators Program* (SCIP)-hankkeessa, jota voidaan pitää sosiaalisten oikeuksien empiirisen tutkimuksen uranuurtajana (ks. Korpi 1980; Palme 1990; Kangas 1991; Wennemo 1994; Carroll 1999; Sjöberg 2000; Ferrarini 2003; Nelson 2003; SCIP 2012). Oikeuksia mitattiin erilaisin hypoteettisin mallilaskelmin. Rakennettiin tyyppitapauksia, joille oletettiin tulot ja työhistoria. Tyyppitapauksille laskettiin lakisääteiset sosiaaliset oikeudet erilaisten sosiaalisten riskien (työttömyys, sairaus, työtapaturma, vanhuus) toteutuessa. Eläketurvassa keskityttiin selvittämään, mikä lakisääteisten eläkkeiden korvaustaso aktiiviaikaisiin tuloihin nähden eri maissa oli. Myöhemmin samankaltaisia tyyppitapauslaskelmia on tehty Comparative Welfare Entitlements -projektissa (Scruggs ym. 2014).

Kolmas sukupolvi: kokonaiseläketurva

Toisen sukupolven lähestymistapa toi uuden näkökulman 1990-luvun ja 2000-luvun alkupuolen vertailevaan hyvinvointivaltiotutkimukseen. Mutta myös tätä näkökulmaa käytiin pian moittimaan liian rajoittuneeksi. Rajoitteet liittyivät teoreettisiin lähtökohtiin ja tavoitteisiin mitata vain kansallisen lainsäädännön takaamia sosiaalisia oikeuksia. Lakisääteisiin etuuksiin keskittyminen rajasi ulkopuolelle kaikki vaihtoehtoiset keinot hankkia vanhuudenturvaa. Tällöin ei oteta huomioon eri maiden valtavaa kollektiivisten ja yksilöllisten vakuutusten kirjoa, joka vaikuttaa ihmisten taloudelliseen tilanteeseen ja hyvinvointiin (Castles 1985; Castles ja Mitchell 1993). Vain lakisääteisiin etuuksiin keskittyvässä vertailussa ne maat (yleensä angloamerikkalaiset maat), jotka ovat rakentaneet sosiaalipolitiikkansa useamman pilarin (lakisääteiset, kollektiiviset ja yksilölliset vakuutukset) varaan, häviävät vertailussa niille maille, joissa kaikki etuudet ovat lakisääteisiä (yleensä Pohjoismaat). Niin ikään ne maat, joissa palkkaverotus on voimakkaan progressiivinen, voittavat suhteessa kevyemmin verottaviin maihin¹.

Toinen moite liittyi siihen, että tarkastelupiste on kiinnitetty keskituloiseen palkansaajaan. Keskipertopalkansaajan (*average paid worker*, APW) etuuksien tarkastelu ei paljasta sitä suurta maiden välistä vaihtelua, joka eri tuloryhmille maksettavissa etuuksissa on. Jossain maassa eläkejärjestelmä voi olla antelias pienituloisille, jossain toisessa taas suurituloisille, mutta keskipertopalkansaajaryhmissä etuudet saattavat näissä kahdessa maassa olla täysin samat. Järjestelmien tulonjako- ja köyhyysvaikutukset ovat kuitenkin hyvin erilaiset. Keskimääriin katsova analyysi ei näitä vaikutuksia pysty havainnoimaan. Maat saattavat tällöin näyttää liian samankaltaisilta, kun tulojakauman ala- ja yläpään kohdistuneita sosiaalietuuksia ei oteta vertailussa huomioon.

Kolmanneksi, feministinen kritiikki kohdistui siihen, että laskelmat heijastavat miehistä palkansaajamallia: mallinnukset rakentuvat liiaksi tyyppitapauksiin, jotka sopivat paremmin miesten kuin naisten työuriin ja palkkoihin (esim. Lewis 1992 ja 2001; Orloff 1993; van Gerven 2008). Tarkastelemalla eri tuloryhmiä saadaan paremmin esiin se sukupuolittunut todellisuus, joka työelämään ja palkkaukseen kaikissa maissa liittyy.

Vastaukseksi kritiikkiin käytiin laskemaan etuuksien korvaustasoja useammalle tuloryhmälle (pieni-, keski- ja suurituloiset) ja sisällyttämään vertailuun

1 Oletetaan, että maissa A ja B kummassakin palkka on 100 yksikköä ja kummassakin maassa veroton kansaneläke on 40 yksikköä. Bruttokorvaustaso näin ollen molemmissa maissa on 40 prosenttia. Maassa A palkasta maksetaan veroa 10 prosenttia, maassa B verokarhun käpälä kouraisee 30 prosenttia palkasta. Vaikka eläke on kummassakin maassa täydellisesti sama, nettomääräiset korvaustasot ovat varsin erilaiset: 44 prosenttia maalle A ja 57 prosenttia maalle B. Tästä syystä eläkkeiden korvaustasojen nettovertailussa korkean verotuksen Pohjoismaat parantavat asemiaan. Verotuskäytännöillä on merkitys myös ajan yli tapahtuvissa vertailuissa. Eläkkeiden nettomääräisissä korvaustasoissa tapahtuneet parannukset tai heikennykset saattavat johtua kokonaan verotuksen muutoksista, eikä parannuksilla ole suoranaista yhteyttä eläkepolitiikkaan.

myös ei-lakisääteisiä eläkkeitä ja sosiaaliturvaa. Ennen muuta OECD on lukuisissa tutkimusjulkaisuissaan soveltanut tällaista ”kolmannen sukupolven” lähestymistapaa ja mallittanut tuloryhmittäisiä eläketasoa erilaisilla *public–private*-yhdistelmillään. *Pensions at a Glance* on oivallinen esimerkki moniulotteisesta tutkimusotteesta, johon sisältyvät sekä lakisääteiset että kollektiiviset ja yksilölliset lisäeläkkeet ja vertailuja eläketurvan tasosta eri tuloryhmissä (heijastaen miesten ja naisten palkkaeroja) (esim. OECD 2011a ja 2013).

Tutkimuksen tavoitteet

Artikkelin ensimmäinen tavoite on kuvata aiempaa laaja-alaisemmin eläketurvan tasoa Euroopan eri maissa. Selvitämme, millaisen kuvan vertailevan hyvinvointivaltiotutkimuksen eri sukupolvien käyttämät indikaattorit antavat EU-maiden eläketurvasta. Keskeiset kysymykset ovat, kuinka paljon kuva muuttuu, jos tarkastelemme eri tuloryhmiä, ja miten kollektiivisten lisäeläkkeiden huomioon ottaminen muuttaa näkemystä eläketurvan tasosta eri tuloryhmissä.

Toinen tavoite on tutkia eläkeläisköyhyyden yleisyyttä Euroopassa. Tällaisia köyhyyden yleisyyttä koskevia vertailuita on jo olemassa varsin paljon (esim. Eurostat 2011; OECD 2011b ja OECD 2013). On olemassa myös asiaa koskevia kotimaisia tutkimusjulkaisuja (esim. Ahonen 2011). Eläkeläisköyhyyden määrää koskeva jakso on lähtökohta dynaamisemmalle tarkastelulle. Tämän tutkimuksen kontribuutio aiempaan tutkimukseen on suhteellisen tuloköyhyysriskin siirtymisen tarkastelussa. Valotamme, mitä tapahtuu erilaisissa siirtymissä. Miten tulot ja tulojen perusteella köyhäksi luokittuminen muuttuvat eri maissa, kun ihmiset siirtyvät työstä eläkkeelle? Niin ikään olemme kiinnostuneita siitä, miten useita vuosia eläkkeellä olleiden tuloköyhyysriski muuttuu ajan myötä. Voi nimittäin olla niin, että jossain maassa eläkkeen korvaustaso eläkkeen alkamisvuonna on korkea (henkilö ei ole köyhä vuonna t), mutta koska eläkkeitä ei ole täysin indeksoitu seuraamaan yleistä ansiotasokehitystä, niiden taso suhteessa väestön mediaanituloon laskee ja henkilö luokittuuikin muutaman vuoden kuluttua eläkkeelle siirtymisestään köyhäksi (henkilö on köyhä vuonna $t+n$). Tarkastelemme lyhyesti myös sitä, miten puolison kuolema tai parisuhteen purkautuminen vaikuttaa miesten ja naisten tuloköyhyysriskiin (henkilö on parisuhteessa vuonna t mutta elää yksin vuonna $t+1$).

Maiden väliset erot tulonjaossa ja suhteellisissa tuloköyhyysriskeissä luetaan usein tulonsiirtojärjestelmien ansioiksi tai syiksi. Tulonsiirtojärjestelmän toiminta on yksi tekijä monimuotoisissa palapelissä. Tulonmuodostukseen vaikuttavat paljon myös sosiaalipalvelut (ks. Vaalavuon artikkeli tässä teoksessa), työmarkki-

nat ja demografiset tekijät: miesten ja naisten työllisyysasteet, kotitalousrakenne ja väestön ikä. On oletettavaa, että eläkeläisköyhyys olisi pienempää kahden kuin yhden palkansaajamallin maissa. Niin ikään voidaan olettaa, että yksin asuminen lisää eläkeläisten köyhyysriskiä. Voidaan myös otaksua, että niissä maissa, joissa on paljon iäkkäitä eläkeläisiä, köyhyys on yleisempää kuin eläkeläisrakenteeltaan nuoremmista maissa. Näin siksi, että vanhat eläkeläissukupolvet (ennen muuta naiset) eivät ole siinä määrin kuin nuoremmat kohortit tehneet työeläkkeeseen oikeuttavaa ansiotyötä. Lisäksi heidän eläkkeensä alkamisesta on kulunut jo pitkä aika, eikä eläkkeitä yleensä täysimääräisesti indeksoida vastaamaan yhteiskunnan yleistä ansiokehitystä. Tämä seikka on pienentänyt pitkään eläkkeellä olleiden tulonsiirtojen reaaliarvoa. Nämä köyhyystarkastelut muodostavat tutkimuksen keskeisimmän osan.

Tutkimuksen kolmas tavoite on suhteuttaa erilaiset eläketurvan tasoa koskevat indikaattorit eläkepolitiikan tuotoksiin, toisin sanoen tuloköyhyysriskeihin. Kysymme, selittävätkö laaja-alaiset, kolmannen tutkimussukupolven mittarit paremmin eroja suhteellisissa tuloköyhyysriskeissä eri maiden välillä kuin perinteisemmät ensimmäisen sukupolven menoperusteiset tai toisen sukupolven sosiaalisiin oikeuksiin liittyvät mittarit? Tarvitaanko laaja-alaisia, eri tuloryhmien sosiaalietuja luotaavia ja yksityisiä eläkkeitä mallintavia mittareita vai riittäisivätkö vanhat sosiaalimenolaskelmat tai minimieläketurvan taso selittämään maiden välisiä eroja eläkeläisköyhyydessä? Näiltä osin toistamme laajennetussa muodossa aiempaa tutkimusta (Kangas ja Palme 2000). Ennen kuin siirrymme selvittämään ja vertailemaan eläketurvan tasoja, kuvaamme käyttämämme aineistot ja menetelmät.

Aineisto ja menetelmät

Tässä tutkimuksessa yhdistellään tietoja eri aineistoista. Sosiaalimenoista käytämme vuoden 2007 tietoja ja ne pohjautuvat Eurostatin (2011) ja OECD:n (2011b) lukuihin. Lakisääteisen eläketurvan tasoa koskevat tiedot on saatu Tukholman yliopiston sosiaalitutkimuslaitoksen Social Citizenship Indicators Program² -hankkeesta (SCIP 2012). Niiltä osin kuin SCIP ei kata kaikkia eläketurvan muotoja ja maita, korvaustasot on saatu Matti Karin ja Jari Markwartin (2008) Sosiaaliturvajärjestelmät eri maissa -teoksesta sekä Comparative Welfare Entitlements-tiedostoista (Kuitto ym. 2012; Scruggs ym. 2014). Palkkatiedot näihin laskelmiin on saatu OECD:n (2012) nettilaskurista. Kollektiivisia lisäeläkkeitä

2 Ajantasaiset eläkkeiden korvaustiedot on saatu Tommy Ferrarinilta, mistä hänelle ja Tukholman projektiryhmälle lausumme kiitokset.

koskevat tiedot on saatu Pensions at a Glance 2011 -julkaisun taulukoista (OECD 2011a). Kaikissa näissä korvaustasovertailuissa lähtökohta on samantapainen. Ensiksi tyyppitapauksille lasketaan eläkeoikeudet olettaen tietty työura ja palkkataso. Sen jälkeen sekä eläkkeet että palkka verotetaan, ja nettoeläke suhteutetaan eläkkeelle jäämisvuoden nettopalkkaan. Näin saatua suhdelukua (eläkkeen korvaus- eli kompensaatiotaso ilmaistuna prosenttiosuutena palkasta) käytetään eläkejärjestelmän anteliaisuuden mittarina. Toisen ja kolmannen tutkimus- sukupolven ero on siinä, että edellinen keskittyi vain lakisääteisiin eläkkeisiin, kun taas kolmannessa tutkimusaallossa ollaan kiinnostuneita laskemaan edellä kuvatulla tavalla myös kollektiivisten lisäeläkkeiden vaikutus.

Eläkeläisten tuloköyhyysanalyysit on tehty vuosien 2004–2009 EU-SILC-aineistoilla (aineiston tarkempi esittely Kainun ja Niemelän artikkelissa tässä teoksessa). Tiedot sosiaalimenoista on esitetty vuoden 2007 mukaisina. Tässä tutkimuksessa työssä käyvä väestö on rajattu yli 30-vuotiaisiin. Alaikärajan tarkoitus on rajata opiskelijat analyysin ulkopuolelle. Työssä oleviksi on luokiteltu kaikki ne, jotka ovat ilmoittaneet olevansa koko- tai osa-aikatyössä (muuttuja PL030 = 1 tai 2). Eläkeläiset on määritelty yhtäältä työmarkkina-aseman (PL030 = 5) ja toisaalta iän perusteella (henkilö on yli 65 vuotta). Eläkeläisten osalta keskityimme yli 65-vuotiaisiin. Vuosittaisissa tarkasteluissa (esimerkiksi vuosittainen suhteellinen tuloköyhyysriski) käytämme poikkileikkausaineistoja. Työmarkkina- ja tuloköyhyys siirtymiä analysoidaan paneeliaineiston avulla. Tulot on muutettu vertailukelpoisiksi käyttämällä niin sanottua OECD:n modifioitua ekvivalenssiskaalaa (ks. tarkemmin Kainun ja Niemelän artikkeli tässä teoksessa).

Asioiden välisiä yhteyksiä maatasolla havainnollistetaan kahden muuttujan sirontakuvioilla ja tekstissä joskus myös numeerisesti korrelaatiokertoimella (r). Tilastolliset merkitsevyydet – jos niitä muuttujien välisissä yhteyksistä löytyy – on merkitty tähdillä seuraavalla tavalla: * = tulos on merkitsevä 5 prosentin riskitasolla; ** = tulos on merkitsevä 1 prosentin riskitasolla ja *** = tulos on merkitsevä 0,1 prosentin riskitasolla. Eri eläkemittareiden yhtäpitävyyttä selvitetään aluksi pääkomponenttianalyysillä. Mallinnus tuottaa kolme ulottuvuutta (komponenttia), jotka vastaavat vertailevan tutkimuksen kolmea ”sukupolvea”. Pääkomponenttien pohjalta muodostetaan summamuuttujat, joita empiirisen tarkastelun lopussa käytetään hyväksi selitettäessä suhteellisen tuloköyhyysriskin yleisyyttä eläkeläisten keskuudessa Euroopan eri maissa. Tässä tarkastelussa käytetään logistista regressiomallia, jonka avulla voidaan vakiodia yksilöllisten (ikä, sukupuoli ja koulutustaso) sekä kotitalouskohtaisten tekijöiden (kotitalouden rakenne) vaikutus. Tulokset esitetään havainnollisina ja helposti tulkittavissa olevina sirontakuvioina.

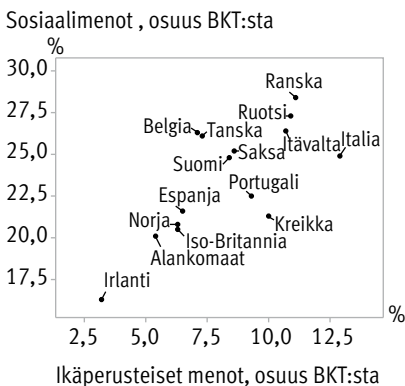
Eläkkeiden tason mittaaminen: menotarkasteluista vapaaehtoisein eläkkeisiin

245

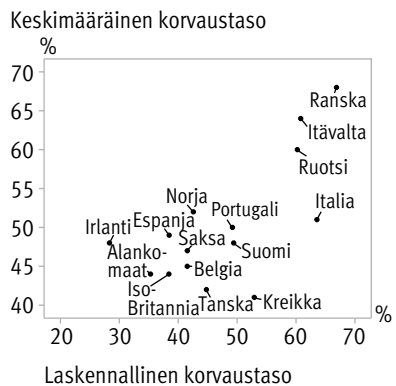
Kuviossa 1 on havainnollistettu ensimmäisen tutkimussukupolven menoperusteisia sosiaaliturvavertailuja. Vasen asetelma esittää ”bruttotilanteen”, toisin sanoen tilanteen, jossa kokonaissosiaalimenot on suhteutettu vain bruttokansantuotteeseen (BKT). Kokonaissosiaalimenojen ja eläkeläisiin käytettyjen sosiaalimenojen (eläkkeiden ja muiden eläkeläisille suunnattujen tulonsiirtojen ja palveluiden osuus bruttokansantuotteesta; luokka ”old age” OECD:n tietokannoissa) välinen yhteys on vahva (korrelaatiokerroin $r = 0,73^{**}$), mikä ilmentää yksinkertaisesti sitä, että ikäperusteiset menot paljolti määrittävät sosiaalimenojen suuruutta. Maiden välillä on kuitenkin suuria eroja siinä, miten menot jakaantuvat julkispalveluihin ja tulonsiirtoihin. Pohjoismaissa käytetään suhteellisen paljon varoja palveluihin. Erilaisten eläkeläisille suunnattujen palveluiden kansantuoteosuus on suurin Ruotsissa (n. 2,5 prosenttia BKT:sta), Norjassa ja Tanskassa (noin 2 prosenttia BKT:sta). Suomi yhden prosentin meno-osuudellaan on rajatapaus Skandinavian maiden ja Keski-Euroopan välissä. Suomi on pohjoismaisen hyvinvointivaltiomallin köyhä muunnelmä, perusversio ilman lisävarusteita. Pienimmät palveluiden meno-osuudet ovat eräissä Keski- ja Etelä-Euroopan maissa, jotka jäävät alle 0,1 prosentin. Siinä missä Skandinavian maita voi luonnehtia julkispalveluvaltioiksi, Välimeren maat luokittevat selkeiksi tulonsiirtovaltioiksi (ks. Vaalavuon artikkeli tässä teoksessa).

Kuvio 1. Eläketurvan taso sosiaalimenojen ja ikäsidonnaisten menojen perusteella (vasen kuvio) ja keskimääräisten ja ikäperusteisten sosiaalimenojen mukaan laskettu laskennallinen korvaustaso 15 Euroopan maassa 2007, %.

a)

b)

Kuvion 1a mukaan kaikkein anteliaimpia maita vanhusten suhteen näyttäsivät olevan Italia, Ranska, Ruotsi ja Itävalta. Näissä maissa sekä sosiaalimenot että vanhuksiin (*old age*) käytettyjen menojen bruttokansantuoteosuus ovat suurimmat. Tällaista yleistarkastelua voidaan kuitenkin tehdä hajottamalla (dekomponoimalla) menoeriä pienempiin ryhmiin ja suhteuttamalla niitä saaja-joukon suuruuteen. Kuvio 1b havainnollistaa menettelyä. Vaaka-akselin laskennallinen korvaustaso on saatu jakamalla eläkemenojen bruttokansantuoteosuus eläkeläisten väestöosuudella. Mittari toimii eläkejärjestelmän anteliaisuuden yleisluontoisena osoittimena (vrt. Alestalo ja Uusitalo 1992). Toinen verrannollinen tapa on suhteuttaa eläkeläisväestön keskitulo aktiiviväestön keskituloon. Näin saatu aggregoitu korvaustaso on esitetty kuvion 1b pystyakselilla. Myös nämä kaksi mittaria korreloivat positiivisesti ($r = 0,68^{**}$), ja samat maat (Ranska, Itävalta, Italia ja Ruotsi) ovat kummallakin mittarilla anteliaita. Yllättävää on ehkä Alankomaiden ja oikeanpuoleisessa kuviossa myös Tanskan sijoittuminen keskimääräisellä korvaustasolla mitattuna viimeisten maitten joukkoon. Kreikka on poikkeuksellinen tapaus sikäli, että kummankin kuvion x-akselilla se sijoittuu viiden anteliaimman maan joukkoon, mutta y-akselin korvaustasomittauksessa se on suhteellisen kitsas. Kreikan kummallisuuksiin joudumme palaamaan tuonnempana muutamaa otteeseen.

Edellä kuvatun kaltaisia, sosiaalimenoihin pohjaavia laskelmia moitittiin aikanaan liian karkeiksi. Valtaresurssiteorioiden mukaan esimerkiksi vasemmostopuolueiden – joiden merkitystä valtaresurssiteorioissa vahvasti painotettiin (Korpi 1978 ja 1980; Esping-Andersen 1985 ja 1990) – itsetarkoituksellinen tavoite ei suinkaan ole ollut kasvattaa sosiaalimenoja vaan taata kansalaisille sosiaalista turvallisuutta parlamentaarisen lainsäädännön kautta. 1980-luvun alussa käynnistyneessä Tukholman yliopiston sosiaalitutkimuslaitoksen Social Citizenship Indicators Program (SCIP) -hankkeessa eläketurvan tasoa alettiinkin mitata suhteuttamalla eläkkeet aktiiviaikaisiin tuloihin. Hankkeessa tehtiin oletuksia keskimääräisistä työurista ja kansallisia eläkesääntöjä hyväksi käyttäen oletetulle keskimääräiselle palkansaajalle (APW) laskettiin eläkeoikeudet kussakin maassa kunakin tarkasteluvuotena. Keskimääräisten APW-eläkkeiden lisäksi analysoitiin, mille tasolle minimieläke asettuu suhteessa keskimääräiseen palkkaan.³

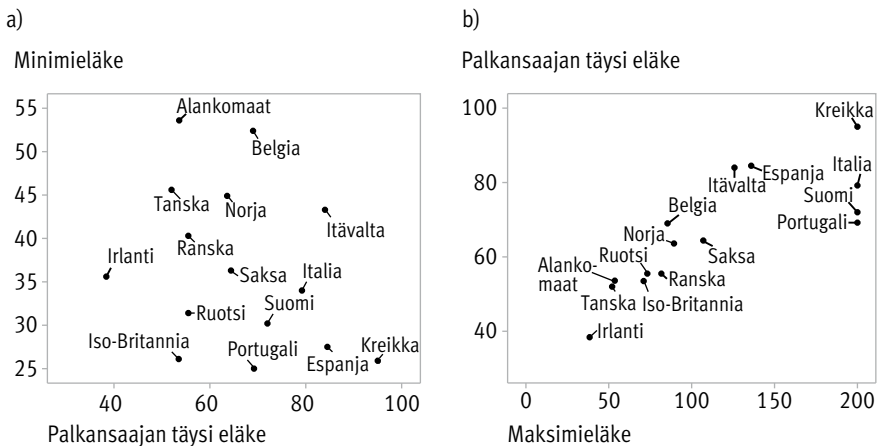
Kuviossa 2 on esitetty eräitä keskeisiä SCIP-aineistosta saatuja eläkejärjestelmän korvaustasotietoja vuodelta 2005. Vasemmassa kuviossa (2a) havainnollistetaan vähimmäiseläkkeen (joka Suomen kohdalla on täysi kansaneläke suhteessa nettomääräiseen keskipalkkaan) ja tyyppitapauksena käytetyn palkansaajan (40 vuoden työhistoria keskimääräisellä palkalla) täyttä eläkettä. Kuviosta näkyy,

3 Lyle Scruggsin Welfare State Entitlement Data (WSED) tarjoaa SCIP:n kanssa samankaltaisen sosiaalisten oikeuksien tiedoston, joka SCIP:n tavoin kattaa tärkeimmät sosiaalivakuutusmuodot. WSED:n tiedot on kerätty vuosittain vuodesta 1960 lähtien. SCIP-tiedot on kerätty vuodesta 1930 alkaen viiden vuoden välein.

että esimerkiksi Suomessa täyden työeläkkeen korvaustaso suhteessa keskipalkkaan on 70 prosentin tietämissä ja täyden kansaneläkkeen suhde keskimääräiseen palkkaan on 30 prosentin luokkaa. On esitetty (esim. Korpi ja Palme 1998; Nelson 2004), että ne maat, jotka sosiaalipolitiikassaan ovat anteliaita keskituloisille ryhmille, ovat anteliaita myös huonotuloisille. Tämän niin sanotun uudelleenjaon paradoksin mukaan ansioturvan ja perusturvan välillä on positiivinen yhteys. Maissa, joissa on hyvä ansioturva, on myös hyvä perusturva. Hyväosaisten edut ”vetävät” perusturvaetuudet ylöspäin (Korpi ja Palme 1998). Toisaalta pienet ansiosidonnaiset edut merkitsevät huonoja perusturvaetuja: ansioturvan minimitaso on perusturvaetuuksien enimmäistaso (Nelson 2003). Uudelleenjaon paradoksin mukaan vasemmassa kuviossa olevien maiden pitäisi ryhmittyä vasemmalta alhaalta oikealle ylös kulkevalle halkaisijalle: mitä paremmat ovat työeläkkeet, sitä parempi on minimiturva. Tällaista yhteyttä ei kuitenkaan näytä olevan. Itse asiassa korrelaatio vähimmäisturvan ja keskimääräisen ansioturvan välillä on heikko. Tulos on edellä kuvatun uudelleenjaon paradoksin kannalta ”väärän” suuntainen ($r = -0,30$): mitä paremmat ansiosidonnaiset edut ovat, sitä heikompi on perusturva.

Oikeanpuoleisessa kuviossa 2b puolestaan keskitytään ansiosidonnaisiin etuuksiin. Tässä kuvassa pystyakseli edustaa täyttä työeläkettä ja vaakaa-akseli taas kertoo, kuinka korkealle lakisääteisessä eläkejärjestelmässä eläkekatto eli maksimieläke on asetettu. Maksimi on suhteutettu keskimääräiseen palkkaan. Maissa, joissa katto on hyvin korkealla (esim. Kreikka) tai sitä ei ole lainkaan (esim. Suomi), maksimiarvoksi on keinotekoisesti merkitty 200.

Kuvio 2. Minimieläke ja palkansaajan täysi eläke (kuvio a) sekä palkansaajan täysi eläke ja maksimieläke (kuvio b) suhteessa keskipalkkaan (%) eräissä Euroopan maissa 2005.

Täyden työeläkkeen ja maksimietujen välillä on selkeä yhteys. Vahva tulosisidonaisuus tulohaitarin yläpäässä liittyy suhteellisiin hyviin ansioetuihin myös keskituloisissa ryhmissä ($r = 0,79^{**}$). Maksimi- ja minimietujen välillä sen sijaan on selkeä negatiivinen yhteys ($r = -0,56^{*}$). Suurituloisille anteliaissa järjestelmissä ei aina riitä solidaarisuutta pienituloisille ryhmille. Myös Suomi näyttää kuuluvan tähän ryhmään. Itse asiassa Suomen kansaneläkkeen taso on varsin matala verrattuna moniin muihin Euroopan maihin. Myös tämä tulos on uudelleenjaon paradoksin vastainen.

OECD on useissa hankkeissaan pyrkinyt laajentamaan sosiaalimeno- ja sosiaaliturvavertailuja. *Pensions at a Glance* -julkaisu sisältää vertailutietoja eläketurvan tasosta eri tuloryhmissä (jotka heijastavat jossain määrin myös miesten ja naisen palkkaeroja) ja ottaa huomioon sekä lakisääteiset että kollektiiviset ja yksilölliset lisäeläkkeet (OECD 2011a). Keskeiset tulokset on tiivistetty kuvioon 3, josta ilmenee tulonsaajaryhmittäinen etuuskien vaihtelu. OECD suhteuttaa eläkkeet kolmeen eri palkkatasoon: puolet maan keskipalkasta ansaitsevan pienipalkkaisen tuloihin ($0,5 \cdot \text{APW}$), keskimääräiseen palkkaan ($1 \cdot \text{APW}$) ja hyvätuloiseen ($1,5 \cdot \text{APW}$), jonka ansiot ovat 1,5-kertaiset keskituloiseen nähden⁴.

Yleensä lakisääteiset eläkkeet on rakennettu niin, että pienituloisten eläke suhteessa aiempaan palkkaan on suurin. Kuviossa 3 (s. 250) kärjellään pystyjanan yläpäässä oleva neliö kuvaa heidän tilannettaan. Vastaavasti hyvätuloiset (janan alaosassa oleva ympyrä) jäävät yleensä alempiin korvaustasoihin. Keskittyminen keskimääräiseen tulonsaajaan ja hänen etuuksiinsa (jotka kuviossa 3 on merkitty poikkiviivalla eläkkeiden hajontaa kuvaaviin pystyjanoihin) kätkee taakseen suuren maakohtaisen variaation. Joissain maissa keskimääräiselle palkansaajalle tehdyt laskelmat kuvaavat suhteellisen hyvin myös muissa tuloluokissa olevien etuja. Tällaisia maita aineistossamme ovat Suomi, Itävalta, Saksa, Kreikka, Italia, Portugali ja Espanja. Tälle ryhmälle on tyypillistä vahva ansiosidonaisuus ja suhteellisen suuret maksimieläkkeet. Eläkekatto on korkealla. Eläkekaton vaikutus näkyy verrattaessa ylemmää ja alemmaa kuviota toisiinsa. Alemmassa asetelmassa ovat mukana myös kollektiiviset lisäeläkkeet. Edellä mainittujen seitsemän maan tilanteeseen siirtyminen lakisääteisistä eläkkeistä kokonaiseläketarkasteluun, jossa lakisääteisten eläkkeiden lisäksi mukana ovat myös kollektiiviset eläkkeet, ei tuo oleellista muutosta.

Muiden maiden keskimääräisten lakisääteisten eläke-etuuksien tarkastelu on harhainen eikä paljasta eläketurvan suurta tuloryhmittäistä vaihtelua eikä sitä, kuinka voimakkaasti kuva eräiden maiden eläketurvan tasosta muuttuu, kun mukaan otetaan myös työmarkkinoilla sovitut kollektiiviset etuudet (ks. myös Ebbinghaus 2011). Tanska, Alankomaat, Belgia, Irlanti ja Iso-Britannia ovat

4 Koska eläkkeiden laskentatapa poikkeaa jonkin verran OECD:n ja SCIP:n tietokannoissa, kuvion 3 tiedot (vasen kuvio) eivät ole täysin vertailukelpoisia kuvion 2 tietojen kanssa.

esimerkkejä tällaisesta tilanteesta. Kuviosta selviää, että Tanskassa suurituloinen ($1,5 \cdot \text{APW}$) saa tyytyä eläkkeeseen, joka vastaa pariakymmentä prosenttia hänen työtuloistaan. Kyseinen korvaustaso on yksi vertailtavien maiden heikoimmista. Sen sijaan pienipalkkaisen ($0,5 \cdot \text{APW}$) korvaustaso on Tanskassa verrattain korkea. Tanska havainnollistaa myös sitä, miten tilanne muuttuu oleellisesti kollektiivisten eläkkeiden huomioimisen myötä. Tanskan asema muihin maihin nähden paranee kaikilla tulotasoilla. Pienituloisten eläketaso Tanskassa on muihin maihin nähden korkein, keskituloisten kompensatiot parhaimpien joukossa ja suurituloisempienkin eläkkeet ovat keskimääräisiä eurooppalaisia etuja paremmat. Kollektiivisten eläkkeiden huomioiminen ei välttämättä pienennä tuloryhmien välisiä eroja. Itse asiassa Tanskassa erot korvaustasoissa kasvavat siitä syystä, että huonotuloisen palkansaajan eläketurva näyttäisi huikeasti parantuvan kollektiivisten eläkkeiden myötä. Toisissa maissa – esimerkiksi Ruotsissa, Norjassa ja Alankomaissa – erot tuloryhmien välillä supistuvat, mikäli kollektiivieläkkeet otetaan huomioon. Edellä mainituissa seitsemässä vahvan ansiosidonnaisuuden maassa ei muutoksia tapahdu, olivatpa työmarkkinapohjaiset eläkkeet mukana tai eivät.

Suomen suhteelliseen asemaan muihin maihin nähden vaikuttaa paljon se, tarkastellaanko pelkästään lakisääteisiä eläkkeitä vai eläketurvan kokonaisuutta. Lakisääteisten eläkkeiden vertailussa suomalainen eläketurva näyttää suhteellisen hyvältä. Sen sijaan, jos näkökulmaksi otetaan koko eläkepaketti, Suomen järjestelmä ei ole mitenkään erityisen antelias ja sijoittuu Euroopan keskitasoon (ks. myös Ahonen 2011).

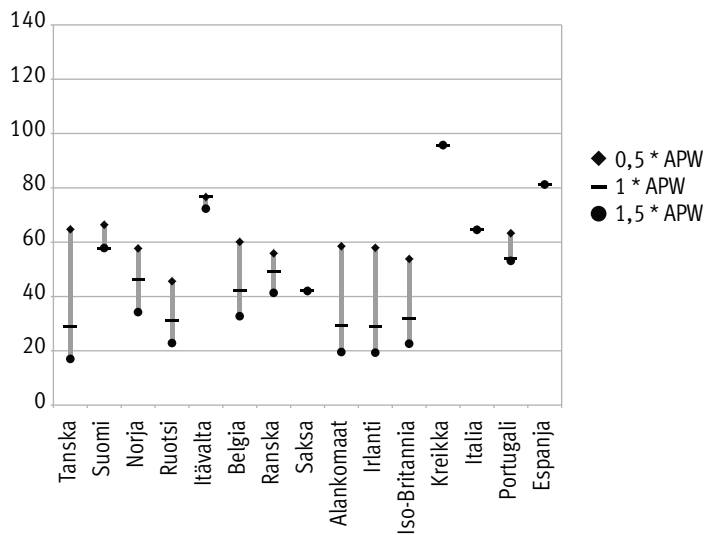
Kuten edellä todettiin, kukin uusi tutkimussukupolvi on rakentanut oman perustelunsa aiemman tutkimuksen heikkouksiin ja oman lähestymistapansa ylivertaisuuteen. Mutta kuinka erilaisia tuloksia lähestymistavat sitten lopulta tuottavat ja kuinka mullistavaa uutta eri tutkimussukupolvet ovat saaneet aikaan? Eri mittareiden yhtäpitävyyttä on tarkasteltu pääkomponenttianalyysillä, jonka keskeiset tulokset on esitetty taulukossa 1 (s. 251). Pääkomponenttianalyysillä etsitään yksittäisten muuttujien taustalla olevia piileviä yhteisiä ulottuvuuksia (pääkomponentteja), joihin yksittäiset muuttujat latautuvat. Lataukset kertovat muuttujan korrelaation voimakkuuden taustalla olevaan ulottuvuuteen. Ominaisarvo puolestaan kertoo, miten hyvin kyseinen komponentti selittää muuttujien vaihtelua.

Pääkomponenttianalyysiin otettiin mukaan keskeisimmät eri sukupolvien (merkitty roomalaisin numeroin taulukkoon 1) tutkimuksessa käytetyt eläketurvan mittarit, joista on keskusteltu edellä. Analyysi tuotti kolmen komponentin mallin (taulukko 1). Muuttujien korrelaatiot näihin kolmeen komponenttiin ovat vahvat ja selvät. Ne ovat myös mielekkäällä tavalla tulkittavissa sisällöllisesti. Ensimmäisellä ulottuvuudella latautuvat ensimmäisen sukupolven so-

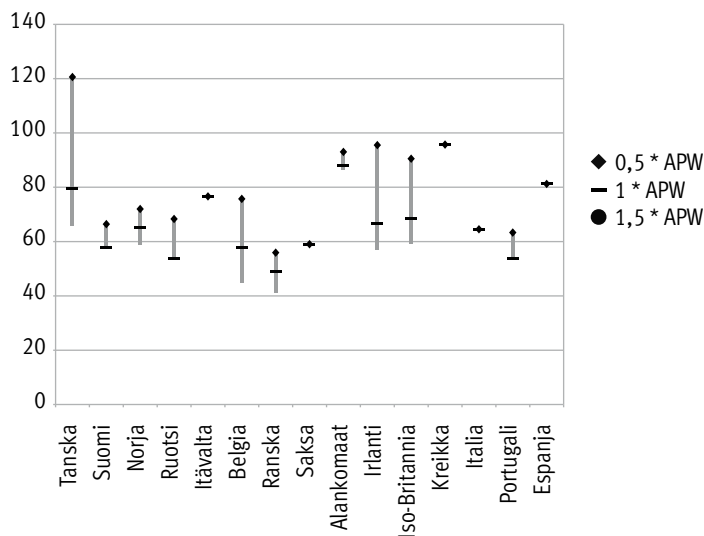
siaalimenoperusteiset mittarit, toisen pääkomponentin muodostavat OECD:n lisäeläkejärjestelmämuuttujat ja kolmas koostuu lakisääteisistä (SCIP) eläkkeistä.

Kuvio 3. Lakisääteisten (kuvio 3a) ja lakisääteisten ja kollektiivisten (kuvio 3b) lisäeläkkeiden yhteenlaskettu nettokorvaustaso Euroopan maissa eri tulotasoilla 2010.

250 a) Lakisääteiset eläkkeet

b) Lakisääteiset ja kollektiiviset eläkkeet

Taulukko 1. Ensimmäisen, toisen ja kolmannen tutkimussukupolven käyttämien muuttujien pääkomponenttianalyysi.

Tutkimus-sukupolvi	Muuttuja	Eläkemenot-järjestelmä	Lisäeläke-oikeudet	Sosiaaliset oikeudet
I	Sosiaalimenot, % BKT:sta	0,870	-0,181	-0,108
I	Ikäsidonnaiset menot, % BKT:sta	0,876	-0,018	0,400
I	Laskennallinen korvaustaso, %	0,927	-0,061	0,242
I	Keskimääräinen korvaustaso, %	0,714	-0,384	-0,112
II	Minimieläke/keskitulo, %	0,160	0,127	-0,823
II	Täysi työeläke/keskitulo, %	0,376	0,474	-0,678
II	Maksimieläke/keskitulo, %	0,250	0,108	-0,905
III	Pienituloisen (0,5*APW) kaikki eläkkeet	-0,470	0,643	-0,385
III	Keskituloisen (APW) kaikki eläkkeet	-0,253	0,955	-0,013
III	Suurituloisen (1,5*APW) kaikki eläkkeet	-0,058	0,906	-0,189
Ominaisarvo		42,18	27,57	14,00

Pääkomponenttianalyysissa saatujen tulosten pohjalta muodostettiin jatkoanalyysia varten kolme summamuuttujaa. Ensimmäinen summamuuttuja koostuu ensimmäisen menoperusteisen sukupolven neljästä muuttujasta, joista kutakin painotettiin taulukossa 1 olevilla latausarvoilla. Painotetut muuttujat laskettiin yhteen ja summa jaettiin neljällä. Vastaavalla tavalla toisen ja kolmannen sukupolven käyttämistä mittareista rakennettiin summamuuttujat, jotka jaettiin kolmella. Sosiaalisten oikeuksien kohdalla minimieläkkeen saaman latauksen etumerkki muutettiin. Myöhemmin näitä kolmea summamuuttujaa käytetään hyväksi yritettäessä ymmärtää maiden välistä vaihtelua eläkeläisten tuloköyhyydessä.

Eläkeläisten tuloköyhyysriski: käärmeitä pohjoismaisessa paratiisissa?

252

Eläkejärjestelmän eräs keskeinen tehtävä on ollut estää se pysyväisluonteinen köyhyys, joka vanhuuteen perinteisesti on liittynyt (ks. Kangas ja Palme 2000; Kainun ja Niemelän artikkeli tässä teoksessa). Mutta missä määrin eri EU-maiden eläketurva pystyy takaamaan suojan taloudellista huono-osaisuutta vastaan? Vastausta etsitään tarkastelemalla eläkeläisten suhteellista tuloköyhyysriskiä neljästä perspektiivistä. Ensiksi keskitymme suhteellisen tuloköyhyysriskin yleisyyteen eläkeläisten keskuudessa. Suhteellista tuloköyhyysriskiä mitataan EU:n standardien mukaisesti (ks. Kainun ja Niemelän artikkeli tässä teoksessa). Tarkasteluvuodet ovat 2004–2009. Lähtökohtana on suhteellisen tuloköyhyysriskin keskimääräinen yleisyys kyseisinä vuosina. Tämän jälkeen siirrymme dynamisempaan analyysiin, jossa katsotaan, mitä eri maissa tapahtuu, kun siirrytään työmarkkinoilta eläkkeelle. Kolmas näkökulma liittyy pidempiaikaiseen eläkkeellä oloon. Mitä suhteellisissa tuloköyhyysriskeissä tapahtuu, kun on pitkään eläkkeellä? Neljäs tarkastelukehikko liittyy puolison menettämiseen. Tässä katsomme, kuinka suuren tuloköyhyysriskin puolison kuolema tai eroaminen eri EU-maissa aiheuttaa.

Taulukossa 2 esitetään eläkeläisköyhyyden yleisyys vuosien 2004–2009 keskiarvona eri maissa. Silmiinpistävää on Pohjoismaiden suuret tuloköyhyysriskit ja ennen muuta suuret erot miesten ja naisten välillä. Tanska pois lukien sukupuolten väliset erot ovat Pohjolassa suuremmat kuin muissa maissa (ks. myös OECD 2011a, 149). Pohjoismaiden yllättävän suuret tuloköyhyysriskit johtuvat käytetystä tuloköyhyysrajasta. Jos köyhyysrajana käytetään 40:tä prosenttia koko väestön mediaanitulosta, Suomi ja Skandinavian maat sijoittuvat vertailussa parhaiten. Sama pätee myös 50 prosentin köyhyysrajaan. Itse asiassa Suomessa, Tanskassa ja Alankomaissa niin sanottu suhteellinen tuloköyhyysvaje (60 prosentin köyhyysrajan alapuolella olevien keskitulon ja köyhyysrajan välinen erotus) on OECD-maiden pienin (OECD 2011b, 52; myös Kainun ja Niemelän artikkeli tässä teoksessa). Tämä merkitsee sitä, että juuri ja juuri 60 prosentin rajan alapuolella on suuri joukko pienituloisia ihmisiä, joista suuri osa on nimenomaan eläkeläisiä. Köyhyysrajan nostaminen 50 prosentista 60 prosenttiin vaikuttaakin Suomessa erityisen paljon kuvaan eläkeläisten köyhyydestä. Eläketurva on kattava, mutta ei kaikin osin riittävä. Pohjoismaissa tuloköyhyysriskiä nostaa myös se, että monet vanhuksat asuvat yksin, ja kaiken ikäisillä yhden hengen kotitalouksilla ylipäättään on suurempi suhteellinen tuloköyhyysriski kuin useamman henkilön muodostamilla kotitalouksilla. Suomessa yksin asuvilla 75 vuotta täyttäneillä naisilla tuloköyhyysriski on erityisen suuri (Ahonen 2011). Yhtäältä tämä johtuu yksin asumisesta ja toisaalta siitä, että vanhemmilla naiskohorteilla ei ole pitkää työhistoriaa, joka olisi kerryttänyt työeläkettä. Pelkkä kansaneläke merkitsee pienituloisuutta (ks. myös Airio ym. 2013).

Taulukko 2. Eläkeläisten suhteellinen tuloköyhyysriski (%) eräissä EU-maissa (keskiarvo 2004–2009). Köyhyysraja 60 prosenttia mediaanista.

Maa	N	Naiset	Miehet	Kaikki
Pohjoismaat				
Suomi	5 344	23,2	15,0	19,8
Tanska	4 734	20,3	20,9	20,6
Norja	3 375	21,4	6,6	14,9
Ruotsi	7 165	19,4	10,0	15,3
Keski-Eurooppa				
Itävalta	10 152	15,0	11,1	13,2
Belgia	6 624	18,2	16,6	17,4
Ranska	17 245	12,3	11,9	12,1
Saksa	27 143	19,1	15,0	17,5
Alankomaat	7 178	6,1	6,8	6,5
Anglosaksiset maat				
Irlanti	1 806	15,4	19,2	18,4
Iso-Britannia	12 568	31,0	28,4	29,9
Etelä-Eurooppa				
Kreikka	9 929	26,8	19,6	22,8
Italia	24 163	16,9	16,3	16,6
Portugali	5 638	22,5	20,8	21,7
Espanja	14 812	19,6	23,8	22,2
EU-15-maat (painottomaton keskiarvo)	157 878	19,7	17,4	18,6

Lähde: EU-SILC 2004–2009.

Pienimmät tuloköyhyysriskit löytyvät Alankomaista. Hämmästyttävän pienelle köyhyysriskille voidaan esittää kolme selitystä. Ensimmäinen liittyy Alankomaiden aineistoon. Alankomaalaisista yli 65-vuotiaista yllättävän moni ilmoitti olevansa töissä. Tällä saattaa olla oma vaikutuksensa myös siirtymiä koskevan taulukon 3 (s. 255) tulkinnessa. Toisekseen tulokseen vaikuttaa Euroopan anteliaimpiin kuuluva kansaneläkejärjestelmä: peruseläkkeiden korkea taso ehkäisee tehokkaasti köyhyyttä. Kolmas selittävä tekijä on alankomaalaisnaisten yleinen osa-aikatyö. Alankomaissa suuri osa työssä käyvistä naisista tekee varsin lyhyttä työviikkoa, minkä seurauksena pariskunnan yhteenlasketut ansiot saattavat nousta, kun puoliset siirtyvät eläkkeelle. Kumpikin puolisoista nimittäin saa anteliaan kansaneläkkeen ja sen lisäksi anteliaat lisäeläkkeet (ks. kuvio 3). Eläkeläisköyhyys on yleisintä Isossa-Britanniassa ja Välimeren maissa.

Taulukon 2 tapaisia tarkasteluja köyhyyden yleisyydestä on tehty paljon. Huomattavasti vähemmän on dynaamisia virtatarkasteluja, joissa katsotaan, mitä erilaisissa siirtymissä tapahtuu (vrt. Suoniemi 2013). Olemme keränneet taulukkoon 3 seurantatietoja kahdelta perättäiseltä vuodelta (2004–2005; 2005–2006; 2006–2007; 2007–2008 ja 2008–2009) siitä, miltä erilaisissa tilanteissa pysyneiden ja erilaisia siirtymiä kokeneiden tuloköyhyysriski näyttää. ’Työssä → työssä’-sarake viittaa niihin, jotka olivat töissä kahtena peräkkäisenä vuotena. Työssä olemisen siunauksellisuudesta on puhuttu Kankaan ja Hussainin tämän kirjan artikkelissa työttömyydestä ja työttömyysturvasta. Töissä olevien tuloköyhyysriskit tarjoavat tässä tarkastelussa lähinnä vertailupohjan eläkeläisiä koskeville tiedoille⁵.

Seuraava ’Työssä → eläkkeellä’-sarake viittaa niiden henkilöiden köyhyysriskiin, jotka ovat jälkimmäisenä havaintovuotena eläkkeellä. Kyseinen luku viittaa ”tuoreisiin” eläkeläisiin ja nuorempiin eläkeläiskohortteihin. Sen sijaan sarakkeessa ’Eläkkeellä → eläkkeellä’ tarkastellaan kahtena havaintovuotena eläkkeellä olleiden tilannetta. Asetelma tulee lähelle taulukossa 2 esitettyjä lukuja tuloköyhyysriskin yleisyydestä. Luvut ovat samansuuntaisia, mutta ne eivät kuitenkaan ole identtisiä siitä syystä, että edellisen taulukon luvut ovat vuosien 2004–2009 keskiarvoja. Ryhmissä on eri ihmisiä ja eri verran havaintoja. Taulukon 2 luvuissa on kaikkiaan 157 878 eläkeläistä, kun taas taulukon 3 molempina havaintovuosina eläkkeellä olleita on 90 139 (42 776 naista ja 47 363 miestä).

Yleisesti ottaen eläkkeelle siirtyminen merkitsee suhteellisen tuloköyhyysriskin kasvamista. EU-15-maissa työssä olevien naisten tuloköyhyysriski on seitsemän prosenttia, ja eläkkeelle siirtyneillä naisilla se on 8,5 prosenttia. Miehillä vastaavat luvut ovat 8,3 ja 11,6 prosenttia. Myös Suomi seuraa tätä yleistä eurooppalaista trendiä, joskin Suomessa luvut ovat pienemmät kuin Euroopassa keskimäärin. Eläkkeelle siirtyminen lisää pienituloisuuden uhkaa etenkin Isossa-Britanniassa ja Portugalissa. Toisissa maissa (Ruotsi ja Alankomaat) taas eläkkeelle siirtyminen näyttäisi laskevan pienituloisuusriskiä. Tämä intuitiivisesti hämmästyttävä tulos saattaa johtua siitä, että työmarkkinasiirtymät viittaavat yksilölliseen prosessiin, kun taas tulot mitataan kotitalouskohtaisesti (keskustelusta lähemmin Kankaan ja Hussainin tämän teoksen artikkelissa työttömyysturvasta). Toinen selitys liittyy siihen, että useissa maissa ei siirrytä suoraan työstä eläkkeelle, vaan eläkkeelle siirtymistä saattaa edeltää sairaus-, työttömyys- ja toimeentulotukijaksoja, jotka luonnollisestikin vaikuttavat edellä kuvatun kaltaisiin siirtymätarkasteluihin (ks. myös Rantala ja Suoniemi 2010; Nummi ym. 2012). Tarkemman kuvan saamiseksi tarvitaan kansallisia rekisteriaineistoja. EU-SILCin tulotiedot ovat liian yleisellä tasolla yksityiskohtaisemman erittelyn tekemiseen.

5 Työssä olevien köyhyysluvut tässä taulukossa ja työttömyysartikkelissa eivät ole täsmälleen samat, mikä johtuu erilaisesta ikäjaottelusta.

Taulukko 3. Köyhyysriskit (%) erilaisissa asemissa olevilla ihmisillä 15 EU-maassa. Köyhyysraja 60 prosenttia mediaanista.

Maa	1. Työssä → työssä		2. Työssä → eläkkeellä		3. Eläkkeellä → eläkkeellä		4. Pari → Pari	5. Pari → Yksin
	Naiset	Miehet	Naiset	Miehet	Naiset	Miehet		
Pohjoismaat								
Suomi	3,7	3,8	7,6	6,0	21,4	14,5	9,4	(67,6)
Tanska	3,4	4,3	0,8	5,5	18,2	20,1	17,6	(69,5)
Norja	3,1	3,4	2,0	3,4	20,9	6,7	3,3	36,9
Ruotsi	4,1	4,6	3,1	2,8	16,7	9,1	5,7	23,7
Keski-Eurooppa								
Itävalta	7,2	7,0	6,1	7,9	14,9	11,6	6,9	18,9
Belgia	4,0	4,9	–	6,7	17,6	15,5	13,0	18,0
Ranska	6,2	7,3	1,8	8,2	12,9	12,8	9,7	22,0
Saksa	8,2	5,6	9,0	11,6	18,2	13,7	11,6	36,6
Alankomaat	4,7	6,6	1,9	4,0	5,9	5,6	7,0	–
Anglosaksiset maat								
Irlanti	4,7	6,4	–	6,5	10,5	17,0	8,5	26,0
Iso-Britannia	6,0	5,7	16,3	18,4	30,4	28,2	27,2	43,0
Etelä-Eurooppa								
Kreikka	12,4	15,4	14,1	15,5	30,1	21,2	26,0	40,5
Italia	7,3	12,1	2,7	12,1	15,9	15,8	10,7	43,4
Portugali	11,2	13,3	17,7	16,5	22,1	21,1	20,9	43,7
Espanja	8,7	12,2	12,2	12,0	17,0	23,3	22,8	38,4
EU-15-maat (painottamaton keskiarvo)	7,0	8,3	8,5	11,6	18,8	16,9	14,1	32,6 ^a
N (EU-15-maat)	100 979	125 649	1 394	2 295	42 776	47 363	33 910	852

^a Ilman Suomea ja Tanskaa.
Lähde: EU-SILC 2004–2009.

Pohjoismaiden yllättävän suuria tuloköyhyysriskejä selitettiin edellä yksin asuvien eläkeläisten määrällä. Useimmissa maissa parisuhde on nimittäin hyvä turva köyhyyttä vastaan – olipa sitten kyse työssä olevista tai eläkeläisistä (Airio 2008). Siksi tarkastelemme taulukossa 3 myös sitä, mitä tapahtuu, kun eläkeläinen edellisenä havaintovuotena on parisuhteessa (neljäs sarake) mutta asuu seuraavana vuonna yksin (viides sarake), joko eron tai todennäköisemmin puolison kuoleman vuoksi. Tätä tarkastelua ei ole mahdollista tehdä erikseen miehille ja naisille, sillä useimpien maiden kohdalla tapausten lukumäärät jäävät niin pieniksi, että tulokset ovat hyvin sattumanvaraisia. Varma kuva piirtyy kuitenkin siitä, että Euroopassa parisuhdestatuksen muutoksen myötä suhteellinen tuloköyhyysriski kaksinkertaistuu (14,1 prosentista 32,6 prosenttiin). Suunta on sama kaikissa maissa, mutta maiden välillä on huomattavia eroja siinä, kuinka paljon puolison menettäminen vaikuttaa. Taas kerran – vastoin olettamuksia ja ennakkokäsityksiä pohjoismaisen sosiaalipoliittisen mallin yliveritaisuudesta – Pohjoismaat eivät poikkea millään erityisellä tavalla edukseen muista maista tai maaryhmistä. Itse asiassa yksin jääneiden (jotka ovat useimmiten naisia) tuloköyhyysriski on kaikkein suurin Suomessa ja Tanskassa (reilut 60 prosenttia).

Tanskan ja Suomen tulokset saattavat selittyä ensinnäkin sillä teknisellä seikalla, että kyseisen kaltaisia siirtymiä oli aineistossa liian vähän varman kuvan saamiseksi (Tanskassa 21 ja Suomessa 30 kappaletta). Muissa maissa (pois lukien Alankomaat, jossa yksin jääneitä oli vain kuusi kappaletta) tapauksia oli enemmän. Esimerkiksi Ruotsissa vastaavia havaintoja on 270, ja jo tuo määrä tekee Ruotsin tuloksista suhteellisen luotettavia. Nämä ”luotettavat” luvutkin ovat melko suuria ottaen huomioon sen, että naisten työhön osallistumisaste on korkeampi kuin monissa muissa maissa. Siksi myös naisilla pitäisi periaatteessa olla kerrytettynä omaa työeläkettä eikä puolison menettämisellä pitäisi olla dramaattisia vaikutuksia tulotasoon. Asiaa voisi tutkia selvittämällä nuorempien leskeksi jääneiden eläkeläisnaisten tilannetta ja vertaamalla sitä vanhempiin naisiin, joilla ei omaa työeläkettä ole juurikaan kertynyt. Tapausten harvalukuisuuden vuoksi tällaista tarkastelua ei EU-SILC-aineistolla voida kuitenkaan tehdä. Etelä-Euroopassa, jossa naisten työssä käyminen on harvinaisempaa kuin Euroopassa keskimäärin, leskien köyhyysriski on hyvin suuri – mikä tukee aiempia näkemyksiä mieselättäjyyteen perustuvien hyvinvointivalttioiden köyhyysriskeistä.

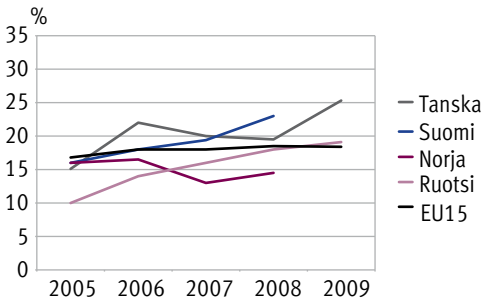
Toinen pohjoismaisia lukuja selittävä seikka voi liittyä siihen, että Pohjoismaissa naiset jäävät jostain syystä huomattavasti useammin yksin puolison kuoleman tai eron vuoksi kuin muissa hyvinvointivaltiotyypeissä (esim. Suomessa miesten ja naisten elinajanodotteissa on iso ero). Taulukon 3 viidennen sarakkeen kuvaamissa siirtymissä (pariskunta – yksin) Pohjolassa yksin jääneistä naisia oli peräti kaksi kolmasosaa, kun taas muualla Euroopassa puolet. Tällä on omat vaikutuksensa eläkeläisten tuloköyhyysriskeihin. Ylipäätyään pohjoismaainen

hyvinvointivaltiomalli ei ole erityisen hyvä torjumaan köyhyyttä yhden hengen kotitalouksissa (Fritzell ym. 2012; ks. myös Haatajan artikkeli tässä teoksessa).

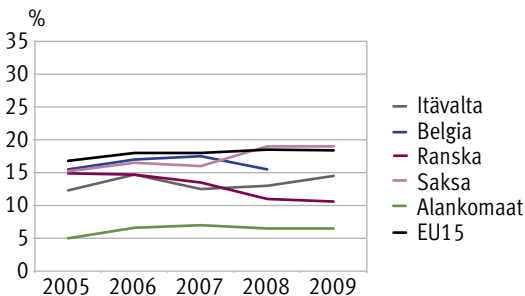
EU-SILC-aineiston paneeliluonne antaa mahdollisuuden tehdä vielä yhden dynaamisen seurannan, jollaisia ei juurikaan ole aiemmin tehty. On nimittäin mahdollista laajentaa taulukon 3 kolmannessa sarakkeessa olevaa tarkastelua ja seurata pidemmällä aikavälillä, mitä tapahtuu niille eläkeläisille, jotka ajankohtana t olivat eläkkeellä. Voi nimittäin olla niin, että seurantajakson ensimmäisenä vuonna ($t = 2005$) he eivät ole köyhiä, mutta riippuen eläkkeiden indeksoinnista ja maan yleisestä taloudellisesta kehityksestä heidän tulonsa ajankohtaan $t+n$ mennessä saattavat olla jääneet siinä määrin jälkeen yleisestä ansiokehityksestä, että he luokittevatkin jo tuloköyhiksi. Lähestymistapaa on sovellettu kuviossa 4, jossa seurataan vuonna 2004 eläkkeellä olleiden tuloköyhyysriskin muutosta yli ajan vuodesta 2005 vuoteen 2009 saakka.

Kuvio 4. Eläkkeellä vuodesta 2004 olleiden suhteellisen tuloköyhyysriskin kehittyminen vuosina 2005–2009 15 Euroopan maassa, %.

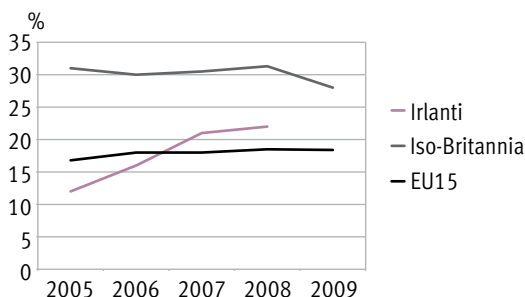
a) Pohjoismaat

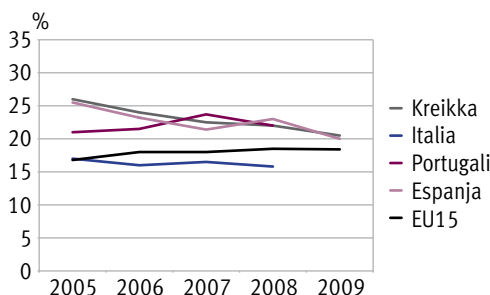
b) Keski-Eurooppa

c) Anglosaksiset maat

d) Etelä-Eurooppa

Lähde: EU-SILC 2004–2009.

Kuviosta nähdään suuri maakohtainen vaihtelu. Suomessa, Ruotsissa, Tanskassa ja Irlannissa tuloköyhyysriski näyttää nousevan eläkkeellä oloajan myötä. Tämä selittyy osin edellä kuvatulla puolison menettämisen tulovaikutuksella. Tilanne on päinvastainen esimerkiksi Ranskassa ja monissa Etelä-Euroopan maissa. Isossa-Britanniassa eläkeläisten tuloköyhyysriski on lähtökohtaisesti suuri, eikä siinä ole havaittavissa kovin suuria muutoksia yli ajan. Maiden väliset erot liittyvät myös siihen, millä tavoin eläkkeet on indeksoitu vastaamaan kansantalouden kasvua ja työssä olevien tulokehitystä. Vielä suuremmassa määrin tulos riippuu kansantalouden kasvuvauhdista. Suhteellinen köyhyysriski – kuten yleisesti tiedetään – tapaa kasvaa vahvan nousukauden aikana ja vastaavasti pienentyä syvän taloudellisen taantuman aikana, mistä hyvä esimerkki on vaikkapa Suomen 1990-luvun lamanaikainen suhteellisen köyhyysriskin voimakas lasku ja yhtä voimakas kasvu 1990-luvun loppupuoliskon vahvan taloudellisen kasvun jaksolla, ilman että eläkkeissä olisi tapahtunut merkittäviä muutoksia puoleen tai toiseen (Uusitalo 2012, 100; Suoniemi 2013, 53–58). Vastaavalla tavalla kuvion 4 esiin tuomat suhteellisen suuret maiden väliset erot tuloköyhyyden trendissä liittyvät siihen, kuinka voimakasta taloudellinen kasvu tuolla ajanjaksolla oli. Tuloköyhyysriskin kehittymisen (muutos vuodesta 2005 vuoteen 2009, prosent-

tiyksikköä) ja talouskasvun (keskimääräinen BKT:n reaali-inflaatio vuosikasvu, %) välillä on vahva yhteys ($r = 0,44$). Suomessa ja Irlannissa talouskasvu oli yli kolmen prosentin luokkaa ja Ruotsissakin lähes samaa tasoa. Vuonna 2008 kasvu oli pysähtynyt tai kääntynyt negatiiviseksi Irlannissa, Ranskassa, Kreikassa, Italiassa ja Portugalissa. Etelä-Euroopan kehitys selittyy siis pitkälti sillä, että maat olivat taloudellisissa vaikeuksissa, eikä niinkään eläketurvan hyvällä indeksinnalla.

Eläkejärjestelmät ja eläkeläisten köyhyys

Sosiaalisten oikeuksien vertaileminen lähti liikkeelle politiikan ja sosiaaliturvan välisestä yhteydestä. Tutkijat olivat kiinnostuneita selvittämään, miksi sosiaaliturvan taso rikkaissa maissa vaihtelee niin paljon. Kiinnostuksen kohteena oli politiikan ja sosiaalisten oikeuksien välinen yhteys. Vähitellen lähestymistapaa laajennettiin ja käytiin pohtimaan myös lopputuloksia, eli sitä missä määrin eri maiden sosiaaliturvajärjestelmät tasoittavat tulonjakoa ja kuinka tehokkaita erityyppiset järjestelmäratkaisut ovat köyhyyden vähentämisessä. Köyhyyden vähentämistähän voidaan pitää eräänä keskeisimmistä sosiaalipolitiikan tavoitteista (esim. Korpi ja Palme 1998; Kangas ja Palme 2000). Tässä jaksossa suljemme ympyrän ja vedämme yhteen edellä tehtyjä tarkasteluja ja analysoimme, kuinka hyvin ensimmäisen, toisen ja kolmannen sukupolven lähestymistavat onnistuvat selittämään suhteellisissa tuloköyhyysriskeissä havaittavaa maavaihtelua.

Lähdemme liikkeelle käyttämällä hyväksi taulukossa 1 esitettyjä pääkomponentteja, joita kuvioissa 5a–5d käytetään vaaka-akselilla selittävinä tekijöinä. Selitettävinä Y-muuttujina käytämme eläkeläisköyhyyden maatasoisia logistisissa regressiomallissa saatuja ristitulosuhteita, joita selvyiden vuoksi kutsumme todennäköisyyksiksi. Olemme vakioineet iän, sukupuolen, koulutuksen, subjektiivisen terveydentilan ja kotitalouden koon. Maakohtaiset tuloköyhyysriskit on suhteutettu Ranskan lukuihin. Ranskan aineisto nimittäin on suhteellisen suuri ja luotettava sekä sisältää keskeiset muuttujat. Logistisissa regressiomallissa Ranska saa arvon 1. Sitä suuremmat maa-arvot ilmentävät sitä, että kyseisessä maassa eläkeläisten tuloköyhyysriski on suurempi kuin Ranskassa. Vastaavasti ykköistä pienemmät luvut kertovat Ranskaa pienemmästä eläkeläisköyhyydestä.

Ajatuksena on siis tarkastella, kuinka suurien maiden väliset erot ovat sen jälkeen, kun erot maiden väestörakenteessa on vakioitu. Lähestymistavalla yritetään kontrolloida eräiden keskeisten yksilötasoisien muuttujien vaikutus ja saada selville sosiaaliturvajärjestelmän ”nettovaikutus”. Toki tässäkin analyysissä jää monia tekijöitä kontrolloimatta ja huomattava osa maiden välisestä varianssista

jää selittämättä. Aiemmissa Ranskaa ja Pohjoismaita koskevilla tutkimuksissa on osoitettu, että Pohjoismaiden Ranskaa pienimmistä tuloköyhyysriskeistä kolmannes selittyy sosiaalipolitiikan eroilla ja loput väestöllisillä tekijöillä – lähinnä sillä, että naiset käyvät Pohjoismaissa yleisemmin töissä (Kangas ja Ritakallio 2000).

Kuviossa 5a esitetään hyvinvointitutkimuksen ensimmäisen sukupolven sosiaalimenoperusteiset vertailut. Kuvioista tulee esiin varsin selvä trendi: mitä suurempia arvoja sosiaalimenokomponentti (vaaka-akseli) saa, sen pienempää eläkeläisköyhyys (pystyakseli) on. Korrelaatio ei ole kuitenkaan kovin vahva ($r = -0,31$). Ilman poikkeavaa tapausta Alankomaita yhteys on jonkin verran voimakkaampi ($r = -0,53$). Eri kuvioiden vertaaminen valaisee, mistä Alankomaiden poikkeavuudessa on kyse. Poikkeavuus saa selityksensä siitä, että Alankomaissa lakisääteinen eläke sisältää vain kansaneläkkeen, joka on hyvin antelias (kuvio 5d). Ansiosidonnaiset edut perustuvat kollektiivisiin sopimuksiin (kuvio 5c), jotka kattavat lähes kaikki palkansaajat – toisin kuin esimerkiksi toisessa poikkeavassa tapauksessa Kreikassa. Sopimus pohjaiset eläkkeet eivät näy sen kummemmin virallisissa eläkemenotilastoissa (I sukupolvi) kuin SCIP:n sosiaalisten oikeuksien laskelmissakaan (II sukupolvi). Siitä syystä malli, jossa myös lisäeläkkeet on otettu huomioon (”lisäeläkekomponentti”), kuvaa osuvimmin eläkeläisten todellista toimeentulon tasoa Alankomaissa.

Kuten kuvioista 5b ilmenee, toisen sukupolven sosiaalisten oikeuksien indeksi (vaaka-akseli) ei kovin hyvin selitä eroja tuloköyhyysriskeissä (pystyakseli). Itse asiassa yhteys tuloköyhyysriskin ja lakisääteisten eläkkeiden välillä menee ”väärään” suuntaan: mitä korkeampia arvoja lakisääteinen komponentti saa, sitä suurempi on tuloköyhyysriski ($r = 0,23$). Yhteyteen vaikuttavat sekä Suomen että Etelä-Euroopan suhteellisen suuret ”eläkelupaukset”, jotka kuitenkin yhdistyvät suureen eläkeläisköyhyyteen. Positiivinen korrelaatio on vastoin monien aiempien tutkimusten tuloksia, joiden mukaan yhteys on negatiivinen: mitä paremmat ovat eläkeoikeudet, sitä pienempi on tuloköyhyysriski. Erot selittyvät erilaisella maaotoksella. SCIP-pohjaiset tutkimukset ovat yleensä tarkastelleet 18 OECD-maata, joihin Espanja, Portugali ja Kreikka eivät ole kuuluneet. Sen sijaan Australia, Yhdysvallat ja Uusi-Seelanti ovat mukana ja asettuvat vasemmalle ylös, mikä aiheuttaa sen, että yhteys tulee negatiiviseksi. Yhtä kaikki, tässä aineistossa sosiaaliset oikeudet eivät selitä maakohtaisia eroja tuloköyhyysriskeissä oletetulla tavalla. Tilanne muuttuu jonkin verran, jos sosiaalisten oikeuksien indeksistä poistetaan maksimieläkkeet ($r = -0,25$).

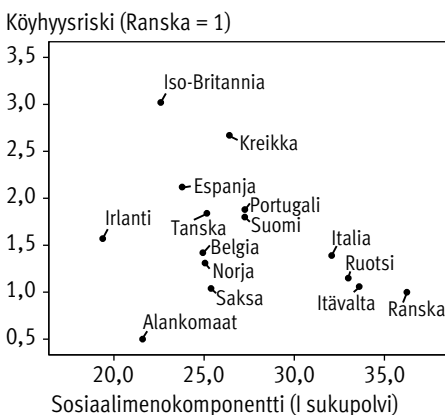
Sosiaalisten oikeuksien selityskykyä voitaisiin tietysti parantaa painottamalla sosiaalisia oikeuksia niistä nauttivien osuudella. Tällöin meidän tulisi mm. tietää, kuinka suuri osuus Kreikan eläkeläisistä on oikeutettu kompensaatiotasoltaan 100:aa prosenttia läheneviin eläkkeisiin, ja kuinka monella eläke jää pelkäksi lupaukseksi. Vastaavaan ongelmaan törmätään tutkittaessa entisten

sosialistimaiden sosiaaliturvan tasoa ja köyhyyttä. Paperilla ja laskennallisesti oikeudet ovat hyviä – mutta vain paperilla. Ongelmaa on yritetty ratkaista (Esser ym. 2009) painottamalla oikeuksia sosiaalimenojen suuruudella. Menetelmä parantaa mallien selitysastetta, mutta samalla liu'utaan puhtaasta oikeusperusteisesta lähestymistavasta kohti ensimmäisen sukupolven menopohjaista analyysia. Kuvio 5c havainnollistaa lakisääteisten ja kollektiivisten lisäeläkkeiden muodostaman kokonaiseläkkeen (vaaka-akseli) yhteyttä eläkeläisten tuloköyhyysriskiin. Yhteys jää tässäkin tapauksessa heikoksi ($r = -0,07$).

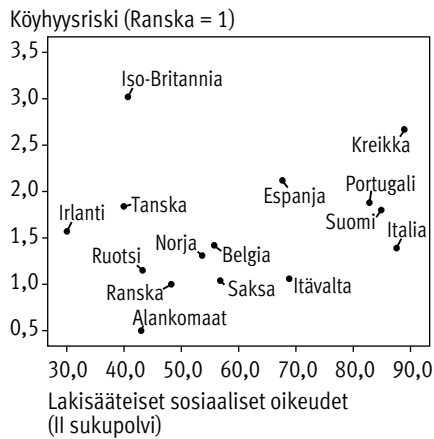
Kuvioista 5 a–d ilmenee, että perinteiset ensimmäisen sukupolven menoperusteiset mittarit toimivat suhteellisen hyvin. Toisen sukupolven lakisääteisiin eläkeoikeuksiin perustuvat mallit sen sijaan eivät onnistu kovinkaan tyydyttävästi selittämään maiden välisiä eroja. Sama pätee myös kolmannen sukupolven lähestymistapaan. Lakisääteisissä tarkasteluissa on se pulma, että ne eivät huomioi Alankomaiden kaltaisten tasaeläkemaiden suhteellisen anteliaita kollektiivisia etuuksia. Ilmeisesti on myös niin, että sosiaaliset oikeudet liioittelevat eläketurvan tasoa Kreikassa ja muissa Välimeren maissa. Eläketurvan tason lisäksi meidän tulisi tarkemmin tietää, mikä eläketurvan todellinen kattavuus on. Kreikan huikkea korkea eläketaso jättää paljon arvailujen varaan. Kuka saa ja mitä kukin saa? Pelkät korvaustasolaskelmat saattavat johtaa harhaan. Tarvittaisiin tietoa siitä, miten suurta joukkoa eläkeoikeudet koskevat.

Kuvio 5. Eläkeläisköyhyyden todennäköisyys (Ranska = 1) 2005–2009, sosiaalimenot (sosiaalimenokomponentti), lakisääteiset sosiaaliset oikeudet (lakisääteinen komponentti), lisäeläketurva (lisäeläkekomponentti) sekä minimieläkkeen suuruus 15 EU-maassa.

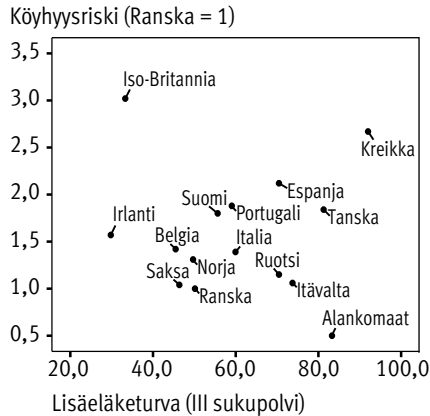
a) Sosiaalimenokomponentti (I sukupolvi)

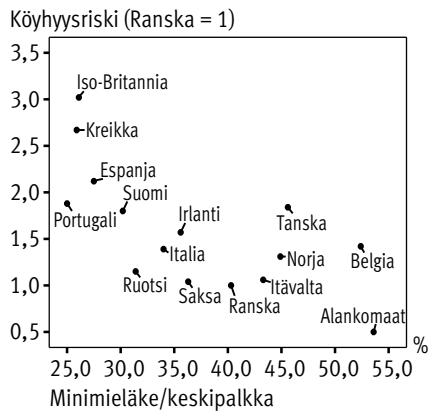
b) Lakisääteiset sosiaaliset oikeudet (II sukupolvi)

c) Lisäeläketurva (III sukupolvi)

d) Minimieläke/keskipalkka, %

Lähde: EU-SILC 2005–2009.

Sosiaalimenoperusteisissa indikaattoreissa taas huomioidaan paremmin sekä se, paljonko rahaa eläkkeisiin käytetään, että se, miten ja kuinka suurelle joukolle tuo käytetty rahamäärä jakaantuu. Jos maan tilastot ovat kunnossa, sosiaalimenojen dekomponoinnilla voidaan saada suhteellisen hyvä kuva eri ryhmien sosiaaliturvasta ja elinoloista. Kolmannen sukupolven lähestymistavoissa luodetaan lakisääteisten oikeuksien lisäksi kollektiivisesti hankittua eläketurvaa (sekä etuusperusteisin laskelmin, kuten esim. OECD 2011a, tai menoperusteisin laskelmin, kuten esim. OECD 2007). Niissä tarkastellaan myös eri tulotasoja – pieni-, keski- ja suurituloisia ja heille kuuluvia etuuksia. Näillä lähestymistavoilla kuvataan parhaiten sitä sosiaalista todellisuutta, jota kohden ollaan useissa maissa siirtymässä. Kaventuvaa lakisääteistä eläketurvaa käydään parantamaan kollektiivisilla ja yksilöllisillä lisäeläkkeillä. Tällä taas saattaa olla omat, eläkeläisten väliseen tulonjakoon liittyvät vaikutuksensa.

Kuvioon 5 on otettu mukaan myös minimieläkkeen ja eläkeläisköyhyyden välistä yhteyttä havainnollistava asetelma. Kuviosta 5d selviää huomattavan vahva korrelaatio näiden asioiden välillä ($r = -0,68^{**}$; ilman Tanskaa $r = -0,74^{**}$). Näyttää siis siltä, että kaikkein keskeisin tekijä maiden välisten eläkeläisköyhyyserojen selittämisessä on yksinkertaisesti se, mille tasolle peruseläketurva on asetettu.

Tulokset ovat kuitenkin eräissä tapauksissa herkkiä valitun köyhyysrajan suhteen. Toisen sukupolven mittarit toimivat suhteellisen huonosti riippumatta käytetystä köyhyysmittarista. Kolmannen sukupolven lähestymistapa toimii paremmin 40 ja 50 prosentin kuin 60 prosentin rajalla. Suomen suhteellinen asema muihin maihin nähden parantuu, jos köyhyysrajaa lasketaan. 40 prosentin rajalla vanhusköyhyys on Suomessa parin prosentin tietämissä, mikä on yksi Euroopan pienimmistä luvuista (LIS 2013). Suomessa 40 ja 60 prosentin köyhyysrajan väliin sijoittuu paljon eläkeläisiä. Siksi kuva vanhuusiän köyhyyden kehittämisestä 1990-luvulta näihin päiviin (ks. LIS 2013) riippuu pitkälti siitä, mitä köyhyysrajaa käytetään.

Eläketurva ja köyhyys: ovatko vanhat konstit parempia kuin OECD-kirjallinen uusia?

Tämän tutkimuksen yleisenä lähtökohtana oli aiempi keskustelu vertailevan hyvinvointitutkimuksen eri suuntauksista tai kolmesta sukupolvesta: menoperusteisesta mallinnuksesta, lakisääteisiä sosiaalisia oikeuksia tarkastelevasta perinteestä ja laajemmasta eri tuloryhmiä ja julkisia ja yksityisiä sosiaaliturvan muotoja mittaavasta lähestymistavasta. Sukupolvet eivät niinkään ole toisiaan pois sulkevia kuin toisiaan täydentäviä. Menoperusteisten analyysien vahvuus

on niiden objektiivisuudessa. Menot ovat toteutunutta sosiaaliturvaa. Pulmaksi saattaa muodostua se, että vaikka tehtäisiin hyvin hienojakoisia menoerittelyitä, ei välttämättä saada esiin taustalla olevaa, sosiaalisiin oikeuksiin liittyvää tulonjakomekaniikkaa. Sosiaalisten oikeuksien tarkastelu puolestaan kuvaa sitä, kuka saa, mitä ja kuinka paljon. Lähestymistavan ongelmat tulivat empiirises-
 264 sä jaksossa esiin Kreikan tai laajemminkin koko Etelä-Euroopan eläketurvan kohdalla. Välimeren maissa näyttäisi sosiaalisten oikeuksien pohjalta olevan Euroopan parhaat eläkkeet. Tätä taustaa vasten EU-SILCin paljastama köyhyyden yleisyys Etelä-Euroopan maissa on outo tulos. Joko eläkelupaukset eivät pidä paikkaansa tai tulonjakotilastot ovat harhaisia. Tai kenties kummatkin ovat harhaisia.

Kolmannen sukupolven tutkimus, jossa mukaan tuodaan eri tulonsaajaryhmät ja heille maksettavat lakisääteiset ja muut etuudet (kollektiiviset tai yksilölliset eläkkeet), tuo esiin sen suuntauksen, johon sosiaalipolitiikka näyttää monissa maissa olevan kehittymässä. Lakisääteisiä sosiaalisia oikeuksia leikataan ja kukin ammattiryhmä pyrkii voimavarojensa mukaan kompensoimaan leikkauksia täydentämällä vanhuudenturvaansa erilaisilla kollektiivisilla eläkkeillä. Kuten alussa todettiin, periaatteellisesti vanheneminen on sellainen riski, johon myös yksilöllinen vakuuttautuminen sopii varsin hyvin, tai ainakin paremmin kuin vaikkapa sairauteen tai työttömyyteen.

Tutkimuksen kannalta ei-lakisääteisen sosiaaliturvan laajeneminen on ongelma. Meillä ei ole tietoa siitä, millaisia eläkeoikeuksia eri ryhmille taataan, eikä meillä myöskään ole asianmukaista tietoa näiden oikeuksien aiheuttamista todellisista kustannuksista. Oikeudenmukaisuusperspektiivistä katsoen pulmaksi taas tulee se, että yksityisvakuuttamisen mahdollisuus ja kyky vaihtelevat hyvin paljon eri sosiaaliluokissa. Kollektiivisilla ja yksityisillä vakuutuksilla on taipumus suosia yhteiskunnan hyväosaisia ryhmiä: hyvätuloisia, suurten yrityksen palveluksessa olevia, toimihenkilöitä, miehiä ja vahvoja ammattiryhmiä. Tässä tutkimuksessa saatu tulos osoittaa, että tilanne ei välttämättä ole niin suuri ongelma niissä maissa, joissa lisävakuuttaminen yhdistyy vahvaan perusturvaan. Itse asiassa Alankomaat on hyvä esimerkki siitä, miten antelias kansaneläke yhdistettynä kollektiivisiin eläkkeisiin tuottaa pieniä tuloköyhyyteen ja tulonjaon eriarvoisuuteen liittyviä lukuja. Alankomaissa täysi kansaneläke on noin 50 prosenttia keskimääräisestä palkasta, mikä merkitsee yhtäältä sitä, että eläkeläisten tuloköyhyys on pientä, ja toisaalta sitä, että mitä tahansa kansaneläkkeen lisäksi henkilö saa, se ei kovin paljoa lisää eläkeläisten välistä eriarvoisuutta. Yleensä kollektiiviset eläkkeet ovat parhaimmillaan luvanneet 70–80 prosentin korvaustason. Eläkevariaatio olisi enimmillään siis noin 30 prosenttiyksikköä (80 % – 50 %). Tilanne on toinen niissä maissa, joissa peruseläkkeen taso on alhainen, vaikkapa 25 prosenttia keskipalkasta. Tällöin peruseläke ei tarjoa riittävää suojaa sen kummemmin tuloköyhyyttä kuin eriarvoisuuden kasvuakaan vastaan. Jos tässä tilanteessa oletetaan, että kollektiivisten eläkkeiden tavoitetaso

on asetettu vaikkapa edellä mainittuun 80 prosenttiin, eläkevariaatio on paljon suurempi kuin kuvatussa Alankomaiden tapauksessa eli noin 55 prosenttiyksikköä (80 % – 25 %). Laskelmat ovat hypoteettisia, mutta ne kuvaavat sitä uutta todellisuutta, jossa monessa maassa ollaan. Kenties on syytä arvioida uudelleen ”uudelleenjaon paradoksin” paikkansapitävyys. Paradoksissahan oletettiin, että niissä maissa, joissa on hyvä ansioturva, on myös hyvä perusturva. Hyväosaisille maksettavien etujen ajateltiin nostavan myös perusturvaetuuksia (Korpi ja Palme 1998). Toisaalta alhaiset ansiosidonnaiset edut muodostavat alhaalla olevan katon, jota perusturvaetuudet eivät voi puhkaista (Nelson 2003).

Meidän tarkastelumme viittaa pikemminkin siihen, että oleellista ei niinkään ole se, mille tasolle keskivertopalkansaajan eläke tai maksimieläke asettuvat. Niiden suhde perusturvaan osoittautui negatiiviseksi. Jos ansioeduilla joskus on ollut uudelleenjaon paradoksin osoittama yhteys, tuota yhteyttä ei enää ole tai yhteys on epäselvempi. Oleellisempaa köyhyden pienentämisessä näyttää olevan vähimmäiseläketurvan riittävä taso.

Lähteet

- Ahonen K. Eläkeläisten toimeentulo eurooppalaisessa vertailussa. Julkaisussa: Kautto M, toim. Eläkkeet ja eläkkeensaajien toimeentulo 2000–2010. Helsinki: Eläketurvakeskus, 2011: 127–144.
- Airio I. Change of norm? In-work poverty in a comparative perspective. Helsinki: Kela, Studies in social security and health 92, 2008.
- Airio I, Blomberg H, Kangas O, Kroll C, Niemelä M. Täyden kansaneläkkeen saajien tulot ja kokemukset toimeentulosta. Julkaisussa: Airio I, toim. Toimeentuloturvan verkkoa kokemassa. Kansalaisten käsitykset ja odotukset. Helsinki: Kela, 2013: 142–167.
- Alestalo M, Uusitalo H. Social expenditure. A decompositional approach. Julkaisussa: Kolberg J-E, toim. The study of welfare state regimes. Armonk, NY: Sharpe, 1992: 37–68.
- Carroll E. Emergence and structuring of social insurance institutions. Stockholm: Swedish Institute for Social Research, 1999.
- Castles F. The working class and welfare. Reflections on the political development of the welfare state in Australia and New Zealand 1890–1990. Wellington: Allen & Unwin, 1985.
- Castles F. The future of the welfare state. Crisis myths and crisis realities. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Castles F, Mitchell D. Worlds of welfare and families of nations. Julkaisussa: Castles F, toim. Families of nations. Patterns of public policy in Western democracies. Aldershot: Dartmouth, 1993: 206–222.
- Ebbinghaus B. The varieties of pension governance. Pension privatization in Europe. Oxford: Oxford University Press, 2011.

Esping-Andersen G. Politics against markets. The social democratic road to power. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1985.

Esping-Andersen G. Three worlds of welfare capitalism. Cambridge: Polity Press, 1990.

Esser I, Ferrarini T, Nelson K, Sjöberg O. A framework for comparing social protection in developing and developed countries. The example of child benefits. *International Social Security Review* 2009; 62 (1): 91–115.

Eurostat. Active ageing and solidarity between generations. A statistical portrait of the European Union 2012. Luxembourg: Eurostat, 2011.

Ferrarini T. Parental leave institutions in eighteen post-war welfare states. Stockholm: Swedish Institute for Social Research, 2003.

Flora P, toim. Growth to limits. The Western European welfare states since World War II; vol. I Sweden, Norway, Finland, Denmark. Berlin: de Gruyter, 1986a.

Flora P, toim. Growth to limits. The Western European welfare states since World War II; vol. II Germany, United Kingdom, Ireland, Italy. Berlin: de Gruyter, 1986b.

Fritzell J, Bäckman O, Ritakallio, V-M. Income inequality and poverty. Do the Nordic countries still constitute a family of their own? Julkaisussa: Kvist J, Fritzell J, Hvinden B, Kangas, O, toim. Changing social equality. The Nordic welfare model in the 21st century. Bristol: Policy Press, 2012: 165–185.

Immergut E, Anderson K, Schulze I, toim. The handbook of West European pension politics. Oxford: Oxford University Press, 2009.

Kangas O. The politics of social rights. Studies on the dimensions of sickness insurance in OECD countries. Stockholm: Swedish Institute for Social Research, 1991.

Kangas O. Finland. Labor markets against politics. Julkaisussa: Immergut E, Anderson K, Schulze I, toim. The handbook of West European pension politics. Oxford: Oxford University Press, 2009: 248–296.

Kangas O, Palme J. Does social policy matter? Poverty cycles in OECD countries. *International Journal of Health Services* 2000; 30 (2): 335–352.

Kangas O, Palme J. Social rights, structural needs and social expenditure. A comparative study of 18 OECD countries 1960–2000. Julkaisussa: Clasen J, Siegel N, toim. Investigating welfare state change. The 'dependent variable problem' in comparative analysis. Cheltenham: Elgar, 2007: 106–129.

Kangas O, Ritakallio V-M. Socialpolitik eller social struktur? Inkomsttransfereringar, sociodemografiska faktorer och fattigdom i Frankrike och de nordiska länderna. *Dansk sosiologi* 2000; 10 (3): 49–68.

Kari M, Markwort J. Sosiaaliturvajärjestelmät eri maissa. Helsinki: Finanssi- ja vakuutuskustannus, 2008.

Kautto M, toim. Eläkkeensaajat ja eläkeläisten toimeentulo 2000–2010. Helsinki: Eläketurvakeskus, Raportteja 4, 2011.

Korpi W. Working class in welfare capitalism. London: Routledge, 1978.

Korpi W. Social policy and distributional conflict in the capitalist democracies. *West European Politics* 1980; 3 (3): 296–216.

Korpi W, Palme J. The paradox of redistribution and the strategy of equality. Welfare state institutions, inequality and poverty in the Western countries. *American Sociological Review* 1998; 63 (5): 661–687.

Kuitto K, Jahn D, Dupond N. Welfare policy institutions in the enlarged EU. Convergence, divergence or persistence? Greifswald: University of Greifswald, Greifswald Comparative Politics Working paper 1, 2012.

Lewis J. Gender and the development of welfare regimes. *Journal of European Social Policy* 1992; 2 (3): 159–173.

Lewis J. The decline of the male breadwinner model. Implications for work and care. *Social politics* 2001; 8 (2): 152–169.

LIS. Luxembourg: Luxembourg Income Study, 2013. Saatavissa: <<http://www.lisdatacenter.org/data-access/key-figures/download-key-figures/>>. Viitattu 15.5.2013.

Marshall TH. Class, citizenship, and social development. Garden City, NY: Anchor Books, 1959.

Nelson K. Fighting poverty. Comparative studies on social insurance, means-tested benefits and income redistribution. Stockholm: Swedish Institute for Social Research, 2003.

Nummi T, Salonen J, Koskinen L. Earnings profiles of Finnish wage earners 2000–2010. Helsinki: Finnish Centre for Pensions, Working Papers 5, 2012.

OECD. Social expenditure 1960–1990. Problems of growth and control. Paris: OECD, 1985.

OECD. The social expenditure database. An interpretive guide SOCX 1980–2003. Paris: OECD, 2007. Saatavissa: <http://stats.oecd.org/OECDStatDownloadFiles/OECDSOCX2007InterpretativeGuide_En.pdf>. Viitattu 15.9.2012.

OECD. Pensions at a glance 2011. Paris: OECD, 2011a.

OECD. How's life. Measuring well-being. Paris: OECD, 2011b.

OECD. Net benefits. Paris: OECD, 2012. Saatavissa: <http://www.oecd.org/document/18/0,3343,en_2649_34637_39717906_1_1_1_1,00.html>. Viitattu 15.9.2012.

OECD. Pensions at a Glance 2013. Retirement-Income Systems in OECD and G20 Countries. Paris: OECD, 2013.

Orloff A. Gender and the social rights of citizenship. The comparative analysis of state policies and gender relations. *American Sociological Review* 1993; 58 (3): 303–328.

Palme J. Pension rights in welfare capitalism. The development of old-age pensions in 18 OECD Countries 1930 to 1980. Stockholm: Swedish Institute for Social Research, 1990.

Rantala J, Suoniemi I. Työstä eläkkeelle. Tulokehitys ja korvaussuhteet. Helsinki: Eläketurvakeskus, Raportteja 3, 2010.

Ringen S, Uusitalo H. Income distribution and redistribution in the Nordic welfare states. Julkaisussa: Kolberg J-E, toim. The study of welfare state regimes. Armonk, NY: Sharpe, 1992: 69–91.

Saunders P. What can we learn from international comparisons of public sector size and economic performance? *European Sociological Review* 1986; 2 (1): 52–60.

SCIP, Social Citizenship Indicators Program. Stockholm: Swedish Institute for Social Research, 2012. Saatavissa: <<https://dspace.it.su.se/dspace/handle/10102/7>>. Viitattu 11.11.2012.

Scruggs L, Jahn D, Kuitto K. Comparative Welfare Entitlements Dataset 2. Version 2014-03. Storrs, CN: University of Connecticut & Greifswald: University of Greifswald, 2014.

Sjöberg O. Duties in the welfare state. Working and paying for social rights. Stockholm: Swedish Institute for Social Research, 2000.

Suoniemi I. Köyhyyden dynamiikka Suomessa 1995–2008. Helsinki: Eläketurvakeskus, Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 114, 2013.

Uusitalo H. Eläkevakuutus. Julkaisussa: Havakka P, Niemelä M, Uusitalo H, toim. Sosiaalivakuutus. Helsinki: Finanssi- ja vakuutuskustannus, 2012: 76–113.

van Gerven M. The broad tracks of path dependent benefit reform. A longitudinal study of social benefit reforms in three European countries, 1980–2006. Helsinki: Kela, Studies in social security and health 100, 2008.

Wennemo I. Sharing the costs of children. Studies of the development of family support in the OECD Countries. Stockholm: Swedish Institute for Social Research, 1994.

Jenni Blomgren

Eläkkeelle siirtymisen vaikutus terveyteen ja tyytyväisyyteen Euroopassa

270

Eläkkeelle siirtymiseen liittyvät tekijät ovat työurien pidentämisen paineessa nousseet päivänpolitiikan keskiöön. Keskustelu kiertyy enimmäkseen sen ympärille, mitkä tekijät ennustavat eläkkeelle siirtymistä ja miten sitä voitaisiin siirtää yhä myöhäisempään ikään. Vähemmälle keskustelulle ovat jääneet eläkkeelle siirtymisen vaikutukset yksilön hyvinvointiin. Tarkastelemalla, kuinka yksilön elämä muuttuu eläkkeelle siirtymisen seurauksena, voidaan mahdollisesti etsiä vastauksia myös siihen, mihin seikkoihin työuran loppupäässä tulisi kiinnittää huomiota, jos ja kun työuria halutaan pidentää. Toisaalta tieto eläkkeelle siirtymisen terveys- ja hyvinvointivaikutuksista on tärkeää myös siksi, että osataan paremmin ennakoida terveys- ja sosiaalipalvelujärjestelmälle tulevaa kuormitusta. Esimerkiksi terveydenhuollossa vaikutukset voivat olla suuria, sillä eläkkeelle siirtyvät siirtyvät useimmiten työterveyshuollon piiristä julkisen terveydenhuollon asiakkaiksi.

Suomen väestön ikääntyessä eläkkeellä olevien osuus väestöstä kasvaa. Vuoden 2012 lopussa Suomessa oli 1,45 miljoonaa omaeläkkeen¹ saajaa, mikä vastasi 27:ää prosenttia väestöstä. Vanhuuseläkkeellä näistä oli 1,17 miljoonaa henkilöä (Eläketurvakeskus 2014; Tilastokeskus 2014). Aikavälillä 2000–2012 eläkeläisten määrä on kasvanut 220 000:lla ja väestöosuus kolmella prosenttiyksiköllä. Etenkin vanhuuseläkkeelle siirtyminen on suurten ikäluokkien ikääntyessä koskettanut vuosi vuodelta yhä useampia suomalaisia. Kun vuonna 2001 eläkkeelle siirtyi noin 61 000 henkilöä, joista 20 000 siirtyi vanhuuseläkkeelle, vuonna 2012 eläkkeelle siirtyneitä oli 71 000, joista 48 000 oli vanhuuseläkkeelle siirtyjiä (Eläketurvakeskus ja Kela 2013).

Tässä artikkelissa käyn aluksi läpi eläkkeelle siirtymisen hyvinvointivaikutuksiin liittyvää kirjallisuutta, minkä jälkeen tarkastelen ECHP-aineistolla sitä, millaisia seurauksia eläkkeelle siirtymisellä on terveyteen ja tyytyväisyyteen Suomessa ja muutamassa muussa Euroopan maassa.

1 Omaeläkkeitä ovat Suomessa vanhuus-, työkyvyttömyys-, työttömyys-, osa-aika- ja maatalouden erityiseläkkeet. Omaeläkettä saavien lukumäärässä eivät ole mukana ne eläkkeensaajat, jotka saivat pelkkää perhe-eläkettä (leskeneläke ja lapseneläke).

Ikääntyvien hyvinvointi Suomessa ja Euroopassa

Eläkeikäisten elinoloista, terveydestä ja hyvinvoinnista tiedetään tutkimusten perusteella paljon – Suomessa tietoa eläkeikäisten terveydestä ja hyvinvoinnista kootaan säännöllisin väliajoin esimerkiksi Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen keräämässä Suomalaisten hyvinvointi ja palvelut -kyselyssä (HYPA) sekä Eläkeikäisen väestön terveyskäyttäytyminen ja terveys -tutkimuksessa (EVTK). Ikääntyneiden elämänlaadun keskeisiä elementtejä ovat hyvä terveys, riittävä toimeentulo, psyykkinen hyvinvointi ja hyvät sosiaaliset verkostot (Vaarama ym. 2006). Vuoden 2009 EVTK-tutkimuksen mukaan 65–84-vuotiaista suomalaisista 48 prosenttia arvioi terveydentilansa vähintään melko hyväksi – osuus kasvoi 8–9 prosenttiyksiköllä vuoteen 2001 verrattuna. Ystäviään tai sukulaisiaan tapasi vähintään kerran tai pari viikossa 59 prosenttia 65–84-vuotiaista miehistä ja 66 prosenttia naisista. (Laitalainen ym. 2010.) Vaaraman ja Ollilan (2008) HYPA-tutkimuksen 60–79-vuotiaita vuonna 2006 koskevat tulokset ovat samansuuntaisia: miehistä 50 prosenttia ja naisista 53 prosenttia arvioi terveytensä vähintään melko hyväksi, ja miehistä 72 prosenttia ja naisista 76 prosenttia tapasi eri taloudessa asuvia ystäviä tai sukulaisia vähintään viikoittain. Menojen kattaminen oli vähintään melko helppoa 75 prosentille tämänikäisistä miehistä ja 71 prosentille naisista (ks. myös Kautto ym. 2009). Ainakin nämä nuoremmat ikääntyneet, ns. ”kolmasikäläiset” (Laslett 1994; Vaarama ja Ollila 2008), voivat Suomessa keskimäärin varsin hyvin.

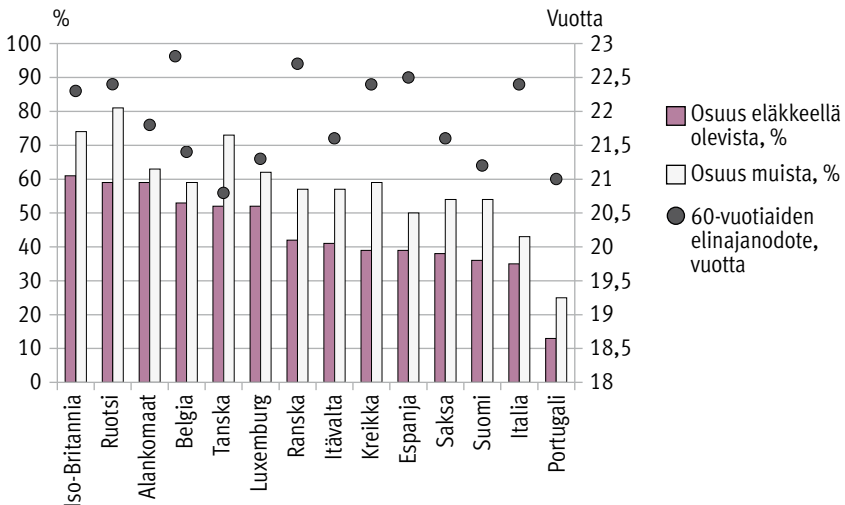
Entä kuinka eläkeikäiset voivat muissa Euroopan maissa? Kuvioon 1 (s. 272) on koottu EU-SILC-elinolotutkimuksen (ks. Kainun ja Niemelän artikkeli tässä teoksessa) aineistosta laskettuja tietoja 55 vuotta täyttäneiden vastaajien kokemuksista terveydentilastaan ja kuvioon 2 (s. 273) tietoja tulojen riittävytydestä vuonna 2010 eriteltynä sen mukaan, oliko henkilö eläkkeellä vai ei. Tarkastelu on rajattu 55 vuotta täyttäneisiin, jotta voitaisiin jo tässä vaiheessa tehdä vertailua myöhäisessä työiässä olevien ja eläkeläisten välillä. Lisäksi kuviossa 1 on arvioinnin taustaksi Eurostatin tilastotietokannasta poimittua tietoa 60-vuotiaiden elinajanodotteesta ja kuviossa 2 tietoa 60 vuotta täyttäneiden köyhyysasteista.

Kuviossa 1 maat on järjestetty laskevaan järjestykseen eläkkeellä olevien koetun terveyden mukaan. Kuviosta nousee esiin seuraavia havaintoja: Maiden välillä on suuria eroja hyvässä koetussa terveydessä, mutta keskimääräisestä tasosta riippumatta eläkkeellä olevat kokevat joka maassa olevansa vähemmän terveitä kuin muut. Maat tosin eroavat siinä, miten paljon eläkeläiset ja muut poikkeavat toisistaan: esimerkiksi Ruotsissa ja Tanskassa, joissa hyvä koettu terveys on yleistä eläkeläisilläkin, ero muihin kuin eläkkeellä oleviin on prosenttiyksiköissä mitattuna varsin suuri. Toisaalta esimerkiksi Alankomaissa ja Belgiassa ero eläkeläisten ja ei-eläkeläisten välillä on pieni. Suomi sijoittuu maavertailun häntäpäähän sekä eläkeläisten että muiden hyvän koetun terveyden mittarilla.

Portugali erottuu kuitenkin muista maista siinä, että siellä koettu terveys on selvästi vertailun heikoin.

Itse arvioidun terveydentilan on todettu olevan hyvä yleinen terveysmittari, sillä se ennustaa hyvin myös objektiivisempia terveyden mittareita, elämänlaatua ja kuolleisuutta (Jylhä 2009). Toisaalta myös esimerkiksi onnellisuus voi ennustaa koettua terveyttä (Kinnunen ym. 2011). Koetun terveyden mittari on kuitenkin hyvin kulttuurisidonnainen: sen raportoiminen on yhteydessä kulttuuriin ja yhteiskunnallisiin tekijöihin, jotka vaikuttavat siihen, kuinka omaa terveyttä kussakin maassa ja kulttuurissa arvioidaan (Vuorisalmi ym. 2008; Layes ym. 2012). Tästä syystä kuviossa 1 havaittuihin maiden välisiin eroihin koetussa terveydessä on suhtauduttava varauksella. Koetun terveyden mittarin luotettavuutta voidaan edellä tarkasteltujen maiden osalta arvioida vertailemalla hyvää koettua terveyttä raportoivien osuutta kunkin maan elinajanodotteeseen. Kuvioista 1 nähdään, että elinajanodote ei korreloi hyvän koetun terveyden kanssa. Portugalissa mittarit näyttävät osoittavan samaan suuntaan, mutta Tanska on muissakin yhteyksissä mainittu malliesimerkki siitä, miten ihmiset ilmoittavat terveytensä hyväksi, mutta he kuitenkin kuolevat verrattain nuorina (ks. myös Kangas 2012). Toisaalta kunkin maan sisäisiin väestöryhmien välisiin eroihin harhan ei pitäisi vaikuttaa.

Kuvio 1. Terveytensä hyväksi tai erittäin hyväksi kokevien osuus 55 vuotta täyttäneistä eläkkeellä olevista ja muista kuin eläkkeellä olevista EU-15-maissa^a sekä 60-vuotiaiden jäljellä oleva elinajanodote vuonna 2010.

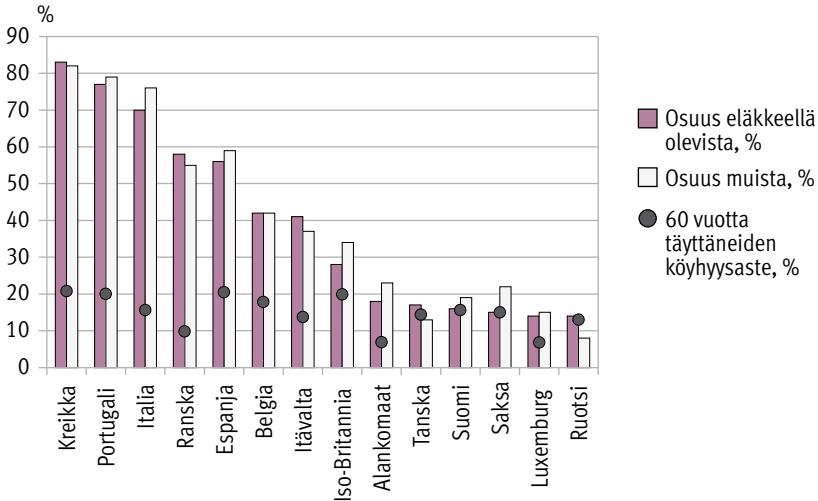

^a Lukuun ottamatta Irlantia, josta aineistoa ei saatavilla. Painotetut osuudet laskettu niiden joukosta, jotka ovat vastanneet kysymykseen (puuttavat poistettu).

Lähteet: EU-SILC 2010.

Kuvio 2. Tulonsa riittämättömiksi^a kokevien osuus 55 vuotta täyttäneistä eläkkeellä olevista ja muista kuin eläkkeellä olevista EU-15-maissa^b sekä 60 vuotta täyttäneiden köyhyysaste (ekvivalisoidut käytettävissä olevat tulot alle 60 % mediaanista) vuonna 2010.

273

^a Riittämättöminä pidetään tuloja, jotka eivät riitä kattamaan menoja hyvin tai melko hyvin.

^b Lukuun ottamatta Irlantia, josta aineistoa ei saatavilla. Painotetut osuudet laskettu niiden joukosta, jotka ovat vastanneet kysymykseen (puuttuvat poistettu).

Lähteet: EU-SILC 2010.

Tulojen riittävyyden kokemukset eroavat selvästi vähemmän eläkeläisten ja ei-eläkeläisten välillä (kuvio 2). Tulokset ovat eri maissa kuitenkin erisuuntaisia: noin puolessa maista eläkeläiset kokevat tulonsa riittäviksi jopa useammin kuin muut (esimerkiksi Saksassa, Isossa-Britanniassa ja Suomessa); loppuissa maissa eläkeläisten tulot riittävät huonommin kuin muiden (esimerkiksi Ruotsissa ja Tanskassa – vaikka tosin näissä maissa eläkeläistenkin tulot riittävät tarpeisiin yli neljällä viidestä). Portugali erottuu muista maista siinä, että siellä sekä eläkeläiset että muut kokevat itsensä sekä sairaiksi että köyhiksi. Kreikkalaiset kokevat vielä portugalilaisia useammin tulojen riittämättömyyttä, mutta he pitävät terveydentilaansa portugalilaisia parempana (vrt. kuviot 1 ja 2). Kiinnostava huomio kuvion 2 perusteella on lisäksi se, että ikääntyneiden köyhyysaste ja tulojen riittävyyden kokemukset ovat suurin piirtein synkroniassa keskenään Pohjoismaissa ja Saksassa. Muissa maissa koettu tulojen riittämättömyys on huomattavasti köyhyysastetta korkeammalla tasolla. Esimerkiksi Kreikassa yli 80 prosenttia sekä eläkkeellä olevista että muista raportoi, etteivät tulot riitä menoihin, vaikka ikääntyneiden virallinen köyhyysaste oli vuonna 2010 ”vain” 21 prosenttia.

Erot eläkkeellä olevien ja muiden kuin eläkkeellä olevien itse arvioidussa terveydessä ja tyytyväisyydessä johtuvat osittain näiden ryhmien välisistä muista eroista, terveyden osalta esimerkiksi siitä, että eläkkeellä olevat ovat keskimäärin ei-eläkkeellä olevia vanhempia. Pelkän poikkileikkaustilanteen perusteella ei voida sanoa, onko eläkkeelle siirtyminen se vaikuttava tekijä, joka tuo ryhmien välille eroja, vai onko mukana joitakin muita selittäviä tekijöitä. Eläkkeelle siirtymisen varsinaisten terveys- ja hyvinvointivaikutusten tutkimiseksi tarvitaanakin samoja ihmisiä koskevaa seuranta-aineistoa. Seuraavassa luvussa käyn läpi tutkimustietoa eläkkeelle siirtymisen vaikutuksista eri elämänalueisiin.

Eläkkeelle siirtymisen seurausvaikutuksia

Eläkkeelle siirtyminen on yksi keskeisimmistä elämänmuutoksista, jolla voi olla seurausvaikutuksia kaikilla elämänalueilla. Eläkkeelle jääminen voi vaikuttaa muun muassa taloudelliseen hyvinvointiin, sosiaaliseen kanssakäymiseen, fyysisiin ja älyllisiin toimintoihin sekä hyvinvointiin ja terveydentilaan. Tutkimusten mukaan eläkkeelle jäämisen vaikutukset voivat olla sekä positiivisia että negatiivisia, ja samankin henkilön kohdalla vaikutukset voivat olla yhdellä elämänalueella myönteisiä mutta toisella kielteisiä (esim. George ym. 1984; Reitzes ym. 1996; Alpass ym. 2000).

Eläkkeelle siirtymisen useimmiten myönteiseksi koettuja seurauksia on useita: eläkkeelle jääminen lisää vapaa-aikaa, tarjoaa tilaisuuden lepoon sekä aiempaa enemmän mahdollisuuksia itsensä toteuttamiseen, mihin ei ole aiemmin ollut aikaa (Shanas 1970; Alpass ym. 2000; Rijs ym. 2012). Eläkkeelle jääminen voi olla helpotus ja se voi lisätä hyvinvointia esimerkiksi silloin, kun eläkettä edeltävä työura on ollut stressaava työhön liittyvien seikkojen tai vaikkapa perheen ja työn yhteen sovittamisen kannalta (Reitzes ym. 1996; Coursolle ym. 2010).

Eläkkeelle jäämisen kielteisistä vaikutuksista kenties keskeisin on rahan-tulon väheneminen ja toimeentulon vaikeutuminen (Shanas 1970). Eri maiden eläkejärjestelmät ja korvaussuhteet vaikuttavat siihen, kuinka merkittävä tulotason lasku työelämästä pois siirtymisestä seuraa. Esimerkiksi pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden melko kattava sosiaaliturva – sisältäen sekä tulonsiirrot että palvelut – toimii osaltaan puskurina eläkkeelle siirtymisen mukanaan tuomaa köyhyysriskiä vastaan. Toisaalta eläkkeellä olevien subjektiiviset kokemukset tulosten riittävytydestä voivat antaa toisenlaisen kuvan tilanteesta kuin objektiivisesti mitatut tulot – jäähän työstä eläkkeelle siirtyvältä pois myös monia työssäkäyntiin liittyviä kuluja. Eläkkeelle siirtymiseen liittyvään tulotason pysyväisluonteiseen laskuun voidaan sopeutua, kun lisäksi kulutustarpeet kaikkiaan vähenevät

(Airio ym. 2013). On kuitenkin huomattava, että koetun toimeentulon mittareiden keskeinen ongelma on se, että ei tiedetä, mihin vastaaja suhteuttaa arviossa oman toimeentulonsa. Vastauksiin vaikuttaa se, arvioiko vastaaja omaa toimeentuloaan esimerkiksi suhteessa koko väestöön, muihin samassa elämäntilanteessa oleviin, johonkin yksittäiseen henkilöön vai omaan aiempaan tilanteeseensa (Airio ym. 2013). Eläkkeelle jäämisen yhteyttä tulotasoon käsitellään tarkemmin tämän kirjan edellisessä artikkelissa (ks. Kankaan ja Hussainin eläkeartikkeli tässä teoksessa) eikä siihen siten tässä artikkelissa syvemmin paneuduta.

Eläkkeelle jäämisen kielteinen seurausvaikutus voi olla myös jääminen ilman selkeää roolia yhteiskunnassa (Alpass ym. 2000). Eläkkeelle jääminen voidaan nähdä kriisinä; omaa identiteettiä joudutaan pohtimaan uudelleen, kun yksi keskeinen identiteetin osa-alue – työidentiteetti – jää taakse. Ihmisen mahdolliset muut roolit kuin työelämärooli vaikuttavat kuitenkin siihen, miten eläkkeelle jääminen koetaan. Ns. jatkuvuusteorian mukaan vaikutukset yleiseen hyvinvointiin voivat vaihdella sen mukaan, onko ihmisellä muita ennallaan jatkuvia ja kannattelevia, ehkä työroolia tärkeämpiäkin rooleja – esimerkiksi rooli perheen, yhteisön taikka ystäväpiirin jäsenenä (Atchley 1971). Etenkin jos työrooli ei ole eläkkeelle jääneen keskeisin rooli, muut roolit ehkäisevät eläkkeelle jäämisen negatiivisia seurauksia. Eläkkeelle jääminen voi itse asiassa olla helpotus, koska työhön liittyvät odotukset ja suorituspaineeet jäävät taakse. Eläkkeelle siirtyminen voi siis olla yhtäältä stressiä aiheuttava mutta toisaalta myös stressiä vähentävä tapahtuma (Minkler 1981; Reitzes ym. 1996; Behncke 2012).

Monet työhön ja työuraan liittyvät tekijät voivat muokata eläkkeelle jäämisen kokemusta ja sen seurauksia: esimerkiksi se, onko eläkkeelle jääminen ollut vapaaehtoista vai pakollista, millaista työtä on tehty, onko työura ollut palkitseva vai ei ja missä sosioekonomisessa asemassa on oltu (Reitzes ym. 1996; Alpass ym. 2000; Mein ym. 2003; Warr ym. 2004; Dave ym. 2006). Myös monet muut eläkkeelle siirtyjää kuvaavat tekijät voivat vaikuttaa kokemukseen: vaikuttavia tekijöitä ovat muun muassa sukupuoli, puolison ja perheen olemassaolo ja ominaisuudet, kertynyt varallisuus, luonteenpiirteet ja terveydentila (Atchley 1982; Mein ym. 2003; Szinovacz ja Davey 2004; Dave ym. 2006).

Eläkkeelle siirtymiseen liittyvät muutokset esimerkiksi vapaa-ajassa, toimeentulossa ja identiteetissä voivat näkyä muutoksina myös terveydentilassa ja hyvinvoinnissa. Terveys voi heikentyä etenkin silloin, kun eläkkeelle siirtymisen mukanaan tuomiin muutoksiin sopeutuminen on vaikeaa (Atchley 1976). Sopeutumisvaikeudet voivat näkyä esimerkiksi psykologisena stressinä taikka epäterveellisinä elämäntapoina. Jos sopeutuminen on sen sijaan helppoa, eläkkeelle jäämisellä voi olla positiivinen vaikutus terveyteen. Työssäkäynnin loppuminen voi tuoda mukanaan terveyden ja toimintakyvyn kannalta eri tavoin myönteisiä ja kielteisiä vaikutuksia. Eläkkeelle siirtymisen vaikutukset terveyteen ja hyvinvointiin voivat johtua mm. elintapojen muutoksista sekä terveyttä muovaavista

psykososiaalisista prosesseista (Warr 2004; Helldán ym. 2011; Behncke 2012). Elintapojen on todettu joissakin tutkimuksissa olevan – etenkin naisilla – terveellisempiä eläkkeelle siirtyneillä kuin myöhäisessä työiässä olleilla (Helldán ym. 2011; Rijs ym. 2012). Syy–seuraus-suhde ei kuitenkaan ole välttämättä selkeä: yhtäältä eläkeläisillä voi olla aiempaa enemmän aikaa ylläpitää terveyttään esimerkiksi terveellisiä elämäntapoja noudattamalla – mutta toisaalta eläkeläisillä ei ole työssä käyviin nähden enää samankaltaista kannustinta hyvän terveydentilan ylläpitämiseen (Behncke 2012). Työelämästä eläkkeelle siirryttäessä jäävät joka tapauksessa pois työn aiheuttamat fyysiset ja henkiset rasitteet, mikä voi parantaa kokemusta omasta terveydestä ja sen riittävydestä. Toisaalta työhön ja työmatkoihin liittyvän fyysisen aktiivisuuden pois jäämisestä voi seurata terveydentilan ja toimintakyvyn heikkeneminen, jollei vapaa-ajan aktiivisuus samalla vastaavasti lisäännä. Työssäkäynnin mukanaan tuoman päivärytmin poisjäänti saattaa myös johtaa passivoitumiseen (Atchley 1982) ja sitä kautta toimintakyvyn heikkenemiseen. Eläkkeelle siirryttäessä myös sosiaalinen verkosto muuttuu: muu kuin työhön liittyvä sosiaalinen ympäristö (tai sen puute) saa tällöin entistä suuremman painoarvon. Eläkkeelle jäädessä vaarana onkin eristyminen (Alpass ym. 2000). Työelämän sosiaaliset suhteet eivät eläkkeellä välttämättä korvaannu muilla suhteilla; toisaalta vapaa-ajan lisääntyminen voi mahdollistaa myös sosiaalisten verkostojen laajenemisen ja syvenemisen. Eläkkeelle siirtyminen voi vaikuttaa myös kognitiivisiin kykyihin, koska eläkkeellä ei välttämättä ylläpidetä kognitiivista kapasiteettia samalla tavalla kuin työelämässä (Bonsang ym. 2012).

Edellä esitetyn valossa on odotettavaa, että tutkimustieto eläkkeelle siirtymisen hyvinvointivaikutuksista on ristiriitaista. Tulokset siitä, ovatko eläkkeelle siirtymisen vaikutukset myönteisiä vai kielteisiä tai onko niitä ylipäättään, ovat vaihtelevia (Behncke 2012). Joidenkin tutkimusten mukaan eläkkeelle siirtymisen parantaa mielenterveyttä (Mein ym. 2003; Mandal ja Roe 2008; Oksanen ym. 2011; Laaksonen ym. 2012), onnellisuutta (Latif 2011), koettua terveyttä (Westerlund ym. 2009) ja kognitiivisia kykyjä (Coe ym. 2012) sekä vähentää henkistä ja fyysistä väsymystä ja masennusoireita (Westerlund ym. 2010). Se myös lisää tyytyväisyyttä (Pinquart ja Schindler 2007) ja psykologista hyvinvointia (Kim ja Moen 2002). Toisten tutkimusten mukaan eläkkeelle siirtymisen sen sijaan heikentää koettua terveyttä ja toimintakykyä ja lisää sairastavuusriskiä (Dave ym. 2006; Behncke 2012) sekä heikentää kognitiivisia kykyjä (Mazzonna ja Peracchi 2010; Roberts ym. 2011; Bonsang ym. 2012), mielenterveyttä (Dave ym. 2006) ja hyvinvointia (Jæger ja Holm 2004). Joissakin tutkimuksissa puolestaan ei ole havaittu yhteyksiä eläkkeelle jäämisen ja terveyden (Van Solinge 2007), eläkkeelle jäämisen ja kognitiivisten kykyjen muutoksen (Coe ja Zamarro 2011) taikka eläkkeelle jäämisen ja masennusoireiden (Behncke 2012) välillä. Tutkimuksissa on myös havaittu samanaikaisia ristiriitaisiakin tuloksia, esimerkiksi

että eläkkeelle siirtymisellä on positiivinen vaikutus itsearvostukseen, mutta negatiivinen vaikutus masennukseen (Reitzes ym. 1996).

On luonnollista, että eläkkeelle jääminen vaikuttaa eri tavoin erilaisiin terveys- ja hyvinvointivasteisiin (Van Solinge 2007). Vaikutukset voivat olla erilaisia mittarista riippuen ja myös sen mukaan, millainen on henkilön muu tilanne. Tutkimuksiakin on kuitenkin tehty hyvin erilaisilla asetelmilla ja eri konteksteissa, sekä poikkileikkaus- että pitkittäisaineistoilla, erilaisilla menetelmillä ja käyttäen erilaisia muuttujia. Keskeinen, erityisesti eläkkeelle siirtymisen terveysvaikutusten tutkimusta hankaloittava seikka on se, että eläkkeelle jääminen ei ole riippumaton vaan endogeeninen tekijä suhteessa terveyteen: heikentynyt terveydentila voi vaikuttaa ja todennäköisesti vaikuttaakin eläkkeelle siirtymiseen, ei ainoastaan toisin päin. Heikko terveydentila johtaa usein työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymiseen, mutta terveyden heikennyttyä myös vanhuuseläkkeelle siirrytään todennäköisesti aikaisemmassa vaiheessa kuin siirryttäisiin, mikäli terveys pysyisi riittävän hyvänä. Kaikki tutkimukset eivät ole kontrolloineet sellaisten havaitsemattomien tekijöiden vaikutusta, jotka voivat olla yhteydessä sekä eläkkeelle siirtymiseen että terveyteen tai hyvinvointiin. Esimerkiksi henkilön pessimistinen luonteenlaatu voi olla yhteydessä sekä hyvinvoinnin kokemukseen että eläkkeelle hakeutumiseen. Tällaisten havaitsemattomien tekijöiden vakioiminen on keskeistä, jotta saadaan esiin eläkkeelle siirtymisen todelliset vaikutukset. Joissakin tutkimuksissa onkin havaittu, että alustavissa analyyseissa eläkkeelle jääminen näyttäisi heikentävän terveyden eri osa-alueita, mutta yhteys häviää tai kääntyykin positiiviseksi, kun otetaan huomioon se, että eläkkeelle jääminen voi johtua heikentyneestä terveydentilasta (Charles 2004; Bound ja Waidmann 2007; Neuman 2008).

Tutkimuksen tavoitteet, rajaukset ja menetelmät

Tässä artikkelissa tarkastellaan useita vuosia kattavalla paneeliaineistolla sitä, miten eläkkeelle siirtyminen on vaikuttanut koettuun terveydentilaan ja tyytyväisyyteen lyhyellä aikavälillä muutamissa Euroopan maissa. Aiheesta ei käytännössä ole vertailevaa tutkimusta, jossa eri maita olisi tarkasteltu rinnakkain. Eri maissa – erilaisten hyvinvointiregiimien ja kulttuuripiirien alueilla – eläkkeelle siirtymisen vaikutukset hyvinvoinnin eri osa-alueisiin voivat olla hyvin erilaisia. Koska aiemman tutkimuksen perusteella tiedetään, että muun muassa perheympäristö, sosioekonominen asema sekä työhön liittyvät tekijät voivat modifioida eläkkeelle jäämisen hyvinvointivaikutuksia, eläkkeelle siirtymisen vaikutuksia

tarkastellaan useassa alaryhmässä: erikseen sukupuolittain, siviilisäädyn² mukaan, koulutustaustan sekä eläkettä edeltävän työtyytyväisyyden mukaan.

Aineistona käytetään vuosien 1994–2001 aikana kerättyä ECHP-aineistoa (ks. Kainun ja Niemelän artikkeli tässä teoksessa), jolla tehdään varsinaiset eläkkeelle siirtymisen vaikutuksia koskevat analyysit. Tuoreemmalla EU-SILC-aineistolla ei valitettavasti voida tehdä artikkelin asetelmaan liittyviä selittäviä regressioanalyysieja, sillä tuossa aineistossa ei ole kaikkia tarvittavia, hyvinvointia kuvaavia mittareita.

Vertailtavien maiden valinnassa periaatteena oli se, että Suomen lisäksi vertailuun valitaan yksi maaedustaja jokaisesta hyvinvointivaltioregiimistä (ks. Kainun ja Niemelän artikkeli tässä teoksessa). Valinnan perusteena käytettiin myös seuraavia kriteerejä: 1) maiden osalta on ainakin pääosin ja mahdollisimman yhdenmukaisesti kerätty tässä kiinnostuksen kohteena olevat muuttujat; 2) maiden osalta kyselyyn osallistumisaste on mahdollisimman korkea ja keruu-
hetkien välinen kato eli attritio on pientä; sekä 3) aineisto on aidosti pitkittäis-
luonteinen, mikä vaatimus sulkee pois esimerkiksi Ruotsin (ks. Härkönen 2003).

Edellä mainituilla perusteilla Pohjoismaista valittiin Suomen rinnalle Tanska, englanninkielisistä maista Iso-Britannia, läntisestä Keski-Euroopasta Ranska sekä Etelä-Euroopan maista Italia. Itä-Euroopan maita ei ole mukana vielä ECHP-aineistossa. Tanskan aineisto ei aivan täytä korkean osallistumisasteen ja pienen kadon vaatimusta, mutta Tanska on perusteltua kuitenkin pitää mukana, jotta Suomen tuloksia voitaisiin verrata johonkin toiseen Pohjoismaahan. Edellä kuvioissa 1 ja 2 esitetyn, vuoden 2010 tilanteen perusteella maita voidaan karkeasti luonnehtia seuraavasti: Suomessa ikääntyneiden koettu terveys on eurooppalaisessa vertailussa huono mutta tulojen koettu riittävyys verrattain hyvä, Tanskassa sekä koettu terveys että koettu tulojen riittävyys ovat keskimääräistä korkeammalla tasolla, Isossa-Britanniassa koettu terveys on vanhojen EU-maiden huippua mutta tulojen riittävyys vain keskitasoa, Ranskassa koettu terveys keskitasoa mutta tulojen riittävyys keskitasoa heikompaa ja Italiassa sekä koettu terveys että tulojen riittävyys eurooppalaisittain heikoimmasta päästä. Analyysieihin valitut maat siis ovat suhteellisen erilaisia jo tämän alustavan tarkastelun perusteella.

Tanskan, Ison-Britannian, Ranskan ja Italian osalta tarkemmissa analyyseissa on käytössä tiedot vuosilta 1994–2001 ja Suomen osalta vuosilta 1996–2001. Ison-Britannian osalta on käytössä ECHP:n kanssa harmonisoitu ja vertailukelpoinen *British Household Panel Survey* (BHPS) -aineisto. Aineisto rajattiin ikääntyneisiin työikäisiin eli 55 vuotta täyttäneisiin, joiden eläkkeelle

2 Tässä artikkelissa siviilisäätä käytetään erottamaan avo- ja avioliitoissa olevat muista, tämä ei noudata virallista siviilisäätyluokitusta.

siirtymistä tarkasteltiin kahdeksan vuoden seuranta-aineistolla. Aineistossa oli näillä rajauksilla yhteensä 111 821 havaintoa 21 817 eri henkilöltä.

Selittävät muuttajat: koettu terveys ja tyytyväisyys

279

Koettu terveys. Koetun terveyden mittari kertoo, kuinka hyväksi tai huonoksi vastaaja koki terveytensä viisiportaisella asteikolla. Alkuperäinen asteikko käännettiin analyyseja varten toisin päin siten, että pistemäärä vaihteli välillä 1 (erittäin huono koettu terveys) – 5 (erittäin hyvä koettu terveys). Ranskassa käytetty asteikko oli kuusiportainen, mutta asteikko on ECHP-aineistossa valmiiksi skaalattu vastaamaan muiden maiden viisiportaista asteikkoa (Eurostat 2003). Eurostatilta ei valitettavasti ole saatavissa lisätietoa siitä, kuinka uudelleen-skaalaus on tehty ja miten se vaikuttaa tietojen vertailukelpoisuuteen.

Tyytyväisyys: ECHP-aineistossa on neljä tyytyväisyyttä elämän eri osaluokkiin koskevaa kysymystä. Kysymykset koskevat tyytyväisyyttä pääasialliseen toimintaan, taloudelliseen tilanteeseen, asumiseen sekä vapaa-ajan määrään. Tyytyväisyyden saama pistemäärä vaihtelee kunkin kysymyksen kohdalla välillä 1 (ei lainkaan tyytyväinen) – 6 (täysin tyytyväinen). Osiot yhdistettiin summamuuttujaksi. Ison-Britannian aineistossa on käytettävissä ainoastaan tieto tyytyväisyydestä taloudelliseen tilanteeseen – muut kolme osiota ovat käyttökelvottomia, sillä niissä puuttuvien vastausten osuus on tässä ikäryhmässä 63–83 prosenttia. Muiden maiden osalta käytetyn summamuuttujan saamat pistearvot vaihtelevat siten välillä 4–24. Summamuuttujan reliabiliteetti Cronbachin alfalla tarkasteltuna sai arvot 0,70 (Suomi), 0,64 (Tanska), 0,64 (Ranska) ja 0,75 (Italia). Jotta muita maita voitaisiin verrata myös tyytyväisyyden osalta Isoon-Britanniaan, tyytyväisyyttä taloudelliseen tilanteeseen tarkastellaan myös erikseen sekä Ison-Britannian että muiden maiden osalta.

Taustatekijät ja selittävät muuttajat

Tärkein tekijä, jonka vaikutuksia halutaan arvioida, on eläkkeelle jääminen. Tätä varten henkilöt luokitellaan pääasiallisen toiminnan mukaan analyyseissa kahteen pääluokkaan: eläkkeellä oleviin ja muihin kuin eläkkeellä oleviin. 55 vuotta täyttäneiden ikäryhmässä eläkkeellä jo olevia on kunakin poikkileikkausvuotena valtaosa. Suurin osa muista kuin eläkkeellä olevista on työssä mutta osa myös työttömänä. Työttömien määrät ovat aineistossa kuitenkin joissakin maissa ja/tai joinakin vuosina niin pieniä, että työttömiä ei voida ECHP-aineiston käsittelysäännöistä johtuen³ pitää omana luokkana. Muista kuin eläkkeellä olevista

3 Aineiston perusteella ei saa julkaista lukuja, jotka perustuvat alle 20 hengen ryhmiin.

osa on ilmoittanut pääasialliseksi toiminnakseen myös mm. kodinhoidon tai opiskelun taikka ilmoittanut olevansa muuten työmarkkinoiden ulkopuolella. Myös näitä henkilöitä on 55 vuotta täyttäneiden ikäryhmässä hyvin vähän. Kaikkiaan siis analyyseissa pitäydytään kaksiluokkaisessa pääasiallisen toiminnan muuttujassa. Keskeistä analyyseissa on tarkastella siirtymiä ei-eläkkeellä olevien ryhmästä eläkkeellä olevien ryhmään. Jotta eläkkeelle siirtyneistä saataisiin tarvittaessa eroteltua pois työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneet, käytetään apumuuttujana tietoa siitä, saiko eläkkeellä oleva henkilö tulona työkyvyttömyysetuutta.

Eläkkeelle jäämisen vaikutuksia tutkitaan useassa eri alaryhmässä. Tarkasteluja tehdään erikseen *sukupuolen*, *siviilisäädyn* (avio- tai avoliitossa olevat vs. muut), *koulutusasteen* (vähemmän kuin ylemmän keskiasteen koulutus vs. vähintään ylemmän keskiasteen koulutus) sekä eläkkeelle jäämistä edeltäneen ajankohdan *työtyytyväisyyden* mukaan. Työtyytyväisyyttä mitattiin summamuuttujalla, johon yhdistettiin tiedot seitsemästä kysymyksestä: kuinka tyytyväinen vastaaja oli työnsä palkkatasoon, työturvallisuuteen, työn tyyppiin, työtuntimääriin, työaikoihin, työoloihin sekä työmatkaan. Ison-Britannian osalta oli käytettävissä ainoastaan neljän ensimmäisen osion tiedot, mikä otettiin luokittelussa huomioon. Kuhunkin osioon saattoi vastata asteikolla 1 (ei lainkaan tyytyväinen) – 6 (täysin tyytyväinen). Summamuuuttujan reliabiliteetti oli hyvä (Cronbachin alfa: Suomi 0,76; Italia 0,83; Tanska 0,73; Ranska 0,66; Iso-Britannia 0,71). Muuttujan arvon perusteella henkilöt jaettiin kahteen ryhmään käyttäen jakopisteenä kullekin maalle erikseen laskettua työtyytyväisyyssummamuuuttujan keskiarvoa. Keskiarvoa alhaisemman pistemäärän saaneet määriteltiin työhönsä tyytymättömiksi ja keskiarvoa korkeamman pistemäärän saaneet työhönsä tyytyväisiksi. On huomattava, että työtyytyväisyys-tieto on saatavilla vain niiden osalta, jotka ylipäätään olivat kyseisenä vuonna työssä, joten tätä muuttujaa käyttävissä regressiomalleissa on vähemmän henkilöitä kuin muissa malleissa.

Eläkkeelle siirtymisen lisäksi regressiomalleissa otetaan ajassa muuttuvina ja eläkkeelle siirtymiseen liittyvinä kontrollimuuttujina huomioon henkilöiden *ikä* ja *tulojen riittävyyden* muutos, jota mitataan 6-portaisella kysymyksellä siitä, kuinka hyvin kotitalouden tulot riittävät menoihin (1 = erittäin huonosti – 6 = erittäin hyvin). Muuttujaa käsitellään analyyseissa lineaarisena, vaikka se tarkalleen ottaen on mitattu järjestysasteikollisena.

Taulukkoon 1 on koottu 55 vuotta täyttäneitä väestöä koskevia aineiston perustunnuslukuja analyysissa mukana olevissa maissa kaikkina aineiston vuosina (1994/1996–2001). Liitetaulukossa 1 (s. 300) joitakin jakaumalukuja esitetään tarkemmin vuosittain. Luvut on painotettu siten, että ne edustavat kussakin poikkileikkaustilanteessa kyseisen maan väestöä. Muihin maihin verrattuna suomalaiset ovat aineistossa keskimäärin nuorempia, heistä suurempi osuus on naisia, suurempi osuus on kunakin poikkileikkaushetkenä eläkkeellä ja pienempi

osuus naimisissa tai avoliitossa. Liitetaulukoon 2 (s. 301) on koottu vertailun vuoksi EU-SILC-aineiston pohjalta laskettuja vastaavia kuvailevia tietoja 55 vuotta täyttäneestä väestöstä vuosilta 2004–2010. Vastaajajoukon rakenne on näissä eri vuosikymmeninä kerätyissä aineistoissa tarkasteltujen muuttujien mukaan pääpiirteissään samankaltainen, joskin eläkkeellä olevien osuudet ovat selvästi pienempiä tuoreemmassa aineistossa.

Taulukko 1. Aineiston tunnuslukuja. 55 vuotta täyttäneet ECHP-aineistossa olevat, vuodet 1994/1996–2001 yhdistetty.

	Suomi	Tanska	Iso-Britannia	Ranska	Italia
Ikä keskimäärin (vuotta)	67,7	68,2	69,0	68,7	68,3
Naisia (%)	57,2	54,9	56,2	55,9	56,1
On avio- tai avoliitossa (%)	60,3	71,5	62,7	69,4	67,3
Vähintään ylemmän toisen asteen koulutus (%)	39,5	50,0	30,2	24,7	15,6
Eläkkeellä olevia (%)	76,4	69,5	65,0	72,8	60,3
Eläkkeelle siirtyneitä niistä, jotka eivät edellisessä aallossa olleet vielä eläkkeellä (%)	17,2	16,1	19,9	13,0	9,8
Eläkkeellesiirtymisikä keskimäärin aineistossa, miehet	62,2	64,7	64,9	60,4	63,8
Eläkkeellesiirtymisikä keskimäärin aineistossa, naiset	62,4	63,0	69,0	64,4	66,7
N (eri henkilöitä)	2 790	2 386	3 688	5 637	7 316
N (havaintoja paneelissa)	11 208	10 936	20 694	29 328	39 646
Virallinen eläkeikä vuonna 1999 (Lähde: OECD 2011)	65	67	65 (m), 60 (n)	60	55
Toteutunut eläkkeellesiirtymisikä keskimäärin vuonna 1999, miehet (Lähde: OECD 2013)	59,7	63,1	62,4	59,1	59,9
Toteutunut eläkkeellesiirtymisikä keskimäärin vuonna 1999, naiset (Lähde: OECD 2013)	59,2	60,6	60,7	59,2	58,1

Lähde: ECHP 1994–2001.

Keskeinen ongelma vertailevassa tutkimuksessa eläkkeelle siirtymisestä on se, että eri maiden eläkkeelle siirtymisen järjestelmät ovat hyvinkin erilaisia – esimerkiksi vanhuuseläkkeiden ikärajat ovat erilaisia ja muuttuvat lisäksi ajassa kunkin maan sisällä sekä vaihtelevat esimerkiksi ammattiryhmittäin. Taulukoon 1 on koottu tietoa myös keskimääräisestä eläkkeellesiirtymisiästä – sekä käytetystä 55 vuotta täyttäneiden aineistosta laskettuna että OECD:n tilastojen tietoa. OECD:n tietojen mukaan virallinen vanhuuseläkeikä vaihteli vertailun maiden välillä melko lailla, mutta toteutuneet eläkkeellesiirtymisiät

eri maissa olivat lähempänä toisiaan (taulukko 1; OECD 2011; OECD 2013). Toteutuneen keskimääräisen eläkkeellesiirtymisiän laskelmissa ovat mukana myös varhaiseläkkeille (esimerkiksi työkyvyttömyyseläkkeille) siirtyneet, mistä syystä toteutuneet iät ovat yleensä lakisääteisiä vanhuuseläkeikärajoja alhaisemmat. Poikkeuksen tekee Italia, jossa jostakin syystä eläkkeellesiirtymisikä on ollut huomattavasti virallista eläkeikää korkeampi. On huomattava, että tässä käytetystä ECHP-aineistosta lasketut eläkkeellesiirtymisiät ovat korkeampia kuin OECD:n julkaisemat keskimääräiset eläkkeellesiirtymisiät vastaavana ajankohtana, sillä tämä analyysi rajoittuu 55 vuotta täyttäneisiin, ja eläkkeelle siirtyminen on laskettu niistä, jotka ovat jääneet eläkkeelle vasta tuon iän saavuttamisen jälkeen. Ennen 55 vuoden ikää alkaneet varhaiseläkkeet eivät siten ole laskelmissa mukana.

Vaikka maiden välillä on käytetyssä aineistossa jonkin verran eroja keskimääräisessä eläkkeellesiirtymisiässä, erot ovat kuitenkin niin pieniä, ettei eläkkeellesiirtymisikää oteta analyyseissa erikseen huomioon.

Menetelmät ja analyysin kulku

Aluksi aineistoa kuvaillaan ja eläkkeellä olevia vertaillaan ei-eläkkeellä oleviin vuosittaisilla poikkileikkauksilla eri maiden osalta. Tämän jälkeen eläkkeelle siirtymisen vaikutuksia koetun terveyden, tyytyväisyyden ja sosiaalisten suhteiden tiiviynä muutoksiin analysoidaan paneeliregressiomalleilla, ns. *fixed effects* -malleilla. Malleissa käytetään hyväksi aineiston koko paneeliluonnetta, joten kaikki vuodet 1994/1996–2001 ovat mukana samoissa malleissa. Eläkkeelle siirtymistä ja muita muutoksia pystytään siten seuraamaan analyyseissa samanaikaisesti jokaisena yksivuotisjaksona (1994–1995, 1995–1996 jne.). Kiinnostus kohdistuu siihen, oliko eläkkeelle siirtymisellä vaikutusta kuhunkin selitettävään tekijään 55 vuotta täyttäneiden ryhmässä. Analyyseiden paneeliregressiomalleissa on tutkimuskysymysten kannalta tärkeimpänä muuttujana eläkkeelle siirtyminen. Tämän lisäksi otetaan huomioon muutos iässä, jonka lisääntyminen on yhteydessä monenlaisiin etenkin terveyteen liittyviin vasteisiin ja joka saattaa sekoittaa eläkkeelle siirtymisen yhteyksiä selitettäviin ilmiöihin. Lisäksi malleissa käytetään henkilön kokemusta kotitalouden tulojen riittävydestä menoihin terveyttä ja tyytyväisyyttä selittävinä tekijöinä. Tulojen riittävyys on tekijä, joka saattaa liittyä vahvasti sekä eläkkeelle siirtymiseen että koetun terveyden ja tyytyväisyyden muutoksiin.

Paneelimallit ottavat huomioon vain ajankohdasta toiseen muuttuvien tekijöiden vaikutuksen ja jättävät pois tekijät, jotka eivät muutu. Tällöin esimerkiksi sukupuoli ja koulutustaso jäävät malleista pois – sukupuoli on käytännössä pysyvä muuttuja eikä koulutukseen ikääntyneillä yleensä enää muutu. Sukupuolta,

siviilisäätyä, koulutusta ja tyytyväisyyttä eläkettä edeltävään työhön käytetään kuitenkin aineistoa jakavina tekijöinä tarkasteltaessa sitä, ovatko eläkkeelle jäämisen vaikutukset erilaisia eri ryhmissä. Paneeliregressiomalleilla pystytään automaattisesti vakioimaan havaitsemattomat ja ajassa muuttumattomiksi oletetut henkilöä kuvaavat taustatekijät (esimerkiksi luonteenpiirteet ja elämänsäsenne), jotka voivat olla yhteydessä sekä eläkkeelle siirtymiseen että selitettäviin muutuksiin. Paneelimallien käyttö ratkaisee siten suurelta osin valikoitumisen ongelman.

Henkilöitä kuvaavat taustatekijät ovat tämän artikkelin analyyseissa hiukan erilaisissa rooleissa riippuen siitä, ovatko ne seurantaohjelmasta toiseen muuttuvia tietoja (ikä, pääasiallinen toiminta, tulot) vai ovatko ne periaatteessa pysyviä ja muuttumattomia tietoja (sukupuoli, koulutus) taikka tietoja, jotka on tarpeen mitata vain eläkettä edeltävältä ajalta (esimerkiksi työtyytyväisyys). Kahden jälkimmäisten kategorian tietoja käytetään analyyseissa aineistoa jakavina tekijöinä, ja regressioanalyyseissa käytetään vain seurantaohjelmasta toiseen muuttuvia tekijöitä.

Regressioanalyyseissa aineistosta poistettiin työkyvyttömyyden takia eläkkeelle siirtyneet, koska heidän tapauksessaan terveyteen perustuva valikoituminen on ilmeistä: tällöin terveyden heikentyminen on nimenomaan ollut eläkkeelle siirtymisen syynä. Mallit tehtiin kuitenkin myös siten, että työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneet olivat mukana. Heidän mukaan ottamisensa kasvatti jonkin verran eläkkeelle siirtymisen vaikutuksista kertovia parametreja; tämä kertoo osaltaan työkyvyttömyyseläkkeelle siirtymiseen liittyvästä valikoitumisesta.

Eläkkeellä olevien ja muiden koettu terveys ja tyytyväisyys

Taulukkoon 2 (s. 284) on koottu koetun terveyden ja tyytyväisyyden saamat pistearvot eri maissa eläkkeellä olevien ja ei-eläkkeellä olevien ryhmissä. Luvut on laskettu koko aineistosta siten, että vuosien 1994/1996–2001 tiedot on yhdistetty. Keskiarvojen lisäksi taulukossa esitetään vuosittaisten tietojen vaihteluvälit. Kaikissa maissa eläkkeellä olevat kokivat terveytensä huonommaksi kuin ei-eläkkeellä olevat. Vaihteluvälien kapeus osoittaa, että koetussa terveydessä ei ole tapahtunut suuria muutoksia eri vuosien välillä, vaan kunkin ryhmän taso kussakin maassa on pysynyt varsin vakaana. Poikkeus on Iso-Britannia, jossa vuonna 1999 raportoitu keskimääräinen koettu terveys on jostain syytä muita vuosia selvästi heikompi. Poikkeamia saattavat selittää ECHP-aineistossa olevat virheet, joita ei kuitenkaan voida jäljittää käytettävissä olevilla tiedoilla. Ranskan osalta koetun terveyden tietojen vertailukelpoisuus on kyseenalaista, sillä Eurostat

on aineistoja muokatessaan skaalannut Ranskan alkuperäisen kuusiportaisen kysymysasteikon viisiportaiseksi (Eurostat 2003).

Taulukko 2. 55 vuotta täyttäneiden koettu terveys ja tyytyväisyys viidessä Euroopan maassa vuosina 1994–2001. Kaikkien vuosien keskiarvot sekä vuosittaisten tietojen vaihteluvälit.

	Suomi		Tanska		Iso-Britannia		Ranska		Italia	
	Ka.	Vaihtelu	Ka.	Vaihtelu	Ka.	Vaihtelu	Ka.	Vaihtelu	Ka.	Vaihtelu
Koettu terveys^a										
Eläkkeellä olevat	3,0	(2,9–3,1)	3,4	(3,4–3,5)	3,4	(3,0–3,6)	3,1	(3,1–3,2)	2,9	(2,8–3,0)
Muut	3,4	(3,4–3,5)	4,1	(4,0–4,2)	3,6	(3,2–3,8)	3,3	(3,2–3,3)	3,1	(3,0–3,2)
Yleinen tyytyväisyys^b										
Eläkkeellä olevat	19,8	(19,4–20,1)	21,4	(21,2–21,6)	–	–	18,2	(18,0–18,4)	15,3	(14,8–15,6)
Muut	18,4	(18,3–18,6)	20,6	(20,1–21,3)	–	–	17,1	(16,9–17,3)	14,3	(14,0–14,5)
Tyytyväisyys taloudelliseen tilanteeseen^c										
Eläkkeellä olevat	4,4	(4,3–4,5)	5,0	(4,9–5,1)	4,0	(3,8–4,1)	3,9	(3,8–4,0)	3,2	(3,1–3,3)
Muut	4,2	(4,1–4,2)	4,9	(4,8–5,1)	4,0	(3,8–4,1)	3,6	(3,5–3,8)	3,0	(2,9–3,2)

^a Koetun terveyden asteikko vaihtelee välillä 1 (erittäin huono) – 5 (erittäin hyvä).

^b Tyytyväisyys-summamuuuttujan asteikko vaihtelee välillä 4 (ei lainkaan tyytyväinen) – 24 (täysin tyytyväinen). Osiot: tyytyväisyys pääasialliseen toimintaan, taloudelliseen tilanteeseen, asumiseen sekä vapaa-ajan määrään. Yksittäisen osion pistemäärä vaihtelee välillä 1–6.

^c Tyytyväisyys taloudelliseen tilanteeseen -osion asteikko vaihtelee välillä 1 (ei lainkaan tyytyväinen) – 6 (täysin tyytyväinen).

– = Tietoja ei ole saatavilla.

Lähde: ECHP 1994–2001.

Lisäksi maiden välillä on eroja koetun terveyden tasossa. Tanskalaiset raportoivat koetun terveytensä vertailtavista maista parhaimmaksi, italialaiset ja suomalaiset heikoimmaksi. On tiedossa, että eri maissa raportoidaan koettua terveyttä eri kriteereillä, eikä itse raportoitu koettu terveys välttämättä vastaa objektiivisilla mittareilla mitattua terveydentilaa, kun sitä verrataan eri maiden välillä (Vuorisalmi ym. 2008; Kangas 2012), vaikkakin koettu terveys esimerkiksi kunkin maan sisällä ennustaa hyvin objektiivisia terveystilastoja (Jylhä 2009). Tämän artikkelin jatkoanalyysien kannalta tasoerot eivät kuitenkaan ole ongelma, sillä analyysissa tutkitaan koetun terveyden muutosta, ei sen tasoeroja. Koetusta terveydestä on saatavilla myös uudempaa vertailevaa tietoa

EU-SILC-aineistosta (liitetaulukko 3, s. 301). Maiden väliset tasoerot ovat EU-SILC-aineistossa samankaltaiset kuin ECHP:ssa, ja eläkkeellä olevat arvioivat EU-SILCissäkin terveytensä huonommaksi kuin muut.

Toisin kuin koettu terveys, tyytyväisyys-summamuuttuja, jossa on laskettu yhteen tyytyväisyys pääasialliseen toimintaan, taloudelliseen tilanteeseen, asumiseen sekä vapaa-ajan määrään, saa suurempia arvoja eläkkeellä olevien kuin muiden ryhmässä jokaisessa maassa. Näin asia on myös summamuuttujan yhden osion, taloudellisen tyytyväisyyden, osalta. Taloudellisesta tyytyväisyydestä on saatavilla tieto myös Isosta-Britanniasta – tosin briteillä ryhmien välistä eroa ei havaita. Tyytyväisyydessäkin havaitaan kuitenkin sekä selviä maiden välisiä taseroja että tietynlainen pysyvyys ajassa. Suomalaiset sijoittuvat tyytyväisyydellä mitattuna vertailtavista maista Tanskan jälkeen toiseksi. Italialaiset ikääntyvät ovat oman arvionsa mukaan tässä maavertailussa sekä tyytymättöimpiä että kokevat terveytensä keskimäärin heikoimmaksi.

Seuraavissa taulukoissa 3 (s. 287–288), 4 (s. 289–290) ja 5 (s. 291–292) esitetään paneeliregressiomalleilla lasketut tulokset eläkkeelle siirtymisen yhteyksistä koettuun terveyteen ja tyytyväisyyteen. Mallit esitetään erikseen naisille ja miehille, avio- tai avoliitossa oleville ja muille, vähän ja paljon koulutetuille sekä edeltävään työhönsä tyytymättömille ja tyytyväisille. Paneeliasetelmassa kaikkien vuosien havainnot ovat samassa analyysissä. Keskeinen ero edellä esitettynä verrattuna on se, että taulukossa 2 selvitettiin koettua terveyttä ja tyytyväisyyttä poikkileikkauksena; seuraavassa sen sijaan tutkitaan nimenomaan eläkkeelle jäämisen vaikutusta näiden ilmiöiden muutoksiin samoilla henkilöillä. Taulukossa 2 havaittavat erot eläkkeellä olevien ja ei-eläkkeellä olevien välillä voivat johtua suureksi osaksi siitä, että näiden kahden ryhmän rakenne – esimerkiksi ikärakenne – on varsin erilainen, eikä eläkkeellä oleminen tai ei-eläkkeellä oleminen sinänsä ole useinkaan havaittujen erojen varsinaisena syynä. Lisäksi poikkileikkausten avulla ei voida tutkia varsinaisia vaikutuksia samojen ihmisten kohdalla.

Eläkkeelle siirtyminen parantaa koettua terveyttä – mutta ei kaikissa olosuhteissa

Tulosten mukaan (taulukko 3) kaikissa maissa iän kertyminen heikensi tilastollisesti merkitsevästi koettua terveyttä sekä naisilla että miehillä. Samoin kokemus tulojen riittävyyden paranemisesta lisäsi koettua terveyttä – toisin sanoen jos tulojen riittävyys oli seurannan aikana heikentynyt, myös koettu terveys oli

heikentynyt. Kun ikääntyminen ja muutokset tulotasossa oli huomioitu, eläkkeelle siirtyminen sen sijaan paransi koettua terveyttä Suomessa 0,08 pistettä ja Ranskassa 0,11 pistettä (asteikolla 1–5 pistettä). Myös Ison-Britannian osalta oli viitteitä samansuuntaisesta vaikutuksesta, mutta tulos ei ollut merkitsevä 95 prosentin merkitsevyystasolla. Tanskassa ja Italiassa eläkkeelle siirtymisellä ei ollut keskimäärin mitään vaikutusta koettuun terveyteen.

Naisilla ja miehillä eläkkeelle siirtymisen, iän ja tulojen vaikutus oli varsin samanlainen kaikissa maissa. Siviilisäädyn mukaan näyttää siltä, että eläkkeelle siirtyminen vaikutti myönteisesti avio- tai avoliitossa olleiden kokemaan terveyteen Suomessa ja Ranskassa, mutta niillä, jotka eivät eläneet parisuhteessa, mitään vaikutusta ei ollut. Myös koulutusryhmillä näyttää Suomessa ja Ranskassa olevan jonkin verran eroa: korkeamman koulutuksen hankkineilla eläkkeelle siirtyminen vaikutti vielä myönteisemmin koettuun terveyteen kuin vähemmän koulutusta hankkineilla. Aiemmalla työtyytyväisyydellä oli merkitystä ainoastaan Ranskassa, jossa eläkettä edeltävään työhönsä tyytymättömät raportoivat terveytensä kohentuneen 0,28 pistettä eläkkeelle siirtymisen seurauksena. Jonkin verran viitettä oli siitä, että työhönsä tyytyväisten joukossa eläkkeelle siirtymisellä olisi ollut negatiivisia vaikutuksia (kertoimet ovat negatiivisia) – etenkin Isossa-Britanniassa – mutta tulokset eivät saavuttaneet tilastollista merkitsevyystasoa.

Kaikkiaan taulukon 3 viesti on päinvastainen kuin taulukon 2, jossa havaittiin, että poikkileikkaustarkasteluissa eläkkeellä olevien koettu terveys oli heikompi kuin muilla. Taulukon 3 tulokset osoittavat, että eläkkeelle jääminen pikemminkin kohentaa terveyttä ainakin osassa maista. Näin on ainakin lyhyellä aikavälillä. Pitkällä aikavälillä, kun eläkkeellä olevat ikääntyvät ja heille kertyy terveysongelmia, poikkileikkaustilanteessa eläkkeellä olevat näyttävät sairaamulta kuin ei-eläkkeellä olevat, mikä havaittiin taulukossa 2.

Eläkkeelle siirtyminen lisää myös elämään tyytyväisyyttä

Tyytyväisyys (taulukko 4) sen sijaan kasvoi eläkkeelle siirtymisen myötä kaikissa maissa, vaikkakin vaikutuksen suuruusluokka vaihteli. Suomessa ja Ranskassa eläkkeelle siirtyminen kasvatti tyytyväisyys-summamuuttujan arvoa yli yhdellä pisteellä, kun muuttujan asteikko vaihteli välillä 4–24. Naisilla ja miehillä tyytyväisyys kasvoi eläkkeelle siirtymisen seurauksena samansuuntaisesti, joskin muissa maissa Suomea lukuun ottamatta miesten tyytyväisyys kasvoi hiukan naisten tyytyväisyyttä enemmän. Eläkkeelle siirtyminen lisäsi tyytyväisyyttä eniten ranskalaisilla miehillä (1,45 pistettä). Italialaisilla tyytyväisyys kasvoi vertailtavista maista vähiten eläkkeelle siirtymisen seurauksena.

Taulukko 3. Eläkkeelle siirtymisen vaikutukset koetun terveyden muutokseen^a 55 vuotta täyttäneillä eri ryhmissä, kun ikääntyminen ja tulojen riittävyyden muutokset on vakioitu. Paneeliregressiomallit.

	Suomi	Tanska	Iso-Britannia	Ranska	Italia
Kaikki					
Eläkkeelle siirtyminen	0,08**	0,04	0,04(*)	0,11***	0,00
Ikä	-0,02***	-0,06***	-0,06***	-0,04***	-0,03***
Tulojen riittävyys	0,02*	0,02*	0,03**	0,04***	0,07***
Sukupuoli					
Naiset					
Eläkkeelle siirtyminen	0,08*	0,02	0,05	0,09**	0,00
Ikä	-0,02***	-0,06***	-0,06***	-0,04***	-0,02***
Tulojen riittävyys	0,03	0,01	0,04**	0,05***	0,07***
Miehet					
Eläkkeelle siirtyminen	0,07(*)	0,06	0,00	0,14***	0,00
Ikä	-0,02**	-0,06***	-0,06***	-0,05***	-0,03***
Tulojen riittävyys	0,02	0,03*	0,03(*)	0,03**	0,07***
Siviilisääty					
Avio-/avoliitossa					
Eläkkeelle siirtyminen	0,11***	0,03	0,04	0,13***	-0,01
Ikä	-0,03***	-0,06***	-0,06***	-0,05***	-0,03***
Tulojen riittävyys	0,01	0,02	0,03*	0,04***	0,06***
Ei avio-/avoliitossa					
Eläkkeelle siirtyminen	-0,06	0,04	-0,02	0,08	0,00
Ikä	-0,01	-0,07***	-0,07***	-0,04***	-0,02***
Tulojen riittävyys	0,05*	0,02	0,04*	0,05***	0,07***
Koulutus					
Alle ylemmän keskiasteen koulutus					
Eläkkeelle siirtyminen	0,07(*)	0,11(*)	0,03	0,09**	0,01
Ikä	-0,02**	-0,06***	-0,06***	-0,04***	-0,03***
Tulojen riittävyys	0,03*	0,02	0,03**	0,04***	0,07***
Vähintään ylemmän keskiasteen koulutus					
Eläkkeelle siirtyminen	0,10*	0,00	0,06	0,16***	0,00
Ikä	-0,03***	-0,06***	-0,06***	-0,06***	-0,04***
Tulojen riittävyys	0,01	0,02	0,04*	0,03*	0,04**

Taulukko 3 jatkuu.

Jatkoa taulukkoon 3.

	Suomi	Tanska	Iso-Britannia	Ranska	Italia
Työtyytyväisyys					
Aikaisempaan työhönsä tyytymättömät					
Eläkkeelle siirtyminen	0,13	0,07	-0,08	0,28**	-0,04
Ikä	-0,06**	-0,05**	-0,06	-0,06**	-0,03*
Tulojen riittävyys	0,03	-0,01	0,04	-0,01	-0,05*
Aikaisempaan työhönsä tyytyväiset					
Eläkkeelle siirtyminen	-0,04	-0,03	-0,30(*)	-0,02	0,04
Ikä	-0,04(*)	-0,02	-0,03	0,01	-0,03**
Tulojen riittävyys	0,03	-0,02	0,14*	0,03	0,09***

^a Koetun terveyden asteikko vaihtelee välillä 1 (erittäin huono) – 5 (erittäin hyvä).

*** p < 0,001 ** p < 0,01 * p < 0,05 (*) p < 0,10.

Lähde: ECHP 1994–2001.

Tanskassa, Ranskassa ja Italiassa tyytyväisyys lisääntyi eläkkeelle siirtymisen seurauksena enemmän tai ainoastaan avio- tai avoliitossa olevilla verrattuna muihin. Suomessa sen sijaan asia oli päinvastoin: ei-avio- tai avoliitossa olevien suomalaisten tyytyväisyys kasvoi jonkin verran enemmän kuin avio- tai avoliitossa olevien tyytyväisyys. Erot ryhmien välillä olivat tosin pieniä eivätkä tilastollisesti merkitseviä, joten niistä ei kannata tehdä pitkälle meneviä johtopäätöksiä. Samoin koulutusryhmien välillä ei ollut suuria eroja, vaan tyytyväisyys kasvoi melko samansuuntaisesti sekä vähän että paljon koulutetuilla. Aiemman työtyytyväisyyden mukaan muodostettujen ryhmien välillä sen sijaan oli selvät erot: työhönsä tyytymättömillä tyytyväisyys kasvoi eläkkeelle siirtymisen seurauksena selvästi enemmän kuin työhönsä tyytyväisillä.

Myös taulukon 4 malleissa vakioitiin eläkkeelle siirtymisen ohella ikä ja kokemus tulojen riittävydestä menoihin. Iän lisääntymisellä oli eri maissa erisuuntainen vaikutus tyytyväisyyden muutoksiin. Tanskassa ja Ranskassa vanheneminen vähensi tyytyväisyyttä systemaattisesti lähes kaikissa tarkastelluissa ryhmissä. Sen sijaan Italiassa iän kertyminen lisäsi tyytyväisyyttä. Suomessakin oli viitteitä iän tyytyväisyyttä lisäävästä vaikutuksesta. Kokemus tulojen riittävydestä on vakioitu myös taulukon 4 malleissa, ja onkin selvää, että tulojen riittävyden paraneminen on yhteydessä myös tyytyväisyyden paranemiseen – etenkin kun tyytyväisyys taloudelliseen tilanteeseen on yksi tyytyväisyyssummamuuttujan osio. Regressiomalleja tehtiin myös ilman tulo-muuttujaa, mutta tulokset eläkkeelle siirtymisen vaikutuksista eivät olennaisesti poikenneet taulukossa 4 esitetyistä.

Eläkkeelle jäämisen yleistä tyytyväisyyttä lisäävä vaikutus näyttää siis taulukon 4 perusteella varsin selkeältä. Yhtä osa-aluetta – tyytyväisyyttä taloudelliseen tilanteeseen – katsottaessa kuva kuitenkin pirstaloituu (taulukko 5). Suomalaisilla ja ranskalaisilla myös tyytyväisyys taloudelliseen tilanteeseen näytti selvästi kasvavan eläkkeelle siirtymisen myötä. Tanskalaisten taloudelliseen tyytyväisyyteen eläkkeelle siirtyminen ei vaikuttanut. Briteillä vaikutus oli pikemminkin negatiivinen, joskin kerroin ylsi tilastolliseen merkitsevyyteen ainoastaan korkeammin koulutettuja tarkasteltaessa. Myös Italian osalta tulokset ovat epäselviä: useissa alaryhmissä eläkkeelle jäämisen vaikutuksesta kertovat estimaatit ovat positiivisia ja melkein merkitseviä, mutta ainoastaan vähemmän koulutettujen osalta eläkkeelle siirtymisen myönteinen vaikutus taloudelliseen tyytyväisyyteen on merkitsevä.

Väestöryhmittäisen tarkastelun mukaan eläkkeelle siirtyminen vaikutti pääosin samansuuntaisesti taloudelliseen tyytyväisyyteen kaikissa ryhmissä. Poikkeuksen tekee jälleen aiempi työtyytyväisyys. Etenkin Suomen osalta näyttää selvältä, että aiempaan työhönsä tyytymättömillä myös taloudellinen tyytyväisyys on eläkkeelle siirtymisen seurauksena kasvanut enemmän kuin niillä, jotka olivat työhönsä tyytyväisiä.

Taulukko 4. Eläkkeelle siirtymisen vaikutukset yleisen tyytyväisyyden muutokseen^a 55 vuotta täyttäneillä^b eri ryhmissä, kun ikääntyminen ja tulojen riittävyyden muutokset on vakioitu. Paneeliregressiomallit.

	Suomi	Tanska	Ranska	Italia
Kaikki				
Eläkkeelle siirtyminen	1,07***	0,82***	1,06***	0,42***
Ikä	0,03(*)	−0,07***	−0,08***	0,03***
Tulojen riittävyys	0,35***	0,41***	0,53***	0,72***
Sukupuoli				
Naiset				
Eläkkeelle siirtyminen	1,13***	0,67***	0,79***	0,34*
Ikä	0,01	−0,08***	−0,09***	0,05***
Tulojen riittävyys	0,32***	0,41***	0,53***	0,73***
Miehet				
Eläkkeelle siirtyminen	1,00***	0,92***	1,45***	0,51***
Ikä	0,06*	−0,05*	−0,07***	0,02
Tulojen riittävyys	0,40***	0,42***	0,53***	0,70***

Taulukko 4 jatkuu.

Jatkoa taulukkoon 4.

	Suomi	Tanska	Ranska	Italia
Siviilisääty				
Avio-/avoliitossa				
Eläkkeelle siirtyminen	1,05***	0,88***	1,17***	0,48***
Ikä	0,03	−0,05**	−0,08***	0,03*
Tulojen riittävyys	0,36***	0,37***	0,49***	0,72***
Ei avio-/avoliitossa				
Eläkkeelle siirtyminen	1,20***	0,35	0,78***	0,27
Ikä	0,03	−0,08***	−0,08***	0,04(*)
Tulojen riittävyys	0,32***	0,43***	0,58***	0,69***
Koulutus				
Alle ylemmän keskiasteen koulutus				
Eläkkeelle siirtyminen	0,95***	0,76***	1,03***	0,46***
Ikä	0,05(*)	−0,10***	−0,09***	0,03**
Tulojen riittävyys	0,36***	0,41***	0,52***	0,73***
Vähintään ylemmän keskiasteen koulutus				
Eläkkeelle siirtyminen	1,21***	0,88***	0,95***	0,21
Ikä	0,02	−0,04*	−0,07***	0,00
Tulojen riittävyys	0,31***	0,40***	0,55***	0,60***
Työtyytyväisyys				
Aikaisempaan työhönsä tyytymättömät				
Eläkkeelle siirtyminen	3,01***	1,76***	1,86***	1,03***
Ikä	0,09	0,12(*)	0,21**	0,10*
Tulojen riittävyys	0,32(*)	0,33**	0,27*	0,66***
Aikaisempaan työhönsä tyytyväiset				
Eläkkeelle siirtyminen	1,14***	0,61**	1,12***	0,09
Ikä	0,06	−0,04	−0,06	0,03
Tulojen riittävyys	0,13	0,34**	0,51***	0,45***

^a Tyytyväisyys-summuuttujan asteikko vaihtelee välillä 4 (ei lainkaan tyytyväinen) – 24 (täysin tyytyväinen). Osiot: tyytyväisyys pääasialliseen toimintaan, taloudelliseen tilanteeseen, asumiseen sekä vapaa-ajan määrään.

^b Iso-Britannia ei ole mukana, koska kaikista tyytyväisyyden osa-alueista ei ole tietoa.

*** p < 0,001 ** p < 0,01 * p < 0,05 (*) p < 0,10.

Lähde: ECHP 1994–2001.

Taulukko 5. Eläkkeelle siirtymisen vaikutukset siihen, miten tyytyväisyys taloudelliseen tilanteeseen^a muuttui 55 vuotta täyttäneillä, kun ikääntyminen ja tulojen riittävyyden muutokset on vakioitu. Paneeli-regressiomallit.

	Suomi	Tanska	Iso-Britannia	Ranska	Italia
Kaikki					
Eläkkeelle siirtyminen	0,16**	0,03	-0,02(*)	0,14***	0,04(*)
Ikä	0,03***	-0,01*	0,01**	0,00	0,01***
Tulojen riittävyys	0,21***	0,32***	0,81***	0,36***	0,32***
Sukupuoli					
Naiset					
Eläkkeelle siirtyminen	0,12*	0,00	-0,02	0,14***	0,10(*)
Ikä	0,02*	-0,01*	0,01*	0,00	0,01***
Tulojen riittävyys	0,19***	0,31***	0,75***	0,37***	0,32***
Miehet					
Eläkkeelle siirtyminen	0,21**	0,05	-0,04(*)	0,14***	0,00
Ikä	0,03**	-0,01	0,00*	0,00	0,02***
Tulojen riittävyys	0,23***	0,32***	0,89***	0,35***	0,32***
Siviilisääty					
Avio-/avoliitossa					
Eläkkeelle siirtyminen	0,14**	0,04	-0,02	0,14***	0,02
Ikä	0,03***	-0,01	0,01*	0,00	0,02***
Tulojen riittävyys	0,18***	0,27***	0,72***	0,33***	0,32***
Ei avio-/avoliitossa					
Eläkkeelle siirtyminen	0,25*	-0,15	-0,02	0,10(*)	0,10(*)
Ikä	0,02	-0,01	0,00(*)	0,01	0,02**
Tulojen riittävyys	0,25***	0,35***	0,95***	0,39***	0,32***
Koulutus					
Alle ylemmän keskiasteen koulutus					
Eläkkeelle siirtyminen	0,15*	0,09	-0,02	0,16***	0,06*
Ikä	0,04***	-0,01	0,01***	0,00	0,01**
Tulojen riittävyys	0,20***	0,32***	0,82***	0,36***	0,32***
Vähintään ylemmän keskiasteen koulutus					
Eläkkeelle siirtyminen	0,20**	0,00	-0,04*	0,04	-0,03
Ikä	0,01	-0,10	0,00	0,00	0,02*
Tulojen riittävyys	0,19***	0,29***	0,79***	0,37***	0,31***

Taulukko 5 jatkuu.

Jatkoa taulukkoon 5.

	Suomi	Tanska	Iso-Britannia	Ranska	Italia
Työtyytyväisyys					
Aikaisempaan työhönsä tyytymättömät					
Eläkkeelle siirtyminen	0,56*	0,05	-0,07	0,08	0,03
Ikä	0,01	0,02	-0,02	0,08**	0,05*
Tulojen riittävyys	0,22***	0,30***	0,84***	0,35***	0,24***
Aikaisempaan työhönsä tyytyväiset					
Eläkkeelle siirtyminen	0,03	0,02	0,07	0,04	-0,12(*)
Ikä	-0,01	-0,02	0,00	0,01	0,04**
Tulojen riittävyys	0,09*	0,20***	0,71***	0,26***	0,23***

^a Tyytyväisyys taloudelliseen tilanteeseen -muuttujan asteikko vaihtelee välillä 1 (ei lainkaan tyytyväinen) – 6 (täysin tyytyväinen).

*** p < 0,001 ** p < 0,01 * p < 0,05 (*) p < 0,10.

Lähde: ECHP 1994–2001.

Yhteenveto ja johtopäätökset: eläkkeelle siirtyminen parantaa suomalaisten koettua terveyttä ja tyytyväisyyttä

Tässä artikkelissa tarkasteltiin eläkkeelle siirtymisen vaikutuksia koettuun terveyteen ja tyytyväisyyteen 55 vuotta täyttäneellä väestöllä viidessä erityyppisiä hyvinvointivaltioita edustavassa Euroopan maassa: Suomessa, Tanskassa, Isossa-Britanniassa, Ranskassa ja Italiassa. Analyysit tehtiin ECHP-aineistolla, joka kattaa vuodet 1994–2001 (Suomen osalta 1996–2001). Analyysimenetelmänä käytettiin *fixed effects* -mallinnusta, jossa eläkkeelle siirtyminen, ikääntyminen ja kokemus tulojen riittävyydestä olivat yhtä aikaa hyvinvoinnin osa-alueiden muutosta selittäviä tekijöitä, ja muuttumattomina pysyvien taustatekijöiden sekä henkilöiden ominaisuuksia kuvaavien havaitsemattomien tekijöiden vaikutukset saatiin suoraan kontrolloitua. Selitettäviä tekijöitä olivat koettu terveys sekä tyytyväisyys. Yleistä tyytyväisyyttä mitattiin summamuuttujalla, johon yhdistettiin tyytyväisyys pääasialliseen toimintaan, asumiseen, taloudelliseen tilanteeseen sekä vapaa-ajan määrään. Tyytyväisyyttä taloudelliseen tilanteeseen tarkasteltiin myös erikseen, sillä Ison-Britannian osalta muut tyytyväisyyden osiot olivat poikkeuksellisen suuren puuttuvuuden takia käyttökelvottomia.

Eläkkeelle siirtyminen paransi itse arvioitua terveydentilaa Suomessa ja Ranskassa. Myös Isossa-Britanniassa oli viitteitä samansuuntaisesta vaikutuksesta, mutta Tanskassa ja Italiassa mitään vaikutusta ei havaittu. Yleiseen

tyytyväisyyteen eläkkeelle siirtymisellä oli selvä vaikutus kaikissa maissa, mutta kaikkein suurin se oli Suomessa ja Ranskassa. Erityistä oli se, että koettu terveys parani sekä suomalaisilla että ranskalaisilla tilastollisesti merkitsevästi ainoastaan avio- tai avoliitossa olevien keskuudessa. Toisaalta myöskään niillä, jotka eivät olleet avio- tai avoliitossa, koettu terveys ei missään maassa merkitsevästi heikentynyt eläköitymisen seurauksena. Sen sijaan tyytyväisyys kasvoi Suomessa ei-avio- tai avoliitossa olevilla hieman enemmän kuin avio- tai avoliitossa olevilla; muissa maissa tyytyväisyys kasvoi enemmän avio- tai avoliitossa olevilla. Koulutusryhmien välillä ei ollut suuriakaan eroja eläkkeelle siirtymisen vaikutuksissa. Suhteellisen selkeästi nousi esiin odotettu tulos: aikaisempaan työhönsä tyytymättömillä eläkkeelle siirtymisellä oli vahvempia myönteisiä vaikutuksia etenkin yleiseen tyytyväisyyteen mutta myös koettuun terveyteen verrattuna niihin, jotka olivat työhönsä tyytyväisiä. Missään ryhmässä yleinen tyytyväisyys – kuten koettu terveystään – ei kuitenkaan merkitsevästi vähentynyt eläkkeelle siirtymisen seurauksena, joskin Ison-Britannian osalta oli viitteitä siitä, että työhönsä tyytyväisten joukossa eläkkeelle siirtyminen olisi heikentänyt koettua terveydentilaa.

Suomessa ja Ranskassa tyytyväisyys taloudelliseen tilanteeseen jopa kasvoi eläkkeelle siirtymisen seurauksena. Italian tulokset olivat samansuuntaisia, joskaan eivät riittävän vahvoja tilastollisen merkitsevyyden saavuttamiseen. Tanskassa vaikutusta ei ollut; Isossa-Britanniassa sen sijaan taloudellinen tyytyväisyys näytti vähenevän eläkkeelle siirtymisen takia erityisesti miehillä, joskaan tämäkään tulos ei ollut merkitsevä. Mikäli Ison-Britannian tiedot muista tyytyväisyyden osa-alueista olisivat olleet käyttökelpoisia, olisi ollut mielenkiintoista nähdä, vaikuttiko eläkkeelle siirtyminen briteillä yleisestikin tyytyväisyyttä heikentävästi. Muissa maissa tyytyväisyys taloudelliseen tilanteeseen näytti korreloivan positiivisesti muiden tyytyväisyysindikaattorien kanssa. Se, että eläkkeelle siirtyneet pääosin arvioivat myös taloudellisen tyytyväisyytensä parantuneen, on sopusoinnussa sen aiemman havainnon kanssa, että tyytyväisyys ja onnellisuus ovat suhteellisia käsitteitä (Carp ym. 1982; Crowley 1986; Veenhoven 1991). Ikääntyneet arvioivat tyytyväisyytensä enemmänkin suhteessa siihen, mitä on järkevää heidän tilanteessaan odottaa elämältään; nuorilla sen sijaan voi olla vielä monenlaisia epärealistisiakin tyydyttymättömiä odotuksia, joihin omaa tyytyväisyyttä peilataan (Carp ym. 1982).

Tässä tutkimuksessa saadut tulokset tukevat aiempia tuloksia siitä, että eläkkeelle siirtyminen parantaa hyvinvointia, mielialaa ja koettua terveyttä (esim. Kim ja Moen 2002; Charles 2004; Pinquart ja Schindler 2007; Westerlund ym. 2009; Westerlund ym. 2010; Latif 2011). Toisaalta tulokset ovat ristiriidassa niiden tutkimusten kanssa, joiden mukaan eläkkeelle siirtymisellä on negatiivisia vaikutuksia terveyteen ja hyvinvointiin (mm. Jæger ja Holm 2004; Dave ym. 2006;

Behncke 2011). Eri tutkimusten tuloksia on kuitenkin varsin hankalaa verrata keskenään käytettyjen aineistojen ja menetelmien erojen vuoksi.

Tämä tutkimus tukee aiempaa tietoa siitä, että eläkkeelle jäämisen terveys- ja hyvinvointivaikutusten ymmärtämiseksi täytyy ottaa huomioon henkilön muut resurssit, muun muassa taloudelliset ja sosiaaliset resurssit (Crowley 1986; Pinquart ja Schindler 2007), sekä aiempaan työhön liittyvät tekijät. Eläkkeelle siirtyminen voi parantaa koettua terveyttä ja hyvinvointia sekä työelämään että itse eläkkeellä oloon liittyvistä syistä. Eläkkeen alkaessa työelämän paineet ja fyysinen ja henkinen rasitus jäävät taakse; lisäksi tyytyväisyyttä voivat parantaa eläkkeen alkamiseen liittyvät positiiviset uudet tekijät. Eläkkeelle siirtyminen merkitsee muun muassa lisääntyntä vapaa-aikaa ja itsensä toteuttamisen mahdollisuuksia (mm. Shanas 1970; Alpass ym. 2000). Tällöin voi avautua entistä parempia mahdollisuuksia esimerkiksi terveellisten elämäntapojen ylläpitämiseen (Helldán ym. 2011). Eläkkeelle siirtymisen onnistuminen riippuu sekä siitä, miten hyvin totutaan työn loppumiseen, sekä siitä, miten henkilö onnistuu uuden elämäntavan luomisessa (Van Solinge ja Henkens 2008).

Muiden kuin työelämään liittyvien resurssien merkitystä kuvaa se, että avio- tai avoliitossa asuvilla eläkkeelle siirtyminen lisäsi tyytyväisyyttä yleensä enemmän kuin muilla. Tulokset antavat siten monelta osin tukea Atchleyn (1976) jatkuvuusteorian oletuksille: eläkkeelle jääminen parantaa hyvinvointia etenkin, jos ihmisellä on jokin muukin tärkeä rooli – tässä tapauksessa rooli puolisona – joka jatkuu ennallaan ja kannattelee identiteettiä työidentiteetin jäädessä taakse. Myös aiemmissa tutkimuksissa on havaittu, että naimisissa olominen saattaa suojata eläkkeelle siirtyjiä ainakin terveyden heikkenemiseltä (Dave ym. 2006). Tämä näytti tässä tutkimuksessa pitävän paikkansa suomalaisten ja ranskalaisten osalta.

Tyytyväisyys eläkkeelle siirtymistä edeltävään työhön näytti olevan erityisen vahvasti yhteydessä siihen, millaisia vaikutuksia eläkkeelle siirtymisellä oli hyvinvointiin. Olisi kiinnostavaa tutkia tarkemmin sitä, miten muut edeltävään työhön liittyvät seikat ovat yhteydessä eläkkeelle jäämisen terveys- ja hyvinvointivaikutuksiin eri maissa. Esimerkiksi se, millaisesta ammattiasemasta eläkkeelle on jääty, voi vaikuttaa siihen, miten suuri helpotus tai haikeuden aihe eläkeläiseksi siirtyminen on. Lisäksi olisi tarpeellista seurata havaittuja yhteyksiä pidemmällä aikavälillä. Tässä artikkelissa tilannetta tarkasteltiin vuosimuutoksina, ja vastemuuttajat mitattiin heti eläkkeelle jäämisen jälkeen. Eläkkeelle jäämisessäkin havaitaan kuitenkin usein ”kuherruskuukausi”, jonka aikana nautitaan vapaa-ajasta ja tehdään asioita, joita on aina haluttu tehdä (Atchley 1976). Tämä voi lisätä lyhyellä aikavälillä tyytyväisyyttä ja esimerkiksi ylläpitää kognitiivista kapasiteettia. On kuitenkin mahdollista, että negatiiviset vaikutukset esimerkiksi tyytyväisyyteen kertyvät vasta pidemmällä aikavälillä (Bonsang 2012). Aikaperspektiivi saattaa osittain selittää myös eroja eri tutki-

musten lopputuloksissa. Pidemmässä seurannassa tyytyväisyys saattaa vähentyä, etenkin jos aiemmin kerätyt varallisuus- ja tulopuskurit hupenevat ja eläketulon kehitys jää lisäksi jälkeen yleisestä tulokehityksestä. Syvällisemmät analyysit sekä mittarivalikoiman monipuolistamisen että seurannan aikaperspektiivin osalta jäävät jatkotutkimuksiin. Tässä artikkelissa esitettiin ainoastaan alustava läpileikkaus eläkkeelle siirtymisen terveys- ja hyvinvointivaikutuksista muutamassa erilaisessa Euroopan maassa.

Lisäksi olisi tarpeellista tutkia tarkemmin, miten hyvinvoinnin eri osa-alueet ja muutokset niissä liittyvät toisiinsa. Koettu onnellisuus ja koettu terveys kulkevat käsi kädessä (Kinnunen ym. 2011). Tässä artikkelissa terveyttä ja tyytyväisyyttä analysoitiin erillisissä malleissa, mutta myös niiden yhtäaikaisen muutoksen selvittäminen olisi tärkeää.

ECHP-aineistolla eläkkeelle siirtymisen vaikutuksia voidaan tutkia suhteellisen monipuolisesti, sillä siinä on muun muassa tyytyväisyydestä kysymyksiä, jotka on jätetty pois myöhemmästä EU-SILC-aineistosta. ECHP:n puutteena on kuitenkin suhteellisen vaatimaton osallistumisaste ja melko merkittävä kato tutkimuksen eri aaltojen välillä (Härkönen 2003). Lisäksi tietojen vertailukelpoisuus maiden välillä ei aina ole selvää. Esimerkiksi tämän artikkelin koetun terveyden mittari saattaa Ranskan osalta olla yhteismitaton muiden maiden kanssa, sillä ECHP-dokumentaation mukaan (Eurostat 2003) mittarin asteikko on jälkikäteen skaalattu vastaamaan muiden maiden asteikkoa. Muitakin vertailukelpoisuuteen liittyviä ongelmia varmasti on sekä maiden että eri aaltojen välillä.

ECHP-aineisto alkaa nykyhetkellä olla varsin vanha. Jotta vertailu tuoreempaan tilanteeseen olisi mahdollista, on liitetaulukkoon 2 koottu EU-SILC-aineiston pohjalta laskettuja, liitetaulukkoa 1 vastaavia kuvailevia tietoja 55 vuotta täyttäneestä väestöstä vuosilta 2004–2010. Taulukoita vertaillaessa huomataan, että muutokset 55 vuotta täyttäneiden vastaajien tilanteessa ovat olleet varsin maltillisia aineistojen kattaman puolentoista vuosikymmenen aikana. Tämän perusteella voidaan myös arvioida, että myöskään eläkkeelle siirtymisen mukanaan tuomat muutokset eivät olisi juuri muuttuneet, ja vanhahkolla ECHP-aineistolla esiin saatavat yhteydet muuttujien välillä olisivat ainakin karkeasti yleistettävissä myös 2000-luvun ensikymmenelle.

Kyselyaineistoilla tehtävään vertailevaan tutkimukseen vaikuttavat maa- ja kulttuurikohtaiset tavat vastata esimerkiksi oman hyvinvoinnin tasoa koskeviin kysymyksiin. Itse arvioitu terveydentila on tunnetusti mittari, jossa kulttuuriset erot ovat suuria eivätkä välttämättä korreloi objektiivisesti mitatun terveydentilan kanssa (Vuorisalmi ym. 2008; Kangas 2012). Tässä artikkelissa maiden välisistä raportointikäytännöistä ei kuitenkaan oleteta aiheutuvan merkittävää haittaa, sillä kunkin maan sisäisiä muutoksia tarkasteltiin rinnakkain, mutta maita ei verrattu samoissa malleissa toisiinsa.

Vaikka analyyseissa käytettiin paneeliregressiomalleja, joilla saatiin kontrolloitua yksilöitä kuvaavien, vakioiksi oletettujen taustatekijöiden vaikutus sekä hyvinvoinnin osa-alueisiin että eläkkeelle jäämiseen, ei voida täysin sulkea pois mahdollista endogeenisyyttä eli sitä, että terveys olisi vaikuttanut eläkkeelle jäämiseen eikä ainoastaan toisin päin. Tämän tarkastelu jää kuitenkin jatko-tutkimuksissa selvitettäväksi.

Eläkkeelle siirtyä vuosittain kymmeniä tuhansia suomalaisia. Kansanterveydellisesti on siis tärkeää, kuinka eläkkeelle siirtyminen vaikuttaa hyvinvointiin – tämän tutkimuksen tulosten perusteella eläköitymisen vaikutukset ovat etenkin Suomessa lyhyellä aikavälillä yksilölle myönteisiä, mikä helpottaa julkiselle sektorille kohdistuvaa painetta sosiaali- ja terveystalouden järjestämiseen. Toisaalta työelämän pidentämisen ja eläkkeellesiirtymisen myöhentämisen tavoitteiden kannalta on varsin haasteellista se, että eläkkeelle jääminen parantaa huomattavasti tyytyväisyyttä ja terveydentilaa. Olisikin mietittävä, millä keinoin työelämän loppupäätä voitaisiin saada houkuttelevammaksi, jotta eläkkeelle pääseminen ei tuntuisi valtavalla helpotuksella suhteessa työssä jatkamiseen. Työelämää ja työn vaatimuksia tulisi muokata uudelleen siten, että ikääntyneetkin työntekijät voisivat kokea sekä fyysisen että psyykkisen työkykynsä riittäväksi. Toisaalta hyvinvointivaltion rahoituskriisi ja mahdollinen tulevien eläkkeiden pienuus saattavat tulevaisuudessa kääntää vaikutussuhteet toisensuuntaisiksi: eläkkeelle siirtyminen saattaa vastaisuudessa vaikuttaa hyvinvointiin pikemmin-kin heikentävästi etenkin siinä tapauksessa, että eläkkeelle siirtyminen tarkoittaa tulotason merkittävää romahtamista.

Lähteet

Airio I, Blomberg H, Kangas O, Kroll C, Niemelä M. Täyden kansaneläkkeen saajien tulot ja kokemukset toimeentulosta. Julkaisussa: Airio I, toim. Toimeentuloturvan verkkoa kokemassa. Helsinki: Kela, 2013: 142–167.

Alpass F, Neville S, Flett R. Contribution of retirement-related variables to well-being in an older male sample. *New Zealand Journal of Psychology* 2000; 29 (2): 74–79.

Atchley RC. Retirement and leisure participation: continuity or crisis. *The Gerontologist* 1971; 11 (1): 13–17.

Atchley RC. *The sociology of retirement*. New York: Wiley, 1976.

Atchley RC. Retirement. Leaving the world of work. *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 1982; 464(1): 120–131.

Behncke S. Does retirement trigger ill health? *Health Economics* 2012; 21 (3): 282–300.

- Bonsang E, Adam S, Perelman S. Does retirement affect cognitive functioning? *Journal of Health Economics* 2012; 31 (3): 490–501.
- Bound J, Waidmann T. Estimating the health effects of retirement. Ann Arbor, MI: Michigan University, Michigan Retirement Research Center Working Paper 168, 2007.
- Carp FM, Carp A, Millsap R. Equity and satisfaction among the elderly. *International Journal of Aging and Human Development* 1982; 15 (2): 151–166.
- Charles KK. Is retirement depressing? Labor force inactivity and psychological well-being in later life. *Research in Labor Economics* 2004; 23 (1): 269–299.
- Coe NB, Von Gaudecker HM, Lindeboom M, Maurer J. The effect of retirement on cognitive functioning. *Health Economics* 2012; 21 (8): 913–927.
- Coe NB, Zamarro G. Retirement effects on health in Europe. *Journal of Health Economics* 2011; 30 (1): 77–86.
- Coursolle KM, Sweeney MM, Raymo JM, Ho J-H. The association between retirement and emotional well-being. Does prior work-family conflict matter? *The Journals of Gerontology: Series B: Psychological Sciences and Social Sciences* 2010; 65B (5): 609–620.
- Crowley JE. Longitudinal effects of retirement on men's well-being and health. *Journal of Business and Psychology* 1986; 1 (2): 95–113.
- Dave D, Rashad I, Spasojevic J. The effects of retirement on physical and mental health outcomes. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, NBER Working Paper 12123, 2006.
- Eläketurvakeskus. Eläketurvakeskuksen tilastotietokanta. 2014. Saatavissa: <<http://www.etk.fi/tilastot>>. Viitattu 21.3.2014.
- Eläketurvakeskus ja Kela. Tilasto Suomen eläkkeensaajista 2012. Helsinki: Eläketurvakeskus ja Kela, SVT, 2013.
- Eurostat. ECHP UDB Description of variables. Data dictionary, codebook and differences between countries and waves. DOC PAN 166/2003-12. Luxembourg: Eurostat, 2003.
- George LK, Fillenbaum GG, Palmore E. Sex differences in the antecedents and consequences of retirement. *Journal of Gerontology* 1984; 39 (3): 364–371.
- Helldán A, Lallukka T, Rahkonen O, Lahelma E. Ruokatottumusten muutokset vanhuuseläkkeelle siirryttäessä. *Suomen Lääkärilehti* 2011; 66 (3): 153–158.
- Härkönen J. European Community Household Panel ECHP. Lyhyt esittely. Turku: Turun yliopiston sosiaalipolitiikan laitos, Sarja C 9, 2003.
- Jæger MM, Holm A. How stressful is retirement? New evidence from a longitudinal, fixed-effects analysis. Working paper. Copenhagen: Centre for Applied Microeconometrics, Institute of Economics University of Copenhagen, 2004.
- Jylhä M. What is self-rated health and why does it predict mortality? Towards a unified conceptual model. *Social Science & Medicine* 2009; 69 (3): 307–316.
- Kangas O. Välskärei vaiko rauhanneuvottelija? Sosioekonomisia terveyseroja selittävät tekijät Euroopassa. Julkaisussa: Mikkola H, Blomgren J, Hiilamo H, toim. Kansallista vai paikallista? Puheenvuoroja sosiaali- ja terveydenhuollosta. Helsinki: Kela, 2012: 52–75.
- Kautto M, Palomäki L-M, Rantala J, Tuominen E. Eläkeläisten tulot ja kokemukset toimeentulosta. *Yhteiskuntapolitiikka* 2009; 74 (3): 290–302.

Kim JE, Moen P. Retirement transitions, gender, and psychological well-being. A life-course, ecological model. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences* 2002; 57B (3): P212–P222.

Kinnunen K, Virtanen P, Valtonen H. Koettu onnellisuus ja koettu terveys. Sairaus ei tee onnettomaksi, mutta onneton ei pysy terveenäkään. *Yhteiskuntapolitiikka* 2011; 76 (4): 387–396.

Laaksonen M, Metsä-Simola N, Martikainen P, ym. Trajectories of mental health before and after old-age and disability retirement. A register-based study on purchases of psychotropic drugs. *Scandinavian Journal of Work, Environment and Health* 2012; 38 (5): 409–417.

Laitalainen E, Helakorpi S, Uutela A. Eläkeikäisen väestön terveyskäyttäytyminen ja terveys keväällä 2009 ja niiden muutokset 1993–2009. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus, Raportteja 30, 2010.

Laslett P. The third age, the fourth age and the future. *Ageing & Society* 1994; 14 (3): 436–447.

Latif E. The impact of retirement on psychological well-being in Canada. *Journal of Socio-Economics* 2011; 40 (4): 373–380.

Layes A, Asada Y, Kephart G. Whiners and deniers – what does self-rated health measure? *Social Science & Medicine* 2012; 75 (1): 1–9.

Mandal B, Roe B. Job loss, retirement and the mental health of older Americans. *Journal of Mental Health Policy and Economics* 2008; 11 (4): 167–176.

Mazzonna F, Peracchi F. Ageing, cognitive abilities and retirement. Rome: University of Rome Tor Vergata, Einaudi Institute for Economic and Finance working paper 1015, 2010.

Mein G, Martikainen P, Hemingway H, Stansfeld S, Marmot M. Is retirement good or bad for mental and physical health functioning? Whitehall II longitudinal study of civil servants. *Journal of Epidemiology and Community Health* 2003; 57 (1): 46–49.

Minkler M. Research on the health effects of retirement. An uncertain legacy. *Journal of Health and Social Behavior* 1981; 22 (2): 117–130.

Neuman K. Quit your job and get healthier? The effect of retirement on health. *Journal of Labor Research* 2008; 29 (2): 177–201.

OECD. Pensions at a Glance 2011. Retirement-income systems in OECD and G20 countries. Paris: OECD, 2011.

OECD. OECD:n eläketilastot. 2013. Saatavissa: <<http://www.oecd.org/insurance/pensionsystems/ageingandemploymentpolicies-statistics/averageeffectiveageofretirement.htm>>. Viitattu 13.2.2013.

Oksanen T, Vahtera J, Westerlund H, ym. Is retirement beneficial for mental health? Antidepressant use before and after retirement. *Epidemiology* 2011; 22 (4): 553–559.

Pinquart M, Schindler I. Changes of life satisfaction in the transition to retirement. A latent-class approach. *Psychology and Aging* 2007; 22 (3): 442–455.

Reitzes DC, Mutran EJ, Fernandez ME. Does retirement hurt well-being? Factors influencing self-esteem and depression among retirees and workers. *The Gerontologist* 1996; 36 (5): 649–656.

- Rijs KJ, Cozijnsen R, Deeg DJH. The effect of retirement and age at retirement on self-perceived health after three years of follow-up in Dutch 55–64-year-olds. *Ageing & Society* 2012; 32 (2): 281–306.
- Roberts BA, Fuhrer R, Marmot M, Richards M. Does retirement influence cognitive performance? The Whitehall II Study. *Journal of Epidemiology & Community Health* 2011; 65 (11): 958–963.
- Shanas E. Health and adjustment in retirement. *The Gerontologist* 1970; 10 (1): 19–21.
- Szinovacz ME, Davey A. Honeymoons and joint lunches: Effects of retirement and spouse's employment on depressive symptoms. *Journals of Gerontology: Psychological Sciences* 2004; 59B (5): P233–P245.
- Tilastokeskus. StatFin-tietokanta. 2014. Saatavissa: <<http://tilastokeskus.fi/tup/statfin>>. Viitattu 21.3.2014.
- Vaarama M, Luoma M-L, Ylönen L. Ikääntyneiden toimintakyky, palvelut ja koettu elämänlaatu. Julkaisussa: Kautto M, toim. Suomalaisten hyvinvointi 2006. Helsinki: Stakes, 2006: 104–136.
- Vaarama M, Ollila K. Koettu hyvinvointi ja elämänlaatu kolmannessa iässä. Julkaisussa: Moisio P, Karvonen S, Simpura J, Heikkilä M, toim. Suomalaisten hyvinvointi 2008. Helsinki: Stakes, 2008: 116–139.
- Van Solinge H. Health change in retirement. A longitudinal study among older workers in the Netherlands. *Research on Ageing* 2007; 29 (3): 225–256.
- Van Solinge H, Henkens K. Adjustment to and satisfaction with retirement. Two of a kind? *Psychology and Aging* 2008; 23 (2): 422–434.
- Veenhoven R. Is happiness relative? *Social Indicators Research* 1991; 24 (1): 1–34.
- Vuorisalmi M, Pietilä I, Pohjolainen P, Jylhä M. Comparison of self-rated health in older people of St. Petersburg, Russia, and Tampere, Finland. How sensitive is SRH to cross-cultural factors? *European Journal of Ageing* 2008; 5 (4): 327–334.
- Warr P, Butcher V, Robertson I, Callinan M. Older people's well-being as a function of employment, retirement, environmental characteristics and role preference. *British Journal of Psychology* 2004; 95 (3): 297–324.
- Westerlund H, Kivimäki M, Singh-Manoux A, ym. Self-rated health before and after retirement in France (GAZEL). A cohort study. *The Lancet* 2009; 374 (9705): 1889–1896.
- Westerlund H, Vahtera J, Ferrie JE, ym. Effect of retirement on major chronic conditions and fatigue. French GAZEL occupational cohort study. *BMJ* 2010; 341: c6149. Saatavissa: <<http://www.bmj.com/content/341/bmj.c6149>>. Viitattu 2.10.2013.

Liitetaulukko 1. Aineiston perustunnuslukuja, 55 vuotta täyttäneet. Painotetut frekvenssit.

Suomi	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	Kaikki
Ikä keskimäärin	–	–	67,6	67,7	67,8	67,9	67,6	67,7	67,7
Naisia (%)	–	–	57,7	57,6	57,4	57,1	56,6	56,7	57,2
Eläkkeellä (%)	–	–	77,2	76,8	77,1	76,3	75,4	74,5	76,4
On avio- tai avoliitossa (%)	–	–	59,5	59,6	59,9	60,2	60,6	62,7	60,3
n (henkilöitä)	–	–	2 125	2 075	1 951	1 939	1 530	1 588	2 790
N (havaintoja paneelissa)	–	–	–	–	–	–	–	–	11 208
Tanska	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	Kaikki
Ikä keskimäärin	68,5	68,5	68,5	68,3	68,0	68,0	68,0	67,8	68,2
Naisia (%)	55,2	55,3	55,6	54,8	54,6	54,7	54,6	54,1	54,9
Eläkkeellä (%)	70,1	69,9	69,5	70,0	69,8	69,1	69,7	67,2	69,5
On avio- tai avoliitossa (%)	63,0	68,0	70,0	72,3	74,7	75,2	75,9	77,5	71,5
n (henkilöitä)	1 840	1 611	1 463	1 325	1 190	1 182	1 154	1 171	2 386
N (havaintoja paneelissa)	–	–	–	–	–	–	–	–	10 936
Iso-Britannia	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	Kaikki
Ikä keskimäärin	68,6	69,0	69,0	69,0	69,1	69,2	69,2	69,2	69,0
Naisia (%)	56,7	56,1	56,3	56,1	55,7	56,1	55,6	56,8	56,2
Eläkkeellä (%)	62,8	63,8	64,4	65,4	65,4	66,0	64,9	66,9	65,0
On avio- tai avoliitossa (%)	60,9	61,3	62,2	63,3	62,7	62,8	64,0	64,6	62,7
n (henkilöitä)	2 589	2 548	2 541	2 583	2 587	2 598	2 609	2 639	3 688
N (havaintoja paneelissa)	–	–	–	–	–	–	–	–	20 694
Ranska	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	Kaikki
Ikä keskimäärin	68,3	68,4	68,7	68,8	68,9	68,9	69,0	68,9	68,7
Naisia (%)	56,0	56,1	56,0	56,0	56,0	56,0	55,7	55,2	55,9
Eläkkeellä (%)	73,1	70,0	70,4	72,5	75,2	73,9	74,7	73,5	72,8
On avio- tai avoliitossa (%)	66,6	67,2	68,1	68,6	70,7	71,0	71,4	73,8	69,4
n (henkilöitä)	4 452	3 992	3 883	3 606	3 473	3 374	3 264	3 284	5 637
N (havaintoja paneelissa)	–	–	–	–	–	–	–	–	29 328
Italia	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	Kaikki
Ikä keskimäärin	67,8	69,6	67,9	68,2	68,0	68,2	68,3	68,5	68,3
Naisia (%)	56,3	56,2	56,1	56,0	56,2	56,1	56,0	56,2	56,1
Eläkkeellä (%)	59,5	61,2	59,7	60,7	60,5	60,7	59,9	59,7	60,3
On avio- tai avoliitossa (%)	67,6	65,0	66,3	66,8	68,2	68,3	68,6	68,3	67,3
n (henkilöitä)	5 163	5 292	5 365	5 153	4 946	4 813	4 609	4 305	7 316
N (havaintoja paneelissa)	–	–	–	–	–	–	–	–	39 646

– = Tietoja ei ole kysytty / ei relevantti.

Liitetaulukko 2. EU-SILC-aineiston 55 vuotta täyttäneet, 2010 tiedot.

	Suomi	Tanska	Iso-Britannia	Ranska	Italia
Ikä keskimäärin	66,9	66,9	67,6	67,7	68,7
Naisia (%)	54,8	52,8	53,2	54,8	55,3
Eläkkeellä (%)	61,9	67,1	62,4	72,9	53,3
On avio- tai avoliitossa (%)	63,5	61,0	64,5	64,8	63,9
n (henkilöitä)	8 169	4 363	6 504	8 075	16 262

Liitetaulukko 3. Koettu terveys^a EU-SILC-aineistossa 2004–2010, 55 vuotta täyttäneet (painotetut frekvenssit).

	Suomi		Tanska		Iso-Britannia		Ranska		Italia	
	2006	2010	2006	2010	2006	2010	2006	2010	2006	2010
Eläkkeellä olevat	3,2	3,2	3,6	3,5	3,6	3,7	3,2	3,3	3,0	3,1
Muut	3,7	3,5	3,9	3,9	3,8	3,9	3,5	3,5	3,1	3,2

a Koetun terveyden asteikko vaihtelee välillä 1 (erittäin huono) – 5 (erittäin hyvä).

Suomi ja suomalaiset eurooppalaisessa vertailussa

Mikko Niemelä**304 Suomalaisten elinolot eurooppalaisessa vertailussa**

Tämän kirjan tavoitteena on ollut tarkastella eurooppalaisia elinoloja eri elämänvaiheissa. Pyrkimys on ollut tuottaa tietoa siitä, minkälaisia hyvinvointivaikutuksia siirtymillä elämänvaiheiden ja -tilanteiden välillä on ja missä määrin nämä vaikutukset vaihtelevat eri maissa ja maaryhmissä. Toiseksi tavoitteena on ollut tutkia mekanismeja, jotka selittävät siirtymiä ja niiden vaikutuksia eri maissa. Välillisenä tavoitteena on ollut lisäksi pohtia, millä tavoin kirjassa käytetyt eurooppalaiset tulo- ja elinoloaineistot palvelevat suomalaista toimeentulo- ja elinolakysymyksiin liittyvää tutkimusta. Missä ovat aineistojen heikkoudet, missä vahvuudet? Millaisia tutkimusasetelmia aineistot mahdollistavat ja mitkä kysymykset ovat sellaisia, jotka edelleen jäävät kansallisten tutkimusaineistojen varaan?

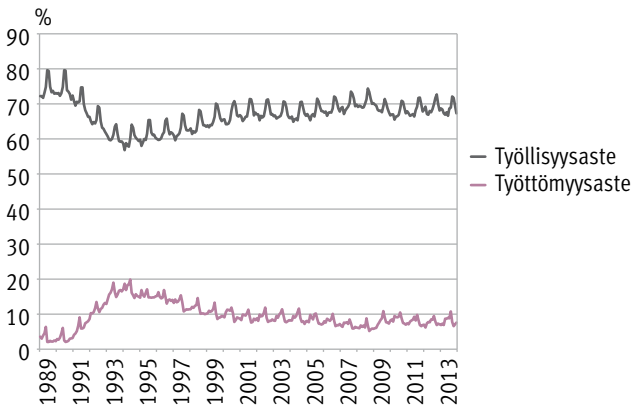
Tässä artikkelissa tehdään yhteenveto edellisten artikkelien tuloksista. Niin köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen estämiseen tähtäävien toimenpiteiden kuin laajemminkin väestön hyvinvoinnin edistämisen osalta on hyvä tiedostaa, missä asioissa Suomessa on havaittavissa omia kansallisia erityispiirteitä ja mitkä asiat näyttävät pikemminkin yleiseurooppalaisilta. Siksi tässä artikkelissa pyritään hahmottamaan, missä määrin väestön elinoloista saatavasta kuvasta on löydettävissä kansallisia erityispiirteitä: missä olemme onnistuneet ja missä kysymyksissä meillä on parantamisen varaa?

Suomessa, kuten muissakin Pohjoismaissa, toimeentuloturvajärjestelmät on pitkälti rakennettu yhtäältä täystyöllisysoletuksen ja toisaalta kahden ansaitsijan mallin pohjalle. Väestölliset ja työmarkkinoihin liittyvät rakenteelliset muutokset kuitenkin haastavat olemassa olevia järjestelmiä. Perherakenteiden muutokset, väestön ikääntyminen sekä työmarkkinoiden muutokset ovat pitkälti niin sanottuja hyvinvointivaltion sisäisiä haasteita. Ne haastavat erityyppisiä hyvinvointijärjestelmiä eri tavoin riippuen siitä, millaisten periaatteiden pohjalle järjestelmät on rakennettu. Esimerkiksi naisten työssäkäynnin yleistyminen on aiheuttanut suurempia työn ja perhe-elämän yhteensovittamisen haasteita niissä maissa, joissa työssäkäyntimalleja ja toimeentuloturvajärjestelmiä ei ole rakennettu kahden ansaitsijan mallin pohjalle. Pohjoismainen malli on tässä suhteessa tarjonnut pikemminkin kansainvälisen esimerkin siitä, millä tavoin korkea naisten työssäkäyntiaste sekä työ ja perhe-elämä voidaan yhdistää onnistuneesti.

Muutosten edessä pohjoismainen mallikaan ei ole osoittautunut haavoittumattomaksi. Perherakenteissa, työmarkkinoilla ja työelämässä tapahtuneet muutokset haastavat olemassa olevia toimeentuloturva- ja palvelujärjestelmiä. Tässä kirjassa Jani Erola ja Juho Härkönen kuvaavat niin sanottua toista väestöllistä murrosta. Sen tyypillisiä piirteitä ovat muun muassa avioerojen ja avoliittojen yleistyminen, avioitumis- ja ensisynnyttämisiän nouseminen sekä lasten lukumäärän väheneminen alle väestön uusintamistason. Sen lisäksi, että perherakenteiden muutoksilla on pitkän aikavälin vaikutuksia esimerkiksi sosiaaliturvan rahoitukseen, ne vaikuttavat myös väestön elinoloista ja niihin liittyvistä eriarvoisuuksista saatavaan kuvaan. Tämän teoksen perusteella keskeinen tulos on elinolojen puutteiden kasautuminen erityisesti yksin asuviin ja yksinhuoltajiin. Parisuhteella on vastaavasti monia myönteisiä vaikutuksia niin objektiivisesti kuin subjektiivisestikin mitattuun hyvinvointiin. Erityisesti yksin asumisen tuomat haasteet ovat tulosten valossa merkittäviä Suomessa.

Toinen suomalaisen hyvinvointivaltion keskeinen haaste liittyy työmarkkinoihin. Vielä 1980-luvulla työllisyysaste pysytteli yli 70 prosentissa ja työttömyysaste noin 5 prosentissa. 1990-luvun alun laman oloissa työllisyysaste kuitenkin putosi rajusti ja kävi hetkellisesti jopa alle 60 prosentissa. Työttömyysaste nousi vajaan 20 prosenttiin. Laman jälkeinen suotuisa talouskasvu ei kuitenkaan nostanut työllisyysastetta lamaa edeltävälle tasolle. Se nousi kuitenkin vähitellen lähelle 70:ä prosenttia. Samaan aikaan myös työttömyys laski ollen parhaimmillaan noin 6 prosentissa. Kehitys pysähtyi vuonna 2009 Euroopan talouskriisin myötä. Samalla keskustelu julkisen talouden jakovarasta kääntyi nopeasti keskeytyksensä. (Kuvio.)

Kuvio. Työllisyys- ja työttömyysasteiden muutokset 1989–2013 (%).^a

^a Työllisyysaste on työllisten prosenttiosuus työikäisestä väestöstä (15–64 v), työttömyysaste on 15–74-vuotiaiden työttömien prosenttiosuus saman ikäisestä työvoimasta.

Lähde: Tilastokeskus 2013a.

Työllisyysasteen nosto on ollut koko 2000-luvun keskeinen poliittinen tavoite ja se on kehystetty poliittisessa keskustelussa vahvasti pohjoismaisen hyvinvointimallin ympärille. Pääministeri Jyrki Kataisen hallitusohjelman tiivistelmässä tämä muotoillaan seuraavasti:

”Pohjoismainen, korkea työllisyysasteeseen, kilpailukykyiseen talouteen, tasa-arvoisiin palveluihin sekä huolenpitoon perustuva hyvinvointimalli on osoittautunut parhaaksi yhteiskuntajärjestelmäksi – Hyvinvointi syntyy työstä. Suomen tulevaisuuden menestys sekä hyvinvointivaltion kestävä rahoitus ovat riippuvaisia korkeasta työllisyysasteesta.” (Valtioneuvoston kanslia 2011.)

Työllisyys on keskeinen tekijä hyvinvointivaltion rahoituksen näkökulmasta. Väestön ikääntyminen ja suurten ikäluokkien siirtyminen eläkkeelle ovat entistään korostaneet korkean työllisyysasteen merkitystä. Tähän on kiertynyt myös keskustelu työurien pidentämisestä – alusta, keskeltä ja lopusta. Työ on samalla myös tärkeä hyvinvoinnin komponentti. Se on keskeinen aineellista ja aineetonta hyvinvointia tuottava resurssi ja nykyisin myös Euroopan unionin köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen mittaristoon sisältyvä indikaattori (Kainun ja Niemelän artikkeli tässä teoksessa). Kirjan tulokset tukevat aiempia tutkimustuloksia siitä, että työttömyys ja erityisesti pitkäaikaistyöttömyys ovat keskeisiä elinolojen puutteiden selittäjiä. Työmarkkinoiden epävarmuudet ovat myös tietyiltä osin kasvaneet. Epätyypilliset työsuhteet, kuten työsuhteiden määräaikaaisuudet tai osa-aikaaisuudet, eivät kuitenkaan ole yleistyneet (esim. Uusitalo 2008). Esimerkiksi vuonna 1997 määräaikaissa työsuhteissa olevien osuus kaikista palkansaajista oli noin 18 prosenttia ja osa-aikaisten 10 prosenttia. Vuonna 2010 määräaikaisten työsuhteiden osuus oli pudonnut noin 16 prosenttiin, osa-aikaisten puolestaan kasvanut noin 14 prosenttiin (Tilastokeskus 2013b). Työmarkkinoiden epävarmuudet kuitenkin näkyvät kenties toisaalla: työttömyyskokemusten ohella kyse on työelämän kasvaneista tuottavuuspaineista ja siitä, että työurat ovat muuttuneet aiempaa rikkonaisemmiksi. Kirjan tulosten valossa näillä tekijöillä saattaa olla vaikutuksia objektiivisesti mitatun toimeentulon lisäksi myös laaja-alaisemmin yksilön koettuun hyvinvointiin, muun muassa siihen, millä tavoin eläkkeelle siirtymisen hyvinvointivaikutukset koetaan.

Muutokset perherakenteissa

Erola ja Härkönen tutkivat artikkelissaan, millä tavoin vanhemmuus ja lasten saaminen vaikuttavat hyvinvointiin, elämään tyytyväisyyteen ja sosiaalisiin

verkostoihin eurooppalaisissa hyvinvointimalleissa. Tulosten mukaan lapsen saaminen ja lasten lukumäärän kasvu heikentävät kotitalouden tulotasoa. Näiden seikkojen perheiden tulotasoa heikentävä vaikutus on kuitenkin pienin Pohjoismaissa. Vaikuttaa myös siltä, että pohjoismaiset äidit ovat taloudellisesti paremmassa asemassa kuin virkasiskot muualla Euroopassa. Poliitiikkapäätelmien osalta voidaan varsin helposti kehua pohjoismaista perhepolitiikkaa. Vanhemmuuden hyvinvointivaikutuksista saatava kuva kuitenkin monipuolistuu huomattavasti, kun tulojen lisäksi tarkastellaan myös muita hyvinvoinnin osa-alueita. Erola ja Härkönen puhuvat onnellisuuspiikistä, jonka pohjoismaiset vanhemmat kokevat lapsen saamisen myötä. Tyytyväisyys elämän eri osa-alueisiin on kuitenkin tulosten valossa lyhytaikainen. Lapsen varttuessa ja perhearjen koittaessa tyytyväisyys vähenee lapsen saamista edeltävän tason alapuolelle.

Erola ja Härkönen toivovat toimenpiteitä, joilla työ ja perhe-elämä voitaisiin sovittaa yhteen tavalla, joka parantaisi myös tyytyväisyyttä ja sosiaalisen kanssakäymisen eri muotoja. Kyse on tällöin suurimmaksi osaksi jostain muusta kuin lapsiperheille suunnatuista tulonsiirroista tai lasten päivähoitopalveluista. Kyse on niin työelämään kuin perhearkeenkin liittyvistä kysymyksistä: palaverien, sähköposteihin vastaamisen, ”varsinaisen työn” suorittamisen, perheen, omien ja lasten harrastusten, sukuloinnin ja ystävien tapaamisen sekä ”oman ajan” yhteensovittamisesta. Kyse on arjen hallinnasta, sen haasteista ja niistä toimenpiteistä, joilla haasteisiin voidaan niin työelämän, julkisen sektorin kuin yksilöiden ja perheidenkin toimesta vaikuttaa (ks. myös Tänk 2013).

Toiseen väestölliseen murrokseen liittyvä avioerojen määrän lisääntyminen on yhteydessä yksin asumisen ja yksinhuoltajuuden lisääntymiseen. Hyvinvointipolitiikan näkökulmasta keskeiseksi haasteeksi nousee se, millä tavoin kahden ansaitsijan mallin pohjalte rakennetut mutta yksilölliseen sosiaaliturvaan perustuvat järjestelmät pystyvät vastaamaan näihin niin sanottuihin uusiin sosiaalisiin riskeihin. Tässä kirjassa Ilpo Airio tutkii parisuhteen päättymisen – avio- ja avoerojen – yhteyttä tuloihin ja tulonmuodostukseen Suomessa, Tanskassa, Ranskassa, Isossa-Britanniassa ja Italiassa. Tutkimuksessa havaitaan, että eron vaikutukset vaihtelevat jossain määrin maasta, sukupuolesta ja perhetyyppistä riippuen. Parisuhteen päättymisen yhteys miesten tuloihin on maasta riippumatta pieni. Sen sijaan naisten käytettävissä olevat tulot laskevat jokaisessa maassa välittömästi eron jälkeen. Pohjoismaissa naisten tulotaso kuitenkin kasvaa eron jälkeisinä vuosina nopeammin kuin muissa tarkasteltavissa maissa. Tulokset myös osoittavat, että lapsettomille pariskunnille eron taloudellinen merkitys on vähäisempi kuin eronneille lapsiperheille. Lapsiperheissä lasten hoivavastuun saavan puolison taloudellinen tilanne heikkenee heti eron jälkeen. Yksinhuoltajuus näyttääkin tulosten valossa selvästi suuremmalta taloudelliselta riskitekijältä kuin yksin asuminen. Airion havainnot myös korostavat tulonsiirtojen tärkeyttä taloudellisen turvallisuuden takaajana erityisesti eronneiden lapsiperheiden

kohdalla. Kokonaisuudessaan viiden maan vertailu antaa varsin suotuisan kuvan siitä, millä tavoin Suomessa pystytään vastaamaan eron aiheuttamiin taloudellisiin haasteisiin.

Köyhyys- ja huono-osaisuustutkimukset ovat jo pidempään osoittaneet, että yksi keskeisimmistä taloudellista huono-osaisuutta selittävistä tekijöistä liittyy yksin asumiseen ja yksinhuoltajuuteen (esim. Kangas ja Ritakallio 2008; Forssén ja Ritakallio 2009). Yhden aikuisen kotitalouksissa asuvilta puuttuu toisen aikuisjäsenen antama taloudellinen turva. Yksin asuvat ovat kuitenkin heterogeeninen väestöryhmä, ja siksi esimerkiksi yksinkertaisten politiikka-suositusten antaminen heidän aseman parantamiseksi on vaikeaa. Tässä kirjassa Anita Haataja kuvaa yksin asumisen sosiodemografista profilia eri maissa ja tutkii yksin asuvien hyvinvointia monipuolisesti useilla eri mittareilla. Yksin asuminen on muuta Eurooppaa tyypillisempää nimenomaan meillä Pohjolassa. Niin Suomessa kuin useissa muissakin Euroopan maissa yksin asuvat kokevat muuta väestöä enemmän toimeentulovaikeuksia ja osallistumista haittaavia terveysongelmia. Lisäksi Etelä-Eurooppaa lukuun ottamatta yksin asuvien osuus työkyvyttömyyseläkkeellä olevista on muuta väestöä suurempi.

Haatajan tuloksista ilmenee kuitenkin melko isojaakin ryhmän sisäisiä eroja. Esimerkiksi Suomessa yksin asuvat miehet jakautuvat tulojakaumalla sekä pieni- että suurituloisiin. Erityisesti yksin asuvien miesten pienituloisuus on Suomessa tavallista, verrattiinpa sitä yksin asuviin suomalaisiin naisiin tai muihin Pohjoismaihin (ks. myös Haatajan ja Kauhasen artikkeli tässä teoksessa). Keskeinen selitys tälle on yksin asuvien miesten yleinen työttömyys: noin puolet yksin asuvista miehistä ja reilu neljännes naisista oli kokenut työttömyyttä vuoden aikana. Työttömien osuus yksin asuvista suomalaisista miehistä on eurooppalaisittain äärimmäisen suuri ja työttömien naistenkin osuus on yksi suurimmista. Kokonaisuudessaan tulokset tarjoavat hyvän esimerkin siitä, millä tavoin väestörakenteeseen liittyvät seikat ja niiden yhteys väestön elinoloihin ovat pohjimmiltaan kansallisia kysymyksiä. Niin yksin asumisen laajuus, sen sosiodemografinen rakenne kuin yksin asumisen yhteydet elinolojen puutteisiin vaihtelevat maasta toiseen. Haatajan tulokset osoittavat, että yksin asumiseen liittyy Suomessa monenlaista huono-osaisuutta erityisesti miehillä. Tämän lisäksi yksin asuvien määrän kasvu asettaa haasteita sosiaalipolitiikalle. Kuten Haataja nostaa artikkelinsa lopuksi esiin, toimenpiteet, joilla yksin asuvien tilannetta voitaisiin parantaa, koskevat sekä etuus- ja verojärjestelmiä että asuntopolitiikkaa.

Työmarkkinoiden ja työelämän muutokset

Olli Kangas ja Azhar Hussain tarkastelevat ensimmäisessä artikkelissaan eri maiden työttömyysturvajärjestelmiä sekä sitä, millaisia vaikutuksia työmarkkina-asemilla ja siirtymillä työmarkkina-asemasta toiseen on kotitalouksien suhteelliseen tuloköyhyysriskiin. Tulokset suhteellisen tuloköyhyysriskin yhteydestä siirtymiin työmarkkina-asemasta toiseen ovat sängen yhteneväisiä. Maasta tai maaryhmästä riippumatta taloudellinen hyvinvointi syntyy työstä. Työttömäksi jääminen ja erityisesti pitkään jatkunut työttömyys ennustavat suurta tuloköyhyysriskiä, työllistyminen tai pysyvä työ suojaavat tehokkaasti tuloköyhyydeltä. Tulokset ovat linjassa myös Minna Ylikännön artikkelin kanssa, jossa tutkitaan, millä tavoin siirtymät työttömyydestä työhön ja päinvastoin sekä työttömyyden pitkittyminen ovat yhteydessä taloudellisiin mahdollisuuksiin lomailla kodin ulkopuolella.

Alkusyksystä 2013 käynnistynyt keskustelu ”osallistavasta sosiaaliturvasta”, joka julkisen keskustelun perusteella koski tosin pelkästään työttömyysturvaa, vaikuttaa näin ollen työttömien hyvinvoinnin näkökulmasta perustellulta. Tosin Pohjoismaat – Suomi mukaan lukien – ovat jo aiemmin panostaneet aktiiviseen työmarkkinapolitiikkaan, kuten työvoimapalveluihin, koulutukseen, työllistämistukiin ja erilaisiin työllistämistoimiin useita muita Euroopan maita enemmän. Kankaan ja Hussainin tuloksista kuitenkin ilmenee, että panostukset aktiiviseen työmarkkinapolitiikkaan eivät kovinkaan merkittävästi auta työttömiä työllistymään.

Huomionarvoista tuloksissa on myös se, että suomalaisten pitkäaikais-työttömien suhteellinen tuloköyhyysriski on heti Norjan jälkeen Euroopan suurin. Tulos kertoo työttömyysturvan peruspäivärahan ja työmarkkinatuen matalasta tasosta. Työttömien taloudellisen toimeentulon näkökulmasta pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen toimet työttömyysturvan peruspäivärahan ja työmarkkinatuen tasokorotuksesta sekä työmarkkinatuen tarveharkinnan poistamisesta puolison tulojen osalta ovat tulosten valossa kohdentuneet oikeaan osoitteeseen.

Myös työelämä ja työnteon muodot ovat muuttuneet ja moninaistuneet viimeisten parin vuosikymmenen aikana. Tässä kirjassa työnteon moninaistumisen ja elinolojen välistä yhteyttä tarkasteltiin kahden työn tekemisen näkökulmasta. Anita Haatajan ja Merja Kauhasen artikkelista ilmenee, että kahden työn tekeminen on yleisintä Pohjoismaissa. Tosin Suomessa kahden työn tekeminen on selvästi harvinaisempaa kuin muissa Pohjoismaissa. Kahta työtä tekevien osuus työllisistä on Suomessa vajaa 5 prosenttia, joka on lähellä Euroopan unionin keskiarvoa. Tätä selittävät ainakin osittain maiden väliset työllisyserot, sillä kahden työn tekemisen yleisyys on yleisesti sitä suurempaa, mitä korkeampi on maan työllisyysaste.

Angloamerikkalaisessa köyhyystutkimuksessa useamman työn tekeminen on liitetty minimipalkkojen pienuuteen, jonka vuoksi yhdellä työllä ei tulla toimeen (esim. Newman 1999). Kahden työn tekeminen Euroopassa ei kuitenkaan näytä liittyvän yhtä suorasti taloudellisiin ongelmiin. Pohjoismaissa kahta työtä tekevien suurin ryhmä paikantuu korkeaa koulutusta vaativiin asiantuntija-ammatteihin. Toki vaikuttaa siltä, että työtuntirajoite eli päätyössä tehdyt vähäiset työtunnit ja tästä johtuva ansiotulojen pienuus selittää jossain määrin erityisesti naisten kahden työn tekemistä. Ero kahta työtä tekevien suhteellisissa tuloköyhyysriskeissä suhteessa muihin työllisiin ei kuitenkaan ole Euroopan tasolla merkittävä. Angloamerikkalaista mallia edustavassa Isossa-Britanniassa kahden työn tekeminen turvaa tuloköyhyydeltä tehokkaasti, sillä muiden työssä olevien köyhyysaste on yli kaksi kertaa suurempi kuin kahta työtä tekevillä. Vastaavasti Suomessa – kuten muissakin Pohjoismaissa – kahta työtä tekevien tuloköyhyysriski on hieman suurempi kuin muilla työllisillä. Erot ovat kuitenkin varsin pieniä. Lisäksi kahta työtä tekevienkin tuloköyhyysriskit ovat noin puolet pienempiä kuin väestössä keskimäärin.

Eläkkeelle siirtyminen

Kuten tämän teoksen johdantoartikkelissa kuvattiin, perinteinen kuva elämänvaiheiden mukaisesta köyhyysyyskylästä on muuttunut ennen muuta eläkeläisten osalta. Eläkejärjestelmien kehittymisen myötä palkkatyöstä eläkkeelle siirtyminen ei enää välttämättä merkitse rajua toimeentulon pudotusta. Työeläkejärjestelmän kypsymisen vuoksi yhä suurempi osa eläkkeelle siirtyvistä on oikeutettu täysimääräiseen työeläkkeeseen ja yhä suuremmalla osalla heistä on parempi tulotaso kuin heitä vanhemmilla ikäpolvilla. Lisäksi suurin osa ikääntyvästä väestöstä asuu velattomassa omistusasunnossa, mikä merkitsee sitä, että heillä on selvästi pienemmät asumismenot kuin muilla ikäryhmillä. Iän myötä myös kestokulutushyödykkeisiin liittyvät kulutustarpeet pienentyvät. (esim. Niemelä 2008.) Lisäksi terveydentilan paraneminen on merkinnyt sitä, että yhä suurempi osa ikääntyvistä on toimintakykyisempiä ja aktiivisempia kuin aiemmat sukupolvet. Puhutaan kolmannesta iästä, jolla viitataan eläkeiän alkupäähän, työiän ja varsinaisen vanhuuden välissä olevaan ikävaiheeseen. Kolmannessa iässä olevista piiryy kuva aktiivisista ikääntyvistä, jotka suuntaavat rahansa matkailuun, kulttuuriharrastuksiin ja muuhun vapaa-aikaan sekä erilaisiin palveluihin (esim. Karisto 2004).

Tämän kirjan tulokset vahvistavat yllä kuvattua varsin positiivista kuvaa eläkkeelle siirtymisen ja elinolojen yhteydestä. Jenni Blomgrenin artikkelin valossa erityisesti Suomessa eläkkeelle siirtymisen ja koetun hyvinvoinnin vä-

linen yhteys on yllättävänkin myönteinen. Eläkkeelle siirtyminen parantaa itse arvioitua terveydentilaa, yleistä tyytyväisyyttä elämään ja jopa tyytyväisyyttä taloudelliseen tilanteeseen (vrt. Palomäki 2013). Kankaan ja Hussainin toisen artikkelin perusteella eläkkeelle siirtyneiden suhteellinen tuloköyhyysriski on Suomessa jonkin verran suurempi kuin työssä olevien. Eläkeläisten tuloköyhyysriski on Suomessa kuitenkin vain noin puolet väestön keskimääräisestä tuloköyhyysriskistä. Eläkkeelle siirtyneiden tuloköyhyys on Suomessa yleisempää kuin muissa Pohjoismaissa. Väestön keskimääräiseen tasoon nähden verraten pieni eläkeläisten tuloköyhyysriski eläkkeelle siirtymisen ajankohtana kuitenkin kasvaa Pohjoismaissa ajan myötä. Näin käy erityisesti naisilla. Kyse on osittain kotitalouksien rakenteesta tapahtuvista muutoksista puolison kuoleman myötä. Näin ollen tulokset ovat linjassa edellä todettujen tulosten kanssa, jotka osoittivat parisuhteen myönteisen merkityksen kotitalouksien toimeentulolle. Myös Kankaan ja Hussainin tuloksista nousee esiin, että pohjoismainen hyvinvointimalli ei ole onnistunut kovinkaan hyvin torjumaan köyhyyttä yhden hengen kotitalouksissa. Parisuhteen merkitys näkyy myös Jenni Blomgrenin koettua hyvinvointia koskeissa analyyseissa. Eläkkeelle siirtyminen vaikuttaa positiivisesti koettuun terveyteen nimenomaan parisuhteessa oleville.

Koetun hyvinvoinnin puutteiden näkökulmasta tulokset eläkkeelle siirtymisen hyvinvointivaikutuksista pikemminkin suuntaavat huomion ikääntyvien suomalaisten työntekijöiden kuin eläkkeellä olevien tilanteeseen. Työurien pidentämisen osalta tulisikin pohtia, millä keinoin työelämän loppupäätä voitaisiin saada houkuttelevammaksi. Suhteellisiin tuloköyhyysriskeihin liittyvä politiikkasuositus puolestaan liittyy peruseläketurvaan. Keskeisin tekijä maiden välisten eläkeläisköyhyyserojen selittämisessä on se, mille tasolle peruseläketurva on asetettu. Esimerkiksi Suomessa tulos on kuitenkin herkkä valitulle tuloköyhyysrajalle. Eläkeläistalouksien köyhyysvaje on varsin pieni, mikä viittaa siihen, että eläkeläistalouksien tulotaso on varsin lähellä EU:n standardien mukaista suhteellista tuloköyhyysrajaa. Lisäksi eläkeläistalouksien aineellinen puute on koko väestön keskimääräistä tasoa pienempää. (Ks. Kainun ja Niemelän artikkeli tässä teoksessa.)

Pelkästään kotitalouden tuloja tarkasteltaessa on hyvä muistaa, että myös julkisilla palveluilla on tärkeä merkitys kotitalouksien hyvinvoinnille. Kuten Maria Vaalavuon artikkeli osoittaa, veroista ja toimeentuloturvaetuksista koostuvan tulonsiirtojärjestelmän lisäksi meidän tulisi esimerkiksi köyhyyttä ja talonjakoa tutkiessamme pohtia myös eri väestöryhmille suunnattujen palvelujen arvoa ja sen jakautumista. Vaalavuon tulokset osoittavat, että vanhuspalvelut kohdentuvat Suomessa erityisesti pienituloisille, lasten päivähoitopalveluista hyötyvät puolestaan keskituloiset työssä käyvät perheet. Palvelujen huomioon ottamisella on merkitystä myös eri maiden sosiaalipoliittisista ponnisteluista saatavalle kuvalle, sillä valtavirran vertailevassa toimeentulotutkimuksessa rahallisia toimeen-

tuloturva- ja veroetuuksia suosivat maat näyttävät anteliaammilta kuin ne maat, jotka kohdentavat sosiaalimenonsa hyvinvointipalveluihin. Samalla tavoin on havaittu, että maiden välisillä eroilla asuntopolitiikassa ja omistusasumisessa on merkitystä erityisesti ikääntyvien ihmisten taloudellisesta huono-osaisuudesta saatavalle kувalle (Ritakallio 2003).

Eurooppalaista ja suomalaista elinolututkimusta

Kansainvälinen vertaileva elinolututkimus on monipuolistunut viimeisten parin vuosikymmenen aikana kotitalouksien tuloja mittaavista aineistoista laaja-alaisempiin hyvinvointiaineistoihin. Tässä kirjassa on hyödynnetty EU:n köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen estämisen tavoitteiden seurantaan kehitettyjä elinoloaineistoja, ECHP:tä ja EU-SILCiä. Aineiston etuna suhteessa muihin kansainvälisesti vertaileviin aineistoihin, joita ovat esimerkiksi *Luxembourg Income Study* (LIS), *European Social Survey* (ESS) ja Eurobarometrit, on siihen sisältyvä paneeliominaisuus. Toisin kuin kilpailijansa se on myös vuotuinen aineisto, joka mahdollistaa – ainakin niin sanottujen avainindikaattorien osalta – elinolojen muutosten seurannan melko lyhyelläkin varoitusaajalla. Kuten teoksen johdantoartikkelissa todettiin, aineisto sisältää kuitenkin myös ongelmia muun muassa pitkittäisaineiston seuranta-asetelmassa sekä tietojen vertailukelpoisuudessa yli ajan ja maiden välillä.

Kirjan artikkelit osoittavat, että aineistojen käyttökelpoisuus vaihtelee jonkin verran tutkittavasta teemasta ja tutkimusasetelmasta riippuen. EU-SILCin pitkittäisluonnetta pystyttiin hyödyntämään erityisesti tulotietoja tarkasteltaessa. Tulotietojen osalta EU-SILC tarjoaakin verrattain hyvän aineistoperustan eurooppalaisiin vertailuihin. Samaa voi sanoa myös muiden EU:n määrittämien avainindikaattorien osalta (esim. Ylikännön artikkeli tässä teoksessa). Maria Vaalavuon artikkeli osoittaa, että aineisto soveltuu myös tuloilla mitatun toimeentulo- ja uudelleenjakotutkimuksen metodologiseen kehittelyyn. Tulotietojen luotettavuudesta ja vertailukelpoisuudesta kertoo myös se, että EU-SILC toimii myös eurooppalaisen mikrosimulaatiomalli EUROMODin pohjana. Aineiston seuranta-asetelma kuitenkin saattaa rajoittaa analyyseja tutkittavasta teemasta riippuen. Esimerkiksi Ilpo Airio tuo artikkelissaan esiin, kuinka tiettyjä perherakenteita koskevia siirtymiä voidaan tarkastella varsin rajoittuneesti (ks. myös Iacovou ym. 2012).

Pitkittäisaineiston hyödynnettävyys on selvästi heikompa silloin, kun halutaan tutkia tulojen sijaan muita hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Kirjan artikkeleista kaksi tarkasteli paneeliasetelmin tulojen lisäksi myös koettua hyvin-

vointia ja sosiaalisia suhteita (Blomgrenin sekä Erolan ja Härkösen artikkelit). Vertailukelpoisuuden ja seuranta-asetelman vuoksi molempien artikkelien paneeliansalyysit rajoittuivat ECHP-aineistoon. Muissa tämän teoksen elinoloja laaja-alaisemmin tarkastelevissa artikkeleissa hyödynnettiin poikkileikkaustarkasteluja. Lisäksi pitkittäisaineistojen seurannan rajoittuminen neljään vuoteen vaikeuttaa tutkimusasetelmien luomista. Neljän vuoden seuranta on usein liian lyhyt luotettavien päätelmien tekemiseksi, mikäli haluttaisiin tutkia sekä siirtymiin, kuten avioeroon tai työttömyyteen, johtavia mekanismeja että niiden hyvinvointivaikutuksia.

Rajoituksistaan huolimatta eurooppalaiset elinoloaineistot yhdessä esimerkiksi ESS:n tuottamien tietojen kanssa muodostavat sangen vahvan aineistopohjan väestön hyvinvoinnin tutkimukselle. Ne soveltuvat suomalaisten elinolojen tutkimukseen myös ilman kansainvälisesti vertailevaa näkökulmaa. Tämän vuoksi myös tarve kansallisille väestöä edustaville hyvinvointikyselyille on vähentynyt, etenkin kun otetaan huomioon yhtäältä kansallisten postikyselyiden sangen pienet vastausprosentit sekä toisaalta vaihtoehtoisten kyselytekniikoiden, kuten puhelin- ja käyntihaastattelujen, korkea hinta.

Useita mielenkiintoisia tutkimuskohteita, esimerkiksi köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen osalta, ei edelleenkään voida kansainvälisesti vertaillen tutkia, eikä kaikkia tutkimuskohteita ole kansallisista eroista johtuen edes mielekästä tutkia vertailevasta näkökulmasta. Esimerkiksi kansalliset rekisteriaineistot tarjoavat siirtymien ja niiden vaikutusten pitkittäisseurantaan monesti paremman lähtökohdan kuin lyhyet seurantajaksot kyselytutkimuksin. Rekisteriaineistoilla voidaan myös tavoittaa sellaisia väestöryhmiä, joita väestöä edustavilla kyselyillä ei aina tavoiteta riittävästi. Tosin viime aikoina myös kyselytutkimuksin on erillisillä otannoilla pyritty tavoittamaan väestökyselyissä marginaaleihin jääviä väestöryhmiä (esim. Airio 2013; Niemelä ja Saari 2013). Lisäksi monet Tilastokeskuksen tuottamat aineistot (esim. tulonjakotilasto ja kulutustutkimusaineistot) ja suuremmin väestön hyvinvointia ja elinoloja kartoittavat kyselyaineistot (esim. Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksen HYPA-kyselyt, Vaarama ym. 2010; Turun yliopiston KONSE-kyselyt, Kangas ja Ritakallio 2008) muodostavat aikasarjoja, joita eurooppalaisilla kyselytutkimuksilla ei pysty korvaamaan.

Kirjan artikkeleista nousee jatkotutkimuksen kohteiksi useita kansallisia ja kansainvälisesti vertailevia tutkimustarpeita. Eurooppalaisten elinolututkimustenkaan venymiskykyä ei ole vielä toistaiseksi täysin tyhjentävästi testattu. Johdantoartikkelissa kuvattu elinolututkimuksen 1990-luvulla tapahtunut ”EUKäänne” yhdessä 2000-luvulla perustetun ESS:n kanssa merkitsevät sitä, että tutkijoilla on aiempaan nähden poikkeuksellisen hyvät lähtökohdat tutkia koko väestöä edustavia elinoloja monipuolisesti eurooppalaisesta perspektiivistä. Kun tähän vielä lisätään kansainvälisestikin poikkeukselliset kansalliset aikasarjaaineistot esimerkiksi kotitalouksien tulo- ja kulutustiedoista, voidaan sanoa, että

toimeentulo- ja elinolotutkimukseen soveltuvia korkealaatuisia aineistoja on tarjolla enemmän kuin koskaan aiemmin. Erityisesti 2000-luvun aikana myös vertailevaan tutkimukseen ja pitkittäisasetelmiin liittyvät tutkimusmenetelmät ovat kehittyneet isoin harppauksin. Jatko on oikeastaan tutkijoista ja tutkimusasetelmien innovatiivisuudesta kiinni.

Lähteet

Airio I, toim. Toimeentuloturvan verkkoa kokemassa. Kansalaisten käsitykset ja odotukset. Helsinki: Kela, 2013.

Forssén K, Ritakallio V-M. Yksinhuoltajaäitien moniulotteinen köyhyys Euroopassa. Julkaisussa: Forssén K, Haataja A, Hakovirta M, toim. Yksinhuoltajuus Suomessa. Helsinki: Väestöliitto, Väestötutkimuslaitos, Tutkimuksia D 50, 2009: 77–94.

Iacovou M, Kaminska O, Levy H. Using EU-SILC data for cross-national analysis. Strengths, problems and recommendations. University of Essex: Institute for Social and Economic Research, Working Papers 3, 2012.

Kangas O, Ritakallio V-M. Köyhyyden mittaustavat, sosiaaliturvan riittävyys ja köyhyyden yleisyys Suomessa. Helsinki: Kela, Sosiaali- ja terveysturvan selosteita 61, 2008.

Karisto A. Kolmas ikä. Uusi näkökulma väestön vanhenemiseen. Julkaisussa: Ikääntyminen voimavarana. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, Tulevaisuusselonteon liiteraportti 5, 2004: 91–103.

Newman KS. No shame in my game. The working poor in the inner city. New York: Sage Foundation, 1999.

Niemelä M. Ikääntyvän väestön kulutustapojen muutokset 1966–2001. Julkaisussa: Tuominen E, toim. Näkökulmia eläkeläisten hyvinvointiin. Toimeentulosta kulutukseen ja ajankäyttöön. Helsinki: Eläketurvakeskus, Raportteja 4, 2008: 31–64.

Niemelä M, Saari J, toim. Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa. Helsinki: Kela, 2013.

Palomäki L-M. Eläkkeelle siirtyminen ja subjektiivinen taloudellinen hyvinvointi. Tulomuutosten ja toimeentulokokemusten tarkastelua. Yhteiskuntapolitiikka 2013; 78 (4): 378–394.

Ritakallio V-M. The importance of housing costs in cross-national comparisons of welfare (state) outcomes. International Social Security Review 2003; 56 (2): 81–101.

Tilastokeskus. Työllisyys- ja työttömyysaste kuukausittain 1989–2013. 2013a. Saatavissa: työllisyysaste: <www.findikaattori.fi/fi/41>, työttömyysaste: <www.findikaattori.fi/fi/34>. Viitattu 31.10.2013.

Tilastokeskus. Työvoimatutkimuksen aikasarjatalukot. 2013b. Saatavissa: <<http://tilastokeskus.fi/til/tyti/tau.html>>. Viitattu 4.11.2013.

Tänk. Homma hallussa. Elämänhallinta – arjen sanastosta yhteiskuntapolitiikan keskiöön. Helsinki: Ajatushautomo Tänk, 2013.

Uusitalo R. Onko päätöksittömyys yleistymisen totta vai tilastoharhaa? Yhteiskuntapolitiikka 2008; 73 (1): 5–11.

Vaarama M, Moisio P, Karvonen S, toim. Suomalaisten hyvinvointi 2010. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2010.

Valtioneuvoston kanslia. Pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen ohjelma. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2011.

Kirjoittajat

Ilpo Airio, VTT
erikoistutkija, Kelan tutkimusosasto
etunimi.sukunimi@kela.fi

316

Jenni Blomgren, VTT
erikoistutkija, Kelan tutkimusosasto
etunimi.sukunimi@kela.fi

Jani Erola, FT, dosentti
sosiologian professori, Turun yliopisto, Sosiaalitieteiden laitos
etunimi.sukunimi@utu.fi

Anita Haataja, VTT, dosentti
johtava tutkija, Kelan tutkimusosasto
etunimi.sukunimi@kela.fi

M. Azhar Hussain, PhD
yliopistonlehtori, Roskilden yliopisto, Institut for Samfund og Globalisering
azharh@ruc.dk

Juho Härkönen, PhD, dosentti
yliopistonlehtori, Tukholman yliopisto, sosiologian laitos
erityisasiantuntija, Turun yliopisto, sosiaalitieteiden laitos
etunimi.sukunimi@sociology.su.se

Markus Kainu, VTM
tohtorikoulutettava, Turun yliopisto, sosiaalitieteiden laitos
etunimi.sukunimi@utu.fi

Olli Kangas, VTT, dosentti
tutkimusprofessori, osastopäällikkö, Kelan tutkimusosasto
etunimi.sukunimi@kela.fi

Merja Kauhanen, KTT
tutkimuskoordinaattori, Palkansaajien tutkimuslaitos
etunimi.sukunimi@labour.fi

Mikko Niemelä, VTT, dosentti
tutkimusprofessori, Kelan tutkimusosasto
etunimi.sukunimi@kela.fi

Maria Vaalavuo, PhD
erikoistutkija, Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Terveys- ja sosiaalitalouden
yksikkö CHESS
etunimi.sukunimi@thl.fi

Minna Ylikännö, VTT
erikoistutkija, Kelan tutkimusosasto
ma. sosiaalipolitiikan professori TOPSOS, Turun yliopisto, sosiaalitieteiden laitos
etunimi.sukunimi@kela.fi